

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКА ДЕРЖАВНА АГРАРНА АКАДЕМІЯ**

На правах рукопису

БОБИЛЬ ВОЛОДИМИР ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 336.71:[005.52:055.334]

**УПРАВЛІННЯ БАНКІВСЬКИМИ РИЗИКАМИ В УМОВАХ
ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ**

Спеціальність 08.00.08 – Гроші, фінанси і кредит

Дисертація на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Науковий консультант:

Макаренко Петро Миколайович

доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН України

Полтава-2015

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ БАНКІВСЬКИМИ РИЗИКАМИ	
1.1. Сутність, класифікація та методи аналізу банківських ризиків	17
1.2. Управління банківськими ризиками в умовах фінансової кризи	33
1.3. Обґрунтування концепції управління банківськими ризиками на засадах Базеля-III	58
Висновки до першого розділу	65
РОЗДІЛ 2. ФУНКЦІОНУВАННЯ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ	
2.1. Причини виникнення та нейтралізація негативних наслідків фінансових криз	68
2.2. Вплив фінансової кризи на розвиток банківського сектору України	є
2.3. Ризики як похідна фінансової стійкості банківської системи	112
2.4. Використання стрес-тестингу в антикризовому управлінні	136
Висновки до другого розділу	152
РОЗДІЛ 3. ПРУДЕНЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ БАНКІВСЬКИМИ РИЗИКАМИ В УМОВАХ КРИЗИ	
3.1. Ризико-орієнтований нагляд в системі антикризового управління	156
3.2. Гарантування вкладів фізичних осіб як фактор покращення результативності управління банківськими ризиками	167
3.3. Вплив сучасної грошово-кредитної політики національного регулятора на банківські ризики	182
3.4. Валютна політика держави та її вплив на банківські ризики	199
Висновки до третього розділу	215
РОЗДІЛ 4. ФІНАНСОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ БАНКІВСЬКИМИ РИЗИКАМИ	
4.1. Перспективи розвитку та наслідки впровадження банкашуренса	220

4.2. Сек`юритизація банківських активів як інструмент управління портфельним кредитним ризиком банку	234
4.3. Розробка ефективної стратегії зниження ризиків в управлінні банківським капіталом	247
4.4. Корпоративне управління та організація центрів відповідальності за попередженням та зниженням ризиків банку	260
Висновки до четвертого розділу	278
РОЗДІЛ 5. НАУКОВО-ПРАКТИЧНІ НАПРЯМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ З УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ БАНКІВСЬКИМИ РИЗИКАМИ	
5.1. Використання нейронечітких моделей в управлінні індивідуальним кредитним ризиком	283
5.2. Удосконалення методів управління ринковим ризиком банківських установ	301
5.3. Формування управлінських рішень щодо ризику ліквідності банку	324
5.4. Кількісна оцінка та управління операційним ризиком банківських установ	344
Висновки до п`ятого розділу	363
ВИСНОВКИ	368
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	374
ДОДАТКИ	425

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- АУБ – Асоціація українських банків;
- ВВП – внутрішній валовий продукт;
- КУАП – комітет управління активами і пасивами;
- МБК – міжбанківські кредити;
- МВРУ – міжбанківський валютний ринок України;
- МВФ – Міжнародний валютний фонд;
- МК – мультиплікатор капіталу;
- МСБО – міжнародні стандарти бухгалтерського обліку;
- НБУ – Національний банк України;
- НСМЕП – Національна система масових електронних платежів НБУ;
- ОЕСР – організація економічного співробітництва і розвитку;
- П(С)БО – положення (стандарти) бухгалтерського обліку;
- ПАТ – публічне акціонерне товариство;
- РЕОК – реальний ефективний обмінний курс;
- СР – спостережна рада;
- СК – страхова компанія;
- УІБ – Управління індивідуального бізнесу;
- УКБ – Управління корпоративного бізнесу;
- УМВБ – Українська міжбанківська валютна біржа;
- УЦП – Управління цінними паперами;
- ABS – цінні папери, які забезпечуються позиками малого бізнесу та комерційними активами;
- CDO – цінні папери, що забезпечені проблемними кредитами;
- CLO – цінні папери, що забезпечені кредитами;
- BBB – комплексний поліс страхування банківських ризиків;
- SPV – спеціалізована юридична компанія;
- ROA – показник прибутковості активів;
- ROE – показник прибутковості власного капіталу.

ВСТУП

Актуальність теми. Банки є основними учасниками фінансового ринку, від їхньої стабільного функціонування залежить загальний розвиток економіки України. В сучасних умовах посилення нестабільності національних та світових фінансових ринків винятково важливого значення набуває проблема забезпечення фінансової стійкості банківської системи України.

Руйнівні наслідки світової фінансової кризи 2008–2009 рр. поставили під сумнів адекватність багатьох базових принципів сучасного фінансового менеджменту, у тому числі виникли питання й щодо дієвості інструментів управління банківськими ризиками та фінансового інжинірингу. В кризових та в ординарних умовах характер та прояви ризиків відрізняються. Через це управління банківськими ризиками в умовах фінансової кризи типологічно відрізняється від управління ризиками в період відносно стабільного зовнішнього середовища. Гострота проблеми посилюється тим, що у більшості банків України формування системи управління банківськими ризиками мало «імітаційний» (формальний) характер. Нездатність деяких з таких банків нейтралізувати негативний вплив фінансової кризи була головною причиною їхньої неплатоспроможності.

Результативне управління банківськими ризиками має базуватися на відповідних фундаментальних дослідженнях формування дієвого механізму регулювання фінансових відносин у банківському секторі. З огляду на це проблема напрацювання теоретичних, методологічних основ та практичних рекомендацій щодо ефективного управління банківськими ризиками є дуже важливою й актуальною.

Теоретичні, методологічні та методичні аспекти управління ризиками розглянуто в роботах провідних вітчизняних та зарубіжних вчених. Дослідженню економічної природи ризиків присвячено праці багатьох зарубіжних та вітчизняних науковців, серед яких П. Бернстайн, І. Бланк, Ф. Блек, В. Глущенко, В. Гранатурова, Р. Кархар, Дж. Кейнс, Ю. Кіньов, Р. Клейнер, Б. Койлі, Л. Крег, В. Кривов, Дж. Лінтнер, Ф. Ліс, П. Макаренко, С. Мак-Колл, Г. Марковіц,

А. Маршал, Р. Мертон, М. Міллер, Дж. Міль, Б. Мільнер, Ф. Модільяні, С. Мочерний, Ф. Найт, А. Пігу, Т. Райс, Н. Решер, Л. Севідж, Л. Тепман, Дж. Тобін, С. Філін, М. Фрідман, М. Хохлов, В. Шарп, Дж. Шортрид, М. Шоулз, Й. Шумпетер. Характеристику, класифікацію та проблеми управління безпосередньо банківськими ризиками подано у працях М. Адлера, Ф. Алена, Е. Альтмана, Г. Белоглазової, С. Братанович, Н. Валенцевої, Т. Васильєвої, С. Вахнюка, В. Вітлінського, С. Герасименка, Х. Грюнінга, У. Деволда, О. Дзюблюка, А. Єпіфанова, А. Єріної, І. Івасіва, А. Камінського, В. Коваленко, В. Ковальова, С. Коновалова, Г. Коробової, О. Лобанової, Д. Мерфі, Е. Морсмана, О. Пернарівського, О. Пожар, Т. Раєвської, М. Романова, П. Роуза, Дж. Сінкі, Ф. Сондерса, М. Сорокіна, А. Хігса, О. Шеремета, Д. Штатова. Перспективи розвитку інструментів та методів управління банківськими ризиками визначили В. Вовк, Ю. Воронін, В. Зінкевич, В. Зінченко, О. Колодізев, Т. Косова, В. Кротюк, О. Куценко, О. Лаврушин, В. Лахтінов, Б. Луців, Л. Примостка, О. Притоманова, К. Редхер, В. Стельмах, П. Уокер. Підходам до забезпечення фінансової стійкості банків і банківських систем значну увагу приділили Я. Белінська, І. Д'яконова, Ж. Довгань, В. Дуйзенберг, О. Іссінг, П. Каллаур, О. Кіреєв, Е. Крокет, О. Крухмаль, Х. Мінські, В. Міщенко, Б. Пшик, Дж. Соларж, Р. Фергюсон, М. Фут, Н. Шелудько, Р. Шиллер, Г. Щиназі. Причини виникнення фінансових криз, їхні наслідки та специфіку застосування антикризових заходів окреслили О. Барановський, О. Білорус, А. Гальчинський, П. Гарбер, В. Геєць, І. Голдштейн, Ч. Кіндлеберг, О. Коренєва, П. Кругман, В. Мазуренко, Р. Манделл, П. Массон, Ф. Мишкін, М. Монтес, С. Науменкова, Ю. Пахомав, Б. Піджненбург, Р. Портес, К. Райнхарт, Ю. Розенталь, Л. Сибирка, Дж. Стігліц, І. Фішер, А. Чухно.

За наявності значної кількості досліджень, зазначимо, що проблематиці управління банківськими ризиками в умовах фінансової кризи приділяється недостатньо уваги, а відтак науково-практичні основи розвитку управління ризиками в період значної фінансової нестабільності є малодослідженими, позбавленими системності й ґрунтовності. Недостатність фундаментальних

розробок за вказаним напрямом негативно впливає на фінансову стійкість сучасного банківського сектору України.

Для вітчизняної фінансової думки головною є проблема формування інструментів реалізації концепції управління банківськими ризиками, які мають бути ефективними як в умовах відносно стабільного зовнішнього середовища, так і в період кризи. Підвищення дієвості таких інструментів потребує вдосконалення науково-методологічних і методичних засад управління банківськими ризиками.

Відповідно, актуальним завданням подальшого розвитку ризикології в банківській діяльності є оновлення концептуального підходу до науково-практичного осмислення управління банківськими ризиками з огляду на причини і наслідки глобальної фінансової кризи, а також погіблення методологічного апарату дослідження проблеми управління ризиками саме в умовах значної фінансової нестабільності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Наукові дослідження за темою дисертації є складовою науково-дослідних тем: Полтавської державної аграрної академії «Наукові напрями організаційно-економічного, фінансового і соціального розвитку управління та регулювання в агропромисловому комплексі, на галузевому рівні та в організаційно-правових формах ринкового господарювання» (державний реєстраційний номер 0111U002780), в рамках якої здійснено аналіз та оцінку банківських ризиків, які виникають у процесі кредитування підприємств агропромислового комплексу; Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна «Фінансова стратегія розвитку економіки в умовах невизначеності» (державний реєстраційний номер 0113U007946), в межах якої використано пропозиції щодо покращення результативності управління банківськими ризиками у контексті загострення кризових процесів; «Розвиток системи корпоративного управління акціонерних товариств в постіндустріальному суспільстві» (номер державної реєстрації 0113U007947), в

рамках якої запропоновано підходи до підвищення результативності методів та інструментів управління банківськими ризиками.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є обґрунтування теоретико-методологічних засад ефективного управління банківськими ризиками та вироблення практичних рекомендацій щодо покращення результативності управління банківськими ризиками в умовах фінансової кризи.

Досягнення визначеної мети передбачає вирішення таких завдань:

– узагальнити теоретико-методологічні засади щодо визначення сутності банківських ризиків, головних критеріїв їх класифікації задля теоретичної концептуалізації управління банківськими ризиками;

– з'ясувати особливості управління банківськими ризиками в умовах фінансової кризи з метою їх врахування у діяльності банків;

– проаналізувати діючий санаційний механізм та сучасні інструменти зменшення системного ризику з метою збільшення їхньої ефективності в умовах фінансової кризи;

– визначити інструменти реалізації концепції управління банківськими ризиками, яка базується на засадах Базеля – III;

– удосконалити технологію та методичні засоби діагностування факторів виникнення фінансових криз та розширити їхні додаткові диференційні ознаки з метою вдосконалення методичного інструментарію оцінювання та прогнозування значних змін чинників зовнішнього середовища;

– запропонувати напрямки подальшого розвитку інституційної архітектури банківського сектору України з метою визначення нових банківських установ, які здатні стабільно функціонувати в умовах фінансової кризи;

– вдосконалити методичні засади оцінки ефективності управління банківськими ризиками шляхом розрахунку інтегрального показника оцінки ефективності управління банківськими ризиками, який враховує показники

фінансового стану банку та результативність управління ризиками, що дозволяє покращити оцінку рівня фінансової стійкості банку;

– ідентифікувати фактори впливу банківського нагляду, грошово-кредитної та валютної політики на рівень банківських ризиків для їх врахування у процесі управління банківськими ризиками;

– розробити механізм диференціювання сум гарантованого відшкодування депозитів фізичних осіб та регулярного збору до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб задля зменшення процентного ризику та покращення результативності управління банківськими ризиками;

– проаналізувати діючі процедури банкашуренса та сек'юритизації банківських активів задля визначення перспектив та шляхів їхнього подальшого розвитку;

– обґрунтувати підходи виокремлення центрів відповідальності банку з метою покращення результативності попередження та зниження банківських ризиків;

– окреслити особливості застосування нейронечітких технологій у скорингових моделях банку для формування дієвого механізму управління індивідуальним кредитним ризиком в умовах кризи;

– розробити підходи щодо удосконалення управління фінансовими ризиками банку за рахунок впровадження зонального критерію розподілу лімітів на величину фінансових ризиків для узгодження антикризових заходів за центрами відповідальності банку;

– обґрунтувати підходи до вдосконалення управління операційним ризиком за його складовими.

Об'єктом дослідження є банківські ризики.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні та прикладні засади управління банківськими ризиками в умовах фінансової кризи.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження формують фундаментальні положення ризикології, вихідні постулати економічної науки, теоретико-прикладні напрацювання вітчизняних і зарубіжних учених, в яких

досліджувалися питання управління банківськими ризиками. Дисертаційна робота виконана з використанням загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, зокрема: наукової абстракції, аналізу, синтезу, індукції, дедукції та порівняння – для дослідження понятійного апарату; теоретичного узагальнення та групування – для вивчення ризиків банківської діяльності та їхніх класифікаційних ознак; структурного аналізу – для виокремлення інструментів управління банківськими ризиками; історичного – для розкриття особливостей становлення та розвитку управління ризиками в банках України; системного аналізу – для впорядкування організації процесу управління банківськими ризиками; групування, вибірки – для дослідження закономірностей та проблем розвитку банківського сектору України; макроекономічного аналізу ринків – для діагностування та прогнозування виникнення фінансових криз; нейронечіткого моделювання – для оцінки індивідуального кредитного ризику позичальників; формалізації, конструктивні та абстрактно-логічні – для теоретичного узагальнення, формування висновків та розробок пропозицій щодо вдосконалення управління банківськими ризиками.

Інформаційною базою дослідження є теоретичні та науково-практичні дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців стосовно управління банківськими ризиками, нормативно-правові акти щодо регулювання банківської діяльності, матеріали Національного банку України, Державної служби статистики України, Асоціації українських банків, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, щорічна звітність банківських установ, аналітичні огляди Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку та інших міжнародних фінансових організацій.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у вирішенні актуальної проблеми оновлення концепції управління банківськими ризиками та напрацювання науково-практичних рекомендацій щодо підвищення результативності управління банківськими ризиками в умовах кризи. Основні положення, що визначають наукову новизну дисертаційної роботи, полягають у наступному:

вперше:

– обґрунтовано напрямки оновлення концепції управління банківськими ризиками, котра базується на комплексному підході до визначення зональних рівнів управління банківськими ризиками, формування організаційно-економічних напрямів вдосконалення управління ризиками в умовах фінансової кризи та розробки нових зовнішніх інструментів впливу на ефективність управління банківськими ризиками, що дасть змогу скасувати «імітаційний» характер управління ризиками та підвищити рівень фінансової стійкості банківської системи;

– виявлено наявність відповідних економічних умов для формування нового типу банку – «креативний банк», який, завдяки проектній системі корпоративного управління, котра має фасилітаційний характер, трирівневій системі управління банківськими ризиками, оперативному оновленню стратегії розвитку, ситуаційній трансформації бізнес-напрямків, розробці інноваційних, «гібридних» банківських продуктів (переважна більшість яких надається реальному сектору економіки), має високий рівень адаптації до змін чинників зовнішнього та внутрішнього середовища.

удосконалено:

– теоретико-методичні підходи до управління банківськими ризиками на засадах Базеля – III, які, на відміну від існуючих, підвищують результативність інструментарію забезпечення стійкості банківських установ як в умовах відносно стабільного зовнішнього середовища, так і в період кризи;

– методику визначення інтегрального показника оцінки ефективності управління банківськими ризиками, яка, на відміну від прийнятої національним регулятором, враховує результативність управління банківськими ризиками та показники достатності капіталу, рентабельності, ліквідності, якість активів, динаміку зміни ресурсної бази і негативно класифікованих активів. Це сприятиме більш достовірній оцінці фінансової стійкості банку;

– методичний підхід до визначення суми гарантованого відшкодування за вкладками фізичних осіб та сумою регулярного збору до Фонду гарантування

вкладів фізичних осіб, який, на відміну від існуючого, диференціює розмір гарантованого відшкодування за вкладами залежно від рівня процентної ставки депозиту, а розмір регулярного збору – залежно від значення інтегрального показника оцінки ефективності управління банківськими ризиками, що сприятиме зменшенню процентного ризику та мотивуватиме банки до покращення результативності управління банківськими ризиками;

– науково-методичний підхід до оцінки індивідуального кредитного ризику позичальника – юридичної особи (крім банків та бюджетних установ) та фізичної особи (крім фізичної особи, яка є суб'єктом господарювання) через використання в скорингових моделях нейронечітких технологій, що дозволяє в умовах фінансової кризи розширити можливості моделювання складних економічних процесів і збільшити ефективність визначення кредитоспроможності позичальника;

– методи управління фінансовими ризиками банку в умовах кризи, які, на відміну від існуючих, враховують механізм розподілу ступенів порушення лімітів, встановлених на розмір фінансових ризиків, за певними зонами і створюють відповідне підґрунтя для швидкого та ефективного здійснення запланованих антикризових дій за центрами відповідальності банку.

набули подальшого розвитку:

– понятійно-категоріальний апарат теорії управління ризиками, зокрема визначення економічної сутності категорії «банківський ризик», яке, на відміну від існуючих, виокремлює чинники виникнення банківських ризиків;

– підходи до утворення балансу перехідного банку через формування його зобов'язань з вкладів фізичних осіб, які гарантуються Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, та формування активів з частини якісних, високоліквідних активів, які мають покрити різницю між сумою зобов'язань за вкладами фізичних осіб та сумою отриманих з Фонду коштів у розмірі внесків, які робив банк як його учасник. Результат застосування цих підходів надає можливість неплатоспроможному банку покращити свій фінансовий стан;

– класифікація видів фінансових криз через введення критеріальної ознаки «фінансова криза за ризик-фактором». Це надає можливість досліджувати кризи з урахуванням причино-наслідкових зв'язків, сприяє удосконаленню системи аналітичних показників діагностики, методичного інструментарію оцінювання та прогнозування;

– теоретичне обґрунтування макроекономічних аспектів оцінки банківських ризиків та пруденційного механізму управління банківськими ризиками шляхом виокремлення таких чинників зовнішнього середовища, як система банківського нагляду, валютне регулювання, канали трансмісійного механізму грошово-кредитної політики, система гарантування вкладів, врахування яких у процесі управління банківськими ризиками сприяє підвищенню рівня фінансової стійкості банку;

– напрями вдосконалення методичних засад сек'юритизації банківських активів та банкашуренса, які, на відміну від існуючих, враховують ризики процесу сек'юритизації банківських активів та організаційно-правові проблеми розвитку банкашуренса;

– принципи виокремлення центрів відповідальності банку за бізнес – напрямками та видом фінансового ризику сегмента. Застосування такого підходу дасть змогу забезпечити контроль за результативністю управління банківськими ризиками;

– науково-організаційний підхід до управління операційними ризиками, котрий передбачає виокремлення складових операційного ризику та визначення управлінських заходів за кожною складовою. Цей підхід дасть змогу виявити напрями змін складових операційного ризику та визначити оптимальні управлінські рішення щодо зменшення негативного впливу операційного ризику на діяльність банку.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні теоретичні положення та рекомендації, викладені в дисертації, можуть бути науковою основою для розробки заходів підвищення результативності управління банківськими ризиками.

Наукові напрацювання та висновки дисертаційної роботи враховано Головним науково-експертним управлінням Апарату Верховної Ради України в процесі наукової та правової експертизи проектів законів України з питань банківського нагляду, управління банківськими ризиками, гарантування вкладів у банківській системі (довідка № 16/6 – 33 від 10.04.2015 р.); методологічний підхід оцінки ефективності управління банківськими ризиками використано Управлінням Національного банку України в Дніпропетровській області для покращення дієвості інструментів безвиїзного моніторингу фінансового стану банків (довідка № 12-132/ 8878 від 18.10.2013 р.); рекомендації щодо застосування нейронечітких технологій в скорингових моделях впроваджено Публічним акціонерним товариством КБ «Земельний капітал» при оцінці індивідуального кредитного ризику позичальників юридичних та фізичних осіб (довідка № 1475-БК від 19.03.2014 р.); процедури стрес-тестингу за валютним, процентним та кредитним ризиками враховано Дніпропетровським регіональним управлінням ПАТ «Укрсиббанк» у процесі оцінки величини фінансових ризиків банку (довідка № 182-22/1 від 10.04.2014 р.); основні положення стосовно управлінням корпоративним ризиком використано Товариством з обмеженою відповідальністю «Ін-Фактор» для розробки кодексу ділової поведінки та технологічних карт за основними бізнес-процесами установи (довідка № 511/з від 17.09. 2014 р.); окремі пропозиції щодо управління фінансовими ризиками за центрами відповідальності враховано Товариством з обмеженою відповідальністю «Менеджмент Інвестицій» при розробці процедур управління ризиком ліквідності (довідка № 75-1 від 14.10. 2014 р.); головні положення зональної методики управління ризиками використано Товариством з обмеженою відповідальністю «Універсал Фінанс» під час розробки плану заходів управління ризиками на випадок кризової ситуації (довідка № 1315-2 від 20.11. 2014 р.); процедури оцінки валютного ризику в умовах кризи застосовано Товариством з обмеженою відповідальністю «Альянс Фінанс» в процесі розробки програмного забезпечення, котра дозволяє моделювати вплив валютного ризику на фінансовий стан установи (довідка № 7344/1 від

02.12. 2014 р.); процедури встановлення показників, які характеризують ситуацію цінової нестабільності, а також пропозиції стосовно розкриття емітентами цінних паперів інформації щодо системи управління ризиками, яку вони використовують, використано Приватним акціонерним товариством «Українська міжбанківська валютна біржа» при розробці Правил ПрАТ «УМВБ» (довідка № 321-5/РК від 10.02. 2015 р.); основні положення та практичні результати дослідження щодо управління процентним ризиком впроваджено у роботу Дніпропетровської обласної дирекції ПАТ «Райффайзен Банк Аваль» (довідка № Р-07-0-4/258 від 19.02.2015 р.); пропозиції щодо управління ризиком ліквідності за трьома зонами використано обласним відділенням ПАТ «Дочірній банк Сбербанку Росії» в м. Миколаїв для написання положень за системою управління банківськими ризиками (довідка № 137/21-2-3 від 10.03. 2015 р.).

Основні результати дисертаційної роботи впроваджено у навчальний процес Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна при викладанні навчальних дисциплін «Облік у банках», «Менеджмент банківських ризиків», «Міжнародні стандарти обліку і аудиту», «Фінансовий менеджмент» (довідка № 10/529-21/з від 05.03.2015 р.) та Полтавської державної аграрної академії при викладанні дисциплін «Фінанси», «Гроші і кредит», «Банківські операції», «Фінансовий менеджмент» (довідка № 171/652 від 02.04.2015 р.).

Особистий внесок дисертанта. Дисертаційна робота є одноосібно виконаною працею. Основні наукові положення, висновки та рекомендації, що виносяться на захист, отримані дисертантом особисто і відображенні у наукових публікаціях.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження докладалися й обговорювалися на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема таких: «Перспективи інтеграції України у світову фінансову систему» (м. Дніпропетровськ, 2005 р.); «Проблеми та перспективи розвитку залізничного транспорту» (м. Дніпропетровськ, 2006 р., 2011 р.); «Сучасні тенденції в розвитку банківської системи та фінансових

ринків» (м. Дніпропетровськ, 2006 р.); «Проблеми економіки транспорту» (м. Дніпропетровськ, 2008 р., 2010 р., 2012 р.); «Фінансовий механізм вирішення глобальних проблем: попередження економічних криз» (м. Дніпропетровськ, 2012 р.), «Проблеми економіки та управління на залізничному транспорті» (м. Судак, 2012 р.), «Сучасні проблеми фінансового моніторингу» (м. Ірпінь, 2013 р.), «Перспективні наукові дослідження» (м. Софія, 2013 р.), «Наука і технології: крок у майбутнє — 2013» (м. Прага, 2013 р.), «Розвиток економік євро регіонів: макро- та мікрорівні» (м. Київ, 2013 р.), «Науковий простір Європи – 2013» (м. Перемишль, 2013 р.), «Ключові питання сучасної науки – 2013» (м. Софія, 2013 р.), «Сучасні тенденції в економіці та управлінні: новий погляд» (м. Донецьк, 2013 р.), «Розвиток національних економік в умовах глобальної нестабільності» (м. Одеса, 2013 р.), «Економіка сьогодення: актуальні питання та інноваційні аспекти» (м. Київ, 2013 р.), «Економіка та підприємництво: формування інноваційних моделей розвитку» (м. Херсон, 2013 р.), «Ефективні інструменти сучасних наук» (м. Прага, 2013 р.), «Актуальні досягнення європейської науки» (м. Софія, 2013 р.), «Динаміка наукових досліджень» (м. Перемишль, 2013 р.), «Наука та інновації – 2013» (м. Перемишль, 2013 р.), «Перспективні наукові дослідження – 2014» (м. Софія, 2014 р.).

Публікації. За результатами дисертаційної роботи опубліковано 81 наукову працю, у тому числі 2 монографії (одна одноосібна), 35 публікацій – у наукових фахових виданнях України, 1 – в електронному науковому фаховому виданні, 5 – в інших виданнях України, 13 – у зарубіжних виданнях, 25 праць апробаційного характеру. Загальний обсяг опублікованих наукових праць становить 69,82 друк. арк., з них особисто автору належить 61,51 друк. арк.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, 10 додатків, розміщених на 18 сторінках, і списку використаних джерел, що включає 489 найменувань на 51 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 442 сторінки машинописного тексту, із них 373 сторінок основного тексту, що містить 107 таблиць та 19 рисунків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ БАНКІВСЬКИМИ РИЗИКАМИ

1.1. Сутність, класифікація та методи аналізу банківських ризиків

Сучасні процеси розвитку ринкового середовища призводять до істотного посилення конкурентної боротьби на внутрішніх та зовнішніх фінансових ринках, що, в свою чергу, зумовлює виникнення якісно нових факторів, які впливають на організацію та ефективність здійснення банківської діяльності. Це закономірно супроводжується актуалізацією проблеми підвищення ефективності управління банківськими ризиками.

При визначенні сутності економічної категорії ризику дослідники зазначають, що він пов'язаний з конфліктністю, результативністю та невизначеністю [257, 37]. Конфліктність виникає через суб'єктивно-об'єктивну природу ризику, наявність певних суперечностей між об'єктивно існуючими ризиковими ситуаціями та їхньою суб'єктивною оцінкою. Невизначеність пов'язана з неможливістю оцінки ймовірності настання певних подій та масштабів їхнього вияву. Необхідність прийняття економічних рішень в умовах невизначеності спричиняє виникнення ризику. Відмінність ризику від невизначеності полягає в тому, що ризик передбачає можливість оцінки ймовірності настання подій та наслідків їхньої реалізації. Результативність ризику виявляється в ймовірності відхилення від запланованих (очікуваних) показників діяльності економічних агентів.

При цьому у наукових працях, присвячених ризику, маємо суперечливі підходи саме до визначення категорії «ризик», які умовно можна поділити на дві групи. Згідно з першим підходом реалізація ризику є чимось негативним, що обов'язково призведе до економічних (фінансових) втрат.

Наприклад, представник класичної теорії Дж. Міль ототожнював ризик з математичним очікуванням втрат, які можуть статися в результаті обраного рішення (ризик виступає у якості збитку через невдале рішення) [283, 18].

Інші приклади визначення категорії «ризик» у якості негативного явища наведені в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Приклади визначення категорії «ризик» у якості негативного явища

Дослідники	Визначення категорії «ризик»
І. Бланк [34, 168]	Ризик – це ймовірність виникнення несприятливих наслідків у формі втрати доходу чи капіталу в ситуації невизначеності умов здійснення фінансово-господарської діяльності підприємства
О. Грунін, С. Грунін [153, 35]	Ризик – це причина, рушійна сила, що здатна породити небезпеку чи спричинити збитки
А. Маршал, А. Пігу [173, 23]	Ризик – це загроза того, що підприємець зазнає збитків у вигляді додаткових витрат чи одержить доходи нижче тих, на які розраховував
С. Мочерний [174, 135]	Ризик – це невизначеність, непередбаченість, випадковість поведінки суб'єктів ринкових відносин, що можуть завдавати збитків
А. Загородній, Г. Вознюк, Т. Смовженко [179, 37]	Ризик – це усвідомлена можливість небезпеки виникнення непередбачених втрат очікуваного прибутку, майна, грошей у зв'язку з випадковими змінами умов економічної діяльності, несприятливими обставинами
Р. Клейнер [213, 86]	Ризик – це небезпека здійснення непередбачуваних і небажаних для суб'єкта наслідків його діяльності
В. Кривов [232, 16]	Ризик – це можливість настання певної несприятливої події
Ю. Масленченков Ю. Тронін [269, 6]	Ризик – це дія, що спрямована на привабливу ціль, досягнення якої пов'язане з елементами небезпеки, загрозою втрати або поразки
Б. Мільнер, Ф. Лііс [284, 250]	Ризик – це ймовірність несприятливого результату, коли компанія не одержує очікуваного результату
М. Грачова [365, 38]	Ризик – це можливість виникнення в ході реалізації проекту несприятливих ситуацій і наслідків
А. Стрельцов, О. Цамуталі [397, 13]	Ризик – це можливість (ймовірність), по-перше, втрати підприємством частини своїх існуючих ресурсів, по-друге, втрати ресурсів, що привертаються, для реалізації певної мети і, по-третє, недоотримання доходів або поява додаткових витрат в результаті здійснення господарської діяльності
Л. Тепман [410, 47]	Ризик – це можливість виникнення несприятливих ситуацій під час реалізації планів і виконання бюджетів підприємства
М. Хохлов [421, 85]	Ризик – це подія або група споріднених випадкових подій, що завдають збитку об'єкту, який володіє даним ризиком

На нашу думку, такий підхід певною мірою спрощує розуміння суті поняття «ризик», ігноруючи ймовірності того, що деякі зміни чинників внутрішнього та зовнішнього середовища, пов'язані з ризиком, можуть призвести й до позитивного результату діяльності економічних агентів.

Крім того, оптимальною ситуацією за цим підходом є повне усунення ризику, але, безумовно, повна відсутність ризику лише гальмує розвиток економіки, оскільки знижує її динамічність та ефективність [414, 21].

Якщо під ризиком розуміти тільки збитки, тоді втрачається сенс підприємницької діяльності, що переважно перебуває під впливом непрогнозованих змін факторів зовнішнього середовища. Небажання суб'єктів господарської діяльності брати на себе економічно доцільні обсяги ризиків призводить до їх відставання в розвитку, втрачання конкурентоспроможності та сегментів ринку.

З цієї причини, на наш погляд, більш доречним є другий підхід до визначення ризику, в якому припускається можливість отримання як негативних, так і позитивних результатів (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Приклади дослідження категорії «ризик» у якості фактору невизначеного результату (позитивного або негативного)

Дослідники	Визначення категорії «ризик»
В. Гранатуров [151, 67]	Ризик – це діяльність, що пов'язана з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору, у процесі якої є можливість кількісно та якісно оцінити ймовірність досягнення передбаченого результату, невдачі та відхилення від цілі
О. Єгорова [171, 8]	Ризик – це ситуація, що пов'язана з наявністю вибору з передбачуваних альтернатив шляхом оцінки ймовірності настання події, яка містить ризик, що призводить як до позитивних, так і негативних наслідків
А. Івасенко [210, 75]	Ризик – це ситуативна характеристика діяльності будь-якого суб'єкта ринкових відносин, що відображає невизначеність її результату і можливі несприятливі (або, навпаки, сприятливі) наслідки у разі неуспіху (або успіху)
Ю. Кіньов [193, 43]	Ризик – це наслідок дії або бездіяльності, в результаті якої існує реальна можливість отримання невизначених результатів різного характеру, що як позитивно, так і негативно впливають на фінансово-господарську діяльність підприємства
С. Філін [416, 28]	Ризик – це ймовірність (загроза) втрати частини своїх ресурсів, недоотримання доходів або появи додаткових витрат і (або) зворотно – можливість отримання значної вигоди (доходу) в результаті здійснення підприємницької діяльності в умовах невизначеності
Л. Крег, Шортрид [479, 87]	Ризик – це комбінації ймовірності настання події та її наслідків

З такого визначення виводяться й загальні складові категорії «ризик», а саме:

- наявність ризику в усіх видах економічної діяльності (економічна складова);
- неможливість точно спрогнозувати зміни чинників зовнішнього та внутрішнього середовища;
- наявність альтернативних стратегій управління ризиком;
- об'єктивно–суб'єктивна природа ризику;
- ймовірність одержання як прибутку, так і збитків.

Зазначимо, що термін «банківський ризик» має обмежену сферу застосування. При дослідженні цієї категорії здебільшого науковці намагаються адаптувати термін «ризик» до специфічних умов його виникнення у банківській діяльності [414, 22]. Приклади визначення категорії «банківський ризику» наведено в таблиці 1.3.

Таблиця 1.3

Приклади визначення категорії «банківський ризик»

Дослідники	Визначення категорії «банківський ризик»
1	2
Г. Белоглазова [26, 56]	Банківський ризик – це ймовірність, а точніше загроза втрати банком частини своїх ресурсів, виникнення збитків, недоотримання доходів або здійснення додаткових витрат у результаті здійснення фінансових операцій у порівнянні з очікуваним варіантом
Ю. Воронін [138, 35]	Банківський ризик – це ситуативна характеристика діяльності банку, що відображає невизначеність її результату і характеризує імовірність негативного відхилення дійсного від очікуваного
В. Гамза, І. Ткачук [144, 20]	Банківський ризик – це можлива (потенційна або реальна) загроза для тих або інших інтересів банку
В. Захаров [184, 23]	Банківський ризик – це гіпотетична можливість настання збитку, понесення збитків або упущення вигоди в процесі прийняття управлінських рішень
Т. Калініна, Ю. Калініна [205, 14]	Банківський ризик – це можливість втрати ліквідності, а також фінансові втрати (збитки), що пов'язані з невизначеністю прогнозу внутрішніх і зовнішніх факторів, які негативно впливають на діяльність банку

Продовження таблиці 1.3

1	2
С. Козьменко, Ф. Шпиг, І. Волошко [222, 43]	Банківський ризик – це вартісне вираження ймовірності події, що спричиняє фінансові втрати
Ю. Мішальченко, І. Кроллі [286, 17]	Банківський ризик – це ймовірність втрати банком частини своїх коштів, недоотримання запланованих доходів або здійснення додаткових витрат в результаті проведення запланованих фінансових операцій
Г. Панова [322, 7]	Банківський ризик – це небезпека або можливість втрат банку при настанні певних небажаних подій
В. Севрук [380, 43]	Банківський ризик – це невизначеність результату банківської діяльності та можливі несприятливі наслідки у випадку невдачі
К. Уваров [411, 4]	Банківський ризик – це можливість того, що певні події, очікувані чи не очікувані, можуть спричинити негативний вплив на рівень капіталу або доходів банку
Л. Примостка [413, 51]	Банківський ризик – це ймовірність недоотримання доходів або зменшення ринкової вартості капіталу банку внаслідок несприятливого впливу зовнішніх чи внутрішніх чинників
М. Фастовець [415, 40]	Банківський ризик – це ймовірність отримання доходів, менших від очікуваних, зниження вартості активів
М. Гаретовский [418, 69]	Банківський ризик – це небезпека втрат, що походить від специфіки банківських операцій, здійснюваних кредитними установами

Отже, банківські ризики мають ознаки економічної категорії ризику, однак певні особливості формування банківських ризиків (активно-пасивні операції банку формують фінансові ризики, організація банківських операцій та корпоративне управління – операційні ризики, фактори зовнішнього середовища – функціональні ризики) дають підстави розглядати їх як окреме поняття.

З огляду на це під категорією «банківський ризик» пропонуємо розуміти ймовірність відхилення від запланованих (очікуваних) показників діяльності банку через здійснення активно-пасивних операцій, їх організацію, стан корпоративного управління та вплив факторів зовнішнього середовища, наслідки якої можуть бути негативними, нульовими або позитивними.

Від поняття «ризик» перейдемо до систем класифікації ризиків. Одну з перших класифікацій запропонував Дж. Кейнс. Розглядаючи це питання з позиції суб'єкта інвестиційної діяльності, він виокремив три основних види ризиків – підприємницький, ризик «кредитора», ризик зміни цінності грошової одиниці. Підприємницький ризик, за визначенням Дж. Кейнса, – це невизначеність одержання очікуваного доходу від вкладення коштів; ризик «кредитора» – ризик неповернення кредиту, його складовою є юридичний ризик (ухилення від повернення кредиту) і кредитний ризик (нестача забезпечення); ризик зміни цінності грошової одиниці – імовірність втрати коштів у результаті зміни курсу національної грошової одиниці [208, 70].

Спробу класифікувати ризики зробив також Й. Шумпетер. Він пропонує поділяти ризики на два види: технічні й комерційні. Перший вид ризику пов'язаний з можливим технічним провалом у виробництві (до цього ризику також належать втрати через стихійне лихо); другий ризик пов'язаний з відсутністю комерційного успіху [435, 25].

Із сучасних спроб класифікувати ризики варто виділити роботи І. Івченко, Ф. Лііса, М. Максимцева, Б. Мільнера, В. Романова.

Б. Мільнер і Ф. Лііс розподіляють ризики на дві основні групи: зовнішні та внутрішні. До зовнішніх вони включають політичні, законодавчі, природні, регіональні, галузеві і макроекономічні ризики. Внутрішні підрозділяються на виробничі, інвестиційні та комерційні [284, 254].

М. Максимцев пропонує класифікувати ризики за декількома ознаками: можливий економічний результат, причина виникнення, залежність від купівельної спроможності грошей, а також вплив інвестиційного клімату [266, 170].

Залежно від можливого економічного результату М. Максимцев виокремлює чисті і спекулятивні ризики. В залежності від причин виникнення ризики бувають природні, екологічні, політичні, транспортні, виробничі і торговельні. До ризиків, пов'язаних з купівельною спроможністю грошей, належать інфляційний і валютний ризики. Група інвестиційних ризиків є

найбільшою і містить у собі: структурний, системний, кредитний, регіональний, галузевий і інноваційний ризику.

І. Івченко також використовує при класифікації ризиків декілька ознак: характер обліку, час виникнення, характер наслідків, ступінь ризику [198, 125].

За характером обліку ризику поділяються на зовнішні і внутрішні; за часом виникнення – на ретроспективні, поточні і перспективні; за характером наслідків – на чисті і спекулятивні; за ступенем ризику – на припустимі, критичні і катастрофічні.

В. Романов розрізняє організаційний, ринковий, кредитний, юридичний і техніко–виробничий ризику. Таку класифікацію він називає базовою і вважає, що її потрібно доповнити специфічними ризиками, що виникають у певній сфері економічної діяльності [373, 42].

На підставі аналізу вищеназваних класифікаційних ознак можна зробити висновок, що основними елементами, покладеними в основу виокремлення ризиків, є фактори виникнення, масштаби, можливість страхування, характер наслідків (ступінь допустимості), місце формування (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Основні ознаки класифікації ризиків*

Класифікаційна ознака	Вид ризику	Характеристика ризику
1	2	3
За факторами виникнення	Суб'єктивний (пов'язаний з особистістю підприємця)	Недолік досвіду, освіти, порушення правил поведінки на ринку, недостатнє розуміння угоди
	Об'єктивний	Недолік інформації, стихійні лиха, несподівані зміни в кон'юктурі ринку, законодавстві, оподатковуванні
За масштабом	Локальний	Ризик окремої компанії
	Регіональний	Охоплює економічну діяльність на рівні регіонів країни
	Національний	Охоплює всю економіку країни
	Міжнародний	Пов'язаний зі змінами в кон'юктурі світового ринку, із взаєминами між країнами тощо
За місцем формування	Зовнішній	Зміни в законодавстві, умовах кредитування, інвестування тощо
	Внутрішній	Ризики, пов'язані зі спеціалізацією підприємства (виробничі, страхові тощо)

Продовження таблиці 1.4

1	2	3
За можливостями страхування	Підлягають страхуванню	Піддаються кількісному визначенню і страхуванню
	Не підлягають страхуванню	Форс–мажорні ризики, оцінити рівень яких неможливо
За ступенем допустимості	Мінімальний	Можливі втрати розрахованого прибутку в межах 0–25 %
	Підвищений	Можливі втрати розрахованого прибутку в межах 26–50 %
	Критичний	Можливі втрати розрахованого прибутку в межах 51–70 %
	Неприпустимий	Можливі втрати розрахованого прибутку в межах 71–100 %

* Джерело: побудовано на основі [198, 125; 266, 170; 284, 254; 373, 42].

В процесі групування банківських ризиків вітчизняні та закордонні дослідники також виокремлюють різні класифікаційні ознаки: за фінансовою складовою, за місцем формування, за ступенем впливу на основні операції банку, за можливістю передбачення та управління, за розподілом в часі.

Деякі приклади класифікації банківських ризиків за цими ознаками вказані в табл. 1.5.

Таблиця 1.5

Приклади класифікації банківських ризиків

Автор	Види банківських ризиків
1	2
І. Бурденко, О. Пожар [114, 52]	за місцем формування: зовнішні (політичний, економічний, законодавчий) і внутрішні (кредитний, процентний, фондовий, валютний, ринковий, ризик дострокового зняття внесків, ризик, пов'язаний з новими видами діяльності, ризик ліквідності); за розміром: припустимі, критичні, катастрофічні; за розподілом у часі: минулі, поточні, майбутні
Х. Грюнінга, С. Братанович [155, 28]	фінансові: чисті (кредитний, ризик ліквідності і платоспроможності) та спекулятивні (процентний, валютний і ринковий); операційні; ділові; надзвичайні
В. Зотов [189, 73]	ризики за балансовими та позабалансовими операціями; ризики пасивних операцій (деPOSITні ризики); ризики активних операцій (кредитний, валютний, портфельний, інвестиційний, ризик ліквідності)
С. Козьменко, Ф. Шпиг, І. Волошко [223, 123]	ризики, пов'язані із особливостями клієнтів; ризики банківських операцій: ризики активних операцій (кредитний, портфельний, ризик ліквідності) та ризики пасивних операцій (емісійні, депозитний, ризики, зумовлені видом банку)

Продовження таблиці 1.5

1	2
Т. Осипенко [315, 29]	кредитний; ринковий; ризик ліквідності, операційні ризики; правовий; управлінські ризики
Ю. Потійко [338, 58]	кредитний; процентний; валютний; ризик ринку цінних паперів; - ризик дострокової вимоги депозитів
Л. Примостка [340, 104]	ризик ліквідності; кредитний; ризик неплатоспроможності; ризик варіабельності
Б. Пшик [358, 73]	кредитний; регіональний; інфляційний; ризик ліквідності; процентний (ризик зміни ставок відсотка); валютний; ринковий; базисний; ризик неплатоспроможності
А. Єпіфанов, Т. Васильєва [414, 25]	зовнішні: ризики стихійних лих, ризик країни, політичні, нормативно–правові, економічні та ризики конкуренції; внутрішні: ризики управління (шахрайства, ризики неефективної організації, нездатність керівництва приймати раціональні рішення, неефективна система стимулювання працівників); ризик організації банківських операцій (технологічний ризик, стратегічний, ризик впровадження нових продуктів та технологій); фінансові ризики (кредитний ризик; процентний, ризик ліквідності, інвестиційний, валютний, ризик неплатоспроможності)

На думку деяких дослідників, надмірне ускладнення ієрархії банківських ризиків призводить до зниження ефективності управління банківською діяльністю [189, 26].

Тому однієї з найбільш оптимальних класифікацій банківських ризиків є групування, що було запропоновано фахівцями Національного банку України (НБУ), в основу якої покладено тільки одну ознаку – можливість кількісного визначення величини ризику. Відповідно до неї банківські ризики поділяються на дві групи [276]:

1. Фінансові ризики – це банківські ризики, які підлягають кількісній оцінці: кредитний, ризик ліквідності, ризик зміни процентної ставки, ринковий, валютний та операційно-технологічний;

2. Функціональні ризики – це ризики, які не підлягають кількісній оцінці: ризик репутації, юридичний та стратегічний ризики.

На наш погляд, в умовах сучасної значної фінансової нестабільності дана класифікація має бути доопрацьована в наступних напрямках:

- по-перше, у зв'язку з тим, що більшість складових операційно-технологічного ризику має низьку ймовірність визначення кількісної оцінки, доцільно виокремити цей ризик в іншу категорію та досліджувати його окремо від фінансових ризиків, які мають високий рівень ймовірності визначення кількісної оцінки;

- по-друге, з метою удосконалення ідентифікації банківських ризиків доречно додати у групування ризиків такі класифікаційні ознаки, як місце (внутрішнє або зовнішнє середовища) та фактори виникнення.

Отже, пропонуємо наступну класифікацію банківських ризиків, що включає вищезазначені ознаки:

1. Фінансові ризики – висока ймовірність визначення кількісної величини ризику. Фінансові ризики відносяться до внутрішніх ризиків, що виникають у процесі здійснення активних та пасивних операцій банку.

2. Операційні ризики – низька ймовірність визначення кількісної величини ризику. Операційні ризики, як і фінансові, відносяться до внутрішніх ризиків і пов'язані зі станом корпоративного управління банку та організацією банківських операцій.

3. Функціональні ризики відносяться до зовнішнього середовища банку і що належать до зовнішнього середовища банку і майже не піддаються кількісній оцінці (рис. 1.1).

Як видно з рис. 1.1, до фінансових ризиків належать:

1. Кредитний – ймовірність відхилення від запланованих (очікуваних) показників через невиконання позичальником зобов'язань перед банком. Кредитний ризик доцільно розділяти на індивідуальний (конкретний контрагент банку) та портфельний (сукупна заборгованість) ризики.

2. Ризик ліквідності – ймовірність відхилення від запланованих показників через втрату збалансованості між активами і пасивами банку (балансовий ризик) та нездатність залучити фінансові ресурси для реалізації стратегічних цілей розвитку (ризик ліквідності ринку).

3. Ринковий ризик – ймовірність відхилення від запланованих показників через зміну валютних курсів, процентних ставок або вартості цінних паперів та інших активів.

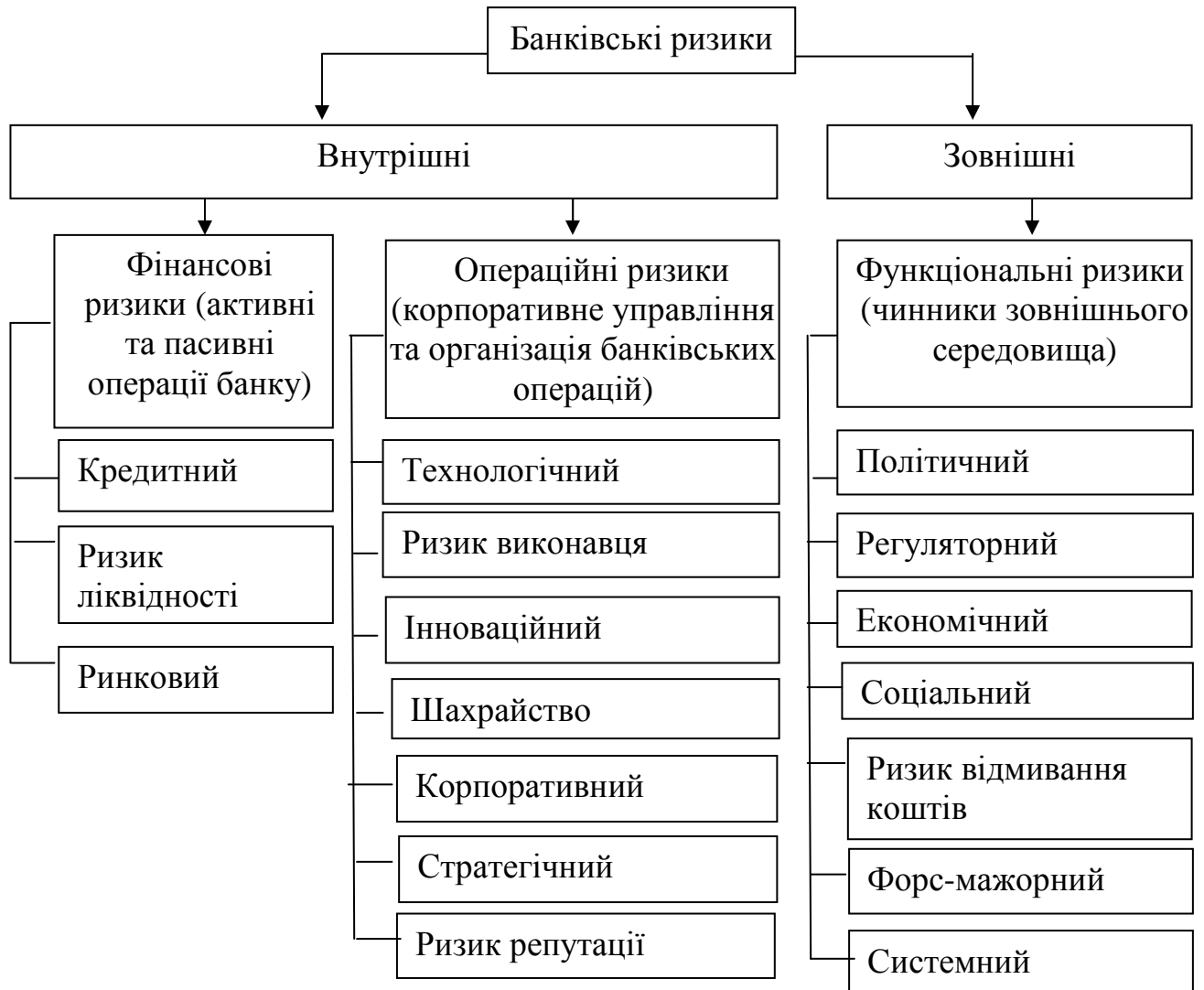

Рис. 1.1 Класифікація банківських ризиків*

**Джерело: побудовано автором.*

До складових ринкового ризику належать:

– валютний ризик – ймовірність відхилення від запланованих показників внаслідок зміни валютного курсу. При довгій відкритій валютній позиції знецінення національної валюти покращує рівень прибутковості; збільшення вартості – погіршує. При короткій валютній позиції знецінення національної валюти погіршує рівень прибутковості; збільшення вартості – покращує;

– процентний ризик – ймовірність відхилення від запланованих показників внаслідок зміни процентних ставок; якщо середній рівень ставок за активами збільшується швидше ніж за зобов'язаннями – чиста процентна маржа росте; якщо повільніше – падає;

– фондовий ризик – ймовірність відхилення від запланованих показників внаслідок певних змін вартості цінних паперів або інших фінансових інструментів на ринку.

II. Операційний ризик у свою чергу поділяється також на підвиди:

1. Технологічний – ймовірність відхилення від запланованих показників через неефективні інформаційні технології та процеси обробки інформації.

2. Ризик виконавця – ймовірність відхилення від запланованих показників у результаті ненавмисного порушення чи недбалого виконання професійних обов'язків.

3. Шахрайство – фінансові втрати в результаті обману або незаконного присвоєння коштів, власності тощо.

4. Корпоративний – ймовірність відхилення від запланованих показників через помилки в корпоративному управлінні (конфлікт інтересів, помилки у визначенні бізнес-процесів, у розподілі функціональних обов'язків тощо).

5. Стратегічний ризик – ймовірність відхилення від запланованих показників через неадекватне реагування на зміни в бізнес-середовищі банку.

6. Інноваційний – ймовірність відхилення від запланованих показників через помилки на стадіях розробки та впровадження нових (удосконалення існуючих) банківських продуктів.

7. Ризик репутації – ймовірність відхилення від запланованих показників через реакції на ініціативи, дії або поточну діяльність банку.

III. Складовими функціонального ризику є:

1. Регуляторний ризик – ймовірність відхилення від запланованих показників у результаті зміни законів чи регулятивних актів.

2. Економічний – ймовірність відхилення від запланованих показників через зміну економічної ситуації в країні.

3. Соціальний – ймовірність відхилення від запланованих показників через загострення соціальної ситуації.

4. Ризик відмивання коштів – ймовірність залучення банку до процесу відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму.

5. Фор–мажорний – ймовірність відхилення від запланованих показників через виникнення стихійних лих або катастроф.

6. Системний ризик – ймовірність виникнення ситуації, яка може негативно вплинути на стабільність фінансового сектору та призвести до неплатоспроможності значної кількості взаємозалежних фінансових агентів.

Методи визначення кількісної оцінки банківських ризиків наведено в таблиці 1.6.

Таблиця 1.6

Порівняльна характеристика методів кількісної оцінки банківських ризиків

Метод	Переваги	Недоліки
Статистичний метод (Метод «Монте–Карло», VaR–метод)	Досить високе визначення розмірів збитку і ймовірність їх настання в майбутньому	Необхідність обробки великого обсягу статистичної інформації
Експертний метод (метод Дельфі, метод «дерева рішень», метод коефіцієнтного аналізу, метод рейтингов)	Ефективний при відсутності достовірної інформації чи її недостатності	Суб'єктивний характер
Аналітичний метод (стрес-тестування, дюрація, GAP-аналіз)	Містить у собі можливості факторного аналізу параметрів	Трудомісткий
Метод аналогій	Коли неможливо застосувати інші методи аналізу	Важко створити умови, у яких повторився б минулий досвід
Комбінований метод	Синергетичний ефект	Трудомісткий, потребує обробки великого обсягу статистичної, бухгалтерської та управлінської інформації

**Джерело: побудовано автором.*

Статистичні методи використовуються, в основному, для оцінки кредитного ризику. Втрати від функціональних ризиків можна спрогнозувати за

допомогою методу Дельфі чи методу «дерева рішень» (дані методи належать до методів експертних оцінок). Аналітичні методи використовуються для оцінки ринкових ризиків (дюрація, стрес–тестинг) і ризику ліквідності (GAR–аналіз) (табл. 1.7).

Таблиця 1.7

Методи оцінки банківських ризиків*

Методи	Вид ризику
1. Статистичні методи: Метод «Монте-Карло»	Кредитний, операційні
Z-модель Альтмана	Кредитний
Модель Чесера	
Модель Дюрана	
VaR–метод	Кредитний, ринковий
2. Методи експертних оцінок: Метод Дельфі Метод «дерева рішень»	Кредитний, ринковий, функціональні, операційні
Метод коефіцієнтного аналізу	Кредитний
Метод рейтингів	
3. Аналітичні методи: Дюрація Стрес-тестинг	Ринковий
GAR-аналіз	Ліквідності
4. Метод аналогій	Кредитний, ліквідності, ринковий, операційні, функціональні
5. Комбінований метод	Кредитний, ліквідності, ринковий, операційні, функціональні

*Джерело: побудовано автором.

Більшість статистичних методів базується на аналізі статистики втрат і прибутків з метою визначення ймовірності події та встановлення величини ризику. Ґрунтуються дані методи на теорії ймовірності розподілу випадкових величин.

Частота виникнення певного рівня втрат визначається за формулою:

$$R_a = \frac{N_n}{N_{заг}} \quad (1.1)$$

де R_a – частота виникнення деякого рівня втрат;

N_n – число випадків настання конкретного рівня втрат;

$N_{заг}$ – загальне число у вибірці, що включає і позитивні результати.

Як свідчить практика, одним з найефективніших статистичних методів є метод «Монте–Карло», заснований на моделюванні випадкових процесів із заданими характеристиками. Метод дозволяє аналізувати й оцінювати різні «сценарії» реалізації проекту і враховувати різні фактори в межах одного підходу. Кожний тип проекту має свою специфічну вразливість з боку ризиків, що і з'ясовується у процесі моделювання. Недоліком методу є те, що в ньому для оцінок використовуються вірогідні характеристики, що не дуже зручно в практичному застосуванні.

Для кількісної оцінки фондового та валютного ризиків використовується VaR - метод. Цей метод, побудований на основі статистичних даних волатильності (мінливості) ринкових показників і їх взаємної кореляції, дає можливість розрахувати ринкову вартість відкритих позицій з визначеним рівнем вірогідності.

Метод експертних оцінок схожий на статистичний. Принципова різниця полягає в тому, що експертний метод передбачає вивчення оцінок, зроблених різними фахівцями (внутрішніми чи зовнішніми експертами). Експертна оцінка може бути отримана як після проведення спеціальних досліджень, так і при використанні накопиченого досвіду провідних спеціалістів.

Різновидом експертного методу є метод Дельфі, який відзначається анонімністю і керованим зворотним зв'язком. Анонімність досягається шляхом індивідуального опитування експертів, що не дає їм можливість обговорювати відповіді на поставлені питання. Після обробки даних через керований зворотний зв'язок узагальнені результати повідомляються кожному експерту. Це дозволяє ознайомитися з оцінками інших провідних спеціалістів. Після цього можна повторити опитування експертів.

Наступний вид експертного методу – це метод «дерева рішень». Даний метод припускає графічну побудову можливих варіантів рішень.

Використовуюючи спеціальні методики розрахунку імовірності, спеціалісти оцінюють кожен вектор і потім вибирають менш ризикований.

Метод коефіцієнтного аналізу полягає в експертному аналізі та зіставленні економічних коефіцієнтів, які характеризують фінансовий стан банку, із середніми показниками відповідної групи банків за конкретний період часу.

Відповідно до методу рейтингів, кожен банк за певною методикою розраховує рейтинг і робить висновок про кредитоспроможність та фінансовий стан контрагента.

На наш погляд, головним недоліком усіх перерахованих вище експертних методів є суб'єктивний характер оцінок.

На відміну від них, аналітичний метод базується на теорії ігор і передбачає наступні етапи: 1) вибір ключового показника (наприклад, норма прибутковості); 2) визначення чинників зовнішнього середовища, що впливають на ключовий показник; 3) розрахунок значень ключового показника при зміні чинників зовнішнього середовища.

Для аналізу процентного та валютного ризиків у банківській діяльності використовується метод стрес-тестування. Цей метод дозволяє проаналізувати в динаміці зміни важливих кількісних показників ризику. Стрес-тестування призначене для оцінки ступеня зміни основних показників ризику у випадках значних змін факторів зовнішнього середовища.

При кількісній оцінці фондового ризику також може використовуватися метод дюрації. Дюрація відображає чутливість поточної вартості фінансового інструменту до зміни процентних ставок. Чим більшою є дюрація фінансового інструменту, тим чутливішою його поточна вартість до зміни процентної ставки. Різниця між середньою дюрацією активів і пасивів характеризує позицію, що обирає банк стосовно ринкових і процентних ризиків. Позитивний дисбаланс дюрації призводить до зміни економічної вартості банку в бік, протилежний зміні процентних ставок. Негативний дисбаланс дюрації призводить до зміни економічної вартості в одному напрямку зі зміною процентних ставок.

Для оцінки процентного ризику і ризику ліквідності використовується GAP-аналіз. Відповідно до цього методу спочатку певні активи та пасиви поділяються на тимчасові періоди, а потім проводиться аналіз – чи вистачає потоків, отриманих від розміщених активів, на виконання зобов'язань за кожний тимчасовий період.

Метод аналогій використовується при аналізі нових продуктів чи бізнес-напрямів. Суть цього методу полягає в перенесенні аналогічної ситуації на об'єкт дослідження. Головним недоліком цього методу є те, що дуже складно створити умови, в яких повторився б минулий досвід.

Перевагою комбінованого методу є те, що в ньому використовуються переваги усіх розглянутих вище методів. Так, статистичний метод, як результат оцінки минулого, може поєднуватися з елементами аналітичного й експертного методів.

Таким чином, розмаїття ризиків та методів їх оцінки свідчить про складність банківського сектору як об'єкта аналізу, що вимагає постійного удосконалення системи управління банківськими ризиками. При цьому слід зазначити, що існування банківських ризиків не варто вважати тільки негативним явищем. Навпаки, наявність ризику можна розглядати як фактор динамічного та ефективного розвитку банківського сектору економіки.

1.2. Управління банківськими ризиками в умовах фінансової кризи

З огляду на розмаїття трактувань категорії «ризик» науковці виокремлюють наступні підходи до визначення поняття «управління ризиками»: сукупність методів впливу на рівень ризику; процес зменшення фінансових втрат; процес, що складається із впорядкованої послідовності етапів; системний погляд на проблему управління ризиками.

Характеристика вищеназваних підходів розгорнуто наводиться у монографії «Управління ризиками банків» за загальною редакцією А. Єпіфанова та Т. Васильєвої (табл. 1.8).

Таблиця 1.8

Основні визначення поняття «управління ризиками» за різними підходами

Підхід		Типові визначення поняття
Назва	Автори	
1	2	3
Сукупність методів впливу на рівень ризику	Н. Асамбаєв, Т. Кох, С. Ілляшенко, Є. Єгорова, В. Гранатуров	- розробка і реалізація економічно обґрунтованих для даного підприємства рекомендацій і заходів, направлених на зменшення початкового рівня ризику до прийняттого допустимого рівня; - управління ймовірністю настання несприятливих подій і сукупністю дій, направлених на мінімізацію збитків, викликаних ризиками; - сукупність дій щодо зниження витрат, пов'язаних з ризиками;
Процес зменшення фінансових витрат	З. Боді, Р. Мертон, В. Артеменко, Ю. Журавльов, І. Сердюкова, С. Бузько, В. Вітлінський	- дії із зниження витрат, пов'язаних з ризиком; - діяльність, що дозволяє з найменшими витратами передбачати фінансові ресурси, необхідні і достатні для зменшення ймовірності появи несприятливих результатів і локалізації негативних наслідків схвалюваних рішень; - діяльність, що дозволяє з найменшими витратами передбачити фінансові ресурси, необхідні та достатні для зменшення ймовірності появи
Процес, що складається із впорядкованої послідовності етапів	І. Бланк, С. Бабаськін, І. Волков, Н. Балашова,	- складний багатоступінчатий процес ідентифікації, оцінки, управління, моніторингу і контролю за ризиками, що охоплює весь внутрішньоорганізаційний процес ухвалення і виконання рішень, а також контролю за їх виконанням; - процес передбачення та нейтралізації негативних фінансових наслідків ризиків, пов'язаний з їх ідентифікацією, оцінкою, профілактикою та страхуванням; - процес визначення, оцінки, контролю ефекту внутрішніх та зовнішніх факторів, що можуть негативно впливати на вартість компанії
Системний погляд на проблему управління ризиками	К. Редхед, С. Хьюс, Дж. Сінкі, Л. Тепман, Н. Адамчук, Д. Альошин, В. Жованіков, О. Єгорова, Ю. Тронін	- стратегічне управління підприємством, яке, з одного боку, припускає можливість криз і катастроф, а з іншого – оперує з конкретними ризиками і реалізує такі стадії управління ризиками, як ідентифікація ризиків, ухвалення рішення і проведення заходів; - сукупність методів, прийомів і заходів, що дозволяють певною мірою прогнозувати настання ризикових подій і вживати заходи щодо виключення або зниження негативних наслідків настання таких подій; - система підтримки ухвалення рішення, головне завдання якої полягає в тому, щоб в максимальній мірі понизити невизначеність, що існує при ухваленні рішення господарюючим суб'єктом

* Джерело: [414, 37 - 38]

На наш погляд, враховуючи сучасну значну нестабільність національного та світового фінансових ринків, трактування поняття «управління ризиками» має бути розглянуто у контексті категорії «економічна безпека».

Більшість дослідників розуміють «економічну безпеку» як інтегральну оцінку ресурсного потенціалу і ступеня захищеності підприємства від негативної дії зовнішнього середовища.

Наприклад, на думку О. Олейникова економічна безпека – це стан найбільш ефективного використання ресурсів підприємства для запобігання загроз і забезпечення стабільного функціонування підприємства нині і в майбутньому [312, 18].

У свою чергу Д. Ковальов і Т. Сухорукова стверджують, що економічна безпека – це захищеність діяльності підприємства від негативного впливу зовнішнього оточення, а також здатність вчасно усувати різноманітні загрози або пристосуватися до наявних умов, які не позначаються негативно на його діяльності [216, 51].

Як стверджує Л. Шемаєва, зміст економічної безпеки підприємств розкривається через забезпечення реалізації стратегічних інтересів підприємства на основі використання можливостей внутрішнього середовища (цілі, завдання, ресурси, структура, персонал, технології) із застосуванням продуктивної взаємодії із суб'єктами зовнішнього середовища (постачальники, споживачі, конкуренти, держава) [429, 5].

В. Шликов розглядає економічну безпеку як «...стан захищеності життєво важливих інтересів підприємства від реальних і потенційних джерел небезпеки або економічних погроз» [432, 37].

На думку Г. Лянного, економічна безпека підприємства – це стан його захищеності від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх загроз, дестабілізаційних чинників [259, 17].

З ним згоден М. Капустін, який пише, що: «Економічна безпека – це кількісна та якісна характеристика економічних властивостей системи з точки зору її здатності до самовиживання та розвитку в умовах дестабілізуючої дії непередбачуваних та важкопрогнозованих зовнішніх та внутрішніх факторів» [206, 46].

На наш погляд, найбільш повно розкриває зміст цієї категорії В. Забродський, який трактує економічну безпеку як «кількісну і якісну характеристику властивостей фірми, яка відображає здатність «самовиживання» і розвитку в умовах виникнення зовнішньої і внутрішньої економічної загрози» [177, 15].

Взявши до уваги специфіку банківської діяльності, пропонуємо під «економічною безпекою» розуміти відповідний стан банку, при якому забезпечується стійкий розвиток банківської установи згідно з визначеною місією та стратегічними цілями (рис. 1. 2).

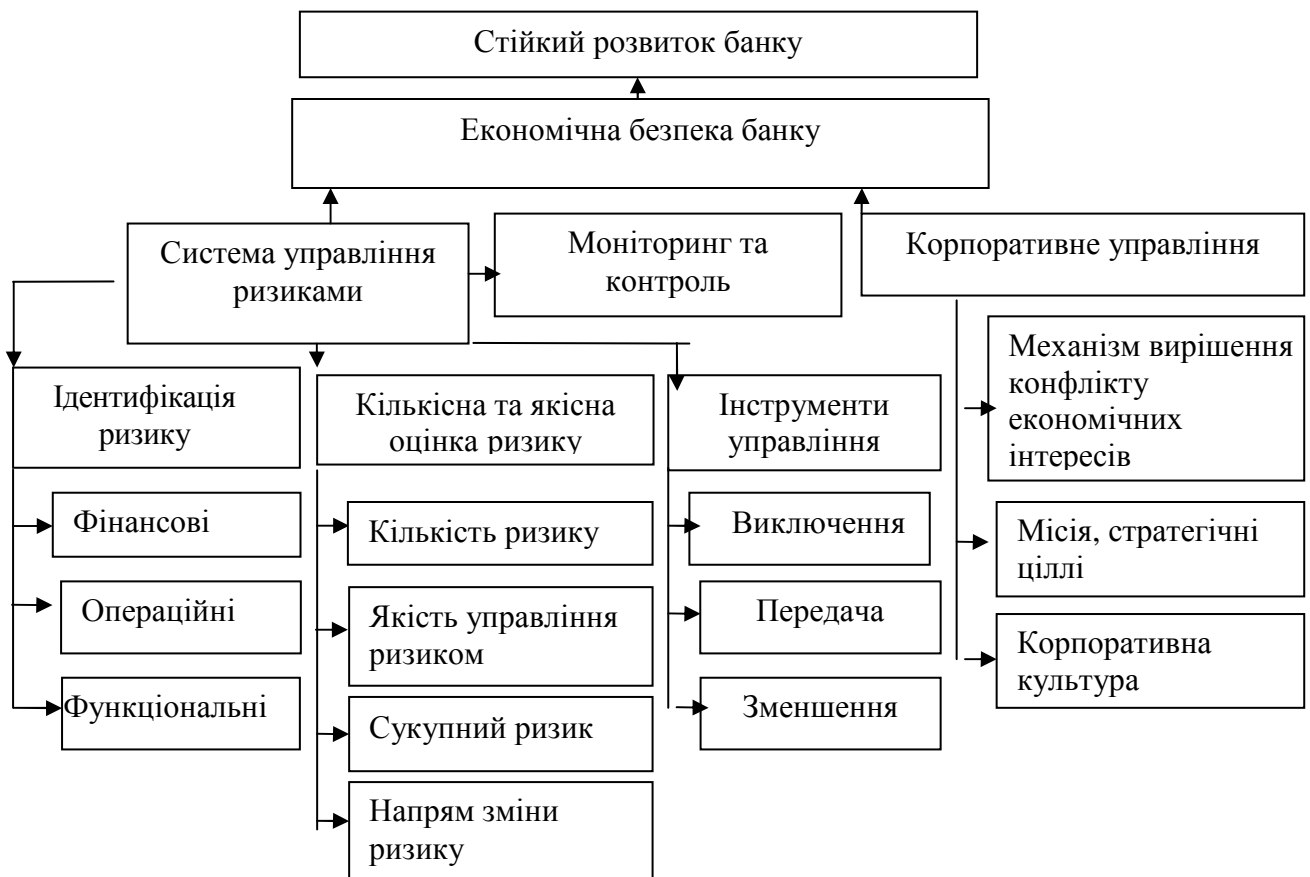

Рис. 1.2 Взаємозв'язок системи управління ризиками, корпоративного управління та економічної безпеки банку

* Джерело: побудовано автором.

Отже, під категорією «управління банківськими ризиками» пропонуємо розуміти процес, що охоплює методи та інструменти з ідентифікації, оцінки, управління, моніторингу і контролю за ризиками задля забезпечення стійкого розвитку банку.

Процес управління ризиками передбачає дотримання таких основних принципів: комплексності, безперервності, послідовності, обачності, оперативності, превентивності, участі, обмеженості, суттєвості.

1. Принцип комплексності передбачає прагнення до найширшого аналізу можливих причин і чинників виникнення банківських ризиків;

2. Принцип послідовності полягає в тому, що процес управління банківськими ризиками має здійснюватися поетапно: ідентифікація, оцінка, управління, моніторинг та контроль;

3. Принцип обачності полягає у тому, що методи оцінки, які застосовуються в процесі управління банківськими ризиками, повинні запобігати заниженню величини ризику;

4. Принцип оперативності передбачає, що суб'єкти управління банківськими ризиками мають швидко реагувати на зміни чинників зовнішнього та внутрішнього середовища, які можуть призвести до виникнення ризику;

5. Принцип суттєвості полягає в тому, що у фінансових звітах має відображатись істотна інформація щодо управління банківськими ризиками, котра є корисною для прийняття економічних рішень. Інформація є суттєвою, якщо її відсутність або перекозчення може вплинути на економічні рішення користувачів звітності;

6. Принцип превентивності передбачає максимально можливе і завчасне виявлення зовнішніх та внутрішніх подій, що призводять до збільшення банківських ризиків;

7. Принцип безперервності полягає в тому, що процес управління банківськими ризиками здійснюється, виходячи з припущення, що діяльність банку триватиме далі;

8. Принцип участі полягає в обов'язковому залученні в процес управління ризиками керівників центрів відповідальності банку, колегіальних органів, відділу внутрішнього аудиту та підрозділу з управління ризиками;

9. Принцип обмеженості зумовлений тією обставиною, що оцінювання банківських ризиків проводиться в умовах невизначеності й динамічності

фінансових ринків, а також прийняття під час оцінювання ризиків певних допущень, пов'язаних з імовірнісним характером ризику [163, 1051-1052].

Відзначимо, що становлення системи управління ризиками в банківських установах відбувається в три етапи:

1. Підготовчий етап включає у себе:

- формалізацію системи бізнес-процесів банку;
- опис процедур контролю та прийняття рішень;
- складання карт ризиків за центрами відповідальності банку;
- розробку методики оцінки та прогнозування ризиків.

На цьому етапі також розглядається функціональна структура системи, вирішується, які органи мають безпосередньо займатися управлінням ризиками, розглядаються їх основні завдання (див. додаток А та Б).

2. Процедурний етап системи управління банківськими ризиками включає в себе розробку:

- процедур встановлення лімітів;
- концепції мінімізації банківських ризиків;
- процедур перегляду основних параметрів лімітної політики банку;
- процедур страхування, хеджування тощо.

3. Інтеграційний етап включає в себе:

- аналіз вимог до кількості й якості інформації, що надходить в автоматизовану систему управління ризиками;
- опис можливостей наявної корпоративної системи;
- розробку рекомендацій із впровадження системи управління банківськими ризиками в корпоративну інформаційну систему;
- розробку поетапного плану впровадження.

Як видно з рис. 1.2, першим елементом системи управління ризиками банку є ідентифікація (виявлення) ризиків.

Операційні (технологічний, ризик виконавця, шахрайство, корпоративний, ризик репутації) та функціональні (регуляторний, економічний) ризики існують у кожному структурному підрозділі банку.

На відміну від цих ризиків, фінансові ризики за своєю економічною сутністю більше пов'язані з бізнес-напрямами банку, які виступають у якості факторів виникнення фінансових ризиків (табл. 1.9).

Таблиця 1.9

Ідентифікація фінансових ризиків за основними бізне -напрямами банку*

Основний бізнес-напрямок банку	Вид ризику
Надання кредитів фізичним та юридичним особам	Кредитний, валютний, ліквідності, процентний
Залучення вкладів фізичних та юридичних осіб	Ліквідності, валютний, процентний
Купівля–продаж іноземної валюти за дорученням клієнтів та за ініціативою банку	Валютний
Управління розвитком та контроль операцій відокремлених підрозділів (філіалів)	Кредитний, валютний, ліквідності, процентний
Продаж, купівля, обмін цінних паперів за дорученням клієнтів та за ініціативою банку, андеррайтинг	Кредитний, фондовий, процентний
Оптимізація та регулювання грошових потоків, залучення та розміщення коштів на міжбанківському ринку	Кредитний, валютний, ліквідності, процентний

* Джерело: побудовано автором.

Другим елементом системи управління банківськими ризиками є механізм кількісної та якісної оцінки ризиків.

Спеціалісти НБУ при оцінці ризиків використовують чотири основних компоненти [276]:

– кількість ризику (тобто рівень або обсяг ризику), на яку наражається банк (характеризується як незначна; помірна; значна);

– якість управління ризиком, тобто наскільки добре здійснюється виявлення, вимірювання, контроль і моніторинг ризиків (характеризується як висока; така, що потребує вдосконалення; низька);

– сукупний ризик, тобто узагальнений висновок, який відображає рівень занепокоєння органів нагляду, зважаючи як на кількість ризику, так і на якість управління ризиком, з урахуванням відносного значення кожного з цих аспектів; пом'якшувальні фактори (наприклад, страхування) можуть вплинути на оцінку сукупного ризику; оцінка сукупного ризику визначає стратегію нагляду, тобто які конкретні заходи щодо цього банку будуть вжиті банківським наглядом НБУ і які ресурси буде для цього виділено;

– напрям ризику, тобто ймовірна зміна сукупного рівня ризику протягом наступних 12 місяців; якщо напрям ризику такий, що зменшується, це вказує на те, що на основі наявної інформації протягом наступних 12 місяців можна очікувати зменшення сукупного ризику; стабільний напрям вказує на те, що сукупний ризик, ймовірно, залишиться незмінним; якщо напрям ризику зростає, це свідчить про те, що сукупний ризик через 12 місяців збільшиться (табл. 1.10).

Таблиця 1.10

Кількісна та якісна оцінка банківських ризиків за методикою НБУ*

Показники	Параметри		
	значна	помірна	незначна
Кількість ризику	висока	потребує вдосконалення	низька
Якість управління ризиком	високий	помірний	низький
Сукупний ризик	такий, що зростає	стабільний	такий, що зменшується

* Джерело: побудовано на основі [276]

Звертаємо увагу на те, що кількість ризику і якість управління ризиком мають оцінюватися незалежно один від одного.

Крім того, як зазначено в Постанові Правління НБУ від 15.03.2004 № 104 «Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків», значний розмір капіталу або високі показники фінансової діяльності не повинні розглядатися як пом'якшувальні фактори для неадекватної системи управління ризиками. Одночасно наглядовці не повинні також робити висновок, що «високий» рівень ризику – це погано, а «низький» рівень ризику – це добре.

Кількість ризику насамперед відображає рівень ризику, який банк бере на себе в процесі своєї діяльності, і добре це чи погано – залежить від того, чи забезпечують системи управління ризиками банку виявлення, вимірювання, моніторинг і контроль цієї кількості ризику.

Третя складова управління банківськими ризиками – це безпосередньо інструменти управління ними (в першу чергу управління фінансовими ризиками) (рис. 1.3).

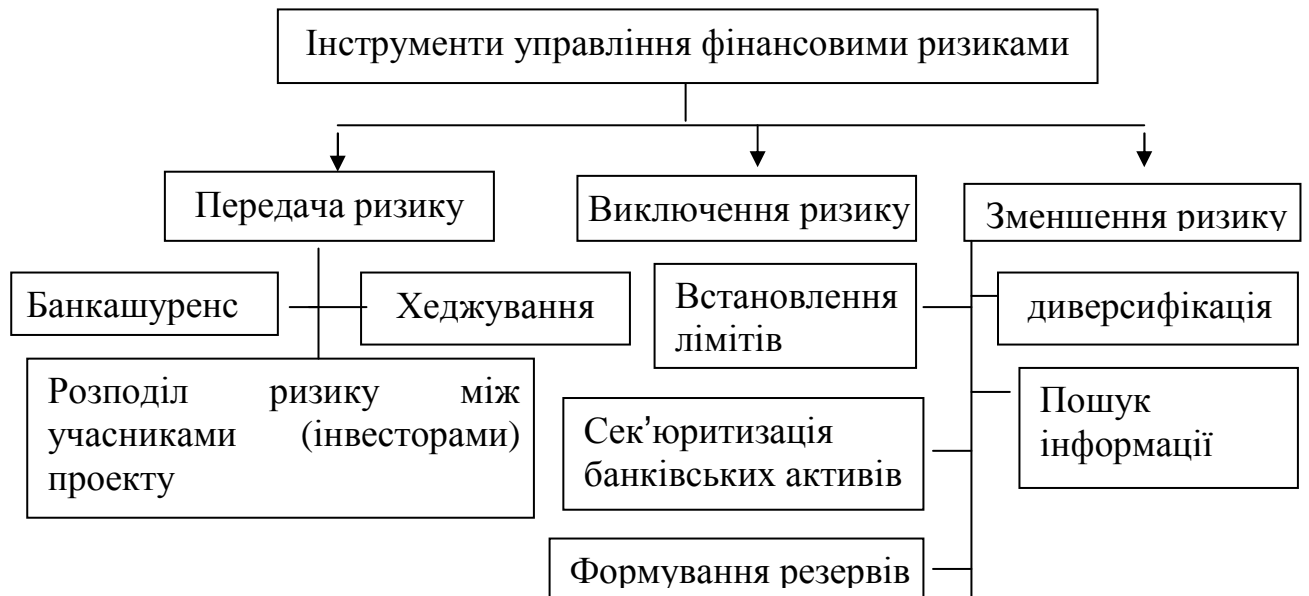

Рис. 1.3 Інструменти управління банківськими ризиками

* Джерело: побудовано автором.

Зрозуміло, що фінансові ризиковані рішення мають сенс тільки в тому випадку, коли очікується позитивний економічний результат від проведення ризикованої операції.

Якщо ж навіть за сприятливих умов проведення операція не дасть ніякого доходу, тоді необхідно виключити ризик узагалі. При цьому варто мати на увазі, що банк, який завжди відмовляється від ризикованих операцій, втрачає можливість додаткового збільшення прибутку та подальшого розвитку.

Стосовно страхування (банкашуренс) як одного з елементів передачі ризику необхідно відзначити, що, по-перше, не всі банківські ризики підлягають страхуванню, а по-друге, чим більший обсяг ризику перекладається на страхову компанію, тим вищим є витрати на оплату відповідного страхового полісу. Тому одна з основних проблем управління банківськими ризиками полягає в тому,

щоб визначити, які ризики має сенс залишати в банку, здійснюючи додаткові витрати для їх зменшення, а які перекласти на страховика, роблячи додаткові витрати для оплати ВВВ-полісу.

Другим інструментом передачі ризику є хеджування. Під хеджуванням мається на увазі управління ринковим ризиком за допомогою похідних інструментів фінансового ринку: ф'ючерсів, форвардів, свопів та опціонів (табл. 1.11).

Таблиця 1.11

Похідні інструменти хеджування ринкового ризику*

Назва	Характеристика	Переваги	Недоліки
1	2	3	4
Форвард	Угода щодо купівлі-продажу, коли розрив між датою укладення угоди та датою проведення обміну активами перевищує два робочих дні. Ціна (курс), за якою (яким) буде здійснюватися операція в майбутньому, фіксується в момент укладання форвардного контракту. Форвардний контракт є обов'язковим для виконання кожною стороною. Форвардний контракт не є стандартизованим, тобто може бути укладений на будь-який строк та будь-яку суму, за бажанням сторін	Індивідуальний характер укладення угоди; відсутність комісійних; не потребує щоденного переоцінювання за поточним курсом чи ставками	Низька ліквідність інструменту; складність пошуку контрагента
Ф'ючерс	Угода, яка аналогічна форварду, але відбувається за стандартизованими умовами: здійснюється тільки на біржах, під їх контролем, а форми і умови контрактів чітко уніфіковані. Розрахунки щодо купівлі-продажу ф'ючерсних контрактів здійснюються через розрахункову палату біржі. До остаточної оплати ф'ючерс може перепродаватися на біржі	Висока ліквідність інструменту, гарантування своєчасності і повноти платежів з боку біржі	Стандартні умови угоди; обмежена гнучкість щодо термінів та інших умов контракту
Опціон	Угода, аналогічна форварду та ф'ючерсу, за якою одній стороні - покупцеві опціону - надається виключне та безумовне право вибору здійснювати операцію купівлі-продажу чи ні. Друга сторона - продавець опціону - зобов'язана виконувати рішення покупця опціону і не має права відмовитися від своїх зобов'язань. Розрізняють опціон кол - опціон, який надає право купувати базовий актив, та опціон пут, який надає право продавати базовий актив. Розрізняють також американський опціон - угода, яка може бути виконана в будь-який момент протягом усього строку її дії, та європейський опціон, який може бути виконаний тільки <u>наприкінці</u> строку дії	Можливість вибору під час прийняття рішення про виконання опціону; обмеження ризику покупця величиною опціонної премії, яка визначається в момент укладання угоди	Висока вартість; стандартні умови біржових опціонів

Продовження таблиці 1.11

1	2	3	4
Своп процентної ставки	Контрактна угода між двома сторонами, відомими як учасники свопу, про обмін потоками грошових коштів, які розраховані за різними ставками, але виходячи з однієї суми, відомої як умовна сума. Як правило, один потік коштів розраховується за фіксованою ставкою, а інший - за плаваючою ставкою	Низька вартість; висока розвиненість ринку свопів	Високий ризик невиконання контрагентом своїх зобов'язань
Валютний своп	Однчасне укладання спот та протилежної форвардної угоди. Іноземна валюта, придбана згідно з угодою спот, знову продається після закінчення певного проміжку часу, і, відповідно, валюта, що продається згідно з угодою спот, після закінчення певного проміжку часу купується знову. Обидві угоди укладаються з одним і тим самим партнером, при цьому курси, дати валютування та способи платежу встановлюються в момент укладання угоди		

* Джерело: побудовано на основі [276]

Суть наступного інструменту передачі ризику – розподіл ризику між учасниками проекту – полягає в тому, щоб зробити відповідальним за ризик тих інвесторів, які краще, ніж інші, і вміють кількісно оцінити ризики та управляти ними. Однак, чим більший ступінь ризику учасники мають намір покласти на одного інвестора, тим складніше буде його залучити до фінансування проекту.

Наступний метод – диверсифікація – належить до інструментів зменшення фінансових ризиків. Приклади диверсифікації: збільшення числа видів цінних паперів в інвестиційному портфелі, кредитування за різними секторами економіки, реалізація декількох бізнес-проектів одночасно.

Зменшити ризик можна також за допомогою пошуку додаткової фінансової інформації. Адже дуже часто управлінське рішення приймається в складних умовах, коли результати не визначено й інформація обмежена. Тому, чим повнішою є інформація, тим більше передумов зробити кращий прогноз і зменшити ризик.

Встановлення лімітів обмежує величину відкритої ризикованої позиції. Ліміти можна встановлювати на відкриті валютні позиції, на розміри портфелів цінних паперів, на товарні позиції, на суми кредитів тощо (табл. 1.12).

Таблиця 1.12

Види лімітів за фінансовими ризиками*

Вид фінансових ризиків	Вид ліміту
Кредитний	Ліміти окремих контрагентів
	Ліміти географічної концентрації
	Ліміти галузевої концентрації
Ліквідності	Ліміти на кумулятивні розриви ліквідності
Ринковий	Ліміти на чутливість вартості портфельів до зміни ставок дохідностей окремо за валютами
	Ліміт на загальну чутливість до коливання процентних ставок
	Ліміти на відкриті валютні позиції за кожною валютою
	Ліміт на загальну відкриту валютну позицію

* Джерело: побудовано автором.

Сек'юритизація банківських активів застосовується при управлінні портфельним кредитним ризиком та ризиком ліквідності (детальніше дивись параграф 4.2).

Формування резерву – останній інструмент зменшення банківських ризиків. Основною проблемою при створенні резерву є оцінка потенційних наслідків ризиків.

У відповідності до чинного законодавства кожний банк має формувати резерви за активами (за фінансовими активами та за дебіторською заборгованістю) та резерви за наданими фінансовими зобов'язаннями (табл. 1.13).

Банк використовує сформований резерв за активами у тому випадку, коли актив віднесено до найнижчої (безнадійної) категорії якості (рішення про списання безнадійної заборгованості за активом приймається правлінням банку).

Використання резервів за наданими гарантіями, поручительствами, акредитивами та акцептами здійснюється банком у разі необхідності виконання ним наданого фінансового зобов'язання.

Таблиця 1.13

Формування резервів за активами та за наданими зобов'язаннями*

Вид резерву	Формула розрахунку	Пояснення
Резерв за кредитом на індивідуальній основі	$R_{нд} = B_{вк} - T_{вк}$	Р _{нд} - сума резерву за кредитом; B _{вк} - балансова вартість кредиту; T _{вк} - теперішня вартість попередньо оцінених майбутніх грошових потоків за кредитом
Резерв кредитами овердрафт та кредитними лініями	$R_{к} = B_{ва} - (Z_{к} \times (1 - PR_{к}) + V_{з} \times k)$	R _к - сума резерву за кредитом; B _{ва} - балансова вартість кредиту; Z _к - борг за кредитом овердрафт та кредитними лініями; PR _к - показник ризику кредиту; V _з - вартість забезпечення; k - коефіцієнт ліквідності забезпечення
Резерв за коштами, розміщеними в інших банках	$R_{кр} = B_{вкр} - B_{вкр} \times (1 - PR_{кз})$	R _{кр} - сума резерву; B _{вкр} - балансова вартість коштів, розміщених в інших банках; PR _{кз} - показник ризику за коштами, розміщеними в інших банках
Резерв за фінансовою дебіторською заборгованістю, строк погашення якої не перевищує трьох місяців	$R_{фдз} = B_{вфдз} - B_{вфдз} \times (1 - PR_{фдз})$	R _{фдз} - сума резерву; B _{вфдз} - балансова вартість фінансової дебіторської заборгованості, строк погашення якої не перевищує трьох місяців; PR _{фдз} - показник ризику фінансової дебіторської заборгованості
Резерв за дебіторською заборгованістю за господарською діяльністю	$R_{дзг} = B_{вдзг} - B_{вдзг} \times (1 - PR_{дзг})$	R _{дзг} - сума резерву; B _{вдзг} - балансова вартість дебіторської заборгованості за господарською діяльністю; PR _{дзг} - показник ризику дебіторської заборгованості за господарською діяльністю
Резерв за групою фінансових активів	$R_{гр} = \sum_{i=1}^j B_{vai} - \sum_{i=1}^j Z_{ai} \times (1 - PR_{гр})$	R _{гр} - сума резерву; B _{ва} - балансова вартість за групою фінансових активів; j - загальна кількість кредитів у групі фінансових активів; i - порядковий номер кредиту в групі фінансових активів; Z _a - борг за активом на дату розрахунку резерву; PR _{гр} - показник ризику групи фінансових активів
Резерв за цінним папером	$R_{цп} = B_{вцп} - T_{вцп}$	R _{цп} - сума резерву; B _{вцп} - балансова вартість цінного папера; T _{вцп} - теперішня вартість попередньо оцінених майбутніх грошових потоків за цінним папером
Резерв за наданим фінансовим зобов'язанням	$R_{фз} = C_{к} - (C_{в} + V_{зфз} \times k)$	R _{фз} - сума резерву; C _к - сума коштів, необхідних для виконання банком фінансового зобов'язання; C _в - сума отриманої банком винагороди (з урахуванням амортизації); V _{зфз} - вартість отриманого забезпечення; k - коефіцієнт ліквідності забезпечення

* Джерело: побудовано на основі [351]

Останніми елементами управління банківськими ризиками є моніторинг і контроль ризиків (система супроводження). Під цим розуміється процес слідкування за оцінкою та розмірами ідентифікованих ризиків з механізмом

зворотного зв'язку. Моніторинг та контроль здійснюється завдяки інформаційним звітам центрів відповідальності банку, колегіальних органів, відділу внутрішнього аудиту та підрозділу з управління ризиками. Звітність, що застосовувана в рамках моніторингу та контролю, забезпечує менеджерам зворотний зв'язок, а також надає зведену інформацію за ризиками банку [159, 54]. Періодичність внутрішньобанківської інформації за системою супроводження надана в табл. 1.14.

Таблиця 1.14

Періодичність внутрішньобанківської інформації за системою супроводження*

Колегіальні органи та підрозділи, які надають інформацію	Колегіальні органи та підрозділи, які розглядають інформацію				
	Спостережна рада	Правління	Підрозділ управління банківськими ризиками	КУАП	Кредитний комітет
Правління	Щорічно або на запит	—	—	—	—
КУАП	—	Щоквартально або на запит	—	—	—
Кредитний комітет	—	Щоквартально або на запит	—	—	—
Підрозділ управління банківськими ризиками	—	—	—	Щоквартально або на запит	Щоквартально або на запит
Відділ внутрішнього аудиту	Щорічно або на запит	—	—	—	—
Казначейство	—	—	Щоденно	—	—
Інші підрозділи банку (центри відповідальності)	—	—	Щоденно	—	—

* Джерело: побудовано автором.

Функції контролю в основному покладено на відділ внутрішнього аудиту банку. Процедури контролю можна доповнити методологією оцінки ефективності управління ризиками, що була розроблена рейтинговим агентством Standard & Poor's (оцінка здійснюється за чотирьохбальною шкалою: слабка, адекватна, сильна, відмінна). Основні критерії такої оцінки об'єднані в 4 групи: культура управління ризиками; існуючий контроль; готовність до реалізації ризиків; стратегічне управління ризиками (табл. 1.15).

Таблиця 1.15

**Критерії оцінки ефективності системи ризик-менеджменту банку
рейтинговим агентством Standard & Poor's***

Група критеріїв	Критерії
1. Культура управління ризиками	1.1. Організаційна структура, розподіл функцій і повноважень між підрозділами щодо управління ризиками
	1.2. Методологічна база і система комунікацій з управління ризиками
	1.3. Відповідність тактичної діяльності менеджменту толерантності ризику
	1.4. Внутрішні критерії оцінки ефективності системи ризик-менеджменту
	1.5. Взаємозв'язок управління ризиками з бюджетуванням та системою винагороди менеджменту
2. Існуючий контроль	2.1. Стратегія банку, толерантність до ризику, політики щодо розкриття інформації
	2.2. Інфраструктура управління ризиками (персонал, операції, технології)
	2.3. Процедури тестування та затвердження моделей оцінки ризиків
3. Готовність до реалізації ризиків	3.1. Процес моніторингу стану ризиків
	3.2. Наявність заходів на випадок реалізації ризиків, що мають катастрофічні наслідки
4. Стратегічне управління ризиками	4.1. Роль управління ризиками у прийнятті стратегічних рішень
	4.2. Вплив схильності до ризику на рішення з фінансування та управління залученим капіталом
	4.3. Частота проведення та суть процедури актуалізації переліку значних ризиків банку
	4.4. Рівень оцінки ймовірності та наслідків реалізації ризиків

* Джерело: побудовано на основі [275].

Крім методології Standard & Poor's, вітчизняні банки можуть використовувати алгоритм оцінки якості системи ризик-менеджменту рейтингового агентства «Експерт РА». Аналіз процедур та якості управління банківськими, операційними, ринковими ризиками та ризиками ліквідності здійснюється за допомогою наступних параметрів: ідентифікація ризиків; оцінка; методи управління та моніторингу, контролю за ризиками; результативні показники [248, 25]. Шкала такої оцінки, яка на відміну від практики Standard & Poor's є трьохбальною, наведена в таблиці 1.16.

Таблиця 1.16

**Шкала якості ризик-менеджменту банку за методикою агентства
«Експерт РА»**

Рівень якості ризик- менеджменту	Характеристика
«А.rm» (високий)	1) практика управління ризиками відповідає сучасним стандартам якості управління; 2) забезпечує стійкий розвиток банку у звичайних умовах; 3) високий рівень захисту банку від непрогнозованих зовнішніх шоків
«В.rm» (прийнятний)	1) практика управління ризиками в цілому відповідає сучасним стандартам якості управління; 2) забезпечує стійкий розвиток банку у звичайних умовах; 3) потребує значного удосконалення система ризик-менеджменту щодо захисту банку від непрогнозованих зовнішніх шоків
«С.rm» (низький)	1) практика управління ризиками не відповідає сучасним стандартам якості управління; 2) не забезпечує стійкий розвиток банку у звичайних умовах; 3) незахищеність банку від непрогнозованих зовнішніх шоків

* Джерело: побудовано на основі [248, 25].

Дана шкала враховує не лише відповідність управління банківськими ризиками поточним потребам розвитку банківського бізнесу, а й рівень захищеності банку від непрогнозованих змін чинників зовнішнього середовища.

Таким чином, використовуючи світовий досвід щодо проведення сертифікації якості управління банківськими ризиками, аудитори мають можливість внести рекомендації спостережній раді, правлінню стосовно

удосконалення механізму ідентифікації, оцінки та управління банківськими ризиками.

Зазначимо, що управління банківськими ризиками в умовах стабільного зовнішнього середовища значно відрізняється від управління ризиками в умовах фінансової кризи (табл. 1.17).

Таблиця 1.17

Основні відмінності управління банківськими ризиками в умовах стабільного середовища та в період фінансової кризи

Показники	Управління банківськими ризиками в умовах	
	стабільного середовища	фінансової кризи
Об'єкти управління	Ризики, що пов'язані з активно-пасивними операціями банку та з організацією його діяльності	Ризики, що пов'язані зі значними та непрогнозованими змінами чинників зовнішнього та внутрішнього середовища
Суб'єкти управління	Члени Правління, комітетів, керівники підрозділів та інші працівники банку, які задіяні в управлінні банківськими ризиками	Антикризові менеджери, тимчасові робочі групи, куратори національного регулятора, спеціалісти Фонду гарантування вкладів фізичних осіб
Мета управління ризиками	Уникнення значного негативного відхилення від запланованих показників діяльності банку внаслідок «реалізації» ризиків	Уникнення банкрутства, подолання кризової ситуації з мінімумом втрат
Рівень ресурсної забезпеченості	Високий рівень забезпеченості ресурсами за ефективною діяльністю банку	Обмеженість фінансових ресурсів через значне збільшення банківських ризиків
Швидкість прийняття та якість управлінських рішень	Виважений та поступовий процес прийняття управлінських рішень	Висока ймовірність прийняття помилкових рішень через необхідність швидкого реагування на значні зміни чинників зовнішнього та внутрішнього середовища
Рівень ризикованості	Рівень ризикованості діяльності, що є прийнятним для власників банку (толерантність до ризику)	Високий рівень ризику через значну зміну чинників зовнішнього та внутрішнього середовища
Рівень інформаційної підтримки управлінських рішень	Стандартний рівень інформаційної та аналітичної підтримки управлінських рішень	Значне збільшення обсягу розрахунків, аналітичних, прогностичних та діагностичних процедур

* Джерело: побудовано автором.

Отже, управління банківськими ризиками в період кризи має базуватися на ситуаційному підході, згідно з яким придатність різних інструментів управління ризиками визначається ситуацією. При потребі необхідно трансформувати механізм управління активними та пасивними операціями банку, ліквідністю, резервами, прибутковістю, а також переглянути стратегічні та бюджетні плани.

У процесі управління банківськими ризиками в умовах кризи банк має коректувати свою кредитну та депозитну (ресурсну) політику.

Вітчизняні науковці виявили такі специфічні риси управління депозитною діяльністю банків України в умовах значної фінансової нестабільності [16, 93]:

- розробка депозитних пропозицій на мінімальні строки (1-2 тижні) з метою залучення коштів клієнтів та демонстрації зростаючого депозитного портфеля;

- розробка універсальних депозитних програм, згідно з якими депозит не підлягає мораторію на дострокове зняття коштів зі строкового вкладу, а клієнт отримує право вільного розпорядження власним рахунком;

- підвищення депозитних відсоткових ставок з метою залучення нових вкладників;

- переорієнтація на гривневі депозити замість валютних;

- проведення роз'яснювальної роботи з клієнтами банку, створення комісій з розгляду скарг та звернень.

Заходи корегування кредитної політики можуть включати у себе:

- капіталізацію заборгованості по кредиту (переведення простроченого боргу в строковий кредит; розробка нового графіку виплат);

- зміну валюти кредиту;

- надання відстрочки погашення тіла кредиту або кредитні канікули (позбавлення боржника від виплати тіла кредиту на певний строк з подальшим рівномірним розподілом суми на строк, що залишився, без зміни терміну користування кредитними коштами);

- пролонгацію строку дії кредитної угоди (перенесення кінцевого строку погашення кредиту з метою зменшення щомісячних платежів);

- зменшення основної суми кредиту;

- зміну схеми нарахування відсотків;
- зниження відсоткової ставки у випадку дострокового погашення кредиту;
- скасування частки пені та штрафних санкцій;
- зарахування частки кредиту при наявності депозиту клієнта в даному банку [16, 95].

Ще одним напрямком антикризового управління є впровадження програм зменшення витрат банку. Найбільш детально такі програми розглянуті у роботі Афанасьєва О. «Особливості антикризового управління в банках України» (таблиця 1.18).

Таблиця 1.18

Напрямки скорочення витрат банку у період кризи*

Напрямок	Переваги	Недоліки
1	2	3
1. Зменшення чисельності персоналу	Вивільнення кадрів з неприбуткових напрямків діяльності банку; прагнення до підбору універсальних спеціалістів	Дефіцит кваліфікованих спеціалістів у майбутньому
2. Скорочення фонду оплати праці	Економія грошових ресурсів	Зростання невдоволення працівників банку
3. Ліквідація нерентабельних або низькоприбуткових філій, відділень, точок продажу	Вивільнення банківської установи від регіональних підрозділів, діяльність яких є неефективною	Неспроможність утримувати розгалужену мережу відділень; закриття філій без урахування їх потенційної прибутковості у післякризовий період
4. Перехід з нерентабельних традиційних каналів продажу на нетрадиційні	Залучення нових сегментів споживачів банківських продуктів	Відтік клієнтів, які користувалися традиційними каналами продажу банківських послуг
5. Скорочення робочого дня робітників банку	Зменшення витрат на персонал, операційних затрат	Зменшення рівня якості обслуговування
6. Скорочення ризикових банківських продуктів	Зменшення рівня банківських ризиків	Зменшення прибутку банку
7. Припинення роботи з міжнародними рейтинговими агентствами	Оптимізація витрат на період фінансової кризи	Зменшення взаємодії з міжнародними ринками

Продовження таблиці 1.22

1	2	3
8. Обмеження маркетингової діяльності	Досягнення певної економії бюджету	Зниження конкурентоспроможності банку
9. Зменшення поточних витрат банків	Отримання додаткових коштів за рахунок економії	Погіршення якості послуг; відтік клієнтів
10. Зменшення витрат на оренду	Скорочення витрат, які не є доцільними у період кризи	Зменшення мережі філій, відділень; зростання невдоволення кадрів

* Джерело: [16, 96]

За даними аналітиків, в період кризи 2008-2009 рр. найбільш поширеним заходом зменшення витрат в банках стало зменшення банківського штату, закриття відділень та філіалів. Крім того, значного скорочення зазнав фонд заробітної плати банківських кадрів: середні витрати на одного банківського працівника зменшилися на 20 %, а саме до 6 тис. грн. на співробітника в першому кварталі 2009 р. у порівнянні з 7,5 тис. грн. у 2008 р. [156].

Ефективним інструментом антикризового управління проблемними банківськими активами на макрорівні, який використовують розвинені країни світу (США, Німеччина, Японія), є створення «тимчасового» або «госпітального» банків.

Відмінності у функціонуванні «тимчасового» та «госпітального» банків наведено у таблиці 1.19.

Таблиця 1.19

Відмінності «тимчасового» та «госпітального» банків*

Ознака	«Тимчасовий» банк	«Госпітальний» банк
1	2	3
Визначення поняття	Перехідна установа, що здійснює реорганізацію або ліквідацію банку шляхом пошуку покупців або реалізації портфеля його активів	Фінансовий інститут, створений виключно для придбання й управління проблемними активами
Мета створення	Схвалення рішення щодо реорганізації чи ліквідації банку	Розв'язання проблем банків через виникнення на їх балансах проблемних активів
Передумови створення	Масові банкрутства банків	Масове виникнення на балансах банків проблемних активів

Продовження таблиці 1.19

1	2	3
Призначення	Управління банками з метою збереження їх вартості в разі банкрутства	Очищення балансів банків від проблемних активів
Основні функції (операції)	Пошук партнерів для реорганізації або ліквідації банку	Викуп проблемних активів (реструктуризація, продаж)
Термін функціонування	Короткостроковий (три роки з можливою пролонгацією на рік)	Середньо - або довгостроковий (в міру проблеми)
Форма власності	Державна	Державна, приватна або змішана

* Джерело: побудовано на основі [292, 44]

Як видно з таблиці 1.23, «тимчасовий» банк створюється на певний час із метою придбання якісних і застрахованих активів та прийняття зобов'язань певного банку і діє до тих пір, поки не буде схвалено остаточної резолюції щодо санації або ліквідації.

«Госпітальний» банк створюють винятково з метою переведення до нього проблемних активів. Основним завданням функціонування такого банку є здійснення реструктуризації негативно класифікованих активів у спеціальній установі, яка має відповідні фінансові можливості, щоб спокійно «дочекатися» закінчення кризи та після відновлення платоспроможності боржників повернути такі активи на ринок за прийнятною ринковою ціною. Основною функцією «госпітального» банку є вирішення питання щодо зменшення величини негативно класифікованих активів у кредитному портфелі банків [323].

Переваги та недоліки створення «тимчасового» та «госпітального» банків наведені в таблиці 1.24.

На думку експертів, створення «тимчасового» банку має позитивний вплив переважно на банківську систему загалом, оздоровлюючи її, при цьому інколи нехтуючи інтересами банків третьої та четвертої групи (виведення з банку якісних активів та пасивів, залишаючи проблемні зобов'язання, значно ускладнює діяльність малих банків). З іншого боку, при переданні недіючих

активів у розпорядження «госпітального» банку вірогідність нормалізації діяльності банку значно вища [249].

Таблиця 1.20

Переваги та недоліки «тимчасового» та «госпітального» банків

Переваги	Недоліки
«Госпітальний» банк	
Очищення банківського балансу від проблемних активів, відновлення ліквідності банку	Ймовірність виникнення корупційних та шахрайських схем
Відновлення активних банківських операцій внаслідок вивільнення фінансових ресурсів банку	Проблематичність визначення адекватної вартості проблемних активів для продажу
Нормалізація фінансового стану банку, відновлення платоспроможності, вивільнення резервів	Відшкодування негативних наслідків від неефективної системи управління банківськими ризиками покладається на його клієнтів
Зростання інвестиційної привабливості банку	Ризик недостатності фінансових ресурсів для викупу всіх проблемних активів
Повернення до нормального режиму функціонування сприяє відновленню довіри клієнтів до банку та укріпленню його іміджу	Збільшення навантаження на платників податків
«Тимчасовий» банк	
Захист банківських інтересів клієнтів (всі договори з клієнтами залишаються незмінними)	Ймовірність реабілітації банку після виведення з нього якісних активів та пасивів значно знижується
«Очищення» банківської системи країни від проблемних, неперспективних банків (мінімізація системного ризику)	Зростання адміністративних витрат, пов'язаних зі створенням перехідного банку
Покращення якості діяльності банківської установи	Довготривалість процедури
Надає банку можливість отримати додатковий час для вирішення проблем, пов'язаних із кризовим становищем	Часові витрати на пошук покупця банку (у випадку його ліквідації)
Підвищення довіри до банку з боку клієнтів, кредиторів банку	Є економічно недоцільним способом врегулювання для малих та середніх банків
Підвищення ринкової вартості банку, можливість знайти кращого покупця банківських активів (у випадку ліквідації банку)	Ймовірність зловживань під час встановлення вартості та форми продажу банківських активів

* Джерело: побудовано на основі [249]

В Україні функції «госпітального» банку виконує санаційний банк, який був створений у грудні 2011 р. на базі АТ «Родовід Банк». Згідно з постановою НБУ № 471 від 23.12.2011 р. «завданням санаційного банку є проведення роботи з активами державних банків і банків, у капіталізації яких взяла участь держава, спрямованої на максимізацію надходжень від повернення цих активів» [350]. Таким чином, АТ «Родовід Банк» буде працювати з проблемними активами «Ощадбанку», «Укрексімбанку», «Укргазбанку» і банку «Київ».

При цьому на санаційний банк не поширюються вимоги, встановлені НБУ щодо обов'язкових економічних нормативів і лімітів валютної позиції, нормативів обов'язкового резервування коштів на коррахунку банку.

Але на думку експертів Незалежної асоціації банків України (НАБУ), створення санаційного банку є економічно недоцільним явищем, оскільки санаційний банк в роботі з «токсичними» активами стикнеться з тими ж проблемами, які стояли перед банком, що передав йому ці активи [22].

Отже «рятування» непрацюючих («поганих», проблемних, «токсичних») активів за допомогою санаційного банку з самого початку приречено на марнотратство державних коштів.

Вливання державних коштів у заздалегідь «мертві» активи призведе до:

- посилення недовіри до державної політики;
- зубожіння суспільства;
- здійснення ризикової політики кредитування (посилюватиме «моральний ризик»);
- суттєвого навантаження на Державний бюджет України [378, 88].

З цієї причини, на наш погляд, більш ефективним інструментом антикризового управління на макрорівні є «тимчасові» банки. За чинним законодавством України, функцію таких банків має виконувати перехідний банк, номінальним власником і управителем акцій якого до дня продажу інвестору є Фонд гарантування вкладів фізичних осіб (надалі – Фонд).

Згідно з Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» Фонд здійснює продаж перехідного банку інвестору, визначеному за

результатами проведення конкурсу (аукціону). Переможцем конкурсу (аукціону) є інвестор, який запропонував найкращу ціну та взяв на себе зобов'язання здійснити заходи з приведення діяльності перехідного банку у відповідності до вимог банківського законодавства України або здійснити приєднання (злиття) перехідного банку до існуючого платоспроможного банку [355].

Отже формування перехідного банку автоматично означає ліквідацію неплатоспроможного банку (Фонд подає НБУ пропозицію про ліквідацію неплатоспроможного банку не пізніше дня, наступного за днем передачі активів та зобов'язань перехідному банку) [355]. При цьому існує висока ймовірність зловживань під час визначення частки та якості активів і зобов'язань, які повинні бути переведені від неплатоспроможного банку до перехідного. Крім того, є високий ризик того, що перехідні банки можуть стати ефективними рейдерськими інструментами: вони можуть бути сформовані під інвестора, який має намір отримати в основному тільки якісні активи неплатоспроможного банку.

З цієї причини пропонуємо удосконалити механізм формування та функціонування перехідного банку (табл. 1.21).

Таблиця 1.21

Відмінності запропонованих та існуючих ознак перехідного банку*

Ознака	Запропоновані ознаки	Існуючі ознаки
Визначення поняття	Банк, який створено з метою управління частиною якісних, високоліквідних активів неплатоспроможного банку та прийняття його зобов'язань за вкладками фізичних осіб, що гарантуються Фондом	Банк, який створено у процесі виведення неплатоспроможного банку з ринку
Мета створення	Погашення зобов'язань за вкладками фізичних осіб, що гарантуються Фондом	Продаж інвестору активів і зобов'язань неплатоспроможного банку
Передумови створення	У випадку переведення проблемного банку до категорії неплатоспроможного	У випадку отримання письмового зобов'язання інвестора щодо придбання перехідного банку
Активи	Внески неплатоспроможного банку, які він робив у якості учасника Фонду, та частина високоліквідних активів, що мають покрити різницю між сумою зобов'язань та сумою внесків, отриманих з Фонду	Всі або визначена відповідно до плану врегулювання частина активів неплатоспроможного банку
Зобов'язання	Зобов'язання за вкладками фізичних осіб, що гарантуються Фондом	Всі або визначена відповідно до плану врегулювання частина зобов'язань неплатоспроможного банку

* Джерело: побудовано автором

Базова відмінність між запропонованими та існуючими ознаками полягає в тому, що переведення зобов'язань за вкладками фізичних осіб і необхідної частки якісних активів у перехідний банк, роботу якого пропонується удосконалити за певними ознаками, надають потенційну можливість неплатоспроможному банку покращити свій фінансовий стан. У випадку, коли частка залишених якісних активів не призвела до відновлення платоспроможності, банк має досить часу для пошуку найбільш привабливих варіантів виведення з ринку (рис 1.4).

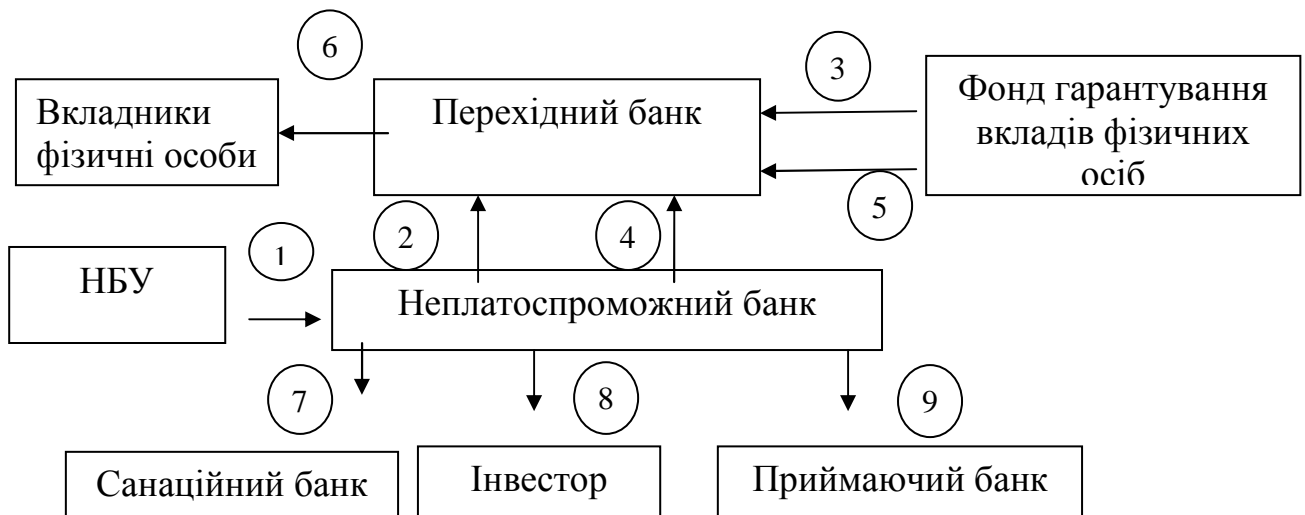

Рис. 1.4 Механізм виведення неплатоспроможного банку з ринку*

* Джерело: побудовано автором.

1 – переведення НБУ проблемного банку до категорії неплатоспроможного та запровадження тимчасової адміністрації з боку Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (надалі – Фонд);

2 – переведення до перехідного банку зобов'язань за вкладками фізичних осіб, які гарантуються Фондом ;

3 – переведення з Фонду до перехідного банку внесків неплатоспроможного банку, які він робив у якості учасника Фонду;

4 – переведення до перехідного банку якісних, високоліквідних активів неплатоспроможного банку з метою погашення різниці між сумою зобов'язань та сумою внесків, отриманих з Фонду;

5 – отримання перехідним банком додаткових коштів з Фонду у випадку, коли якісних (високоліквідних) активів не вистачає для погашення зобов'язань за вкладками фізичних осіб;

6 – перехідний банк виплачує гарантовану суму за вкладками фізичних осіб;

7 – переведення активів і зобов'язань у санаційний банк у випадку прийняття рішення щодо санації неплатоспроможного банку;

8 – продаж неплатоспроможного банку інвестору;

9 – відчуження активів і зобов'язань неплатоспроможного банку на користь приймаючого банку.

Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що глобальна світова криза 2008-2009 рр. надала певний поштовх розвитку систем управління ризиками у вітчизняних банківських установах. На теперішній час сформовані відповідні умови для переходу системи управління банківськими ризиками на якісно новий рівень. Така трансформація є невід'ємною складовою процесу реалізації стратегічних цілей розвитку банківського сектору України.

1. 3 Обґрунтування концепції управління банківськими ризиками на засадах Базеля III

Управління банківськими ризиками в умовах фінансової нестабільності є істотним фактором посилення ступеня надійності та стійкості банківського сектору України.

На думку економістів, рекомендації Базельського комітету стосовно регулювання ризиків банківської діяльності, які були прийняті в червні 2004 р. (Базель II), не змогли забезпечити фінансову стійкість банків в умовах значних змін чинників зовнішнього середовища [139].

Наприклад, В. Г. Ворочек вказує на головні об'єктивні обмеження Базеля II, які обумовили низьку ефективність моделі у вирішенні проблем банківського сектору в період кризи, а саме [139]:

- встановлення мінімальних вимог щодо достатності капіталу було зорієнтоване на оцінку ризиків, властивих торгівельному портфелю без урахування інших груп ризиків (наприклад, вартісної оцінки ризику у кризовій ситуації);

- наявність дискримінації щодо певних банків (для невеликих банківських установ впровадження стандартів було надзвичайно складним завданням з огляду на суттєві витрати, пов'язані з підготовкою до такого впровадження).

З цієї причини проблема удосконалення концепції управління банківськими ризиками є актуальною. З цієї причини наприкінці 2009 року Базельський комітет розробив рекомендації щодо підвищення стійкості банківської системи, які отримали назву Базель III. Основною метою оновленої концепції є забезпечення стійкого розвитку банківських установ, що передбачає їх здатність до результативної протидії негативному впливу чинників внутрішнього та зовнішнього середовища.

Головними цілями сформованої на засадах Базеля III концепції управління банківськими ризиками є [434]:

- зміцнення міжнародних нормативів з управління капіталом та ліквідністю для створення більш стійкого банківського сектору;

- покращення здатності банківського сектору долати наслідки фінансових та економічних криз і таким чином знизити ризик розповсюдження цих проблем з фінансового у реальний сектор економіки.

Для досягнення цих цілей рекомендації Базеля III були розділені на три частини за такими напрямками: капітал, ліквідність, системний ризик (рис. 1.5).

Зазначимо, що впровадження компонентів Базеля III може призвести до скорочення кількості банків через неможливість дотримання вимог до якості капіталу та коефіцієнтів ліквідності.

Крім того, на думку експертів, через введення коефіцієнта боргового навантаження, за яким банківські активи (включаючи балансові і позабалансові статті) не повинні перевищувати капітал банку більш ніж в 33 рази, банки, по-перше, почнуть зменшувати об'єм кредитного портфеля за рахунок продажу

активів з низькою маржею (наприклад, іпотечні кредити), по-друге, – надавати високоприбуткові, але при цьому високоризиковані кредити, що у свою чергу призведе до збільшення розміру кредитного ризику [18, 12].

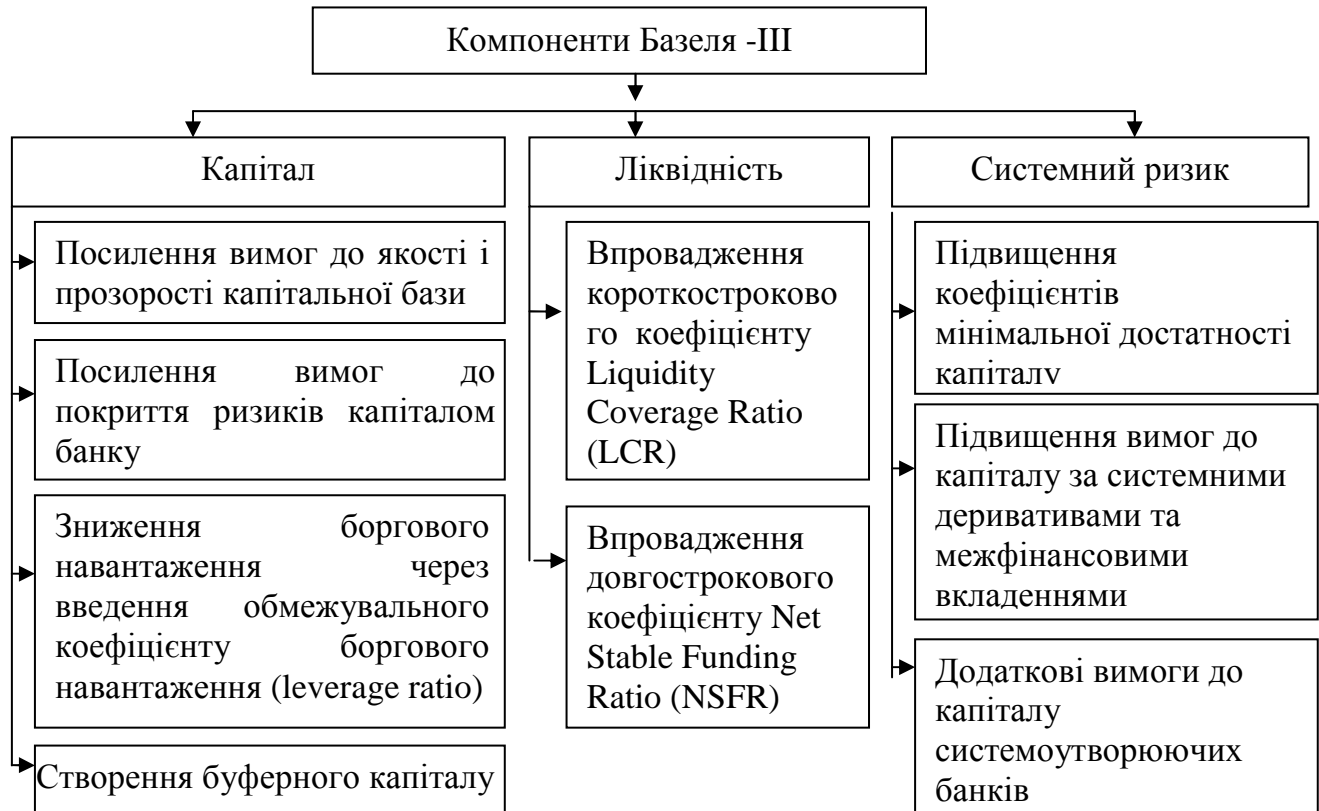

Рис. 1.5 Основні компоненти Базеля III*

* Джерело: побудовано на основі [18, 8]

Для виконання вимог коефіцієнта LCR банки будуть вимушені підтримувати високий рівень ліквідних низькодохідних активів, що негативно вплине на рентабельність активів та фінансовий результат банку.

У свою чергу коефіцієнт NSFR стимулює банки знизити їх залежність від короткострокового фондування і збільшити стабільність змішаного фінансування. Управління коефіцієнтом NSFR шляхом зміни складу активів призведе до збільшення частки короткострокових активів і зниження прибутковості банку [18, 13].

Незважаючи на складність та дискусійність деяких рекомендацій, обґрунтування напрямків оновлення концепції управління банківськими ризиками на засадах Базеля III, є вкрай актуальними та необхідним для сучасного

банківського сектору України, сучасний розвиток якого знаходиться під значним негативним впливом чинників зовнішнього середовища.

Запровадження пропозиції Базеля III вимагає певних коригувань регулятивної бази національного регулятора. Починаючи з 2011 року, регулятивна діяльність Національного банку України була зосереджена на [195]:

- підвищенні рівня і якості регулятивного капіталу банків, вдосконаленні підходів до розрахунку регулятивного капіталу та ліквідності банків, включаючи підготовку до впровадження Базеля III;

- поліпшенні роботи банків з проблемними активами і зниженні їх обсягів;

- впровадженні нових законодавчих вимог щодо виявлення реальних власників банків і нагляду на консолідованій основі;

- вдосконаленні процедур створення і використання банками резервів під очікувані втрати за активними операціями відповідно до МСФЗ і підходами Базельського комітету.

З ініціативи та за активної участі національного регулятора були прийняті ряд змін і доповнень до законодавчих актів в частині підвищення прозорості банків шляхом виявлення реальних власників банків, підвищення їх відповідальності за стан справ у банку і застосування до них більш жорстких вимог; вдосконалення законодавчої бази для здійснення нагляду на консолідованій основі, що передбачає можливість здійснення більш якісного нагляду за фінансовими групами і визначення фінансового стану банку з урахуванням ризиків, які виникають внаслідок участі в таких групах; поліпшення роботи банків з проблемними активами шляхом створення законодавчих передумов для функціонування ринку проблемних активів і розширення можливостей банків зі списання безнадійної заборгованості за рахунок створених резервів; підвищення рівня захисту законних прав як кредиторів, так і споживачів банківських послуг при дотриманні балансу їх інтересів; реформування системи страхування депозитів шляхом передачі від Національного банку України Фонду гарантування вкладів фізичних осіб повноважень по виведенню з ринку неплатоспроможних банків тощо [195].

Також в контексті оновлення концепції управління банківськими ризиками на засадах Базеля III слід виокремити наступні заходи Національного банку України [195]:

- використання нормативу співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів (Н3), що має мінімально допустиме значення 9% (леверидж за активами). Цей норматив певним чином відповідає вимогам Базеля III щодо збільшення розміру співвідношення капіталу 1-го рівня до зважених за ризиком активів з 4 до 6 %;

- впровадження з 2013 року нормативу співвідношення регулятивного капіталу до зобов'язань банку (Н3-1), допустиме значення якого встановлено на рівні 10% (леверидж за зобов'язаннями);

- застосування нормативу адекватності регулятивного капіталу (Н2), мінімально допустиме значення якого встановлено на рівні 10 % (це перевищує вимоги Базельського комітету на 2 %);

- застосування нормативів ліквідності: миттєва (Н4) (не менше 20 %), поточна (Н5) (не менше 40 %) і короткострокова (Н6) (не менше 20 %). У подальшому національний регулятор планує впровадити механізм розрахунку нормативів ліквідності з урахуванням стресових сценаріїв.

Крім того, відповідно до вимог національного регулятора капітал 1-го рівня, який вважається капіталом найвищої якості, повністю формується зі складових базового капіталу, що визначені у Базелі III. При цьому капітал українських банків вже очищений від інших фінансових інструментів, які відповідно до Базеля III планується поступово виключати (відміна капіталу 3-го рівня і «очищення» капіталу 1-го рівня від гібридних інструментів) [195].

Також національним регулятором розглядається питання про доцільність впровадження передбачених Базелем III буферів капіталу: спеціального буферного резервного капіталу і «контрциклічного» резерву [195].

Отже, у контексті обґрунтування концепції управління банківськими ризиками було виокремлено мета, завдання, принципи, етапи, об'єкт, суб'єкт, компоненти, інструменти реалізації (див. рис. 1.6).

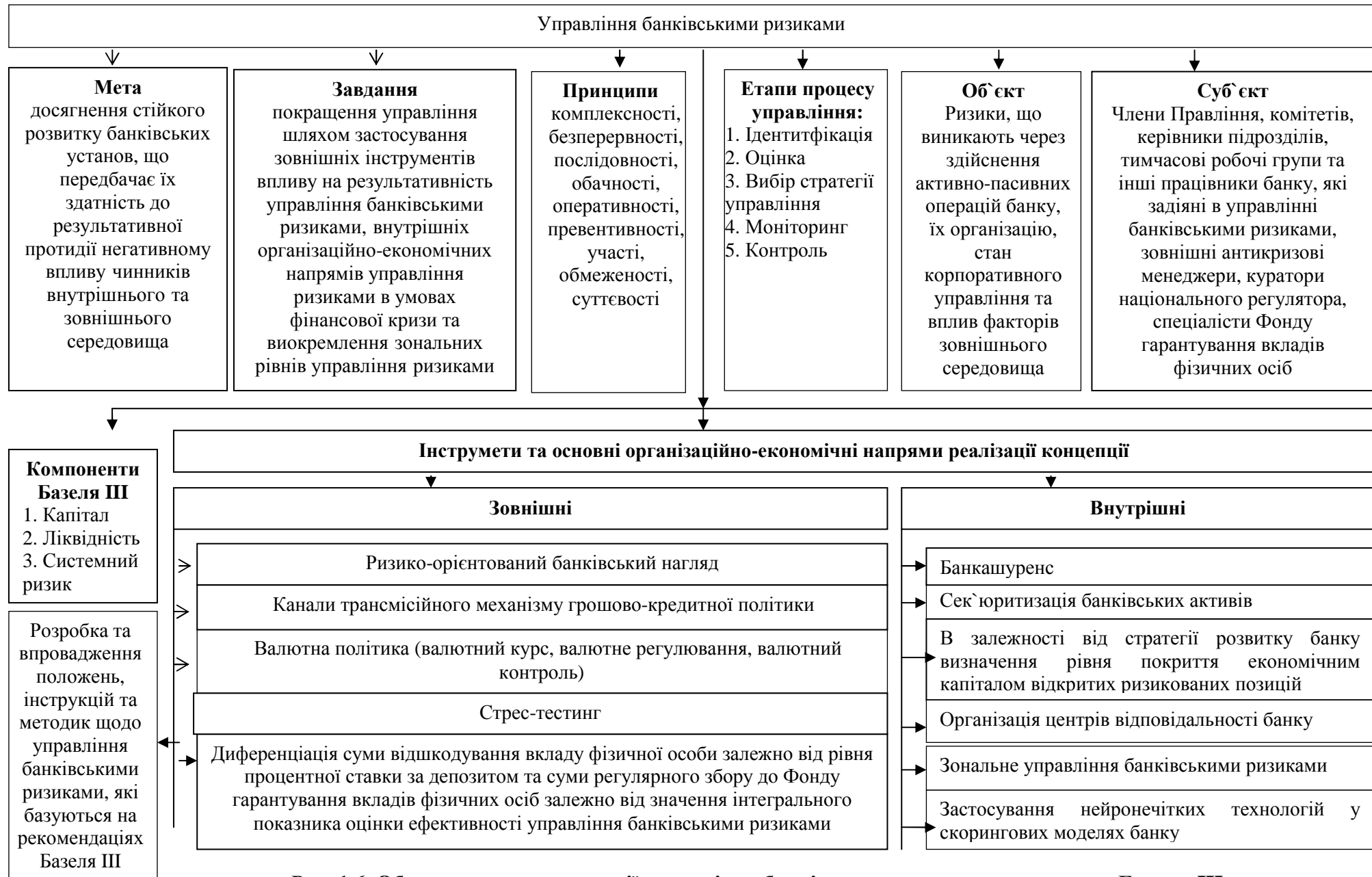

Рис. 1.6. Обґрунтування концепції управління банківськими ризиками на засадах Базеля III

Як видно з рис. 1.6, покращити результативність управління банківськими ризиками можливо за допомогою удосконалення основних зовнішніх інструментів, які використовує національний регулятор, а саме:

- у процесі проведення ризико-орієнтованого банківського нагляду застосовувати інтегральний показник оцінки ефективності управління банківськими ризиками (детальніше питання банківського нагляду досліджені в параграфі 3.1);

- при розробці та впровадженні нормативно-правових інструментів враховувати ключові пропозиції Базеля III.

З метою оцінки поточного рівня фінансової стійкості банківської системи національний регулятор може використовувати процедури стрес-тестингу.

Безпосередньо на розмір банківських ризиків Національний банк України має можливість впливати через валютну та грошово-кредитну політику (вплив грошово-кредитної політики на розмір ризиків розглянуто в параграфі 3.3, валютної політики – в параграфі 3.4).

Покращити результативність управління банківськими ризиками можливо за допомогою певних інструментів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Пропонуємо з метою стимулювання підвищення якості управління банківськими ризиками запровадити диференціювання ставок регулярного збору в залежності від значення інтегрального показника оцінки ефективності управління банківськими ризиками. В свою чергу зменшити процентний ризик за депозитними вкладками можливо через запровадження диференційованих сум відшкодування вкладу фізичної особи в залежності від рівня процентної ставки за депозитом (питання удосконалення системи гарантування вкладів досліджені в параграфі 3.2).

Крім зовнішніх інструментів, покращити дієвість управління банківськими ризиками та зменшити розмір банківських ризиків можливо за допомогою ефективного використання наступних внутрішніх інструментів та організаційно-економічних напрямів управління ризиками:

- застосування процедур банкашуренса (детальніше див. параграф 4.1);

- сек`юритизація банківських активів (детальніше див. параграф 4.2);
- визначення розміру економічного капіталу в залежності від стратегії розвитку банку (детальніше див. параграф 4.3);
- організація центрів відповідальності банку (детальніше див. параграф 4.4);
- впровадження зонального управління банківськими ризиками (детальніше див. стр. 348-350).

Отже, ефективне застосування внутрішніх та зовнішніх інструментів реалізації концепції управління банківськими ризиками, сформованої на засадах Базеля III, дозволить підвищити стандарти якості системи управління ризиками банківських установ та зменшити рівень банківських ризиків.

Висновки до першого розділу

За результатами дослідження теоретико-методологічних засад управління банківськими ризиками зроблено такі висновки:

1. На основі аналізу теорії та практики організації системи управління ризиками запропоновано розглядати ризик в таких аспектах: наявність ризику в усіх видах економічної діяльності (в тому числі у банківській); неможливість точно спрогнозувати зміни чинників зовнішнього середовища; наявність альтернативних стратегій управління ризиком; об`єктивно - суб`єктивна природа ризику (толерантність до ризику); ймовірність одержання як прибутку, так і збитків від реалізації ризику.

2. Дослідження теоретичних підходів щодо сутності поняття «ризик» дозволили запропонувати власне визначення категорії «банківський ризик»: це ймовірність відхилення від запланованих (очікуваних) показників діяльності банку через здійснення активно-пасивних операцій, їх організацію, стан корпоративного управління та вплив факторів зовнішнього середовища, наслідки якої можуть бути негативними, нульовими або позитивними.

3. З метою ефективного управління банківськими ризиками запропоновано їх класифікацію з позиції можливості кількісного визначення величини ризиків, місця та фактору їх виникнення: фінансові, операційні та функціональні ризики.

4. На основі аналізу підходів щодо визначення поняття «управління банківськими ризиками» запропоновано власне трактування цієї категорії: це процес, що охоплює методи та інструменти з ідентифікації, оцінки, управління, моніторингу і контролю за ризиками задля забезпечення стійкого розвитку банку.

5. Управління ризиками в умовах відносно стабільного зовнішнього середовища принципово відрізняється від управління в умовах фінансової кризи. У першому випадку об'єктом управління системи управління банківськими ризиками виступають в основному ризики, що пов'язані з бізнес-напрямами банку; основною ціллю системи управління ризиками є уникнення значного відхилення від спланованих економіко-фінансових показників діяльності банку внаслідок «реалізації» ризиків. В умовах фінансової кризи об'єктом управління стають не тільки такі ризики, що були пов'язані з певною діяльністю банку, а й такі, що були «спровоковані» кризовими явищами; основною ціллю системи управління ризиками є уникнення банкрутства та ліквідації банку, подолання кризової ситуації з мінімумом втрат.

6. У результаті аналізу чинних інструментів виведення неплатоспроможного банку з ринку були запропоновані нові підходи до функціонування перехідного банку, які полягають в тому, що зобов'язання перехідного банку формуються з вкладів фізичних осіб, які гарантуються Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, а активи формуються з частини якісних, високоліквідних активів, що мають покрити різницю між сумою зобов'язань за вкладами фізичних осіб та сумою отриманих з Фонду коштів у розмірі внесків, які робив неплатоспроможний банк у якості його учасника (такий підхід надає потенційну можливість неплатоспроможному банку покращити свій фінансовий стан).

7. У результаті обґрунтування напрямків оновлення концепції управління банківськими ризиками виокремлено мета та завдання управління банківськими ризиками. Метою управління банківськими ризиками є досягнення стійкого розвитку банківських установ, що передбачає їх здатність до результативної протидії негативному впливу чинників внутрішнього та зовнішнього середовища; завданням є покращення управління шляхом застосування зовнішніх інструментів впливу на результативність управління банківськими ризиками, внутрішніх організаційно-економічних напрямів управління ризиками в умовах фінансової кризи та виокремлення зональних рівнів управління ризиками. В межах наданої концепції систематизовано основні принципи управління банківськими ризиками, а саме: комплексності, безперервності, послідовності, обачності, оперативності, превентивності, суттєвості, участі, обмеженості.

8. Реалізація концепції управління банківськими ризиками, котра базується на засадах Базеля III, здійснюється за допомогою зовнішніх (ризико-орієнтований нагляд, стрес-тестинг, грошово-кредитна, валютна політика, диференціація сум відшкодування вкладів фізичних осіб та сум регулярного збору до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб) та внутрішніх (банкашуренс, сек`юритизація банківських активів, нейронечіткі технології) інструментів та організаційно-економічних напрямів управління ризиками в умовах кризи (зональне управління банківськими ризиками, визначення управлінських рішень за центрами відповідальності банку).

Основні наукові результати розділу опубліковані у працях [38; 47; 65; 68; 69; 73; 77; 78; 83; 84; 81; 100; 101; 102; 107].

РОЗДІЛ 2

ФУНКЦІОНУВАННЯ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ

2.1. Причини виникнення та нейтралізація негативних наслідків фінансових криз

Відомо, що економічний цикл, у класичному розумінні має чотири чітко помітні фази: криза (спад), депресія (застій), поживлення та піднесення. При цьому криза характеризується падінням обсягів виробництва та прибутковості, зростанням запасів, збільшенням банкрутств, зростанням рівня безробіття і падінням рівня доходів, потрясінням банківської системи. Криза продовжується до встановлення рівноваги на найнижчому рівні з мінімальними обсягами виробництва, максимальним масштабом безробіття, а економіка входить у фазу застою, для якої характерним є незначний попит та зростання маси вільного грошового капіталу, що призводить до відновлення виробництва. У фазі поживлення економіки спостерігається зростання виробництва, зменшення рівня безробіття, зростання доходів підприємств та робітників, розширення кредитування. Таким чином, економіка досягає докризового стану, і створюються всі передумови переходу до останньої фази циклу – піднесення економічного розвитку, що характеризується перевищенням стану економіки докризового рівня розвитку за рахунок зростання виробництва в усіх галузях, збільшення попиту на продукцію, зростанням загального рівня цін, максимальним збільшенням зайнятості, розширенням інвестування та банківської експансії тощо. Вершиною циклу ділової активності є «вища точка» економічного піднесення, яка називається піком. У цій точці безробіття теоретично досягає найнижчого рівня або зникає зовсім, а економіка функціонує з максимальним або близьким до нього навантаженням, тобто у виробництві задіються практично всі наявні в країнах ресурси: фінансові, матеріально-

технічні і трудові. Можна говорити про якісно новий рівень економічного розвитку.

Питання сутності та причин виникнення сучасних фінансових криз викликає значний інтерес у таких зарубіжних і вітчизняних науковців, як О. Барановський, А. Борисов, Ч. Кіндлеберг, В. Мазуренко, Р. Манделл, Ф. Мишкін, А. Чухно.

Між тим, варто зазначити, що не в повній мірі розкриті найбільш актуальні питання цієї проблематики, і перш за все, недостатньо вивчені причини виникнення фінансових криз, особливості їх сучасного перебігу, взаємозв'язок з банківськими кризами та засоби нейтралізації негативних наслідків кризових явищ.

Приклади визначення категорії «фінансова криза» наведені в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Приклади визначення категорії «фінансова криза»*

Автори	Визначення категорії «фінансова криза»
1	2
О. Барановський [28, 12]	Фінансова криза – це виникнення якісних змін в економічній системі, які спричиняють порушення пропорцій у розвитку, його призупинення, видозміни чи руйнування фінансової системи країни або світових ринків в цілому
А. Борисов [111, 231]	Фінансова криза – це глибокий розлад державної фінансової системи, який супроводжується інфляцією, нестійкістю курсів цінних паперів, значною невідповідністю доходів бюджету їхнім видаткам, нестабільністю й падінням валютного курсу національної грошової одиниці, взаємними неплатежами економічних суб'єктів, невідповідністю грошової маси в обігу вимогам закону грошового обігу
В. Мазуренко [262, 25]	Фінансова криза – це розлад процесу функціонування фінансового ринку, порушення рівноваги у валютній і фінансово-кредитній системах, що мають віддзеркалення у нестабільності фінансів підприємств і кредитно-фінансових установ, масовому їх банкрутстві, знеціненні національної валюти, виснаженні валютних резервів і дефолті за суверенними боргами, виражене в різкому падінні ВВП, порушенні процесу формування та розподілу централізованих фондів держави

Продовження таблиці 2.1

1	2
А. Чухно [426, 3]	Фінансова криза – це порушення рівноваги між виробництвом і грошово-фінансовою системою
Ч. Кіндлебергер [463, 14]	Фінансова криза – це гостре, коротке, безпосередньо не пов'язане з циклом, погіршення усіх або більшості фінансових показників – короткострокових відсоткових ставок, цін на активи (акції, нерухомість, землю), збільшення комерційних банкрутств і краху фінансових посередників
Ф. Мишкін [471, 57]	Фінансова криза – це процес дезорганізації фінансового ринку, за якого проблеми несприятливого вибору та моральної шкоди призводять до того, що фінансові ринки перестають відігравати роль каналу передачі фінансових ресурсів суб'єктам із найкращими інвестиційними можливостями
Р. Манделл [472, 40]	Фінансова криза – це порушення рівноваги, що загрожує знищити співвідношення параметрів, які виступають основою економічної системи

На нашу думку, найбільш вдале визначення цієї категорії наведено В. Ковалевим, який трактує фінансову кризу як різке погіршення стану фінансового ринку внаслідок реалізації накопичених ризиків під впливом внутрішніх і зовнішніх економічних та політичних чинників, що спричиняє порушення його функціонування, зниження цінових показників, погіршення ліквідності й якості фінансових інструментів, банкрутство учасників [215, 14]. Наведене трактування буде прийнято за основу в контексті даного дослідження.

Особливе значення для з'ясування сутності фінансових криз має їх чітка класифікація (табл. 2.2).

Як зазначалося раніше, фінансова криза виникає внаслідок реалізації накопичених певних ризиків. З цієї причини пропонуємо доповнити вказані класифікаційні ознаки ще одним критерієм – за видом ризик-фактора, який став основною причиною формування фінансової кризи, а саме:

- фінансові кризи, що виникли через накопичення ринкового ризику, який може бути пов'язаний з посиленням інфляції, завищеним валютним курсом,

високими темпами девальвації валюти, доларизацією економіки, збільшенням кількості високоризикованих цінних паперів тощо;

Таблиця 2.2

Класифікація фінансових криз*

Класифікаційна ознака	Різновиди
Країни	У розвинутих країнах, країнах, що розвиваються, країнах із перехідною економікою
Сценарій	Імпортовані, викликані спекулятивними атаками, зумовлені перегрівом одного із сегментів внутрішнього фінансового ринку (надмірною концентрацією ринкового, кредитного, процентного ризиків), ефектом «доміно», спричинені падінням експортних цін, обумовлені політичним ризиком
Характер компонентів	Грошові, банківські, валютні, фондові (біржові), ліквідності, бюджетні, платіжні, інфляційні, інвестиційні, боргові, кризи довіри
Поєднання компонентів	Моністичні, подвійні, потрійні
Тривалість	Коротко-, середньо- і довгострокові
Перебіг	Швидкоплинні, затяжні
Інтенсивність впливу	Уповільнені, інтенсивні, реактивні
Повторюваність	Разові, перманентні
Джерела походження	Внутрішні, зовнішні, змішані
Первинність	Первинні, чергові (повторювані)
Можливість виявлення	Явні, латентні
Характер	Циклічні, структурні, модифіковані, комбіновані, перехідні
Етапи	Кризи, що зароджуються; кризи, що насуваються; кризи, що розвиваються; згасаючі
Імовірність	Малоймовірні, високоймовірні
Можливість прогнозування	Прогнозовані, непрогнозовані
Масштаб	Локальні, регіональні, глобальні
Ступінь розвитку	Гострі, глибокі
Переборність	Переборні самостійно, переборні із зовнішньою допомогою, непереборні
Наслідки	Руйнівні, такі, що гальмують розвиток
Ідентичність	Унікальні, аналогові
Стадія	Минулі (попередні), сучасні (поточні), наступні (майбутні)
Можливість трансформації	Трансформаційні, нетрансформаційні

* Джерело: побудовано на основі [28, 12; 110, 110; 215, 14; 217, 53; 262, 25; 404, 77; 407].

- фінансові кризи, що виникли через накопичення кредитного ризику, який може бути пов'язаний з надмірною банківською експансією, наростанням частки негативнокласифікованих активів банківського сектору, недосконаліми

інструментами системи управління ризиками, необґрунтованою зміною облікової ставки тощо;

- фінансові кризи, що виникли через накопичення ризику ліквідності, який може бути пов'язаний зі зростанням дефіциту державного бюджету, державного боргу, лібералізацією фінансових ринків тощо;

- фінансові кризи, що виникли через функціональні ризики, які можуть бути пов'язані з політичною дестабілізацією, зміною зовнішньоекономічних факторів, ринковими реформами, регулятивною політикою тощо.

Наприклад, одна з перших фінансових криз (1825 р.) була «спровокована» ринковим ризиком: бурхливе зростання компаній і післявоєнне збільшення грошової маси призвело до спекулятивного ажіотажу на Лондонській фондовій біржі, що змусило Банк Англії збільшити облікову ставку (це рішення спричинило крах фондового ринку) (табл. 2.3) [474].

Таблиця 2.3

Класифікація фінансових криз за видами ризик-факторів*

Початок кризи	Країна	Ризик-фактор	Характеристика
1	2	3	4
1825 р.	Англія	Ринковий	Крах фондового ринку через збільшення облікової ставки Банку Англії
1836 р.	Англія, Франція	Ліквідності	Скорочення міжнародних золотих резервів і вплив капіталу в США.
1837 р.	США	Кредитний	Зменшення кредитування бавовняного бізнесу призвело до банківської паніки, що стало причиною збою національної платіжно-розрахункової системи.
1857 р.	США	Ринковий	Обвал фондового ринку внаслідок спекуляцій з акціями залізничних компаній
1873 р.	Австрія, Німеччина	Кредитний	Збільшення рівня негативних внутрішніх кредитів, що фінансували спекулятивний бум ринку нерухомості
1907 р.	США	Ліквідності	Криза ліквідності трастових компаній, яка поширилася на банки
1914 р.	Франція, Німеччина	Ринковий	Розпродаж цінних паперів іноземних емітентів з метою фінансування військових дій
1929 р.	США, Англія, Франція, Німеччина	Ринковий	Обвал фондового ринку через зменшення вартості цінних паперів на 60-80 %

Продовження таблиці 2.3

1	2	3	4
1973 р.	США, країни Європи	Функціональний	Підняття світової ціни на нафту на 67 % через рішення країн-членів ОПЕК понизити об'єми видобутку
1987 р.	США, Австралія, Канада, Гонконг	Ліквідності	Погіршення ліквідності ринків через значне зниження капіталізації декількох крупних компаній в США
1994 р.	Мексика	Ліквідності	Відплив капіталу через лібералізацію фінансового ринку
1997 р.	країни Південно-Східної Азії	Функціональний	Зміна регулятивної політики та посилення тенденцій глобалізації
1998 р.	Росія	Ліквідності	Значний державний борг, піраміда державних короткострокових облігацій
2004 р. 2014 р.	Україна	Функціональний	Дестабілізація політичної ситуації
2007 р.	Країни світу	Кредитний	Збільшення рівня негативних іпотечних кредитів у США

** Джерело: побудовано автором*

Як показує практика, виокремлення наведених ризик-факторів, що стали основною причиною виникнення кризи, надає додаткову можливість щодо подальшого дослідження фінансової нестабільності з урахуванням причино-наслідкових зв'язків, сприяє удосконаленню системи аналітичних показників діагностування, прогнозування, попередження фінансових криз, що, у свою чергу, покращує ефективність механізму завчасного реагування на зміни чинників зовнішнього середовища.

Відомо, що глобальна фінансова криза 2008 р. була певним продовженням банківської кризи, що виникла через накопичення кредитного ризику.

На думку С. Науменкової, всі банківські кризи мають три фази: загострення (наявність диспропорцій у розвитку банківської системи, посилення впливу капіталу з банківських установ), стабілізація (поступове поліпшення показників функціонування банківської системи), оновлення (нормалізація роботи банківської системи) [301, 10].

На кожному з цих фаз національний регулятор має реагувати певними діями (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Дії національного регулятора за фазами банківської кризи*

Фаза	Характеристика	Дії національного регулятора
1	2	3
Загострення (максимальна дія ризик- фактора)	Збільшення розміру сумнівних та безнадійних кредитів у кредитному портфелі банків	Надання державних кредитів; надання державних гарантій за виданими банківськими кредитами; зниження облікової ставки національного регулятора; компенсація банкам частини збитків, які виникають за сумнівними та безнадійними кредитами
	Відплив депозитних вкладів	Уведення заборони щодо дострокового зняття депозитних вкладів; надання державних гарантій за всіма депозитними вкладами
	Збільшення розміру неліквідних активів	Обмеження банківських тарифів; викуп за рахунок державних фондів проблемних активів; націоналізація банку; розширення переліку активів, які приймаються національним регулятором у якості застави за кредитами
	Погіршення економічних нормативів банку	Підвищення фінансової дисципліни; надання державних ресурсів на рекапіталізацію банків; зниження економічних нормативів та мінімальних резервних вимог для банківських установ; уведення тимчасової адміністрації
Стабілізація (середня дія ризик- фактора)	Поступове поліпшення показників функціонування банківської системи	Скасування заборони щодо дострокового зняття депозитних вкладів, приватизація націоналізованих банків,
Піднесення (мінімальна дія ризик- фактора або ризик відсутній)	Подальший розвиток банківського сектору (впровадження нових банківських продуктів, збільшення розмірів кредитування, ресурсної бази)	Лібералізація валютного курсу, збільшення нормативів резервування, зняття обмеження з банківських тарифів, реструктуризація банківських боргів

* Джерело: побудовано на основі [301, 10].

Більшість локальних і всі світові фінансові кризи пов'язані з банківськими дефолтами та розповсюдженням негативних економічних наслідків, які не контролюються країнами світу.

Розглянемо детальніше причини накопичення ризик-факторів, що «провокують» виникнення фінансово-банківських криз, а саме:

1. Надмірна банківська експансія, яка призводить до погіршення якості кредитного портфеля, завищення оцінки забезпечення позичок, збільшення кредитного ризику [157, 274].

Банківська експансія передувала кризам у багатьох країнах в останні 30 років, включаючи Японію, країни Латинської Америки та Південно-Східної Азії. Досвід цих країн свідчить, що більш ніж двократне перевищення кредитної заборгованості розміру ВВП, може вважатися сигналом потенційної загрози фінансової кризи.

Якщо говорити про сучасну фінансову кризу, то розпочалася вона саме з проблем іпотечного кредитування у США. Особливий вид іпотечного кредиту *subprime* – це кредит на житло під заставу нерухомості, що купується для осіб з доходами нижче середнього рівня чи з проблемною кредитною історією. Такий кредит вважається кредитом з підвищеним ризиком неповернення. Однак, під час тривалого підвищення цін на житло неповернення кредиту не є загрозливим - відбувається передача власності кредитору і перепродаж з прибутком [407, 124].

Тенденція до кредитування населення з низьким рівнем доходів заохочувалася урядом США. Саме тому кредити надавалися практично всім бажаючим, незалежно від фінансового стану позичальника. На час підвищення ставок за іпотечними кредитами і зниження цін на житло позичальники і кредитори опинилися у фінансовій пастці. У результаті 20 %-ого падіння цін на нерухомість американські власники житла збідніли на 5 трлн дол. [19]. Це стало безпосередньою причиною різкого погіршення ситуації в банківському секторі.

Зростання іпотечної заборгованості, некредитоспроможність позичальників та збитки банків викликали ланцюгову реакцію фінансових потрясінь: спад на фондовому ринку, зростання невизначеності на валютних

ринках. Це, у свою чергу, вплинуло на реальний сектор економіки США та на фінансові ринки й економіки інших країн.

За 2007 – 2008 рр. найбільші збитки банків від списання грошових коштів склали (у доларах США): США – Citigroup – 39,1 млрд, Merrill Lynch – 29,1 млрд, Morgan Stanley – 11,5 млрд; Швейцарія: UBS AG – 37,7 млрд, Credit Suisse – 9 млрд; Велика Британія: HSBC – 20,4 млрд, Royal Bank of Scotland – 15,2 млрд; Німеччина: Deutsche Bank – 7,7 млрд, Bayern LB – 6,7 млрд; Франція: Credit Agricole – 4,8 млрд тощо [391].

2. Інфляція впливає на банківський сектор через процентні ставки та зміну структури активних і пасивних операцій. Вкладники можуть негативно реагувати на зниження реальних процентних ставок, що у свою чергу змушує банківські установи підвищувати процентні ставки за внесками. Якщо при цьому можливості підвищення прибутковості за активними операціями обмежені в силу низьколіквідних або неліквідних довгострокових активів, банки зазнають різкого падіння прибутків [13, 23].

У більшості країн у період високих темпів росту цін банки значно скорочували терміни кредитів, переорієнтовуючись на позичальників з високою швидкістю обороту капіталу [13, 24].

3. Зовнішньоекономічні фактори. На початку 80-х років XX ст. фінансові та банківські кризи в багатьох країнах, що розвиваються, були викликані падінням цін на нафту й інші основні експортні товари [13, 24].

Кризам передували різкий ріст зовнішнього боргу країн за рахунок збільшення запозичень на міжнародному ринку капіталів. Подорожчання вартості ринкового рефінансування і девальвації національної валюти спричинили неплатоспроможність підприємств, що стало частиною кризи зовнішньої заборгованості. Кризи мали значну глибину і тривалість через проінфляційну грошово-кредитну і фіскальну політику, що проводилася урядами багатьох країн, і неадекватну систему фінансового нагляду. Аналогічний характер мали кризи в Аргентині (1980–1982 рр.), Мексиці (1982–1988 рр.), на

Філіппінах (1981–1987 рр.), Таїланді (1982–1987 рр.), Малайзії (1985–1988 рр.), Індонезії (1983–1988 рр.) [178, 11].

Погіршення умов торгівлі спостерігалось в більшості країн, де мали місце локальні кризи. У вибірці з 29 країн із локальними кризами умови торгівлі мали тенденцію до погіршення за кілька років перед кризою. У цілому передкризове падіння обсягу зовнішньої торгівлі досягало 17 %. Для країн із частковими кризами цей показник склав 4 %, у той час як у країнах, де не було криз, умови торгівлі поліпшувалися [382, 18]. Падіння цін на найважливіші статті експорту після декількох років буму призвело до різкого погіршення фінансового становища компаній–експортерів і обслуговуючих їх банківських установ (зокрема така ситуація склалася у Чилі, Малайзії та Норвегії).

4. Лібералізація фінансових ринків. При всіх позитивних сторонах цього явища, як засвідчив досвід Латинської Америки і Південно-Східної Азії в 1997 – 1998 рр., приплив капіталів у вигляді спекулятивних короткострокових грошей робить фінансову систему країни особливо чутливою до коливань процентних ставок, валютних курсів і ставить її під удар при стрімкому відтоку іноземного капіталу із країни [178, 12].

5. Фіксований валютний курс призводить, як правило, до зменшення валютних резервів центральних банків. У цьому випадку загострюються проблеми обслуговування зовнішнього боргу, активізується «тіньовий» валютний ринок, процентні ставки досягають надзвичайно високого рівня, погіршується платоспроможність позичальників [178, 13].

6. Ринкові реформи. Банки країн Латинської Америки, Африки й Східної Європи постраждали від поспішної лібералізації зовнішньої торгівлі, що виявила неефективність захищених раніше протекціоністськими заходами підприємств і призвела до більших збитків у реальному секторі. Лібералізація зовнішніх фінансових потоків збільшила залежність національної економіки від зовнішніх шоків, відкривши можливості для виводу національного й іноземного капіталу в періоди несприятливої економічної кон'юнктури в країні [178, 13].

7. Регулятивна політика. Недостатньо продумана політика ліцензування банків в умовах слабкого нагляду і недостатньої кваліфікації менеджменту призвела до банкрутств банків в Іспанії, Аргентині, Чилі, Уругваї, Кенії. Недоліки нагляду дозволили банкам проводити ризиковані операції без формування відповідних резервів [178, 14].

8. Низька ефективність системи управління ризиками в сучасних банківських установах. Методи та інструменти управління ризиками в більшості банків не змогли своєчасно виявити та оцінити банківські ризики, а також зменшити їх негативний вплив на дохід та капітал банків.

Початок сучасної світової кризи припадає на роки високих темпів економічного росту й низьких процентних ставок, які породили надмірний оптимізм щодо банківських ризиків і призвели до погіршення ринкової дисципліни та фінансового регулювання. У цей період глобальна фінансова система стрімко зростає, створюючи нові інструменти, які, як здавалося, забезпечують більш високий прибуток при мінімальних ризиках. Цьому сприяв «полегшений варіант» регулювання, який виходив з припущення, що дисципліна фінансового ринку дозволить зменшити надмірно ризиковані операції і що фінансові інновації будуть сприяти розподілу ризику, а не його концентрації.

Як засвідчила практика, ці допущення виявилися помилковими. Навпаки, розпочалося нагромадження зовнішніх дисбалансів, значне завищення активів (особливо на ринках житла), різкий ріст цін на біржові товари і значне підвищення рівня ризику в основних фінансових системах, як в офіційній банківській, так і поза нею.

Економічний аналіз, проведений МВФ у 2009 році, вказує на те, що на декількох рівнях банківської системи були допущені провали регулювання, а саме:

- високий рівень прийняття ризику через тривалий період низьких реальних процентних ставок і високих темпів росту;
- недоліки підходів у сфері внутрішнього і міжнародного фінансового регулювання;

- недостатнє розкриття інформації про ризики;
- слабкі місця в системах урегулювання криз і рішення проблем банків [339, 9].

У сфері макроекономічної політики органи нагляду не врахували в достатній мірі макроекономічні дисбаланси, які сприяли посиленню системних ризиків у банківській системі й на ринках житла. Центральні банки приділяли основну увагу інфляції, а не ризикам, пов'язаним з високими цінами активів. У свою чергу, органи фінансового нагляду були стурбовані проблемами офіційного банківського сектору, а не ризиками, що накопичуються в тіньовій фінансовій системі [339, 9].

Як наслідок, у 2009 фінансовому році банківська криза переросла в фінансову і поширювалася ширше і швидше, ніж очікувалося, що призвело до безпрецедентного скорочення світового виробництва і торгівлі. Наслідки скорочення кредиту і різкого зниження цін активів стрімко передавалися через банківські системи на всі сектори і країни в глобальній економіці [339, 9].

На світових ринках економічна активність і торгівля товарами різко зменшилися в останньому кварталі 2008 року і продовжували швидко знижуватися на початку 2009 року. Світовий ВВП скоротився більш ніж на 6 % (у річному обчисленні) у четвертому кварталі 2008 року і у першому кварталі 2009 року [339, 17]. Країни з розвинутою економікою значно більше постраждали від проблем на фінансових ринках і погіршення ситуації на ринках житла. Країни СНД, які значною мірою покладалися на припливи капіталу для підтримки економічного росту, зазнали серйозної шкоди на ранньому етапі під впливом фінансових факторів. Країни, економіка яких перебувала в сильній залежності від експорту продукції обробної промисловості, такі як країни Східної Азії, Японія, Німеччина і Бразилія, зазнали величезних збитків від зниження попиту на експортних ринках. Країни Африки, Латинської Америки і Близького Сходу постраждали від падіння цін на біржові товари, зниження попиту на експорт і скорочення грошових переказів і припливу іноземного капіталу [339, 17].

Ситуація в країнах з розвинутою економікою швидко погіршилася після дефолту американського інвестиційного банку «Lehman Brothers» у вересні 2008 року, надання державної підтримки найбільшій страховій компанії США «AIG» і державного втручання в інші системно значимі організації США і Європи. Ці події викликали сумнів щодо платоспроможності багатьох широко відомих фінансових організацій [339, 17].

За оцінками компанії «Euler Hermes», у США в 2008 р. кількість збанкрутованих фірм зросла до 42 тис., а порівняно з 2007 р. – на 45%, в Європі – до 197 тис., або на 16,7%. Особливо вражають показники Іспанії – 160%, Португалії – на 75 %, Ірландії – на 57 % і Данії – на 42%. Через різке скорочення обсягів кредитування японськими банками число корпоративних дефолтів в Японії у 2008 р. досягло 12,6 тис., збільшившись майже на 16 % [398, 17].

Світові фінансові ринки перебували в економічному стресі до кінця 2009 фінансового року. Індeksi багатьох фондових ринків залишалися більш, ніж на 40% нижчими своїх пікових рівнів. Після декількох років нагромадження рекордних рівнів боргу банки і домашні господарства почали тяжкий процес зниження частки позикових коштів [339, 17-18].

У четвертому кварталі 2008 року країни з розвинутою економікою пережили безпрецедентне зниження обсягу виробництва на 70 % (у річному обчисленні). Так, компанія «Corus» (індійська група Tata Steel) зменшила виробництво сталі на 30 %, а найпотужніша у світі сталеливарна компанія ArcelorMital скоротила наполовину виробництво сталі на території Франції, закрила заводи в Німеччині і Бельгії (останній – у лютому 2009 р.) і, у цілому, у західній Європі було закрито 13 плавильних цехів [443].

Протягом 2009 р. було ухвалено оперативні комплексні заходи, але вони не змогли зупинити розвиток кризових явищ. Офіційні органи країн впроваджували багатобічні заходи, які включали подальше надання ліквідності, розширення гарантії за банківськими зобов'язаннями, надання державних коштів для капіталізації банків і програми врегулювання сумнівних активів [339, 18].

У більшості країн світу було розроблено антикризові заходи, загальний розмір яких на кінець 2008 року становив 9,4 трлн доларів США, що становило майже 15 % світового ВВП (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Антикризові заходи окремих країн у 2007 – 2008 рр.*

Країна	Механізм надання та використання коштів	Сума
1	2	3
США	Страховання урядом 30-річних іпотечних кредитів із фіксованою відсотковою ставкою	300 млрд доларів США
	Викуп державою проблемних кредитів (іпотечні, автокредити, фінансові активи тощо)	450 млрд доларів США
	Державне кредитування банків для викупу корпоративних боргів у фондів грошового ринку	69 млрд доларів США
Велика Британія	Збільшення ліквідності шляхом здійснення банками своп – угод з обміну власних неліквідних активів на кошти Банку Великої Британії у фунтах стерлінгів строком на три місяці або в доларах США строком на один тиждень з відповідним забезпеченням цими активами	200 млрд фунтів стерлінгів
	Надання урядових гарантій банкам, що беруть участь у схемах рекапіталізації, за незабезпеченими боргами строком погашення до трьох років	200 млрд фунтів стерлінгів
Франція	Виділення коштів для рекапіталізації банків	41 млрд євро
	Надання державою гарантій за міжбанківськими кредитами	320 млрд євро
Австрія	Забезпечення державних гарантій захисту приватних заощаджень до кінця 2009 року та гарантій за міжбанківськими кредитами	85 млрд євро
	Державні субсидії в разі виникнення проблем із ліквідністю	15 млрд євро
Греція	Зміцнення капіталу банків в обмін на отримання державою частки їх привілейованих акцій	5 млрд євро
Ірландія	Надання абсолютних державних гарантій за депозитами у банках	500 млрд євро
Італія	Обмін активів банків на державні цінні папери	40 млрд євро
Нідерланди	Державні гарантії до кінця до кінця 2009 року за незабезпеченими кредитами, депозитними сертифікатами, середньостроковими нотами зі строком покриття від 3 до 36 місяців	200 млрд євро
Португалія	Державні гарантії за операціями банків, крім операцій на грошовому ринку, субординованих позичок та угод, здійснюваних без дотримання міжнародних стандартів прозорості	20 млрд євро

Продовження таблиці 2.5

1	2	3
Іспанія	Державні гарантії за боргами банків	200 млрд євро
	Викуп проблемних активів за рахунок коштів заснованого урядом фонду	50 млрд євро
Швейцарія	Підписка на конвертовані ноти банку UBS за ініціативою уряду та національного регулятора	6 млрд швейцар. франків
	Продаж неліквідних активів і цінних паперів UBS спеціально створеному державному фонду	60 млрд доларів США

* Джерело: побудовано на основі [301, 14-15].

Країни СНД пережили найбільше погіршення ситуації в 2008 році. Вони відчули три сильних шоки: 1) припинився або набагато зменшився приплив зовнішнього фінансування; 2) упав попит на ринках експортної продукції; 3) відбувся обвал цін на біржові товари, особливо на енергоносії [339, 19].

Фінансові системи в низці країн СНД були дуже відкритими і уразливішими для зовнішніх фінансових потрясінь. Наслідки ослаблення валюти лягли важким тягарем на нефінансові фірми, які брали кредити в іноземній валюті, що призвело до масових скорочень інвестицій і зайнятості [339, 19].

У багатьох країнах СНД у роки буму, при високих рівнях доходу, бюджетний дефіцит не був скорочений у достатньому ступені. У низці країн система оподаткування стимулювала залучення позикових коштів і фінансування за рахунок боргу, підвищуючи тим самим уразливість приватного сектора від фінансових шоків.

Безумовно, фінансова криза відчутно позначилася і на економічному розвитку України. Водночас спеціалісти НБУ не вважають зовнішній чинник основним. Несприятливі процеси на світових ринках насамперед оголили прорахунки в економічній політиці впродовж останніх років [169, 4].

За останній період чотири рази змінювався уряд України, однак це майже не впливало на зміст економічної політики, який полягав переважно у стимулюванні внутрішнього споживчого попиту через необґрунтоване підвищення заробітної плати, пенсій та інших соціальних стандартів. До того ж не було проведено дуже важливі для країни структурні реформи, не відбулося

реформування податкової системи, не було врегульовано до економічного рівня ціни і тарифи, не вжито заходів щодо розвитку фондового ринку [169,4].

Отже, економіка України виявилася надзвичайно вразливою внаслідок таких причин:

1. Значна залежність від світових цін на сировинні товари. Основним фактором розвитку економіки до жовтня 2008 року були сприятливі зовнішні умови. Зростання світових цін на ринку металів було основним фактором розвитку промисловості України, яка, у свою чергу, стимулювала розвиток супутніх галузей економіки (транспорт, торгівля тощо). Одним з найважливіших факторів цінової конкурентоспроможності українського експорту були нижчі ціни на імпортований газ порівняно з європейськими та нижчі витрати на оплату праці [169,5].

2. «Перегрів» економіки. Починаючи з другої половини 2005 року, коли економіка України була визнана економікою ринкового типу, потоки капіталу в країну різко зросли. Це призвело до суттєвого тиску на зміцнення обмінного курсу гривні при погіршенні сальдо поточного рахунку.

Активні залучення банків на іноземних ринках капіталу та висока інфляція на світових ринках товарів призвели до різкого зростання кредитного портфеля та посилення валютних ризиків. Це, у свою чергу, стимулювало розвиток інфляційних процесів унаслідок зростання ВВП понад свій потенційний рівень [169, 5-6].

На цьому фоні фіскальна політика, орієнтована в основному на поточні витрати замість капітальних, була додатковим дестабілізуючим фактором. Унаслідок цього підвищення заробітної плати значно перевищувало зростання продуктивності праці, що суттєво посилювало інфляційний тиск та погіршувало цінову конкурентоспроможність економіки [169, 6].

3. Зростання дефіциту поточного рахунку та зовнішнього боргу. З 2006 року в Україні поточний рахунок платіжного балансу формувався з дефіцитом, що невпинно зростав, і на кінець III кварталу 2008 року в річному вимірі досяг 6,2% ВВП [169, 6]. Таке збільшення від'ємного сальдо за рахунком поточних

операцій насамперед пов'язане з погіршенням сальдо торгівлі товарами (з 2005 року темпи приросту імпорту майже постійно перевищували темпи приросту експорту).

У 2008 році особливо прискорилося зростання споживчого імпорту (за 9 місяців темпи приросту становили 73,2 % до відповідного періоду попереднього року). Це зумовлено різким збільшенням доходів населення, що стимулювалися значними соціальними витратами Уряду, динамічним розвитком споживчого кредитування, суттєвим зміцненням реального обмінного курсу [169,7].

Як у 2007 році, так і протягом 9 місяців 2008 року дефіцит рахунку поточних операцій фінансувався головним чином за рахунок надходжень прямих іноземних інвестицій і середньо – та довгострокових залучень на зовнішніх фінансових ринках. Активізація вітчизняних підприємств і банків на зовнішніх ринках позичкового капіталу була зумовлена обмеженою пропозицією довгострокових ресурсів на внутрішньому ринку, а зовнішні ринки в той час характеризувалися високим рівнем ліквідності, тобто наявністю значних обсягів капіталу з відносно низькою вартістю [169, 7].

Високі темпи зростання обсягів зовнішніх залучень банками були обумовлені, з одного боку, високим внутрішнім попитом економіки на кредитні ресурси, а, з іншого, експансією на український ринок іноземних банків і відповідним нарощенням кредитування дочірніх установ від материнських банків. Високі темпи зростання зовнішніх зобов'язань інших секторів економіки в останні роки були обумовлені високим попитом українських підприємств на кредитні ресурси, їх наявністю та відносно низькою ціною на світових фінансових ринках. Крім того, результатом суттєвого зростання обсягів зовнішньої торгівлі стало збільшення обсягів торгових кредитів. Як наслідок накопичилася короткострокова заборгованість.

У результаті активних запозичень резидентами на зовнішніх ринках обсяг валового зовнішнього боргу на 01.10.2008 становив 105,4 млрд дол. США (56,4% до ВВП), на 01.01.09 – 101,6 млрд дол. США (55,9% до ВВП). З нього приватний

борг становив 82,3 млрд дол. США (39,4 млрд – борг банківського сектора і 42,9 млрд – приватний борг інших секторів) [169,7].

Унаслідок перевищення темпів зростання короткострокового боргу над зростанням міжнародних резервів поступово знижувався коефіцієнт покриття резервними активами короткострокового зовнішнього боргу (до 1,249 за станом на 01.10.2008 порівняно з 1,441 на початок року та 1,772 за станом на 01.01.2006) [169,8].

4. Погіршення конкурентоспроможності. Прискорене зростання заробітної плати в Україні, у свою чергу, призводило до втрати конкурентних переваг. Вичерпання запасу цінової конкурентоспроможності за рахунок прискорення інфляції в Україні, серед інших чинників, негативно позначилося на зростанні від'ємного сальдо торговельного балансу України (за рахунок уповільнення зростання експорту та прискорення імпорту).

Загальне сальдо торговельного балансу у відсотках до ВВП набуло від'ємного значення з 2006 р. (– 2,8% та – 5,4% відповідно у 2006 та 2007 роках, – 7,7% – за січень–листопад 2008 року) [169, 10-11].

При цьому сальдо за вирахуванням енергоносіїв та металів утримувалося від'ємним з 2004 року при суттєвому погіршенні у 2006–2007 роках (відповідно – 8,7% та –3,2%). Це вказує на неприпустимо високі рівні споживання за рахунок імпорту. Обсяги експорту у відсотках до ВВП зменшувалися з максимальних 77% у 1 кварталі 2000 року до 39% у III кварталі 2008 року [169, 11]

5. Практична відсутність структурних реформ. Незначне просування в напрямі структурних реформ не зменшило частку проміжного споживання (порівняно з 1991 роком ця питома вага навіть збільшилася з 50,8% до 59,4% в 2007 році), структура інвестиційних вкладень за видами економічної діяльності суттєво не змінилася. Значна частка проміжного споживання у валовому випуску (суттєву частину якого становлять енергоносії) характеризує економіку як енергозатратну. До того ж навіть після підвищення цін на газ його питома вага не скоротилася, що свідчить про повільне запровадження енергоощадних технологій та практичну відсутність структурних змін. Також це свідчить про те,

що високі темпи економічного зростання були забезпечені максимальним використанням старих потужностей, тобто зростання мало екстенсивний характер [169, 12].

6. Погіршення оцінки України міжнародної спільнотою. Премія за ризик є важливим критерієм зовнішньої оцінки макроекономічної ситуації в країні. Вона відповідає спреду прибутковості єврооблігацій країн щодо базових активів США, зокрема EMBI + спред. Цей індекс розраховується як різниця між прибутковістю ліквідних єврооблігацій суверенних емітентів і державних компаній країн з новими ринковими економіками (включаючи Україну) та прибутковістю держоблігацій США з відповідним терміном погашення. Цей індекс вказує також на можливу вартість запозичень на зовнішніх ринках капіталу для даної країни. Для України цей показник поступово зменшувався з кінця 2004 р. і досяг історично мінімального рівня близько 90 базових пунктів (б.п.) у червні 2007 р. Це був один з найнижчих показників для нових ринкових економік. Такого позитивного результату було досягнуто завдяки динамічному зростанню економіки відносно низьких темпів інфляції, порівняно стабільної зовнішньоекономічної позиції [169, 13].

З липня 2007 р. (з початком світової кризи) почалося зростання премії за ризик як для України, так і для інших ринкових економік. З початку 2008 р. спред для України почав перевищувати середній для нових ринкових економік. Із загостренням кризи з травня 2008 р. премія за ризик для України різко зросла (до близько 550 б.п. на початок вересня 2008 р.) і значно випередила середній показник для цієї групи країн (близько 250 б.п.) [169, 13]. Факторами цих тенденцій стали, з одного боку, поглиблення фінансової кризи та виведення інвесторами коштів з ринку облігацій нових ринкових економік, а з іншого – розгляд українських фінансових активів як більш ризикових у зв'язку з високою інфляцією, зростанням негативного сальдо поточного рахунку платіжного балансу, політичною нестабільністю.

Крім того, за даними Звіту про глобальну конкурентоспроможність 2008 – 2009 Всесвітнього економічного форуму, Україна серед 134 країн світу посіла 72

місце (Російська Федерація – 51, Польща – 53, Латвія – 54, Угорщина – 62, Казахстан – 66, Румунія – 68, Азербайджан – 69) [169, 14].

За даними цього дослідження, інституціональні проблеми залишалися основною перешкодою для поліпшення конкурентоспроможності України (115 місце). Крім того, слабкими сторонами України порівняно з іншими країнами є витрати в аграрному секторі (132 місце), інфляція (127 місце), ефективність податкової системи (127 місце), витрати на персонал, окрім заробітної плати (125 місце), захист прав власності (123 місце), регулювання фондового ринку (120 місце), незалежність судової системи (119 місце), етична поведінка фірм (118 місце), захист інтелектуальної власності (114 місце), прозорість прийняття рішень державними службовцями (114 місце), дієвість аудиторських та бухгалтерських стандартів (113 місце), торговельні бар'єри (113 місце), стійкість банків (112 місце), обмеження на рух капіталу (110 місце), обтяжливість митних процедур (109 місце), ставка податків (107 місце), дієвість захисту інвесторів (107 місце), довіра громадян до політиків (101 місце) [169, 14].

У свою чергу Дж. Сорос вважає, що вагомою причиною сучасних фінансових криз у периферійних країнах (до яких він відносить й Україну) є те, що «країни, які знаходяться в центрі світової економіки, прогарантували банківські вклади своїх громадян і захистили компанії, а периферійні держави не мають ресурсів для таких гарантій. У підсумку капітал біжить з периферії, де важко рефінансувати кредити, а експортні операції страждають від нестачі обігових коштів» [390].

Отже, вплив глобальної фінансової кризи 2008 – 2009 рр. на Україну було значною мірою посилено:

- у реальному секторі економіки - політичною кризою, високим рівнем долларизації економіки, штучним зміцненням курсу гривні до долара США; значним негативним сальдо торговельного балансу, відсутністю структурних реформ економіки і належної підготовки та реагування на прогнозовану кризу;

- у фінансовому секторі - високими обсягами валютного кредитування; неадекватними темпами зростання споживчого кредитування населення;

недостатніми обсягами кредитування реального сектору економіки за прийнятними процентними ставками; високим рівнем зовнішньої заборгованості корпоративного та банківського секторів; зменшення довіри населення до владних інституцій, а отже і до банків та відсутністю з боку НБУ адекватної оцінки ризиків та стратегії розвитку національної банківської системи, недоліками системи моніторингу кризових явищ та оперативного реагування на них.

2.2 Вплив фінансової кризи на розвиток банківського сектору України

Проблеми становлення та розвитку банківського сектору часто були в центрі уваги зарубіжних та вітчизняних дослідників (пояснити це можна тим, що банківський сектор значною мірою впливає на загальні соціально-економічні процеси розвитку країни).

Наприклад, розвиток банків в ринкових умовах досліджували Д. Ван-Хуз, Т. Кох, Р. Міллер, П. Роуз, Дж. Сінкі. Слід відзначити, що зарубіжні науковці спираються на законодавчу базу та економічні реалії розвинених країн, а тому запропоновані ними методи та моделі, як правило, на вітчизняному ринку не спрацьовують, а відтак потребують перевірки, адаптації, коригування.

Аналіз російського банківського сектору здійснюють такі науковці, як Г. Белоглазова, В. Іванов, О. Лаврушин, Г. Панова. Однак процеси розвитку банківської системи в Україні та Росії мають суттєві відмінності, які стають на заваді широкому застосуванню російських розробок у вітчизняній практиці. Ці відмінності стосуються систем бухгалтерського обліку, форм звітності банків, податкового законодавства, принципів та методів регулювання діяльності банків з боку регуляторних органів тощо.

За останні роки й вітчизняна економічна наука поповнилася дослідженнями банківської діяльності: А. Герасимович, О. Кириченко, В. Кочетков, І. Парасій-Вергуненко, Л. Примостка.

Проте більшість наукових вітчизняних досліджень зосереджено на аналізі виконання обов'язкових економічних нормативів НБУ та на аналізі окремих видів банківської діяльності. У переважній частині публікацій аналіз проводиться на основі докризового становища банків, майже не досліджені тенденції подальшого (посткризового) розвитку банківського сектору, питання альтернативного банкінгу України.

З цієї причини особливу актуальність отримують питання визначення особливостей функціонування банківського сектору України в кризовому та посткризовому періодах.

У 2011 р. компанія Mckinsey & Company у своєму звіті «Банківський сектор країн Східної Європи: на шляху до нової бізнес-моделі» назвала банківський сектор України найслабшим у регіоні [21]. Основними проблемами вітчизняного банківського сектору в компанії названо високу залежність від іноземного капіталу, великий обсяг безнадійних кредитів (35%) і ризики банківських портфелів.

Для подолання проблем розвитку спеціалісти Mckinsey & Company запропонували банкам України наступне: розробити та впровадити адекватний механізм управління ризиками; скоротити операційні видатки; переглянути вартість кредитів, враховуючи не тільки вартість ресурсів та адміністративні витрати, а й наслідки від можливих дефолтів; впровадити нові продукти, пов'язані насамперед із зарплатними рахунками.

Банкам, які не в змозі реалізувати названі інструменти, компанія запропонувала радикальний вихід – покинути банківський бізнес (однак, на нашу думку, в умовах фінансової кризи вихід з ринку є малоефективним вирішенням проблеми через низьку ринкову вартість банківських активів).

Зазначимо, що окрім виокремлених компанією Mckinsey & Company проблем, банківський сектор України, на наш погляд, має ще ряд функціональних особливостей, які заважають його подальшому розвитку: неконтрольовані з боку національного регулятора фрагментарні процеси; низький рівень капіталізації; високий рівень економічної та географічної

концентрації; високий рівень ризиків; значний вплив тіньової економіки (рис. 2.1).

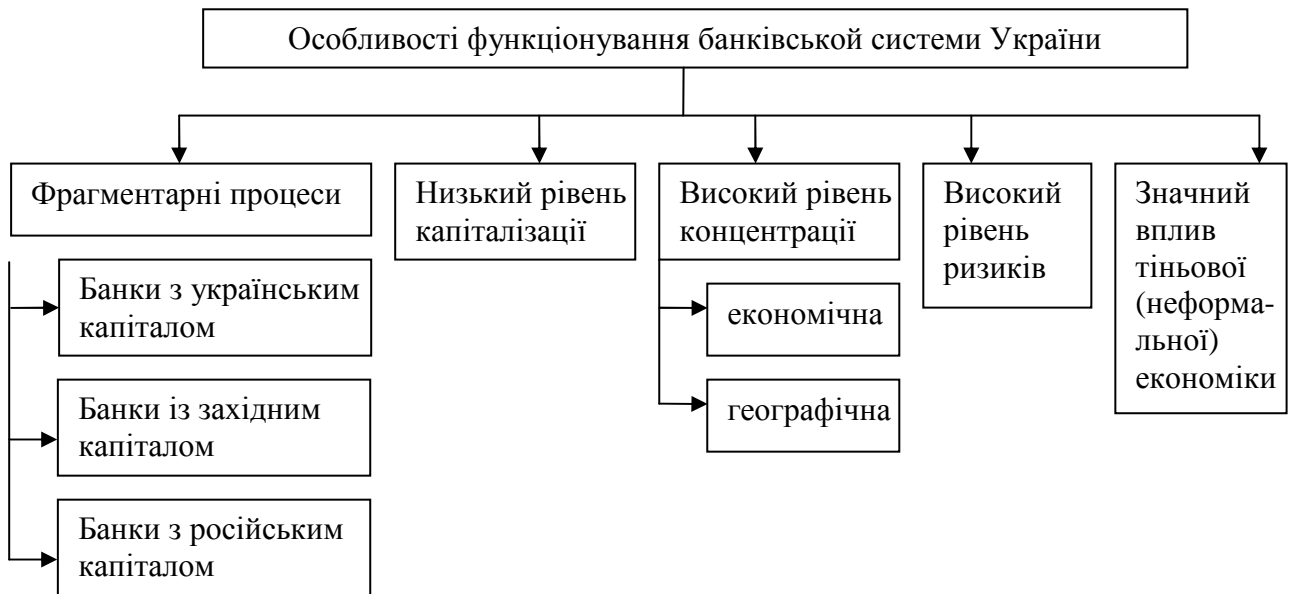

Рис. 2.1 Особливості функціонування банківської системи України

* Джерело: побудовано автором.

Пропонуємо детальніше розглянути кожен з цих особливостей.

1. Фрагментарні процеси. Станом на 01.01.2015 у Державному реєстрі банків зареєстровано 182 банки, з яких 162 банки мали банківську ліцензію (в тому числі три державні – АТ «Ощадбанк», АТ «Укресімбанк», ПАТ «Держзембанк») та один (АТ «РОДОВІД БАНК») – ліцензію санаційного банку. Кількість банків за участю іноземного капіталу, які діяли в Україні, збільшилася на два банки і становила 51 банк (31% від загальної кількості діючих банків України), з яких 19 банків – зі 100% іноземним капіталом [371, 31].

Основні показники діяльності банків України за 2008-2014 рр. вказані в таблиці 2.6.

Присутність іноземних банків має як позитивні, так і негативні наслідки. До позитивних моментів належать [30, 117]:

– впровадження передових методів банківської діяльності (система менеджменту іноземних банків, наявність новітніх інформаційних технологій дає можливість поліпшити ефективність функціонування національної банківської системи в кризових умовах);

Таблиця 2.6

Основні показники діяльності банків України (млн. грн)*

Показники**	На початок року						
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Кількість банків, які мають ліцензію на здійснення банківських операцій	184	182	176	176	176	180	163
з них: з іноземним капіталом	53	51	55	53	53	49	51
у т.ч. зі 100% іноземним капіталом	17	18	20	22	22	19	19
Загальні активи (не скориговані на резерви під активні операції)	973 332	1 001 626	1 090 248	1 211 540	1 267 892	1 408 688	1 520 817
Надані кредити	792 244	747 348	755 030	825 320	815 327	911 402	1 006 358
Частка простроченої заборгованості за кредитами у загальній сумі кредитів, %	2,3	9,4	11,2	9,6	8,9	7,7	13,5
Власний капітал	119 263	115 175	137 725	155 487	169 320	192 599	148 023
Доходи	122 580	142 995	136 848	142 778	150 449	168 888	210 201
Витрати	115 276	181 445	149 875	150 486	145 550	167 452	263 167
Результат діяльності	7 304	-38 450	-13 027	-7 708	4 899	1 436	-52 966
Рентабельність активів, %	1,03	-4,38	-1,45	-0,76	0,45	0,12	-4,07
Рентабельність капіталу, %	8,51	-32,52	-10,19	-5,27	3,03	0,81	-30,46

* Джерело: побудовано на основі [316]

** Інші показники діяльності банків України наведені в додатку Б

- підвищення якості системи управління банківськими ризиками;
- зростання обсягу банківських ресурсів і посилення стабільності їх джерел (іноземні банки з високою капіталізацією, на відміну від вітчизняних, спроможні здійснювати кредитну діяльність навіть під час економічного спаду);
- розширення спектру банківських продуктів, комплексний підхід до обслуговування різних клієнтів [475, 47];
- запровадження міжнародного досвіду фінансового оздоровлення, реорганізації та реструктуризації банків, що набуває дуже важливого значення в умовах фінансової кризи;
- збільшення обсягу залучення недорогих ресурсів;
- підвищення кваліфікаційного рівня банківських працівників.

До основних негативних наслідків можна віднести наступне:

– іноземні банки, як правило, схильні надавати кредити лише великим, надійним компаніям (особливо з іноземним капіталом), залишаючи клієнтів із низьким банківським рейтингом (більш ризикових) та роздрібний кредитний ринок банкам України;

– присутність іноземних банків може послабити позиції ще недостатньо розвиненої банківської системи країни; вітчизняні «малі» банки, які неспроможні на рівних конкурувати з іноземними, банкрутують, що може призвести до ланцюгової реакції банкрутства (принцип «доміно»).

У свою чергу С. Клаесенс після аналізу досвіду 80 країн зазначив, що присутність іноземних банків у країнах із трансформаційною економікою спричиняє зменшення дохідності і маржі місцевих банків, однак при цьому збільшує ефективність банківської системи приймаючої країни [446, 89].

Однак, на думку спеціалістів Асоціації українських банків (АУБ), стрімке зростання іноземного капіталу у структурі банківської системи України не призвело ані до здешевлення кредитних ресурсів для реального сектору економіки, ані до залучення прямих інвестицій у пріоритетні галузі економіки. Навпаки, відбувалась небезпечна концентрація спекулятивного капіталу у вигляді коротко- і середньострокових валютних кредитів лише на кількох ринках: нерухомості, землі, автомобільному, споживчому. У свою чергу, це призвело не тільки до стрімкого зростання цін на базові товари цих ринків (житло, землю, автомобілі, побутові товари), але й до вкрай небезпечної деформації торгівельного балансу країни, дефіцит якого на кінець 2008 року склав майже 15 млрд. дол. США. До цього слід додати доларизацію кредитних відносин, особливо з населенням, коли майже 80% іпотечних кредитів номінувалися в іноземній валюті [9].

З цим згодні автори національної доповіді «Новий курс: реформи в Україні. 2010-2015», які пропонують: «переглянути підходи до регулювання присутності іноземного капіталу в національному банківському секторі, передусім в питанні обмеження сегментів діяльності для банків з іноземним капіталом» [308, 111].

Зазначимо, що співвідношення позитивних та негативних чинників залежить від форми присутності іноземного банківського капіталу в приймаючій країні.

Наприклад, при створенні філії іноземний банк постачає кошти на рекапіталізацію банківського сектора. Крім того, філії іноземних банків можуть слугувати «рятівними гаванями» під час економічного спаду, зменшуючи таким чином вплив коштів за кордон [466, 20].

Утім, такі науковці, як Мак-Кіннон та Піл, попереджають, якщо країна має необмежений доступ до міжнародного ринку кредитів, то це може призвести до переінвестування та зростання кредиторської заборгованості [464, 174].

Зазначимо, що нині зі 151 країн-членів Світової організації торгівлі (СОТ) тільки близько 30 країн не мають обмежень у банківському секторі [254].

У США, наприклад, діє закон про регіональні реінвестиції, що змушує всіх учасників ринку (у тому числі й іноземних) фінансувати різні програми регіонального розвитку, надавати пільгові кредити відстаючим регіонам.

У Китаї іноземні банки можуть відкривати філії, засновувати дочірні банки лише в 24 містах та спеціальних економічних зонах і тільки при дотриманні суворих умов. Так, щоб відкрити філію, материнський банк повинен мати у своєму розпорядженні активи не менш як 20 млрд дол. США, а власний капітал філії має бути не меншим 100 млн дол. США, причому 30 % цієї суми резервується в Національному Банку Китаю [422, 78].

Україні варто скористатися таким міжнародним досвідом. Також важливо усвідомити, що основним тактичним завданням на шляху інтеграційних процесів є поетапна лібералізація національного ринку фінансових, у тому числі і банківських, послуг.

Спеціалісти АУБ в аналітичній записці «Уроки банківської кризи 2008-2009 років і шляхи стратегічної трансформації банківської галузі України» вказують, що зростання іноземного капіталу провокує певні фрагментарні процеси, які заважають подальшому розвитку банківського сектору України [9].

При цьому експертна група на той період виокремлює три фрагменти банківського сектору:

1. Банки з українським капіталом.
2. Банки з іноземним західним капіталом
3. Банки з російським капіталом (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Кількісні та якісні показники діяльності банків по групах за джерелами походженням капіталу*

Показник	Банки з українським капіталом	Банки з західним капіталом	Банки з російським капіталом	Разом
Кількісні показники (млрд. грн)**				
Кількість банків в групі	115	39	10	164
Активи	431,11	367,59	78,62	877,32
Частка групи в загальному обсязі, %	49,14	41,90	8,96	100,00
Власний капітал	77,6	38,25	9,71	125,56
Частка групи в загальному обсязі, %	61,81	30,46	7,73	100,00
Кредитний портфель	312,32	295,46	63,34	671,12
Частка групи в загальному обсязі, %	46,53	44,03	9,44	100,00
у т.ч. Кредити, фізичним особам	55,58	135,20	8,68	199,46
Частка групи в загальному обсязі, %	27,86	67,78	4,36	100,00
Депозити, разом	216,97	167,78	35,52	420,27
Депозити фізичним особам	132,35	84,42	20,51	237,28
Частка групи в загальному обсязі, %	55,77	35,58	8,65	100,00
Якісні показники				
Стратегічні цілі	Постачання фінансового ресурсу до всіх платоспроможних суб'єктів	Кредитування населення для придбання імпортних товарів	Кредитування найбільш якісних промислових активів з метою поступового їх переходу під контроль російського капіталу	-
Причина функціональної неспроможності	Фінансовий занепад українського виробника і поганий фінансовий стан банківського сектору	Стратегічна націленість на валютне кредитування населення, а не економіки України	Тиск російської політики на кредитну політику російських банків (політичний ризик)	-

* Джерело: побудовано на основі [9]

** Кількісні показники станом на 01.07.2010 р.

Отже, експерти АУБ роблять три висновки: 1) стратегічна мета присутності в Україні західного і російського фрагментів визначені не потребами української економіки, а інтересами чужих економік і держав; 2) для всіх фрагментів банківської системи характерним є поганий фінансовий стан; 3) основною причиною функціональної неспроможності банківської системи України є її розпад на фрагменти [9].

При цьому у дослідженні вказуються внутрішні причини функціональної неспроможності за кожним фрагментом банківської системи України:

1. Банки з українським капіталом:

- втручання державних органів в кредитну політику державних банків з метою розв'язання поточних фінансових проблем бюджету і державних монополій, що привело до неякісних кредитних портфелів у цих банках;

- невизначеність державної політики щодо подолання економічної кризи і, відповідно, нез'ясованість ролі державних банків в економічних процесах.

2. Банки із західним капіталом:

- невідповідність їх нинішньої присутності в Україні їхнім стратегічним цілям;

- технологічна нездатність кредитувати українську економіку;

- проблеми з фондуванням від материнських банків.

3. Банки з російським капіталом:

- специфічні стратегічні цілі їх присутності в Україні протилежні інтересам української економіки;

- тиск російської політики на кредитну політику російських банків в Україні і підпорядкованість власне банківського бізнесу політичним цілям: політичні ризики [9].

На думку фахівців АУБ, щоб банківська система України здатна була виконувати свої базові функції, треба «позбутися розчленування банківської системи і зробити її цілісною щодо свого призначення, щоб кожен окремий банк і всі разом працювали в одному напрямі – забезпечення фінансовими ресурсами української економіки, отримуючи при тому свої прибутки» [9].

2. Низький рівень капіталізації. Нарощування обсягів капіталу та активів для українських банків є об'єктивною необхідністю, адже, як зазначають з цього приводу О. Мертенс і Дж. Урга, «українські банки за обсягами активів надзвичайно малі з погляду міжнародних порівнянь і однією з довгострокових тенденцій розвитку банківського сектора має стати інтеграція та злиття банків» [272, 33].

Експерти Світового банку і Міжнародного валютного фонду переконані, що в Україні не повинні функціонувати банки, обсяг капіталу яких менший, ніж 50 млн євро [339].

На 01.01.2015 р. тільки 25 вітчизняних банків з 158 відповідали цьому критерію (15, 83 відсотків від загальної кількості банків, що подають фінансову звітність НБУ) (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Розподіл банківського сектору України за розміром капіталу за 2009-2015 рр. (на початок року)**

Розмір капіталу	2009		2010		2011		2012		2013		2014		2015	
	Кількість банків**	%	Кількість банків	%	Кількість банків	%	Кількість банків	%	Кількість банків	%	Кількість банків	%	Кількість банків	%
до 50 млн. євро	141	77,47	142	79,33	133	76,00	129	73,71	126	72,00	133	73,89	133	84,17
більше 50 млн. євро	41	22,53	37	20,67	42	24,00	46	26,29	49	28,00	47	26,11	25	15,83
Всього	182	100	179	100	175	100	175	100	175	100	180	100	158	100

* Джерело: побудовано на основі [160]

** Кількість банків, що подають звітність Національному банку України

З метою підвищення вимог до рівня капіталізації банків Верховна Рада України внесла певні зміни до Закону України «Про банки і банківську діяльність», а саме: згідно з 31 статтею цього Закону мінімальний розмір статутного капіталу на момент державної реєстрації юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, не може бути меншим 500 мільйонів гривень [343].

У свою чергу НБУ у Постанові «Про затвердження Змін до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні» від 17.11.2014 року № 723 зазначив, що мінімальний розмір регулятивного капіталу банку (Н1), що отримав банківську ліцензію після 11 липня 2014 року, має становити 500 мільйонів гривень.

Мінімальний розмір регулятивного капіталу банку (Н1), що отримав банківську ліцензію до 11 липня 2014 року, має становити: 120 мільйонів гривень - до 10 липня 2017 року; 150 мільйонів гривень - з 11 липня 2017 року; 200 мільйонів гривень - з 11 липня 2018 року; 250 мільйонів гривень - з 11 липня 2019 року; 300 мільйонів гривень - з 11 липня 2020 року; 350 мільйонів гривень - з 11 липня 2021 року; 400 мільйонів гривень - з 11 липня 2022 року; 450 мільйонів гривень - з 11 липня 2023 року; 500 мільйонів гривень - з 11 липня 2024 року [349].

3. Високий рівень економічної та географічної концентрації. На 01.01.2015 р. шістнадцять найбільших банків України (банки першої групи) володіли 72,99 % активами всього банківського сектора (961 093 млн грн), а на четверту групи, у яку входить 90 банків, припадало лише 5,08 % активів банківського сектора (66 810 млн грн) (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Характеристика банківського сектору за групами за 2009 – 2015 рр. (на початок року)*

Період	Група	Кількість банків**		Активи		Зобов'язання		Капітал		Фінансовий результат	
		од.	%	млн. грн	%	млн. грн	%	млн. грн	%	млн. грн	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
2009	I	18	9,89	629 543	67,98	554 585	68,74	74 957	62,85	4 880	66,81
	II	20	10,98	154 116	16,64	134 731	16,70	19 384	16,25	1 554	21,28
	III	24	13,19	68 003	7,34	56 889	7,05	11 114	9,32	360	4,93
	IV	120	65,94	74 425	8,04	60 616	7,51	13 807	11,58	510	6,98
Усього		182	100	926 087	100	806 821	100	119 262	100	7 304	100
2010	I	18	10,05	606 250	69,41	524 865	69,68	81 384	67,70	(17 033)	54,09
	II	19	10,61	138 333	15,84	122 833	16,31	15 501	12,90	(7 057)	22,41
	III	21	11,73	57 033	6,53	46 938	6,23	10 095	8,40	(3 478)	11,04
	IV	121	67,61	71 833	8,22	58 605	7,78	13 227	11,00	(3 924)	12,46
Усього		179	100	873 449	100	753 241	100	120 207	100	(31 492)	100
2011	I	17	9,71	628 785	66,74	537 299	66,80	91 487	66,43	(5 094)	39,11
	II	22	12,57	170 328	18,08	149 895	18,64	20 433	14,84	(6 993)	53,69
	III	21	12,00	59 806	6,35	51 431	6,39	8 375	6,08	(850)	6,53
	IV	115	65,72	83 164	8,83	65 734	8,17	17 430	12,66	(88)	0,68

Продовження таблиці 2.9

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Усього		175	100	942 083	100	804 359	100	137 725	100	(13 025)	100
2012	I	17	9,71	705 448	66,91	603 658	67,16	101 790	65,47	(3 090)	40,10
	II	19	10,85	155 635	14,76	132 484	14,74	23 151	14,89	(3 886)	50,43
	III	22	12,57	81 974	7,78	72 146	8,03	9 828	6,32	(82)	1,06
	IV	117	66,87	111 213	10,55	90 496	10,07	20 717	13,32	(648)	8,41
Усього		175	100	1 054 270	100	898 784	100	155 486	100	(7 706)	100
2013	I	15	8,57	716 233	63,54	611 848	63,93	104 384	61,33	4 877	92,49
	II	20	11,43	194 678	17,27	163 461	17,08	31 217	18,34	(28)	(4,96)
	III	25	14,29	101 505	9,00	90 039	9,41	11 465	6,74	(536)	(95,04)
	IV	115	65,71	114 761	10,19	91 633	9,58	23 128	13,59	396	7,51
Усього		175	100	1 127 177	100	956 981	100	170 194	100	5 273 (564)	100 (100)
2014	I	15	8,33	821 585	64,31	709 083	65,36	112 502	58,41	4 056	82,40
	II	20	11,11	221 891	17,40	179 605	16,55	42 286	21,96	(218)	(9,74)
	III	23	12,78	103 306	8,08	90 332	8,33	12 974	6,74	866	17,60
	IV	122	67,78	130 725	10,21	105 890	9,76	24 835	12,89	(2 019)	(90,26)
Усього		180	100	1 277 507	100	1 084 910	100	192 597	100	4 922 (2 237)	100 (100)
2015	I	16	10,13	961 093	72,99	850 860	72,81	110 233	74,45	(31 924)	60,83
	II	19	12,02	190 155	14,44	175 025	14,98	15 130	10,22	(9 822)	18,72
	III	33	20,89	98 661	7,49	88 400	7,56	10 261	6,93	(6 469)	12,33
	IV	90	56,96	66 810	5,08	54 371	4,65	12 439	8,4	(4 261)	8,12
Усього		158	100	1 316 719	100	1 168 656	100	148 063	100	(52 476)	100

* Джерело: побудовано на основі [160]

**Кількість банків, що подають звітність Національному банку України

Щодо регіональної концентрації, то аналіз розподілу мережі банків свідчить, що основну їх масу зосереджено в кількох великих містах. У м. Києві та Київській області було зосереджено 71% від загальної кількості банківських установ. У Дніпропетровській, Донецькій, Одеській областях у цілому діяло майже 16% від загальної кількості банків. Така концентрація пояснювалася насамперед тим, що зазначені регіони є найбільш розвинутим промисловими регіонами України і мають досить високий інвестиційний рейтинг [371, 32]. У деяких областях – Вінницька, Житомирська, Кіровоградська, Миколаївська, Рівненська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька – розташовані тільки філіали або відділення, які не завжди можуть запропонувати повний та якісний асортимент банківських продуктів (таблиця 2.10).

Таблиця 2.10

Географічна концентрація банків за 2009-2015 роки (станом на початок року)*

Показники	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Кількість банків, що подають звітність Національному банку України	182	179	175	175	175	180	158
у тому числі у розрізі регіонів Автономна Республіка Крим та Севастополь	2	2	2	2	2	2	–
області Вінницька	–	–	–	–	–	–	–
Волинська	2	2	2	1	1	1	–
Дніпропетровська	14	13	13	13	14	15	12
Донецька	11	11	11	10	10	10	7
Житомирська	–	–	–	–	–	–	–
Закарпатська	1	1	1	1	1	1	1
Запорізька	3	3	3	3	3	3	3
Івано–Франківська	1	1	1	–	–	–	–
Київська та м. Київ	112	112	110	114	115	119	110
Кіровоградська	–	–	–	–	–	–	–
Луганська	2	2	2	2	2	2	2
Львівська	5	5	4	5	5	5	5
Миколаївська	–	–	–	–	–	–	–
Одеська	10	9	9	8	8	8	7
Полтавська	3	3	3	3	3	3	2
Рівненська	–	–	–	–	–	–	–
Сумська	2	2	2	1	1	1	1
Тернопільська	–	–	–	–	–	–	–
Харківська	11	10	9	9	7	7	5
Херсонська	–	–	–	–	–	–	–
Хмельницька	–	–	–	–	–	–	–
Черкаська	–	–	–	–	–	–	–
Чернівецька	–	–	–	–	–	–	–
Чернігівська	3	3	3	3	3	3	3

*Джерело: складено на основі [320]

Таке становище потребує подальшого розгляду питання формування регіональних та муніципальних банків з метою наближення до фізичних та юридичних осіб певних банківських послуг, що враховують специфіку економічного розвитку даного регіону або міста.

4. Низький рівень прибутку та високий рівень ризиків. Складовою забезпечення фінансової стійкості банків є їхня прибутковість. У 2009 – 2011 рр.

діяльність банківського сектору була збитковою: в 2009 р. від'ємний фінансовий результат вітчизняних банків становив 38,4 млрд. грн., в 2010 р. – 13,0 млрд. грн., в 2011 р. – 7,7 млрд. грн. Банки змогли завершити 2012 р. та 2013 р. з прибутком, але вже в 2014 р. збиток банківського сектору становив 53,0 млрд. грн. За підсумками 2014 р. рентабельність активів становило -4,07%, рентабельність капіталу – (-30,46%). Від'ємний фінансовий результат діяльності банків переважно було сформовано банками I групи, що кредитували масштабні проекти та зазнали значних втрат від окупації АР Крим та ситуації на сході України.

Отже, у 2014 р. в позичальників виникли значні труднощі з обслуговуванням кредитів, що суттєво посилило ризиковість банківського бізнесу. За даними Національного банку України, частка негативно класифікованої заборгованості в загальному обсязі кредитної заборгованості банків за рік зростає з 12,9 до 19,0%. Зокрема, прострочена заборгованість за наданими кредитами збільшилась на 92,5% (на 65,3 млрд. грн.) – до 135,9 млрд. грн. (13,5% від загального обсягу кредитів).

З 2008 р. спостерігалось зниження частки кредитів у сукупних активах, яка у 2014 р. становила 76,4%, а в 2008 р. – 85,5% (рис. 2).

Рис. 2. 2. Динаміка частки кредитів у сукупних активах та частки простроченої заборгованості за кредитами в кредитному портфелі у 2007–2014 рр. (на кінець періоду)*

* Джерело: наведено автором на основі даних Національного банку України.

Спеціалісти міжнародного рейтингового агентства Standard & Poor's у 2013 році назвали основними ризиками банківської системи України високу концентрацію по секторах і окремим позичальникам, низький рівень платіжної культури та дотримання принципів верховенства права [117].

Крім того, на думку провідного аналітика за напрямом «Фінансові інститути» агентства Standard & Poor's Аннет Есс, основним негативним фактором банківської системи України є низька якість банківських активів (частка проблемних кредитів в 2013 р., за даними Standard & Poor's, становило 20%, а за оцінками Moody's - 35%). Аналітик зазначає, що при цьому більшість банків не забезпечили достатнього обсягу резервування, який буде потрібно у разі непередбаченого економічного спаду або потенційного погіршення кредитної якості позичальників [117].

У своїй доповіді Аннет Есс також попереджує, що зберігаються ризики і для банків з низьким рівнем проблемних кредитів, але агресивною стратегією кредитування (особливо в роздрібному сегменті). Швидке зростання боргового навантаження домогосподарств може представляти значні ризики в майбутньому, якщо не будуть вжиті адекватні заходи відносно ціноутворення та моніторингу [117].

Особливо нестабільними, на думку спеціалістів міжнародного агентства Moody`s, є державні банки, які схильні до найбільшого ризику через їх значний розмір інвестицій у державні облігації і надання кредитів державним компаніям. Зокрема, для Ощадбанку така залежність досягає 170% капіталу першого рівня, Укресімбанку - 100% [331].

На думку аналітиків рейтингового агентства, вже на початку 2014 року погіршення державних фінансів і зниження зовнішньої ліквідності, ймовірно, збільшить ринкові очікування девальвації національної валюти і послабить довіру вкладників, ведучи до негативного тиску на ліквідність банків [331].

З висновками спеціалістів міжнародних агентств згодні і вітчизняні фахівці. Наприклад, президент Асоціації українських банків О. Сугоняко стверджує, що, з одного боку, високі відсотки за кредитами, а з іншого – значні

ризик кредитування економіки загальмували виконання основної функції банківської системи - вкладання залучених вільних коштів населення в економіку країни [306].

При цьому президент Асоціації українських банків наводить наступні дані: у 2013 р. за показником економічного ризику (економічна стабільність, економічні дисбаланси, кредитний ризик в економіці) вітчизняна банківська галузь отримала дуже погану оцінку – 10 балів. За показником галузевого ризику – 7 балів. За класифікацією BISRA сукупна оцінка банківської системи України – 9 балів (одна з найгірших оцінок з усіх держав, що виникли на території колишнього СРСР) [306].

На думку експерта, внаслідок економічних факторів у банківській системі накопичилися небезпечні явища. Наприклад, на банківську систему тисне ризик девальвації гривні. Різниця між валютними зобов'язаннями банків та їх валютними активами на початок 2014 р. становила понад 6 млрд грн. У разі девальвації банки понесуть прямі збитки, пропорційні розмірам сальдо між валютними пасивами та активами.

Крім того, інтенсивне залучення вільних коштів населення і підприємств при високих реальних депозитних ставках і спрямування їх на непродуктивне споживання урядом (облігації внутрішньої державної позики) або на споживче кредитування населення або кредитування імпорту призводять до поглиблення кризових явищ в українській економіці, збільшує ризик ліквідності [306].

На наш погляд, основними напрямками діяльності щодо зменшення рівня ризиків банківської системи України в середньостроковій перспективі має стати:

- диверсифікація банківських активів та впровадження нових депозитних програм;
- скорочення операційних видатків та збільшення доходу за рахунок комісійних платежів;
- підвищення рівня капіталізації банківського сектора шляхом залучення додаткового акціонерного капіталу, вдосконалення методики розрахунку обсягів і нормативів регулятивного капіталу та нормативів ризику;

- вдосконалення процедур санації, реорганізації та ліквідації банків;
- розвиток структури банківського сектору в напрямі оптимального поєднання великих банків із розгалуженою мережею філій та регіональних і муніципальних банків;
- створення умов для залучення інвестицій у вітчизняну банківську систему в межах, що не створюватимуть суттєвих фінансових ризиків.

5. Неформальна (тіньової) економіка. Відомо, що неформальна економіка – це сукупність неконтрольованих і нерегульованих протиправних економічних відносин між суб'єктами економічної діяльності [118, 57].

Вона включає в коло своїх інтересів такі стратегічні напрямки економічної діяльності, як промислова, торговельна і фінансова сфери економіки. Паралельно з легальними економічними інститутами створюються економічні тіньові структури, що дублюють функції офіційної економіки.

З проблемою тінізації економічних процесів стикаються майже всі країни світу. Як вважають експерти, обсяги тіньового сектору в економічно розвинених країнах світу утримуються на рівні 5–15% ВВП [364, 65]. На думку експертів МВФ, питома вага тіньової економіки зростає на ранніх етапах переходу до ринку, однак потім знижується з прогресом реформ та скороченням корупції в органах державної влади [339].

Більшість вітчизняних експертів вважає, що найвищий рівень неформальної економіки в Україні був у 1994–1998 роках (65% від ВВП). На той час тіньовий сектор охопив більшу частину промислового виробництва, паливно–енергетичного комплексу, сільського господарства тощо. Характерною ознакою цього періоду був підвищений попит на готівку поза банками, темпи зростання якої майже удвічі перевищували темпи зростання депозитних внесків у банківській системі [118, 57].

За різними методиками розрахунку Мінекономрозвитку, у I кварталі 2012 року масштаб неформальної (тіньової) економіки в Україні склав 31-44% ВВП [401]. Такий розмір тіньової економіки в Україні набуває ознак загрози

національній безпеці. Якщо тіньовий обіг перевищує 30%, а кількість зайнятих у ньому – 40%, – виникає загроза для керованості економіки.

Відомо, що розмір тіньової економіки впливає на об'єм ризику відмивання грошей у банках (більшість тіньових схем в економіці України неможливе без залучення та безпосередньої участі банків).

Зазначимо, що в Україні аналіз ризику відмивання грошей покладено на єдиний орган – Державну службу фінансового моніторингу України (Держфінмоніторинг), яка концентрує свою діяльність на описі виявлених типологій та схем відмивання грошей [3].

Відомо, що одним з елементів запобігання легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, є обов'язкова ідентифікація клієнтів банку.

Згідно з Законом України «Про банки і банківську діяльність», банкам забороняється відкривати та вести анонімні (номерні) рахунки. Крім того, банкам забороняється встановлювати кореспондентські відносини з банками, іншими фінансовими установами-нерезидентами, що не мають постійного місцезнаходження та не проводять діяльність за місцем своєї реєстрації та/або не підлягають відповідному нагляду в державі (на території) за місцем свого розташування, а також з банками та іншими фінансовими установами-нерезидентами, що підтримують такі кореспондентські відносини. Банкам забороняється вступати в договірні відносини з клієнтами-юридичними чи фізичними особами у разі, якщо виникає сумнів стосовно того, що особа виступає не від власного імені [343].

Для покращення механізму запобігання «відмивання» коштів у банківській сфері України необхідно скористатися міжнародним досвідом, який досліджує у своїй роботі «Боротьба з «відмиванням» грошей у банківському секторі економіки» А. Степаненко [395, 7-10]:

Наприклад, у Швейцарії закон про боротьбу з відмиванням капіталів зобов'язує банкірів та інших учасників операцій з готівкою і майном (адвокатів, нотаріусів) інформувати владу про сумнівні фінансові операції, розмір яких

законодавчо не обумовлений. Первинна інформація про сумнівні операції надходить до так званого бюро зі зв'язків. Експерти цього бюро з'ясовують, чи підозрювався клієнт раніше, збирають необхідні дані і вирішують, чи потрібно передавати отримані відомості правоохоронним органам. Рахунки можуть бути заблоковані протягом п'яти діб без повідомлення клієнта, а при необхідності – і протягом тривалішого терміну [395, 7].

У Польщі щорічна національна оцінка загрози відмивання «брудних» коштів спрямована на виявлення нових методів їх легалізації та визначення рівнів уже виявлених обсягів. Оцінювання спирається на інформацію щодо кримінальних типологій, отриману зі справ про відмивання коштів, які проводилися Польським підрозділом фінансової розвідки, а також звітів Міністерства юстиції, Міністерства внутрішніх справ і Національного головного управління поліції.

У Великій Британії законодавчо закріплено, що «відмивання» грошей є кримінальним злочином, для боротьби з яким було створено національну кримінально-розвідувальну службу як центр збору і розповсюдження інформації фінансових установ про підозрілі операції з «відмивання» коштів.

У Японії діє система контролю за рухом капіталу певного виду. Міністерство фінансів та центральний банк контролюють діяльність усіх фінансових установ, які зобов'язані чітко ідентифікувати своїх клієнтів. У країні немає закону про таємницю банківських операцій і фінансові установи співпрацюють зі слідчими органами на підставі санкцій, виданих суддею [395, 7-8].

В Італії законодавство регламентує боротьбу з «відмиванням» грошей як на національному, так і міжнародному рівнях. Злочином вважається легалізація брудних коштів у вигляді заміни одного грошового забезпечення іншим та у вигляді реінвестицій у законні види економічної діяльності. Практичним вирішенням цих питань займається ціла низка державних інститутів: правоохоронні органи, суди, центральний банк [395, 9].

В Іспанії головним органом з протидії «відмивання» коштів є Центр розвідки проти організованої злочинності, підпорядкований Міністерству внутрішніх справ. Центр готує річний звіт щодо оцінки загрози відмивання грошей та ефективності заходів протидії, а також публікує статистичні дані, пов'язані зі схемами відмивання грошей, правопорушеннями та проведеними розслідуваннями.

У США оцінка загрози відмивання коштів відбувається за наступними напрямками: банківський сектор; гроші, що обслуговують бізнес (наприклад, грошові перекази, отримання готівки за чеками, обмін валют тощо); електронна система платежів; неформальні системи переказу цінностей; кошти у сфері торгівлі; страхові компанії; паливні компанії і трасти; казино. Участь у системі протидії легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, беруть Департамент США з національної безпеки, Міністерство юстиції та фінансів, Рада керівників Федеральної резервної системи та Поштова служба США [395, 8-9].

В Німеччині Комісія з нагляду за банківською діяльністю призначає в кожний банк уповноваженого з відстежування сумнівних операцій. Усі підозрілі платежі проходять тільки за його особистим підписом, оскільки цей спеціаліст відповідає за репутацію банку та клієнтів. У разі сумніву щодо законності операцій, він звертається до суду.

В Нідерландах реалізовано дослідницький проект для оцінки внутрішньодержавної ситуації у сфері відмивання грошей (назва проекту «Суми та наслідки відмивання коштів»). Для поліпшення розуміння міжнародних меж відмивання коштів у проекті було проведено калькуляцію для різних країн, яка ґрунтувалася на розрахункових потоках незаконних коштів. Також було приблизно розраховано, скільки доходів від внутрішньодержавної злочинності потрапляє за кордон і скільки залишається в країні [395, 9-10].

Отже, як свідчить міжнародний досвід, боротьба з легалізацією коштів, одержаних злочинним шляхом, неможлива без впровадження ефективної системи фінансового контролю, який має повідомляти уповноважений орган про всі сумнівні угоди.

Крім того, для зменшення рівня ризику відмивання коштів у банківському секторі необхідно:

- своєчасне надання Держфінмоніторингом інформації вітчизняним банківським установам щодо нових видів злочинної діяльності (шахрайство із цінними паперами, схеми фіктивного банкрутства, незаконного зняття грошових коштів з рахунків тощо);

- створення єдиної аналітичної системи для відстеження сумнівних фінансових операцій та розширення переліку самих операцій, які підлягають моніторингу (наприклад, обіг цінних металів, торгівля нерухомістю);

- посилення кримінальної відповідальності за шахрайство та економічні злочини у банківській сфері тощо.

Отже, можна зробити висновок, що проаналізована специфіка функціонування банківського сектору України – слабо контрольовані фрагментарні процеси, низький рівень капіталізації, значна економічна та географічна концентрація, високий рівень ризиків, загрозливий вплив тіньової економіки – обумовлює гальмування його розвитку. Одним з варіантів якісної змінити ситуацію є впровадження у сучасні банківські відносини елементів альтернативного банкінгу, а саме: поступова (еволюційна) трансформація традиційних банків у «креативні».

Поняття «креативний банк», пов'язано з категорією «креативна економіка», основними характеристиками якої є:

- висока роль нових технологій і відкриттів у різних сферах діяльності людини;

- високий ступінь невизначеності;

- великий обсяг уже існуючих знань і гостра необхідність генерації нових

[442, 3].

Отже, щоб ефективно функціонувати в умовах «креативної економіки», банки повинні постійно перетворюватися (трансформуватися) шляхом диверсифікації своїх стратегій та бізнес-напрямів. Адже як стверджує М. Крозьє, у сучасних умовах у першу чергу боротьба йде не за володінням ресурсами,

матеріальними цінностями, а за спроможність до нововведень, до всебічного оновлення [448, 26].

З цієї причини основним елементом «креативного» банку є тимчасова робоча група, що створюється для вирішення певної фінансової проблеми або розробки та впровадження якісно нових продуктів.

Крім того, система управління ризиками «креативного» банку є системою реагування на погрози зовнішнього середовища, яка за рахунок зміни внутрішніх можливостей, у тому числі організаційних, і вироблення нових стратегій, забезпечує подальший розвиток банку.

Таким чином система управління ризиками містить у собі:

- постійне спостереження за всіма тенденціями зовнішнього та внутрішнього середовища;

- аналіз і оцінку ідентифікованої загрози, а саме: а) загрози, які потребують негайного реагування; б) загрози середньої терміновості; в) помилково ідентифіковані загрози;

- підготовка рішення тимчасовою робочою групою стосовно ідентифікованої загрози;

- ухвалення рішення тимчасовою робочою групою та контроль його виконання з боку топ-енеджерів банку.

Основною відмінністю «креативної» системи управління банківськими ризиками від традиційної є наявність трьох рівнів:

1. На першому (зеленому) рівні аналізуються основні слабкі сигнали появи ризик-факторів у внутрішньому або/та зовнішньому середовищі банку. На цьому етапі є можливість завчасно розробити план заходів нейтралізації негативних наслідків змін чинників внутрішнього та зовнішнього середовища.

2. Другий рівень (жовтий) пов'язаний з підготовкою антикризових заходів щодо зниження уразливості банку й підвищенню його гнучкості з метою швидкого реагування вже на рівні чітких сигналів небезпеки.

3. Третій рівень (червоний) системи управління банківськими ризиками пов'язаний з використанням надзвичайних заходів у випадках, коли загрози

виникають раптово (всупереч минулому досвіду) та коли їх наслідки можуть призвести до банкрутства банку.

Система управління ризиками традиційного банку має два рівні:

1. На першому рівні здійснюється управління банківськими ризиками в умовах відносно стабільного зовнішнього середовища.
2. На другому рівні застосовуються антикризові заходи управління ризиками в умовах значної зміни чинників зовнішнього середовища.

Інші відмінності «креативного» банку від традиційного вказані в таблиці 2.11.

Таблиця 2.11

Порівняльна характеристика діяльності «креативного» і традиційного банку*

«Креативний» банк	Традиційний банк
Головна мета - задоволення потреб суспільства у банківських продуктах і підвищена відповідальність перед ним	Головна мета - максимум прибутку
Віртуальна та фізична присутність на ринку	Фізична присутність на ринку
Пропозиція інноваційних, «гібридних», якісно нових банківських продуктів	Пропозиція стандартних та «модернізованих» банківських продуктів
Високий рівень інвестиційного ризику	Високий рівень фінансових ризиків (кредитний, ринковий, ліквідності)
Оцінка суті і перспективності проекту інвестування	При виборі проекту надання переваг таким факторам, як забезпеченість майном, наявність депозиту, гарантій.
Перевага у фінансуванні об'єктів реального сектору економіки	Перевага у фінансуванні високоприбутковим, але часто ризикованим об'єктам, високий рівень спекулятивних операцій
Ризики розподіляються між банком та клієнтом	Ризики поєднено, головним чином, нп клієнтів
Дотримання стандартів соціальної відповідальності	Дотримання вимог національного регулятора
Фасилітаційний характер управління	Директивний характер управління
Проектна структура корпоративного управління	Механістична структура корпоративного управління
Трирівнева система управління банківськими ризиками	Дворівнева система управління банківськими ризиками
Технологія розробки стратегії розвитку спрямована знизу-вгору (припускає широку участь у формуванні стратегії працівників банку), має багатоваріантний характер	Технологія розробки стратегії розвитку спрямована згори-вниз (передбачає участь тільки топ-менеджерів і певних підрозділів), має одноваріантний характер
Творча та швидка реакція на зміни зовнішнього середовища	Запізнена реакція на зміни зовнішнього середовища

* Джерело: складено автором.

Необхідно зазначити, що деякі інструменти «креативних» банків вже застосовуються ісламськими банками, що діють за законами шаріату. Перш за все, ісламські банки засновують свою діяльність не на кредитуванні, а на інвестиціях. Замість традиційної сплати відсотків за кредитом, підприємець ділить з банком, а банк – з вкладником як прибутки, так і збитки. Така система змушує банки ретельно вибирати, куди вкладати гроші. Ісламські банки значно частіше, ніж традиційні, вкладають кошти у реальне виробництво, ігноруючи високоприбуткові, але ризиковані справи.

Ісламські банки звертають виняткову увагу на суть і перспективність проектів, в які вкладають кошти, в той час як традиційні банки частіше оцінюють проекти лише за фактором забезпечення кредиту. Оскільки шаріат забороняє спекуляції, ісламські банки більш зацікавлені у фінансуванні реального сектору (таким чином, вони ефективніше стимулюють економіку) [112, 18].

Як свідчить практика, ісламські банки майже не постраждали під час фінансово–банківської кризи. Прибутки ісламських банків спиралися на реальні об'єкти та виробництво, оцінка ризиків виявилася більш адекватною, контроль фінансованих проектів — надійнішим, а кількість «поганих боржників» — нижча, ніж у традиційних банках. На думку експертів, якби ісламська банківська система була менш інтегрованою в світову, криза могла б їй зовсім не зашкодити [112, 22].

Як видно з таблиці 2.11, «креативні» банки намагаються дотримуватися не тільки вимог чинного законодавства, але й стандартів соціальної відповідальності. На перший погляд добровільне дотримання таких стандартів не вигідно банку, але у довгостроковій перспективі в такий спосіб банк покращує свою репутацію, збільшує стійку клієнтську базу, що призводить, в підсумку, до покращення рівня стійкості банку.

На думку В. Іноземцева, для акціонерів «креативного підприємства» (у тому числі банку) характерне відношення до бізнесу як до свого витвору і, отже, прихильність стратегічним цілям підприємства виявляється більш стійкою, а

взаємодії економічних інтересів не мають такий конфліктний характер, як на традиційних підприємствах [194].

До основних економічних інтересів акціонерів та менеджерів – встановлення контролю над банком, дивіденди, високий соціальний статус – додається питання збереження своєї репутації. Відповідальність перед суспільством змушує впроваджувати сучасні інструменти управління банківськими ризиками, відслідковувати потреби споживачів у нових банківських продуктах. Отже, «креативні» банки у першу чергу впроваджують ефективний механізм управління ризиками, що особливо важливо у період значних змін чинників зовнішнього середовища.

У «креативному» банку застосовується фасилітаційне управління. Такий метод управління відрізняється від традиційного тим, що він не має директивного характеру. Якщо при традиційних формах управління топ-менеджер змушує інших виконувати власні інструкції та розпорядження, то у випадку з фасилітацією він має поєднувати у собі ознаки керівника, лідера та учасника процесу вирішення певної проблеми. Як учасник процесу топ-менеджер бере участь у роботі тимчасової робочої групи, але не у якості керівника, а у якості одного з членів групи, який не має ніяких привілеїв. Після затвердження рішення групи топ-менеджер несе відповідальність за якісне виконання завдання. Вже у якості керівника він має контрольні функції та право у разі необхідності долучати необхідні фінансові і трудові ресурси.

Таким чином, фасилітаційне управління дозволяє ефективно організувати обговорення складної проблеми без втрат часу та за короткий термін виконати усі заплановані дії із максимальним залученням учасників процесу.

Отже, проведений аналіз банківського сектору України засвідчив такі основні проблеми розвитку, як наявність фрагментарних процесів, значний рівень ризиків, значна економічна та географічна концентрація, значний вплив неформальної (тіньової) економіки, низький рівень капіталізації.

Одним з аспектів рішення вищезазначених проблем (в першу чергу стосовно покращення системи управління ризиками) є поступова трансформація традиційних банківських установ в креативні банки.

2.3. Ризики як похідна фінансової стійкості банківської системи

В умовах сучасної фінансової кризи особливої актуальності набуває проблема ефективної оцінки фінансової стійкості банківської системи.

Головними ідеологами побудови загальносвітових принципів і методів запровадження програм оцінки фінансової стійкості банківської системи є МВФ і Світовий банк: ці організації закликають світову спільноту до більш щільної взаємодії у сфері моніторингу стійкості фінансових систем країн [314, 5-6].

Низка країн вже впровадили і активно розбудовують власні системи оцінки фінансової стійкості банківської системи. Зокрема, проводять моніторинг і складають звіти центральні банки Франції, Швеції, Норвегії, Фінляндії, Іспанії, Великої Британії тощо. Ключові компоненти оцінки залежать від специфіки та ступеня відкритості країни. Так, якщо у звіті Банку Франції основну увагу було зосереджено на стані ринків Східної Європи (як таких, що є кандидатами до ЄС), то у звіті Банку Норвегії більшу увагу приділено аналізу розвинених ринків США, ЄС, Японії. Основними об'єктами спостережень та аналізу є показники макроекономічного розвитку країни: оцінка впливу екзогенних факторів на стан економіки; стан фінансового та банківського сектора і оцінка ризиків, що виникають внаслідок інтеграції у світові фінансові ринки [314, 4].

Розроблення механізму оцінки фінансової стійкості банківської системи потребує першочергового визначення економічної категорії «фінансова стійкість». Відзначимо, що ця категорія у вітчизняній та іноземній наукових школах досі не має остаточного визначення.

Наприклад, у нормативних положеннях Центрального банку Нідерландів під «фінансовою стійкістю» мається на увазі фінансова система, здатна до

ефективного розміщення ресурсів та абсорбції шоків, уникаючи руйнівного впливу на реальну економіку або на інші фінансові системи [314, 10].

Центральний банк Південно-Африканської Республіки характеризує фінансову стійкість як відсутність макроекономічних втрат від шоків, що діють на систему фінансового обміну [314, 11].

На думку Г. Щиназі, фінансова система може вважатися стабільною (стійкою), якщо вона полегшує ефективний розподіл ресурсів, спроможна здійснювати оцінку, котирування, розподіл та управління фінансовими ризиками і здатна виконувати свої найважливіші функції навіть за умов зовнішніх потрясінь або посилення диспропорцій [431, 23].

У свою чергу С. Науменкова вказує, що «...фінансова стійкість системи не ототожнюється з необхідністю забезпечення функціонування всіх її елементів із максимальною ефективністю, йдеться лише про здатність обмежувати та усувати диспропорції за допомогою механізму самокоригування» [303, 85].

Досліджуючи саме фінансову стійкість банківських систем В. Зінченко, акцентує увагу на те, що стійкість «це такий стан банківської системи, при якому реалізується сутність і призначення банківської системи в економіці, адекватно і ефективно виконуються її функції, а також забезпечується спроможність відновлювати цей стан після будь-яких відхилень від безпечних параметрів, викликаних дією кризових моментів (спадом економіки, фінансовою кризою, трансформацією економіки)» [187, 84].

Фінансова стійкість, вважає С. Міщенко, «...відображає систему суспільних відносин між державою, фінансовими інститутами та учасниками фінансових ринків стосовно організації безперебійного, безперервного руху фінансових ресурсів у інтересах всіх учасників системи» [294, 40].

Н. Шелудько пише, що фінансова стійкість – «це динамічна інтегральна характеристика спроможності банку як системи трансформування ресурсів та ризиків повноцінно (з максимальною ефективністю та мінімальним ризиком) виконувати свої функції, витримуючи вплив факторів зовнішнього та

внутрішнього середовища» [428, 43]. До прихильників такого визначення фінансової стійкості належить О. В. Крухмаль [237, 67].

Окремі науковці визначають поняття «фінансова стійкість» через фактори, які впливають на стан фінансової системи і можуть вивести її з рівноваги.

Наприклад, Ф. Мишкін визначає п'ять факторів, які можуть призвести до погіршення фінансової стійкості, а саме: 1) збільшення процентної ставки; 2) падіння курсів на ринку акцій; 3) непередбачене падіння загального рівня цін; 4) зростання невизначеності; 5) банківська паніка [288, 321].

На думку В. Александрова, Г. Задорожного та Е. Юрченка «...втрата стійкості в загальному випадку може відбуватися через зміни параметрів системи, через наявність непередбачених при створенні системи зовнішніх впливів або при порушенні зв'язків у системі, коли змінюється структура системи» [4, 40].

Кожне з наведених визначень має свої особливості. Так, визначення стійкості фінансової системи Банку Нідерландів і Центрального банку Південно-Африканської Республіки базується на здатності фінансової системи виконувати власні функції (мобілізацію заощаджень та ефективне розміщення ресурсів, належний рівень роботи платіжної та грошової системи, диверсифікацію ризиків і здатність до абсорбції шоків), незважаючи на різні шоки, притаманні дійсності [314, 11].

Водночас вказані банки акцентують увагу на недопущенні формування шоків безпосередньо самою фінансовою системою, а також на необхідності усвідомлення суспільством можливості утримання чи досягнення стійкості фінансової системи (відсутність панічних настроїв у суспільстві та довіра до влади) [314, 11].

На наш погляд, найбільш повно розкривають зміст цієї економічної категорії спеціалісти НБУ. Під фінансовою стійкістю вони розуміють «...такий стан динамічної фінансової системи, за якого вплив будь-яких шоків на фінансову систему (чи на окремі її елементи) не заважає їй забезпечувати

ефективний перерозподіл фінансових ресурсів в економіці, функціонування платіжної системи, а також абсорбацію (амортизацію) шоків» [314, 12].

Відзначимо, що випуск публічного звіту фінансової стійкості банківського сектора практикується центральними банками більшості країн світу. Це пов'язано із необхідністю підвищення або збереження довіри суспільства до фінансової системи країни та фінансової політики влади через утримання доступного та прозорого інформаційного простору.

У інформаційно-аналітичних матеріалах «Організаційно–методичні підходи до запровадження в НБУ системи оцінки стійкості фінансової системи» за редакцією В. І. Міщенко, О. І. Кіреєва та М. М. Шаповалової розглядаються деякі приклади складання таких публічних звітів:

Наприклад, у звіті Австрії про стан стійкості банківської системи Австрійський Національний банк аналізує трендові показники прибутковості, достатності капіталу та ліквідності [314, 62].

У звіті національного регулятора Бразилії вказуються результати стрес-тестів банківської системи, в якій зосереджено близько 98 % фінансових ресурсів країни. Стрес-тест банківської системи складається з аналізу індикаторів фінансової стійкості, які визначають рівень зростання кредитів, зміни умов кредитування, прибутковість та ліквідність. Отримані індикатори формують матрицю, яка застосовується для визначення можливих сигналів погіршення якості кредитування, використовуючи для цього модель цінового ризику. Крім того, у кожному звіті проводиться аналіз адекватності капіталу банківського сектора [314, 62-63].

Звіт Європейського Центрального Банку про стійкість банківського сектора, що публікується раз на півроку, включає такі розділи, як функціонування банківського сектора та прогноз зміни банківського ризику. Проводиться аналіз показників прибутковості, динаміки вартості нерухомості, системи управління ризиками банківської системи, вартості та адекватності капіталу. Прогнозування ризику ґрунтується на аналізі: динаміки цін на акції банківської системи, порівняно з динамікою цін на інші цінні папери; трендів

показників адекватності капіталу; стану субординованих боргів банківської системи; динаміки показників заборгованості виробничого сектора (порівняно з міжнародними тенденціями), рівня концентрації позик за секторами економіки; динаміки цін на господарську та комерційну власність [314, 63].

Отже, більшість звітів оцінки фінансової стійкості банківської системи ґрунтується на відповідних індикаторах, які відображають поточний фінансовий стан та міцність банківських установ країни та їх контрагентів – корпорацій та домогосподарств [333, 1]. Індикатори можуть включати як агреговану інформацію окремих банків, так і інформацію, що характеризує ринки, на яких функціонують банківські установи. Індикатори фінансової стійкості банківської системи розраховуються з метою проведення макропруденційного аналізу (макрорівень) – оцінки та нагляду за міцністю та вразливістю фінансової системи для посилення її фінансової стійкості та, зокрема, обмеження ймовірності виникнення криз у фінансовій системі.

Пропозиції щодо важливості включення того чи іншого індикатора до макропруденційного аналізу на певному етапі мають давати фахівці, що проводять постійний моніторинг і аналіз розвитку банківської системи.

На думку спеціалістів, при формуванні ефективної системи індикаторів фінансової стійкості необхідно [245, 16]:

- побудувати інформаційну базу, що складатиметься з показників які використовуватимуться для розрахунку індикаторів стійкості банківської системи та моніторингу фінансового стану секторів та ринків;
- провести інвентаризацію наявності показників, визначити періодичність та джерела їх отримання, формування інформаційної бази;
- визначити гранично допустимі значення індикаторів.

Наприклад, для оцінки фінансової стійкості банківського сектора Р. Дуттагупта та П. Касін пропонують використовувати граничні значення за трьома групами індикаторів: макроекономічними, банківськими, валютними ризиками (табл. 2.12).

Таблиця 2.12

Індикатори фінансової стійкості банківського сектора*

Група	Індикатор	Граничні значення індикатора, %
Макроекономічні	Інфляція	> 19
	Приріст ВВП	< 3,25
	Сальдо торговельного балансу	< 12
Банківські	Банківська маржа	< 3
	Ліквідність банківської системи	> 150
Валютні ризики	Доларизована заборгованість	> 140
	Рівень знецінення національної валюти	> 9

* Джерело: складено на основі [450, 25].

Фахівці НБУ для оцінки фінансової стійкості банківського сектора використовують індикатори, розроблені аналітиками МВФ. При цьому спеціалісти національного регулятора стверджують, що індикатори фінансової стійкості доцільно будувати за строковістю: щоденні, щотижневі, щомісячні, квартальні і річні. Періодичність моніторингу того чи іншого індикатора (показника) визначається з урахуванням періодичності оновлення інформаційної бази та доцільності проведення моніторингу за тими чи іншими параметрами у відповідній строковості [245, 17].

Для банківської системи пропонується використовувати індикатори двох рівнів: базові та рекомендовані (табл. 2.13).

Як видно з таблиці 2.13, у групу «Достатність капіталу» входять індикатори, за допомогою яких визначають стабільність банків стосовно різних змін у структурі їх балансів. Найпоширенішими показниками достатності капіталу є загальні коефіцієнти власного капіталу з урахуванням ризику (наприклад, відношення нормативного капіталу до активів, зважених за ризиком), затверджені Базельським комітетом в 1988 році.

Несприятлива тенденція в динаміці цих коефіцієнтів може вказувати на ріст схильності до ризику і можливі проблеми, пов'язані з достатністю власного

капіталу. Крім величини капіталу, рекомендується відслідковувати показники якості капіталу [333, 168].

Таблиця 2.13

Індикатори фінансової стійкості банківської системи за методикою МВФ*

Група	Індикатори**
Базові індикатори	
Достатність капіталу	Співвідношення регулятивного капіталу до зважених за ризиком активів (I 1)
	Співвідношення регулятивного капіталу I рівня до зважених за ризиком активів (I 2)
	Співвідношення недіючих кредитів за мінусом резервів до капіталу (I 3)
Якість активів	Співвідношення недіючих кредитів до сукупних валових кредитів (I 4)
	Співвідношення кредитів за секторами економіки до сукупних валових кредитів (I 5)***
Прибуток і рентабельність	Співвідношення чистого доходу до середніх сукупних активів (рентабельність активів) (I 6)
	Співвідношення чистого доходу до середнього капіталу (рентабельність капіталу) (I 7)
	Співвідношення процентної маржі до валового доходу (I 8)
	Співвідношення непроцентних витрат до валового доходу (I 9)
Ліквідність	Співвідношення ліквідних активів до сукупних активів (I 10)
	Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань (I 11)
Чутливість до ринкового ризику	Співвідношення чистої відкритої позиції в іноземній валюті до капіталу (I 12)
Рекомендовані індикатори	
Достатність капіталу	Співвідношення капіталу до активів (I 13)
	Співвідношення великих ризиків до капіталу (I 14)
Якість активів	Співвідношення кредитів за географічним розподілом до сукупних валових кредитів (I 15)
	Співвідношення валової позиції за фінансовими деривативами з боку активів до капіталу (I 16)
	Співвідношення валової позиції за фінансовими деривативами з боку зобов'язань до капіталу (I 17)
Прибуток і рентабельність	Співвідношення прибутків (збитків) за фінансовими інструментами до валового доходу (I 18)
	Співвідношення витрат на утримання персоналу до непроцентних витрат (I 19)
	Спред між базовими ставками за кредитами та депозитами (I 20)
	Спред між найвищою та найнижчою міжбанківськими ставками (I 21)
Ліквідність	Співвідношення депозитів клієнтів до сукупних валових кредитів (крім міжбанківських) (I 22)
Чутливість до ринкового ризику	Співвідношення кредитів в іноземній валюті до сукупних валових кредитів (I 23)
	Співвідношення зобов'язань в іноземній валюті до сукупних зобов'язань (I 24)
	Співвідношення чистої відкритої позиції за інструментами участі в капіталі до капіталу (I 25)

* Джерело: складено на основі [333, 3]

** Детальніше дивись додаток В

*** Індикатор I 5 включає: резиденти (I 5-1) та нерезиденти (I 5 – 2)

Група «Якість активів». Ризики для платоспроможності банків найчастіше обумовлені зниженням якості активів, що, у свою чергу, може бути наслідком погіршення фінансового стану і показників рентабельності позичальників. Відношення недіючих кредитів до сукупних валових кредитів і позик часто використовується як наближений показник якості активів. Коефіцієнт покриття – відношення створених резервів до недіючих кредитів – є показником частки безнадійних кредитів, під які вже були створені резерви [333, 169].

Крім того, недостатня диверсифікованість кредитного портфеля свідчить про значну уразливість фінансової системи. Концентрація кредитів і позик у конкретному економічному секторі або певній сфері діяльності (вимірювана часток від сукупного обсягу кредитів і позик) робить банки уразливими стосовно несприятливого розвитку подій у даному секторі або в даній сфері діяльності. Це особливо справедливо для відкритих позицій стосовно сектора нерухомості [333, 169].

У випадку України, яка бере активну участь у роботі міжнародних фінансових ринків, суттєве значення також може мати розмір странового ризику. Дані про географічний розподіл кредитів дозволяє вести моніторинг кредитного ризику, обумовленого відкритими позиціями стосовно конкретних країн (групам країн), і оцінювати наслідки несприятливих подій у цих країнах для внутрішньої фінансової системи [333, 169].

Група «Прибуток і рентабельність». Загальноприйняті індикатори, що використовуються для оцінки рентабельності банків, включають відношення чистого доходу до середніх сукупних активів (норма прибутку на активи) і відношення чистого доходу до середньої величини власного капіталу (норма прибутку на власний капітал) [333, 170].

При аналізі індикаторів цієї групи варто враховувати специфіку діяльності певних банків. Наприклад, для роздрібно-банківської діяльності характерні більш високі ставки по кредитах, більш низькі ставки за депозитами і більш високі операційні видатки порівняно з оптовою корпоративною банківською діяльністю. Часто діяльність, для якої властива висока маржа, пов'язана з

високими операційними витратами. Банки, які пропонують більш широкий набір послуг, наприклад, інвестиційні банки, звичайно мають більш високі непроцентні доходи [333, 171].

Група «Ліквідність». Рівень ліквідності впливає на здатність банківських установ протистояти шоким змінам факторів зовнішнього середовища. Наприклад, фінансова криза, негативний вплив якої призводить до збитків за кредитами або на ринку, може викликати втрату довіри до банківського сектора з боку учасників ринку або вкладників. У свою чергу, це може призвести до кризи ліквідності, здатної перетворити платоспроможні банки в неплатоспроможні, оскільки у випадку втрати доступу до фінансування вони можуть бути змушені продавати активи за зниженими цінами [333, 171].

Загальноприйнятим показником ліквідності є відношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань, в яких враховуються розміри короткострокових зобов'язань, які необхідно буде покрити за рахунок продажу активів у випадку втрати доступу до фінансування. Ці показники можуть указувати на надмірні невідповідності за термінами погашення і необхідність більш ретельного управління ліквідністю. Відношення депозитів клієнтів до сукупних (без обліку міжбанківських) позик також використовується для виявлення проблем ліквідності – низьке відношення може свідчити про потенційно напружену ситуацію з ліквідністю в банківській системі [333, 172].

Група «Чутливість до ринкового ризику». У міру того, як банки беруть усе більш активну участь у різноманітних операціях і відкривають позиції за фінансовими інструментами, вони стають уразливішими в результаті змін ринкових цін, тобто до ринкового ризику. Найбільш значимими компонентами ринкового ризику є процентний і валютний ризику. Для управління подібними ризиками можуть використовуватися похідні фінансові інструменти [333, 173].

Індикатори фінансової стійкості банківської системи України за вказаними групами наведено в таблиці 2.14.

Як видно з таблиці 2. 14, базові фінансові індикатори в 2014 р. значно погіршилися порівняно з 2013 р. Так, індекс I 1 (співвідношення регулятивного

капіталу до зважених за ризиком активів) на кінець 2014 р. становив 15,96 % , що на 2,3 процентні пункти нижче, ніж на кінець 2013 р. Індекс І 2 (співвідношення регулятивного капіталу І рівня до зважених за ризиком активів) за аналогічний період знизився на 2,28 процентні пункти.

Таблиця 2.14

Індикатори фінансової стабільності банківської системи України за 2008-2014 рр. (станом на кінець року) %*

Індикатор	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Базові індикатори							
I 1	14,01	18,08	20,83	18,90	18,06	18,26	15,96
I 2	11,15	14,23	15,11	13,99	13,77	13,89	11,61
I 3	9,16	31,97	29,17	25,76	36,03	30,65	54,98
I 4	3,88	13,70	15,27	14,73	16,54	12,89	16,73
I 5 (резиденти)	96,85	96,56	96,29	98,23	98,41	98,72	96,94
I 5 (нерезиденти)	3,15	3,44	3,71	1,77	1,59	1,28	3,06
I 6	1,28	-4,46	-1,41	-0,62	0,47	0,24	-0,93
I 7	10,53	-32,82	-9,82	-4,22	3,15	1,68	-7,06
I 8	51,16	66,76	65,98	63,07	64,15	58,56	49,11
I 9	52,95	61,08	61,89	68,26	61,45	65,95	53,45
I 10	9,35	11,45	18,84	18,65	22,15	20,63	24,31
I 11	32,99	35,88	91,19	94,73	90,28	89,11	86,75
I 12	33,10	28,51	21,61	8,41	2,50	6,94	23,67
Рекомендовані індикатори							
I 13	12,86	13,10	14,63	14,76	15,03	15,06	12,68
I 14	187,36	169,21	161,21	164,46	172,91	172,05	246,46
I 16	0,38	0,03	0,33	1,13	1,25	1,30	2,54
I 17	0,27	0,04	0,04	0,10	0,09	0,13	0,40
I 18	16,46	4,45	3,22	5,12	3,71	3,83	16,27
I 19	48,13	40,67	40,73	38,91	41,32	41,04	38,71
I 20	816	586	721	567	485	383	572
I 21	2 753	2 499	1 790	2 900	4 494	6 490	2 669
I 22	48,36	45,27	56,01	61,19	69,80	73,34	66,25
I 23	60,32	52,59	48,23	42,13	37,66	34,72	45,91
I 24	59,04	55,83	51,25	49,76	49,22	43,25	45,68

* Джерело: складено на основі [393]

Можна також відзначити зменшення рівня ліквідності банківських вітчизняних установ. На кінець 2014 р. фінансовий індекс І 11 (співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань) становив 86,75 %, що на 2,36 процентні пункти нижче порівняно з попереднім періодом.

Висока волатильність валютних курсів в 2014 р. погіршила базовий індикатор І 12, який характеризує чутливість до валютного ризику. Наприкінці 2014 р. він становив 23,67 %, що на 16,73 процентних пунктів вище, ніж наприкінці 2013 р.

Погіршилася якість активів банків та зменшилася їх прибутковість. Наприклад, збільшення недіючих кредитів призвело до того, що базовий індикатор І 4 наприкінці 2014 р. становив 16,73 %, що на 3,84 процентні пункти вище порівняно з попереднім періодом.

Отримання збитків банківськими установами в 2014 р. підтверджуються мінусовими значеннями індикаторів І 6 (-0,93 %) та І 7 (-7,06 %).

Вказану інформацію за індикаторами фінансової стійкості підтверджують дані за економічними нормативами НБУ (табл. 2.15).

Таблиця 2.15

Значення економічних нормативів в цілому по банківській системі за 2009-2015 рр. (станом на початок року)*

Норматив		2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
1		2	3	4	5	6	7	8
Н1	Норматив мінімального розміру регулятивного капіталу (млн. грн)	123 066	135 802	160 896	178 454	178 908	204 975	188 949
Н2	Норматив адекватності регулятивного капіталу (не менше 10 %)	14,01	18,08	20,83	18,90	18,06	18,26	15,60
Н3	Норматив (коефіцієнт) співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів (не менше 9 %)	11,82	13,91	14,57	14,96	14,89	13,98	–
Н3-1**	Норматив (коефіцієнт) співвідношення регулятивного капіталу до зобов'язань (не менше 10 %)	–	–	–	–	–	17,41	–
Н4	Норматив миттєвої ліквідності (не менше 20 %)	62,38	64,45	58,80	58,48	69,26	56,99	57,13
Н5	Норматив поточної ліквідності (не менше 40 %)	75,16	72,90	77,33	70,53	79,09	80,86	79,91
Н6***	Норматив короткострокової ліквідності (не менше 20 %)	32,99	35,88	91,19	94,73	90,28	89,11	86,14
Н7	Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (не більше 25 %)	23,04	21,56	21,04	20,76	22,10	22,33	22,01
Н8	Норматив великих банківських ризиків (не більше 8-кратного розміру регулятивного капіталу)	187,36	169,21	161,20	164,46	172,91	172,05	250,04

Продовження таблиці 2.15

1	2	3	4	5	6	7	8	9
H9	Норматив максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру (не більше 5 %)	1,66	0,93	0,81	0,57	0,37	0,36	0,13
H10	Норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам (не більше 30 %)	5,76	3,31	2,25	2,51	2,41	1,63	1,37
H11	Норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (не більше 15 %)	0,22	0,07	0,05	0,06	0,09	0,04	0,01
H12	Норматив загальної суми інвестування (не більше 60 %)	5,52	3,12	3,35	3,24	3,48	3,15	2,97
H13***	Норматив загальної відкритої валютної позиції (не більше 30 %)	13,42	–	–	–	–	–	–
H13–1	Норматив загальної довгої відкритої валютної позиції (не більше 20 %)	10,23	–	–	–	–	–	–
H13–2	Норматив загальної короткої відкритої валютної позиції (не більше 10 %)	3,2	–	–	–	–	–	–

* Джерело: складено на основі [188]

**норматив H3-1 був уведено з лютого 2013 р.

***з березня 2010 р. норматив H6 мав складати не менше 60 відсотків;

****на початок 2010 р. нормативи H13, H13–1, H13–2 було ліквідовано.

Як видно з таблиці 2.15, на початок 2015 р. зменшилися порівняно з попереднім періодом нормативи ліквідності, а саме: норматив H4 зменшився на 12,27 процентних пунктів, норматив H6 – на 1,17 процентних пунктів.

Крім того, на 01.01.2015 р. норматив адекватності регулятивного капіталу (H2) становив 15, 60 %, що на 2,66 процентні пункти нижче порівняно з попереднім періодом.

Протягом 2014 р. значно збільшилися розміри банківських ризиків: на 01.01.2015 р. норматив великих банківських ризиків (H8) становив 250,04, що на 77,99 пункти вище порівняно з попереднім періодом

Відомо, що оцінка фінансової стійкості банківської системи ґрунтується на аналізі фінансового стану банківських установ, який визначається за допомогою відповідних коефіцієнтів, рейтингу або інтегрального показника.

Найбільш поширеною є коефіцієнтна методика оцінки фінансового стану банку за чотирма блоками: 1) достатність капіталу; 2) ліквідність; 3) ділова активність; 4) прибутковість діяльності (табл. 2.16).

Таблиця 2.16

Коефіцієнти оцінки фінансового стану банку*

Показники	Герасимович А.М. [8, 75]	Грушко В. І [154, 22]	Іванов В. В [192, 45]	Кизим. М.О. [209, 107]	Крухмаль О.В [238, 70]	Примостка Л.О. [341, 37]	Шиллер Р.І. [430, 23]
1 Коефіцієнти ліквідності							
коефіцієнт миттєвої ліквідності	+	+	+	-	-	-	+
коефіцієнт поточної ліквідності	-	+	-	-	+	-	+
коефіцієнт загальної ліквідності зобов'язань	+	-	+	+	-	-	-
коефіцієнт співвідношення високоліквідних активів до робочих	-	-	-	-	-	+	-
коефіцієнт ресурсної ліквідності зобов'язань	+	-	+	-	-	-	-
2. Коефіцієнти достатності капіталу							
коефіцієнт надійності	+	-	+	+	+	-	+
коефіцієнт фінансового важеля	+	-	+	-	-	-	-
коефіцієнт достатності капіталу	+	+	-	-	-	-	+
коефіцієнт захищеності власного капіталу	-	-	+	-	-	+	-
коефіцієнт мультиплікатора капіталу	-	-	+	-	-	-	-
коефіцієнт незалежності	-	-	+	-	+	-	-
коефіцієнт активності залучення позикових коштів	-	-	+	-	-	-	+
3. Коефіцієнти ділової активності							
коефіцієнт активності залучення міжбанківських кредитів	-	-	+	+	-	-	+
коефіцієнт активності залучення строкових депозитів	-	-	+	-	-	-	+
коефіцієнт активності використання залучених коштів в кредити	+	-	-	-	+	+	-
коефіцієнт активності використання строкових депозитів в кредити	+	-	-	-	-	+	-
коефіцієнт банківської активності	-	-	+	-	-	-	-
коефіцієнт загальної інвестиційної активності	-	-	+	-	-	-	-
коефіцієнт інвестицій в доходних активах	-	-	+	-	-	-	-
коефіцієнт кредитів в доходних активах	-	-	+	-	-	-	-
коефіцієнт проблемних кредитів	-	-	+	-	-	-	-
коефіцієнт ефективності використання активів	-	-	-	+	-	-	-
4. Показники рентабельності							
рентабельність активів	+	+	+	+	+	+	+
рентабельність капіталу	-	+	+	-	-	+	+
маржа	+	-	+	-	-	-	+
спред	+	-	+	-	-	-	+

Головним недоліком коефіцієнтного аналізу є те, що окремий фінансовий коефіцієнт визначає лише один певний аспект фінансового стану банку. Тому для комплексного фінансового аналізу ефективності банківської діяльності необхідно використовувати велику кількість різноманітних коефіцієнтів.

Наприклад, В. Кромонов розробив методику розрахунку загального показника оцінки фінансового стану банку за допомогою коефіцієнтів, що вказані в табл. 2.17.

Таблиця 2.17

Коефіцієнти моделі В. Кромонова*

Коефіцієнт	Розрахунок	Характеристика
Генеральний коефіцієнт надійності (К1)	Дорівнює відношенню власного капіталу до суми працюючих (ризикованих) активів	Визначає, наскільки ризиковані вкладення банку в працюючі активи захищені власним капіталом банку
Коефіцієнт миттєвої ліквідності (К2)	Розраховується, як співвідношення ліквідних активів і зобов'язань «до запитання»	Показує, чи використовує банк клієнтські гроші в якості власних кредитних ресурсів
Крос-коефіцієнт (К3)	Дорівнює відношенню сукупних зобов'язань банку до обсягу виданих кредитів	Демонструє, яку ступінь ризику допускає банк при використанні залучених коштів
Генеральний коефіцієнт ліквідності (К4)	Дорівнює відношенню ліквідних активів і захищеного капіталу до сумарних зобов'язань банку	Характеризує здатність банку, у випадку неповернення наданих позик, задовольнити вимоги кредиторів у найкоротший строк
Коефіцієнт захищеності капіталу (К5)	Дорівнює відношенню захищеного капіталу банку до власного капіталу	Відображає, наскільки банк враховує інфляційні процеси, а також частину активів, що вкладені у нерухомість і обладнання
Коефіцієнт фондової капіталізації прибутку (К6)	Дорівнює співвідношенню власного капіталу і розміру статутного капіталу	Характеризує здатність банку нарощувати власний капітал за рахунок прибутку

* Джерело: складено на основі [258, 45]

Загальний показник фінансового стану банку визначається за формулою 2.8:

$$N = 45 \times K1 + 20 \times K2 + 10 \times K3 + 15 \times K4 + 5 \times K5 + 5 \times K6 \quad (2.8)$$

За методикою В. Кромонава, банк має максимально високий рівень фінансового стану в тому випадку, коли $K1 = 1$, $K2 = 1$, $K3 = 3$, $K4 = 1$, $K5 = 1$, $K6 = 3$. Це означає, що у банку:

- розміри працюючих активів дорівнюють розміру власного капіталу;
- ліквідні активи дорівнюють зобов'язанням «до запитання»;
- сумарні зобов'язання в три рази перевищують працюючі активи;
- кошти, що перебувають у вигляді «захищеного капіталу» і ліквідних активів, дорівнюють сумарним зобов'язанням банку;
- «захищений капітал» повністю відповідає власному капіталу;
- власний капітал перевищує статутний капітал у три рази.

На наш погляд, основним методологічним недоліком моделі В. Кромонава є недостатня увага до проблеми оцінки якості активів банку.

До розповсюджених рейтингових моделей, які використовуються у сучасній банківській практиці, можна віднести американську систему CAMELS, сутність якої полягає у визначенні загального стану банку на основі єдиних критеріїв, що охоплюють усю його діяльність. Така система допомагає визначати банки, фінансовий стан, операції або менеджмент яких мають недоліки, здатні призвести до банкрутства (табл. 2.18).

Таблиця 2.18

Параметри системи CAMELS*

Назва параметра		Характеристика параметра	
C	Capital adequacy	достатність капіталу	Визначає достатність капіталу для покриття ризикованих відкритих позицій
A	Asset quality	якість активів	Визначає ступінь ризикованості активів банку
M	Management	менеджмент	Оцінює якість банківського менеджменту на основі оцінки всієї фінансової звітності і визначення результатів діяльності
E	Earnings	надходження	Визначає достатність доходів для майбутнього росту банку та формування резервів для покриття очікуваних ризиків
L	Liquidity	ліквідність	Визначає ступінь спроможності банку виконувати свої зобов'язання
S	Sensitivity to market risk	чутливість до ринкового	Оцінює вплив ринкового ризику на прибутковість та капітал банку

* Джерело: складено на основі [113, 5]

Параметри системи CAMELS оцінюються за п'ятибальною шкалою, де «1» є найвищою оцінкою, а «5» – найнижчою. На підставі оцінок усіх параметрів за п'ятибальною шкалою складається зведений рейтинг.

Перевагами рейтингової системи CAMELS є наочність результатів дослідження, адже із сукупності великої кількості інформації можна отримати один показник, який може використовуватися для подальшого прийняття рішення. Крім того, ці рейтинги дозволяють комплексно охопити всі аспекти діяльності банківської установи.

До головних недоліків CAMELS можна віднести суб'єктивність процесу, а також відсутність аналізу операційних та функціональних ризиків банку.

Національний банк України в процесі перевірки банківських установ використовує Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків», затверджені постановою Правління НБУ від 15.03.2004 № 104. За допомогою цієї системи регулятор визначає кількісні параметри ризиків та якість їх управління [276].

Основним недоліком цієї методики, як і в ситуації з методикою CAMELS, є суб'єктивний характер визначення оцінки ефективності системи управління ризиками.

Для оцінки фінансового стану банку за допомогою інтегрального показника спеціалісти пропонують використовувати різні підходи.

Наприклад, І. Горячек пропонує розраховувати інтегральну оцінку фінансового стану банку за допомогою одинадцяти економічних показників за чотирма групами: «Ефективність», «Платоспроможність», «Якість кредитного портфеля», «Динаміка та структура» [150, 29].

Схожий механізм оцінки фінансового стану банків був запропонований спеціалістами НБУ та економістами Варшавського центру соціально-економічних досліджень К. Клоцом та М. Лучинським. Основна відмінність від попереднього методу полягала у тому, що загальна оцінка фінансового стану здійснюється за допомогою двох типів показників:

- детальних показників, які поділені на чотири групи: «Прибутковість», «Ліквідність», «Якість кредитного портфеля», «Динаміка та структура»;
- додаткові показники, які відображають достатність капіталу, ділову активність, ліквідність, прибутковість.

За допомогою детальних та додаткових показників визначається інтегральна оцінка фінансового стану банку. В залежності від рівня оцінки банк попадає у відповідний клас фінансового стану:

- кризовий стан (інтервал оцінки (бали) від 0 до 33,6);
- проблемний стан (інтервал оцінки (бали) від 33,6 до 67,2);
- стан з деякими ознаками проблемності (інтервал оцінки (бали) від 67,2 до 100,8);
- добрий стан (інтервал оцінки (бали) від 100,8 до 134,4);
- відмінний стан (інтервал оцінки (бали) від 134,4 до 168) [110, 108].

На наш погляд, основним недоліком вищеназваних методів є відсутність у розрахунку оцінки фінансового стану показників, що характеризують ефективність управління банківськими ризиками.

З цієї причини, взявши за основу метод І. Горячека та спеціалістів НБУ, пропонуємо власну систему своєчасного застереження фінансових проблем у діяльності банків, яка включає у себе шістнадцять економічних показників за шістьма групами: «Достатність капіталу», «Якість активів», «Рентабельність», «Ліквідність», «Динаміка», «Рівень управління ризиками».

У групу «Достатність капіталу» входять три показника:

1) показник платоспроможності (К 1), який відображає здатність банку своєчасно і в повному обсязі розрахуватися за своїми зобов'язаннями, що впливають із господарської діяльності банку. Чим вище значення показника платоспроможності капіталу, тим більша частка ризику, що її беруть на себе власники банку (акціонери); і навпаки, чим нижче значення показника, тим більша частка ризику, що її приймають на себе кредитори/вкладники банку;

2) показник співвідношення капіталу до сукупних активів (К 2) відображає розмір капіталу, необхідний для здійснення банком активних операцій;

3) показник співвідношення капіталу до зобов'язань (К 3) визначає достатність власних коштів банку для виконання зобов'язань перед вкладниками та кредиторами.

Друга група «Якість активів» включає два показника, а саме:

1) показник якості кредитного портфеля (А 1), який характеризує ступінь формування резервів під очікувані втрати по банківським операціям банку;

2) показник ефективності проведення активних операцій банку (А 2), який показує питому вагу прострочених позик, сумнівної дебіторської заборгованості та інших сумнівних вкладень банку в його активах.

У третю групу «Рентабельність» входять три показника:

1) показник повернення на активах (ROA), тобто відношення прибутку до банківських активів, який визначає їх рентабельність;

2) показник рентабельності витрат (ROS), який характеризує рівень віддачі витрат банку й оцінює суму прибутку, що припадає на одиницю витрат;

3) показник рентабельності капіталу (ROE), який показує, скільки чистого прибутку припадає на 1 грн капіталу банку і характеризує економічну віддачу капіталу.

У наступну групу «Ліквідність» входять такі показники:

1) показник поточної ліквідності (L 1), який характеризує здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх поточних зобов'язань за рахунок високоліквідних активів (готівка, кошти на вимогу в НБУ та в інших банках);

2) Коефіцієнт ліквідних активів (L 2), який свідчить про те, наскільки велике скорочення балансу може витримати банк, перш, ніж буде змушений продавати неліквідні активи.

До показників групи «Динаміка» належать:

1) показник динаміки депозитів (D 1), який визначається як співвідношення різниці між залишками коштів на кінець і на початок періоду аналізу та обсягом коштів на початок періоду;

2) показник динаміки простроченої заборгованості за кредитними операціями (D 2), який інформує про стан погіршення кредитного портфеля

банку.

У групу «Рівень якості управління ризиками» входять такі показники:

1) показник рівня якості управління фінансовими ризиками (R1), який характеризує якість управління кредитним ризиком, ринковим та ризиком ліквідності;

2) показник рівня якості управління операційним ризиком (R2), який характеризує якість управління технологічним ризиком, ризиком виконавця, шахрайство, корпоративним та інноваційним ризиками;

3) показник рівня якості управління функціональними ризиками (R3), який характеризує якість управління юридичним, стратегічним ризиками, ризиком ділової репутації та ризиком відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом.

У кожному з вказаних показників необхідно досліджувати дві величини: абсолютне його значення та змінність абсолютного значення.

Дослідження абсолютного значення детальних показників за групами «Достатність капіталу», «Якість активів», «Рентабельність», «Ліквідність», «Динаміка» слід проводити шляхом:

– визначення відповідного критерію, який залежно від виду конкретного показника є значенням оптимальним (бажаним), граничним (критичним) або середнім для даної групи банків;

– порівняння критерію абсолютної величини показника з його фактичним рівнем конкретного банку, що входить у відповідну групу банків. При цьому оцінці підлягає величина розбіжності між середнім значенням та фактичним рівнем показника, яка може бути негативною (0 балів), нейтральною (1 бал), позитивною (2 бали).

Ідентичний метод застосовується для оцінки змінностей абсолютних величин детального показника. Оцінюється погіршення (0 балів), утримання на одному рівні (1 бал) або поліпшення абсолютної величини детального показника (2 бали).

Абсолютне значення показників групи «Рівень якості управління ризиками» визначається без порівняння з аналогічними за даною групою банків за таблицею 2.19.

Таблиця 2.19

Визначення рівня якості управління банківськими ризиками*

Оптимальний	Середній	Граничний
1	2	3
Рівень якості управління фінансовими ризиками (R1)		
Внутрішня нормативна база банку є прийнятною та ефективно формулює вимоги щодо управління фінансовими ризиками, функціональних обов'язків і толерантності до фінансових ризиків	Внутрішня нормативна база банку загалом адекватно формулює вимоги щодо управління фінансовими ризиками, функціональних обов'язків і толерантності до фінансових ризиків. Можуть мати місце незначні недоліки	Внутрішня нормативна база банку неадекватно формулює вимоги щодо управління фінансовими ризиками, функціональних обов'язків і толерантності до фінансових ризиків
Повноваження із прийняття ризиків здійснюють лише особи відповідного рівня, які мають належний досвід та професійні знання	Повноваження із прийняття ризиків загалом відповідають досвіду персоналу банку	Ризики приймаються персоналом, який не має відповідного досвіду
Управлінська інформація за фінансовими ризиками є своєчасною, точною, повною і достовірною	Управлінська інформація за фінансовими ризиками загалом є своєчасною, точною, повною і достовірною	Інформаційні системи управління за фінансовими ризиками мають значні недоліки
Внутрішній та зовнішній аудит операцій банку є своєчасними, повними і незалежними	Внутрішній та зовнішній аудит операцій банку є прийнятним	Аудит операцій банку має значні недоліки, зокрема, щодо незалежності, своєчасності та обсягу перевірки
Методологія розрахунку резервів під можливі втрати від реалізації фінансових ризиків є правильною, забезпечується належне покриття ризиків	Методологія розрахунку резервів під можливі втрати від реалізації фінансових ризиків є загалом адекватною, забезпечується прийнятне покриття ризиків	Методологія розрахунку резервів під можливі втрати від реалізації фінансових ризиків має багато недоліків. Покриття ризиків недостатнє
Процеси управління ризиками базуються на відповідних підходах, які довели свою ефективність протягом певного часу	Процеси управління фінансовими ризиками є адекватними	Процеси управління фінансовими ризиками мають значні недоліки
Функція моніторингу лімітів ризиків і вимірювання розміру ризиків є незалежною від осіб, які виконують рішення про прийняття на банк ризиків	Маються випадки втручання осіб, які виконують рішення про прийняття на банк ризиків, у роботу осіб, які здійснюють моніторинг лімітів і вимірювання розміру ризиків	Функція моніторингу лімітів ризиків і вимірювання розміру ризиків не є незалежною від осіб, які виконують рішення про прийняття на банк ризиків
Рівень якості управління операційним ризиком (R2)		
Положення банку, де розглядається операційний ризик, є добре розробленими і повністю достатніми	Положення банку, де розглядається операційний ризик, є загалом достатніми	Положення банку не враховують всіх аспектів операційного ризику і не є адекватними йому

Продовження таблиці 2.19

1	2	3
Стратегія і положення щодо інформаційних технологій повністю виконуються і забезпечені достатньою ресурсною базою	Стратегія і положення щодо інформаційних технологій загалом виконуються і забезпечені в цілому адекватною ресурсною базою	Стратегія і положення щодо інформаційних технологій не виконуються та/або не забезпечені належною ресурсною базою
Практика управління операційним ризиком відповідає сучасним стандартам якості управління	Практика управління операційним ризиком в цілому відповідає сучасним стандартам якості управління;	Практика управління операційним ризиком не відповідає сучасним стандартам якості управління
Банк має історію відсутності операційних збоїв. Імовірність того, що банк не зможе відновити та обробити операцію надалі, є мінімальною завдяки наявності надійних засобів внутрішнього контролю	Банк має історію відсутності значних операційних збоїв. Імовірність того, що банк не зможе відновити та обробити операцію надалі, зведено до мінімуму завдяки існуванню загалом надійних засобів контролю	Існують факти значних (за кількістю та/або наслідками) операційних збоїв. Імовірність неспроможності відновлення та обробки операції надалі є високою через відсутність ефективних засобів внутрішнього контролю
Рівень операційного контролю в банку є високим.	Рівень операційного контролю в банку є адекватним.	Рівень операційного контролю в банку є неадекватним.
Рівень якості управління функціональними ризиками (R3)		
Керівництво передбачає зміни чинників зовнішнього середовища і вчасно та відповідно реагує на них	Керівництво загалом адекватно реагує на зміни чинників зовнішнього середовища	Керівництво не передбачає зміни чинників зовнішнього середовища та/або не здійснює своєчасних і адекватних заходів у відповідь на них
Керівництво повністю розуміє всі аспекти функціональних ризиків	Керівництво в достатній мірі розуміє основні аспекти функціональних ризиків	Керівництво не розуміє або ігнорує основні аспекти функціональних ризиків
Плани заходів на випадок кризових обставин є ефективними	Плани заходів на випадок кризових обставин є неповним та потребує удосконалення	Планів заходів на випадок кризових обставин немає

* Джерело: складено автором

Наприклад, якщо більшість показників рівня якості управління за фінансовими ризиками є оптимальними, тоді абсолютне значення цього рівня складає 2 бали; 1 бал – коли більшість показників цього рівня відноситься до категорії «середні» та 0 балів – до категорії «граничні».

Зміна абсолютного показника також визначається за трибальною школою: 0 балів – погіршення абсолютного показника; 1 бал – утримання на одному рівні; 2 бали – поліпшення абсолютної величини.

На підставі оцінки абсолютної величини та оцінки її динаміки розраховується інтегральний показник оцінки ефективності управління банківськими ризиками за формулою 2.8:

$$W = \sum_{i=1}^6 S_i, \quad (2.8)$$

де W – інтегральний показник оцінки ефективності управління банківськими ризиками;

$S(i)$ - загальна бальна оцінка показників групи, яка визначається за формулою 2.9:

$$S_i = M_i \times (SB_j + SZ_j), \quad (2.9)$$

де $S(i)$ - загальна бальна оцінка показників групи;

i - номер групи ($i = 1 \dots 6$);

j - номер показника групи ($j = 1 \dots 15$);

$M(i)$ - множник для групи показників;

$SB(j)$ – оцінка в балах абсолютної величини показника;

$SZ(j)$ – оцінка в балах динаміки абсолютної величини показника групи.

Розбивка показників за групами і значення множника $M(i)$ вказані в таблиці 2.20.

Таблиця 2.20

Індикатори оцінки фінансового стану банку та дієвості управління ризиками*

Група	Показник	Алгоритм розрахунку	Множник для групи показників
Достатність капіталу	1. К 1	капітал / зважені на ризиками активи	0,20
	2. К 2	капітал / сукупні активи	
	3. К 3	капітал / зобов'язання	
Якість активів	4. А 1	резерви по банківським операціям / загальний обсяг кредитного портфеля	0,20
	5. А 2	негативно класифіковані активи / чисті активи	
Рентабельність	6. ROA	прибуток / активи	0,15
	7. ROS	прибуток / витрати	
	8. ROE	прибуток / капітал	
Ліквідність	9. L 1	ліквідні активи / поточні зобов'язання	0,15
	10. L 2	ліквідні активи / сукупні активи	
Динаміка	11. D 1	зміна обсягу депозитів / депозити	0,15
	12. D 2	зміна обсягу простроченої заборгованості за кредитами / прострочена заборгованість за кредитами	
Рівень якості управління ризиками	13. R 1	рівень якості управління фінансовими ризиками	0,15
	14. R 2	рівень якості управління операційними ризиками	
	15. R 3	рівень якості управління функціональними ризиками	

* Джерело: складено автором

Інтегральний показник може мати діапазон значень в інтервалі від 0 до 10, і чим більша його величина, тим кращий фінансовий стан банку. Якщо, наприклад, величина інтегрального показника знаходиться в інтервалі 0 – 3,5, фінансовий стан банку можна характеризувати як нестабільний; в інтервалі 3,6 – 7,0 – з ознаками проблемності; в інтервалі 7,1 – 10 – як стабільний (табл. 2.21).

Таблиця 2.21

Характеристика фінансового стану банку

Фінансовий стан	Інтервал оцінки	Характеристика фінансового стану
Нестабільний	0-3,5	неліквідний баланс (незадовільна структура активів та пасивів); від'ємний фінансовий результат; відтік депозитів та інших фінансових ресурсів; наявні окремі факти недотримання економічних нормативів НБУ; абсолютні та відносні показники фінансової звітності мають негативну динаміку; низький рівень капіталізації; низький рівень якості управління ризиками.
З ознаками проблемності	3,6 – 7,0	ліквідний баланс (структура активів та пасивів близька до оптимальної); наявність «нормального» прибутку (не більше середнього прибутку групи, у яку входить досліджуєми банк); економічні нормативи НБУ дотримуються; немає позитивної динаміки абсолютних та відносних показників фінансової звітності; відносно стабільна ресурсна база; достатня капіталізація; - прийнятний рівень якості управління ризиками.
Стабільний	7,1 - 10	оптимальна структура активів та пасивів; наявність «нормального» або високого прибутку; економічні нормативи НБУ дотримуються; динаміка абсолютних та відносних показників фінансової звітності є позитивно стабільною; високий рівень капіталізації; стабільна та диверсифікована ресурсна база; високий рівень якості управління ризиками.

* Джерело: складено автором.

За допомогою показника фінансового стану можна визначити місцезнаходження даного банку у групі аналогічних за обсягом активів банківських установ. Зменшення величини інтегрального показника означатиме погіршення фінансового стану банку та, як наслідок, його нижчу позицію у групі.

З метою визначення результативності інтегрального показника оцінки ефективності управління банківськими ризиками за даними фінансової звітності I кварталу 2014 р. було визначено категорії десяти вітчизняних банків, які наприкінці 2014 року отримали статус неплатоспроможних (фінансова звітність за перший квартал 2014 року цих банків наведена в додатку Г).

Значення інтегрального показника оцінки ефективності управління банківськими ризиками наведено в таблиці 2.22.

Таблиця 2.22.

Розрахунок інтегрального показника оцінки ефективності управління банківськими ризиками на 01.04.2014 р.*

Назва банку	Група банків	Дата запровадження тимчасової адміністрації	Значення показника	Категорія банку за інтегральним показником
ПАТ «ПРОФІН БАНК»	IV	20.01.2015	6,3	З ознаками проблемності
ПАТ «УКРБІЗНЕСБАНК»	III	26.12.2014	4,0	З ознаками проблемності
ПАТ «БАНК КАМБІО»	IV	05.12.2014	4,1	З ознаками проблемності
ПАТ «ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ БАНК РОЗВИТКУ»	II	28.11.2014	3,8	З ознаками проблемності
ПАТ «ЛЕГБАНК»	IV	28.11.2014	5,4	З ознаками проблемності
ПАТ «МІСЬКИЙ КОМЕРЦІЙНИЙ БАНК»	III	21.11.2014	3,7	З ознаками проблемності
ПАТ «МЕЛІОР БАНК»	IV	10.10.2014	4,2	З ознаками проблемності
ПАТ «ІНТЕРКРЕДИТБАНК»	IV	10.10.2014	5,1	З ознаками проблемності
ПАТ «КБ «АКСІОМА»	IV	10.10.2014	3,3	Нестабільний
ПАТ «ПРАЙМ-БАНК»	IV	03.10.2014	3,5	Нестабільний

* Джерело: складено автором.

Як видно з табл. 2.22, вже на початку II кварталу 2014 року вісім з десяти банків за інтегральним показником оцінки ефективності управління банківськими ризиками знаходились в категорії «з ознаками проблемності». При цьому ПАТ «МІСЬКИЙ КОМЕРЦІЙНИЙ БАНК» (показник – 3,7), ПАТ «ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ БАНК РОЗВИТКУ» (показник – 3,8), ПАТ «БАНК КАМБІО» (показник – 4,1) мали граничне значення показника і майже знаходилися у категорії «нестабільний».

За результатами розрахунків, ПАТ «ПРАЙМ-БАНК» (показник – 3,4), ПАТ «КБ «АКСІОМА» (показник – 3,7) на 01.04.2014 р. були «нестабільними». Тобто вже за результатами діяльності цих банків у першому кварталі 2014 року мало сенс проводити санаційні дії з боку національного регулятора та Фонду гарантування вкладів фізичних осіб щодо покращення платоспроможності банків або приймати рішення стосовно запровадження тимчасової адміністрації. Своєчасна виявлення проблем названих банків можливо запобігло б їх ліквідації.

У підсумку зазначимо, що в умовах фінансової кризи оцінка фінансової стійкості банківської системи та фінансового стану окремого банку має відображати динаміку збільшення обсягів банківських ризиків. У цьому контексті, актуальним стає питання щодо виявлення та застосування в методиках оцінювання показників рівня якості системи управління ризиками.

2.4. Використання стрес-тестингу в антикризовому управлінні

В умовах сучасної фінансової кризи невід'ємним елементом управління банківськими ризиками стає стрес-тестування. Дослідження Міжнародного валютного фонду (МВФ) свідчать, що в більшості західних країн регулятори фінансових ринків встановлюють вимоги до процедур проведення стрес-тестування у якості необхідного елемента антикризового управління [339]. В Україні практика застосування стрес-тестингу не настільки поширена, а пропозиції НБУ з цього питання мають рекомендаційний характер.

Проблеми стрес-тестування вивчалися в роботах Т. Косова, Р. Лисенка, С. Міщенко, С. Науменкової, Є. Позднякова, Ю. Ребрик, М. Ребрик, Р. Штейна.

Однак сучасні кризові явища у банківському секторі України потребують подальшого напрацювання методологічних та методичних засад проведення стрес-тестування в банках. Вирішити таке завдання неможливо без дослідження та узагальнення досвіду проведення стрес-тестування, розгляду основних методів стрес-тестування та визначення функцій наглядового органу стосовно покращення механізму проведення тестів.

Базельський комітет з банківського нагляду вперше висловився щодо застосування стрес-тестування в управлінні ризиками в 1999 р. У консультативному документі рекомендувалося звернути увагу банків і органів нагляду на спрямованість стрес-тестів на подолання головних невизначеностей (таких, як оцінка ставок дефолту або ймовірності різних факторів ризику) за допомогою складання конкретних економічних сценаріїв і розрахунку адекватності капіталу банку при таких сценаріях, незалежно від ймовірності можливого настання таких подій [447]. Однак, за результатами огляду в 1999 році, банки не витрачали значних ресурсів на розробку прийнятних процедур стрес-тестування.

У 2006 році Базельський комітет надає вже конкретні рекомендації із процедур стрес-тестингу [480]. Наприклад, при проведенні стрес-тестування кредитного ризику потрібно, щоб у політиці банку належна увагу приділялася підтвердженню всіх внутрішніх моделей оцінки кредитного ризику. При цьому підкреслюється, що оцінка кредитного ризику і формування резервів можуть допускати застосування моделей виміру ризику й оцінок на основі допущень. Ці моделі можуть бути використані в різних аспектах оцінювання кредитного ризику, включаючи кредитний скоринг (бальну оцінку ризику), оцінку або вимір кредитного ризику як за окремою транзакцією, так і за рівнем усього портфеля, управління портфелем і розподілу капіталу. Така оцінка покликана враховувати вплив економічних змін на рівень збитків, розмір експозиції під ризиком, величину застави й внутрішнього рейтингу позичальників [142].

У цьому документі було зазначено, що варто періодично застосовувати стрес-тестування при оцінюванні якості внутрішніх моделей розрахунку кредитного ризику і встановлювати внутрішні ліміти толерантності для різниці між очікуваними і фактичними результатами. Банкам необхідно мати адекватні заходи реагування в тому випадку, коли ліміти порушуються. Також варто документально регламентувати процес підтвердження дієвості моделей (бек-тестинг) і надавати звітність про результати перевірки керівництву банку [480].

У свою чергу фахівці МВФ розробили й апробували механізм стрес-тестування на макроекономічному рівні. На думку аналітиків МВФ, стрес-тестування – це метод оцінки чутливості портфеля до істотних змін макроекономічних показників. Звідси формулюється і завдання стрес-тестування – оцінити наслідки можливих макроекономічних подій, імовірність яких точно не відома [484, 33].

НБУ під стрес-тестингом розуміє метод кількісної оцінки ризику, який полягає у визначенні величини неузгодженої позиції, яка наражає банк на ризик, та у визначенні шокової величини зміни зовнішніх факторів-чинників – валютного курсу, процентної ставки тощо [356].

Національний банк Мексики об'єктом стрес-тестування обрав оцінку потенційних втрат банку внаслідок шокового впливу макроекономічних показників на фінансовий стан підприємств-основних позичальників банку.

Національний банк Чехії під стрес-тестуванням розуміє оцінку та аналіз показника адекватності капіталу банку, що перебуває під впливом економічного середовища.

Національний банк Південної Кореї при проведенні стрес-тестування аналізує зміни якості активів і капіталу банків унаслідок впливу макроекономічних і секторальних шоків за короткостроковий період.

Національний банк Данії застосовує стрес-тестування як інструмент оцінки впливу шоківих значень макроекономічних показників на прибуток та ліквідність банківських інститутів, динаміку частки прострочених кредитів у портфелі банків, динаміку котирувань і прибутковість цінних паперів банків.

Національний банк Канади при стрес-тестуванні аналізує агреговане значення адекватності капіталу всієї банківської системи. Оцінка впливу зміни макроекономічних показників на фінансовий стан окремо взятих банків вважається недоцільною [251, 60 – 61].

Отже, на підставі аналізу вищеназваних дефініцій, під стрес-тестингом будемо розуміти оцінку можливого негативного впливу змін чинників

зовнішнього та внутрішнього середовища на капітал та/або на надходження банку.

Стрес-тестування при антикризовому управлінні містить у собі елементи кількісного та якісного аналізу. Кількісний аналіз визначає вплив чинників зовнішнього і внутрішнього середовища банку на економічну безпеку банку.

Якісний аналіз оцінює здатність банку компенсувати можливі збитки, а також визначає управлінські рішення щодо зниження рівня банківських ризиків.

Процедуру проведення стрес-тестингу в антикризовому управлінні наведено на рис. 2.3.

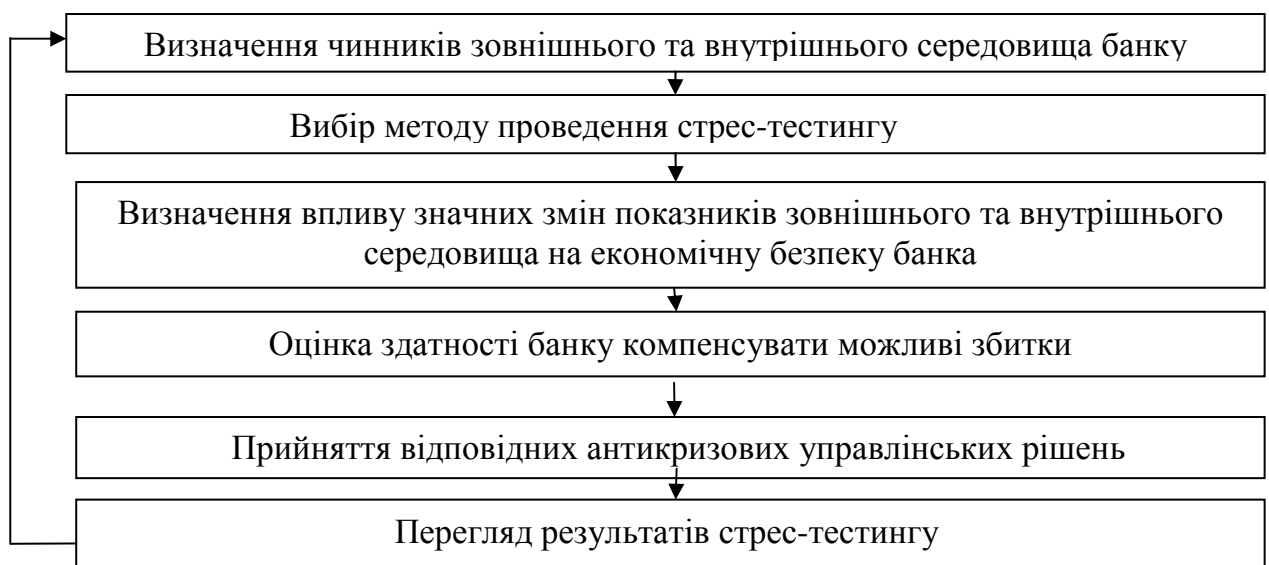

Рис. 2.3 Процедура проведення стрес-тестингу у банку

* Джерело: складено автором.

Дану процедуру проведення стрес-тестингу, а також перелік ризиків, за якими потрібно проводити стрес-тестування (табл. 2.22), рекомендується зазначити в політиці управління банківськими ризиками, яка затверджується Спостережною радою банку.

Таблиця 2.23

Види фінансових ризиків банку, за якими здійснюється стрес – тестування*

Вид ризику	Характеристика чинників, за якими здійснюється стрес-тестування
1	2
Кредитний	Зміна якісних і кількісних характеристик кредитного портфеля. Зміна якісних і кількісних характеристик окремого позичальника.
Ризик ліквідності	Зниження рейтингу банку. Скорочення доступу до позик у національній та іноземній валюті. Відтік депозитів. Зменшення лімітів банками – контрагентами. Неліквідність окремих ринків.
Валютний	Зміна відкритих валютних позицій банку. Зміна спотової або форвардної позиції. Зміна волатильності обмінного курсу валют

Продовження таблиці 2.22

1	2
Процентний	Паралельні зрушення кривої прибутковості. Зміна нахилу кривої прибутковості. Зміна спреда процентних ставок. Зміна волатильності процентних ставок.
Фондовий	Зміна якісних і кількісних характеристик портфелів цінних паперів. Зміна якісних і кількісних характеристик окремого емітенту цінних паперів.

* Джерело: складено автором

У політиці також рекомендується розглянути методи проведення стрес-тестингу, який використовує банк.

Як зазначалося раніше, у світовій практиці використовуються різні методики стрес-тестингу. Частина з них належить до стрес-тестування на макрорівні (системний стрес-тестинг), інші – до стрес-тестування на мікрорівні (на рівні певної банківської установи).

Мікрорівень. Методи, що належать до стрес-тестування на мікрорівні, у свою чергу, поділяються на дві групи: однофакторні та багатфакторні (рис. 2.4).

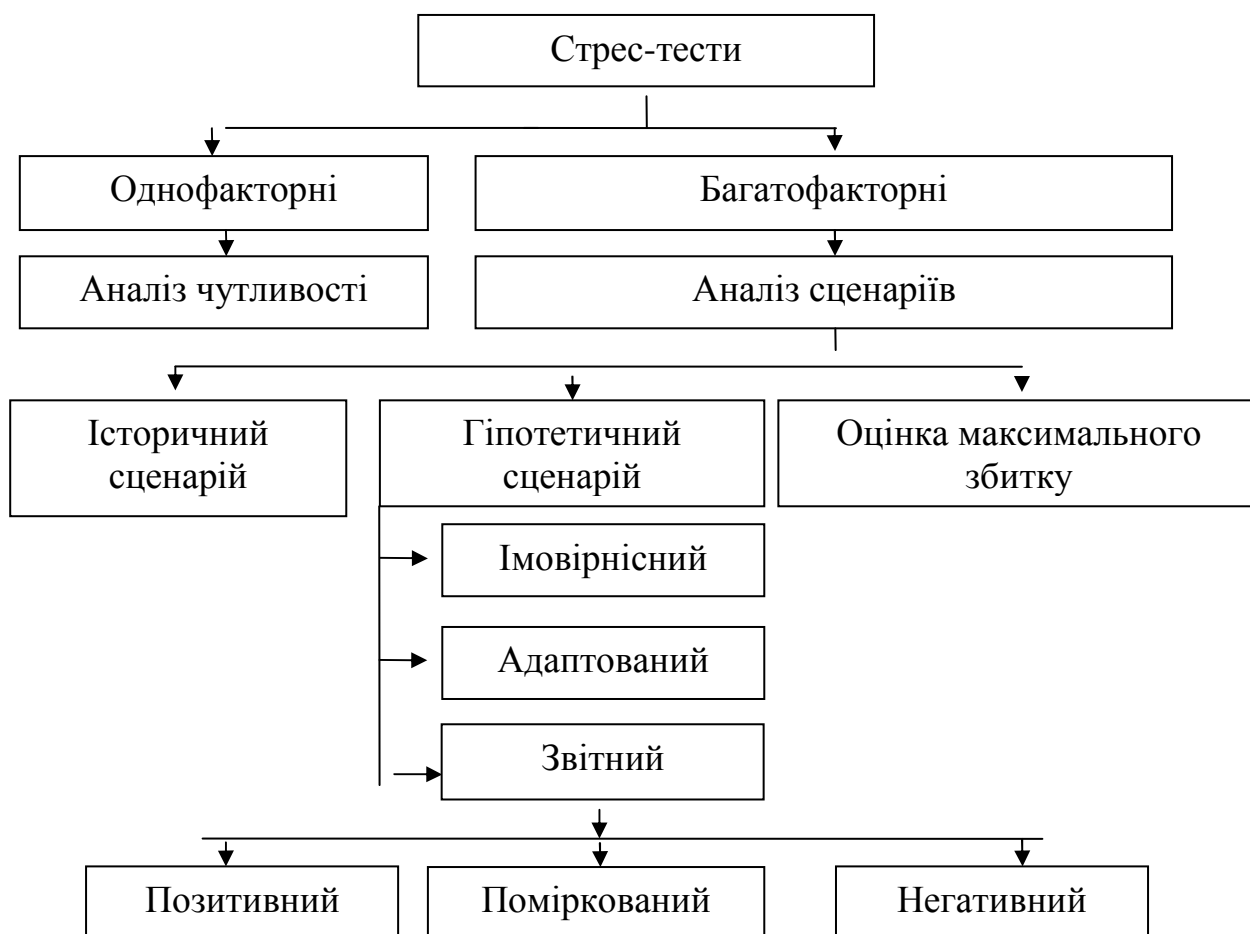

Рис. 2.4. Класифікація методів стрес-тестингу на макрорівні

* Джерело: складено на основі [480]

Результати однофакторного аналізу мають в основному короткостроковий характер. Аналіз чутливості оцінює безпосередній вплив на портфель активів банку змін заданого фактору ризику (наприклад, ріст/зниження обмінного курсу національної валюти; ріст/зниження процентних ставок) [332].

Серед багатофакторних стрес-тестів найпоширенішим є історичний сценарій. Він базується на розгляді змін факторів ризику, які вже відбувалися в минулому. Основним недоліком цього методу є те, що він недостатньо повно враховує зміни фінансової кон'юнктури ринку.

Багатофакторні стрес-тести також можуть ґрунтуватися на гіпотетичних сценаріях. Вони використовуються, якщо історичний сценарій не відповідає характеристикам розглянутого портфеля активів або не враховує певні фактори ризику. Перевагою цього виду стрес-тестування є більш гнучке формулювання можливих подій [12, 38].

Гіпотетичні сценарії, у свою чергу, можуть бути різних типів, а саме:

- ймовірнісний сценарій, який ґрунтується на загальних тенденціях розвитку банківського сектору (використовується при попередньому аналізі);
- адаптований сценарій, у якому вказуються інтегровані показники втрат за кредитним портфелем, портфелем цінних паперів, відкритими ринковими позиціями в контексті змін чинників зовнішнього середовища;
- звітний сценарій, у якому зазначені як окремі, так і інтегровані показники системи ризику-менеджменту (може бути позитивним, поміркованим або негативним).

Оцінка максимального збитку також належить до багатофакторного стрес-тестингу. Цей метод полягає у виявленні максимального обсягу втрат, яких може зазнати банк за певний період часу при заданій ймовірності. Основним інструментом методу оцінки є VaR-метод (Value at Risk), який, у свою чергу, може включати непараметричні та параметричні моделі.

На думку деяких науковців, головною перевагою VaR-методу є те, що зміна вартості портфеля активів в ньому має вигляд лінійної комбінації факторів ризику [251, 63].

Недоліком цього методу є те, що він потребує значного масиву даних і добре досліджених взаємозв'язків між чинниками зовнішнього середовища.

Пропонуємо наступні рекомендації для організації роботи стрес-тестингу на мікрорівні:

1. Стрес-тестування повинне входити в загальний механізм управління ризиками банку.

2. Стрес-тестування повинне проводитися оперативно, щоб у разі потреби швидко ухвалювати управлінські рішення і ефективно реагувати на зміни чинників зовнішнього середовища.

3. При проведенні стрес-тестування банки повинні враховувати портфель активів у цілому, а також робити оцінку окремих компонентів відкритих позицій під ризиком.

4. Проведення стрес-тестування винятково на основі аналізу минулих подій є недостатнім для повноцінної оцінки ризиків. Тому поряд з історичними сценаріями, банкам варто розробляти гіпотетичні сценарії, що характеризуються максимально можливим ризиком і потенційними втратами для банківської організації [332].

5. З метою ідентифікації «негативного» звітного сценарію рекомендується застосовувати комбінаційний метод, тобто доповнити гіпотетичний сценарій VaR- методом (оцінка максимального збитку).

6. У роботі над стрес-тестом має брати участь широке коло фахівців банку. Вся робота повинна проводитися під спостереженням та з прямою участю правління банку [332].

7. Правління банку повинне приділяти постійну увагу актуальності стрес-тестів і контролювати процес їх уточнення і модифікації для більш повного обліку поточного стану і перспектив розвитку банку (наприклад, в умовах виходу банківської установи на нові сегменти ринку або впровадження нових банківських продуктів) [332].

8. Необхідно розробити заходи для захисту інтересів банку у випадку настання одного з факторів, зазначених як відхилення від стандартної ситуації [332].

Макрорівень. Системний стрес-тестинг (тестинг на макрорівні) проводиться за допомогою фрагментарного, індексного та сценарного аналізу.

При фрагментарному аналізі визначається чутливість і вразливість суб'єктів фінансового сектору до дії окремих факторів ризику (наприклад, зміни валютного курсу) та впливу їх динаміки на основні макроекономічні показники (рівень інфляції, зміна доходів бюджету, обсяг державного боргу тощо).

Індексний аналіз дає змогу здійснювати аналіз чутливості банківського сектору за допомогою «індексів ризику», які на певний період часу вважаються суттєвими і впливають на розвиток економіки країни (наприклад, показник частки нестандартних кредитів у кредитному портфелі).

Сценарний аналіз базується на прогностичних показниках розвитку локальних та світових фінансових ринків і економік.

Наприклад, в 2014 р. НБУ провів системне стрес-тестування 35 банків, які відносяться до першої та другої групи. Аналіз робився виходячи з двох прогнозів – базового і негативного. Базовий сценарій припускав середній курс гривні в 2014 році на рівні 10,8 доларів USD/UAH і 11 USD/UAH – на кінець року. Частка негативно класифікованих активів оцінювалася в 12,9 % для валютних кредитів бізнесу і в 55,9 % – для валютних кредитів населення [305].

Згідно з найгіршим сценарієм, середньорічний курс національної валюти мав складати 12,1 USD / UAH, а на кінець року – 12,5 USD / UAH. Для такого показника значення проблемної заборгованості приймалося на рівні 18,8 % для валютних кредитів бізнесу і на рівні 70,6 % – для валютних кредитів населення [305].

За даними проведеного стрес-тестування за цими сценаріями, виявилось, що 18 банків з метою покращення рівня економічної безпеки мають збільшити розмір свого капіталу на загальну суму 66 млрд грн [305].

На думку експертів, з точки зору достатності капіталу, більшість банків другої групи перебуває у сприятливому становищі порівняно з банками першої групи. Пояснити це можна значною часткою західноєвропейського капіталу в банках другої групи. В силу того, що материнські компанії банків з європейськими інвестиціями підпорядковуються вимогам Базеля III, самі банки змушені більш виважено ставитися до оцінки прийнятих ризиків і більш відповідально – до забезпечення цих ризиків достатнім обсягом капіталу. Крім того, незважаючи на значну частку валютних кредитів в портфелях, такі банки менш схильні до валютних ризиків, оскільки можуть розраховувати на підтримку з боку материнської структури [305].

Ще однією характерною рисою, притаманною банкам другої групи як з іноземним, так і з вітчизняним капіталом, є значна частка в портфелі кредитів, наданих юридичним особам. Однак даний факт містить певний ризик концентрації, що підвищує схильність до кредитного ризику. Разом з тим відносно висока диверсифікація ресурсної бази дозволяє банкам зберігати прийнятний рівень ліквідності [305].

На думку фахівців МВФ, системний стрес-тестинг потрібно застосовувати для ризику зміни валютного курсу, ризику коливання відсоткової ставки, кредитного ризику, ризику коливання цін на фондовому ринку та цін на нерухомість, ризику ліквідності, а також ризику поширення нестабільності [339].

Розглянемо методику проведення системного стрес-тестингу за цими видами ризику.

1. Ризик коливання валютного курсу. Згідно з методологією Базельського комітету, для оцінки ризику необхідно провести моніторинг чистої відкритої валютної позиції банківських інститутів за кожним видом валюти за такими показниками [314, 50]:

– чиста поточна валютна позиція (усі активи мінус усі зобов'язання, включаючи нараховані відсотки за поточними рахунками в іноземній валюті);

– чиста форвардна валютна позиція (уся сума отриманих платежів мінус загальні сплачені суми за майбутніми валютними трансакціями, включаючи валютні ф'ючерси та «свопи»);

– календар наданих гарантій (або подібних інструментів) в іноземній валюті;

– чисті майбутні доходи/витрати, які ще не нараховано.

Якщо моніторинг цих показників вказує на можливість впливу шоківих значень коливань валютного курсу на фінансові показники банківського сектору, тоді необхідно провести стрес-тестування. Для цього використовується модель сенситивного аналізу, до складу якої входять такі показники [314, 51-52]:

F – чиста валютна позиція (проводиться аналіз за тією позицією і за тією валютою, де моніторинг визначив зростання загрозливих тенденцій);

e – поточний валютний курс на звітну дату;

A_{rw} – зважені за ризиком активи на звітну дату;

C – обсяги капіталу на звітну дату;

Δe – зміна валютного курсу за період часу.

Вплив шоку коливання валютного курсу на рівень капіталу буде визначатися за формулою 2.1:

$$\Delta[C(e)/A_{rw}(e)] = \frac{\Delta e}{e} \frac{F}{C} \frac{C}{A_{rw}} \left(1 - \frac{\Delta A_{rw}}{\Delta C} \frac{C}{A_{rw}} \right) \quad (2.1)$$

Досить важливим є те, що відношення між динамікою валютного курсу і її впливом на капітал має лінійний взаємозв'язок тільки в тому випадку, коли зміна показника відкритої валютної позиції буде рівномірною. Якщо банківський сектор має значну динаміку росту відкритої валютної позиції, то відношення між валютним курсом та його впливом на капітал буде мати нелінійний характер, що вимагатиме включення до показників стрес-тесту не тільки балансових, а й позабалансових показників.

2. Ризик коливання відсоткової ставки. Для аналізу ризику коливання відсоткових ставок при системному стрес-тестингу використовуються два підходи: модель розриву і модель строкової структури.

1. Модель розриву (GAP – аналіз). Ця модель процентного ризику ґрунтується на аналізі різниці між рухом процентних доходів фінансових інститутів за їх активами та рухом процентних витрат фінансових інститутів за їх зобов'язаннями. Головна ідея аналізу полягає в тому, що для визначення зміни чистого процентного доходу як окремої групи банків, так і окремих видів активів і зобов'язань, унаслідок зміни відсоткової ставки ΔR_i , може використовуватися аналіз зміни розриву між відсотковими ставками GAP_i (форм 2.2) [314, 54].

$$\Delta Net_{ij} = \sum_{j=1}^K \sum_{i=1}^N GAP_{ij} \Delta R_j \quad (2.2)$$

де ΔNet_{ij} – зміна чистих процентних доходів і групи банків за видом чистих активів;

N – кількість банків;

K – кількість видів чистих активів.

Недоліком цієї моделі є те, що аналізується лише вплив зміни відсоткової ставки на фінансовий стан без урахування впливу відсоткової ставки на зміну ринкової вартості активів і вартість капіталу.

2. Модель строкової структури. У загальному визначенні модель строкової структури вимірює відповідність термінів шляхом підрахунку та порівняння обсягів і термінів тривалості наданих кредитів протягом звітного періоду [314, 55]. Модель строкової структури в найпростішому випадку виражено формулою 2.3:

$$D = \frac{\sum_{t=1}^N CF_t x DF_{t,xt}}{\sum_{t=1}^N CF_t x DF_t} = \frac{\sum_{t=1}^N PV_{t,xt}}{\sum_{t=1}^N PV_t}, \quad (2.3)$$

де D – строкова структура протягом звітного періоду;

CF_t – фінансовий потік, що буде отриманий або повернений до кінця періоду N;

N – кінець звітного періоду;

DF_t – рівень дисконтування, який дорівнює $\frac{1}{(1+R)^2}$, де R – поточне значення відсоткової ставки;

PV_t – поточне значення грошових потоків, яке дорівнює $CF_t \times DF_t$.

Визначення строкової структури портфеля фінансових інструментів здійснюється за допомогою частки цього інструменту в загальному портфелі за формулою 2.4:

$$D = \sum_{i=1}^M x_i D_i \quad (2.4)$$

де x_i – частка i -го інструменту в портфелі;

D_i – строкова структура i -го фінансового інструменту.

Застосування моделі строкової структури при аналізі процентного ризику відбувається шляхом розрахунку еластичності вартості активів і зобов'язань до коливань відсоткових ставок. Чим вищими є значення строкової структури, тим чутливішою є ціна на активи та зобов'язання до коливань відсоткової ставки [314, 55] (форм. 2.5):

$$\frac{\Delta A(r_a)}{A(r_a)} = -\frac{D_a \Delta r_a}{(1+r_a)}; \quad \frac{\Delta L(r_l)}{L(r_l)} = -\frac{D_l \Delta r_l}{(1+r_l)} \quad (2.5)$$

де $A(r)$ – ринкова вартість активів банківської системи;

$L(r)$ – ринкова вартість зобов'язань банківської системи;

D_a – строкова структура активів;

D_l – строкова структура зобов'язань;

r_a – відсоткові ставки за відповідними активами;

r_l – відсоткові ставки за відповідними зобов'язаннями.

Вплив коливання відсоткової ставки на капітал визначається за формулою 2.6:

$$\Delta[C(r_a, r_l) / A_{rw}(r_a)] \cong -\frac{(L / A_{rw})}{(1+r_a)} GAP_D \quad (2.6)$$

де GAP_D – розрив строкової структури активів і зобов'язань, визначається за формулою 2.7:

$$GAP_D = D_a - D_l \frac{1+r_a}{1+r_l} \frac{\Delta r_l}{\Delta r_a} \quad (2.7)$$

де D_a – строкова структура активів;

D_l – строкова структура зобов'язань;

r_a – відсоткові ставки за відповідними активами;

r_l – відсоткові ставки за відповідними зобов'язаннями [314, 56].

3. Кредитний ризик. Загалом є два методи системного стрес-тестингу для визначення кредитного ризику.

Перший метод ґрунтується на аналізі показників стану кредитного портфеля банківських інститутів як за його структурою, так і динамікою. Цей аналіз може проводитися через:

– визначення впливу шоків на якість кредитного портфеля банківської системи;

– застосування методів регресійного аналізу для визначення взаємозв'язку між станом кредитного портфеля і макроекономічними показниками.

Визначення впливу шоків на стан кредитного портфеля складається з оцінки сум непередбачених втрат, що можуть виникнути внаслідок погіршення його якості. Ці втрати покриваються шляхом формування резервів і включення цих втрат до вартості кредиту (для їх підрахунку використовують стандартне відхилення) [314, 56].

Застосування VaR-моделей регресійного аналізу для визначення впливу макроекономічних факторів на стан кредитного портфеля передбачає середньострокове прогнозування впливу змін основних макроекономічних показників на приріст сумнівних до повернення кредитів. Використання регресійного аналізу при цьому може проводитися як відносно всієї банківської системи, так і до окремих груп банків. Головною проблемою, що може вплинути на якість результату при застосуванні регресійного аналізу, є вірогідність структурних змін у економічній та фінансовій системах. Такі трансформації змінюють рівень зв'язку між позичальниками і кредиторами, що негативно впливає на якість прогнозу. Тому значення параметрів моделі слід контролювати

і перевіряти як експертними оцінками розвитку секторів, так і результатами аналізу фінансової стійкості інших секторів економіки [314, 56].

Другий метод визначення кредитного ризику – через аналіз даних фінансового стану позичальників – має значні переваги порівняно з першим методом, оскільки, по-перше, кредитний ризик значною мірою формується в реальному секторі, по-друге, цей метод дає змогу передбачити погіршення якості кредитного портфеля до того, як погіршиться класифікація кредитів банківського сектору [314, 57].

Результати, що були отриманні за допомогою використання цього методу в різних країнах світу, свідчать, що:

- зростання левериджу (відношення власного капіталу до залученого) корпоративного сектора на 10 % приводить до зростання сумнівної заборгованості в загальному обсязі кредитів на 1,8 %;

- зростання реального ВВП на 1 % знижує рівень сумнівної заборгованості на 2,6 % [314, 57-58].

Однак досить суттєвим недоліком цього методу є налагодження механізму збирання необхідної інформації, яка надходить із значним запізненням у часі, що не дає змогу оперативно визначати і реагувати на можливі зміни фінансового стану позичальника [314, 56].

4. Ризик коливання цін на фондовому ринку і ринку нерухомості. Методика оцінки ризику коливання цін на цінні папери, як і у випадку оцінки коливання валютного курсу, полягає у визначенні і аналізі чистої відкритої позиції за цінними паперами.

Витрати фінансової системи внаслідок коливання цін на нерухомість можуть розглядатися в трьох аспектах [314, 57]:

- прямі втрати (у випадку прямих інвестицій у нерухомість);
- непрямі втрати (внаслідок погіршення якості кредитів, наданих позичальникам, економічна діяльність яких пов'язана з нерухомістю);
- опосередковані втрати реальної вартості залогового майна (у тому випадку, якщо в його якості виступає нерухомість), що сприяє зростанню

кредитного ризику.

Прямі втрати повинні визначатися як різниця між реальною вартістю інвестицій і їх балансовою вартістю. Інші негативні наслідки падіння цін на нерухомість повинні враховуватися при проведенні аналізу кредитного ризику [314, 58].

5. Ризик ліквідності. Значення ризику ліквідності при проведенні системного стрес-тесту визначається як коливання значення розриву між строками повернення активів і пасивів внаслідок впливу ринкових ризиків. Більшість центральних банків покладають контроль за ризиком ліквідності безпосередньо на самі банки. МВФ рекомендує при проведенні аналізу ризику ліквідності орієнтуватися на рівень зростання розриву між високоліквідними активами і зобов'язаннями [314, 58].

При побудові стрес-тесту окремо проводиться аналіз поширення вищезазначених ризиків між фінансовими інститутами. Цей аналіз повинен визначати [314, 58-59]:

- швидкість «передачі» ризиків між фінансовими інститутами;
- обсяги можливих збитків, що можуть виникнути в інших банків або групи банків унаслідок поширення між фінансовими інститутами ризиків.

Найбільш відомим каналом передачі ризиків є незабезпечені кредити, надані на міжбанківському ринку. Іншою причиною поширення ризиків є низький рівень довіри до банків, що входять до складу певної фінансової системи, яка має низький міжнародний рейтинг. У цьому випадку штучно звужується ресурсна база банків, обмежена ресурсами однієї фінансової системи і не має виходу на міжнародні фінансові ринки [314, 59].

Є два види міжбанківського стрес-тестингу [314, 59]:

- «чистий» міжбанківський стрес-тест: за допомогою цього методу визначається погіршення фінансових показників банківської системи внаслідок впливу ризиків, що поширюються лише через міжбанківський ринок;
- інтегрований міжбанківський стрес-тест: за допомогою цього методу визначається вплив шоківих коливань макроекономічних показників на

фінансовий стан банківської системи; якщо внаслідок цих коливань є загроза втрати окремими банками або групами банків платоспроможності, то будеться можливий сценарій поширення цього явища між іншими банками.

Узагальнюючи світовий досвід, слід відзначити, що національний регулятор має відповідати не тільки за оцінку результатів стрес-тестів системного характеру, але і за:

- методологічне та методичне забезпечення стрес-тестування на основі розробки відповідних рекомендацій та процедур;
- встановлення певних порогових значень окремих показників чи коридорів їх зміни (валютного курсу, відсоткової ставки тощо);
- забезпечення єдиної інтерпретації результатів стрес-тестування, системи їх оприлюднення, використання та розроблення банками певних програм і планів удосконалення управління ризиками [304, 23].

Зазначимо, що процес інтеграції стрес-тестування в систему управління банківськими ризиками може здійснюватися за двома напрямками: 1) «знизу – вгору» – у результаті усвідомлення керівниками банку необхідності даного інструменту управління ризиками; 2) «зверху – донизу» – по мірі визначення регуляторами вимог і/або рекомендацій зі стрес-тестів. При цьому роль регуляторів украй важлива як при впровадженні інструментарію стрес-тестування, так і для підвищення його ефективності: стандартизація стрес-сценаріїв робить тести зрозумілими для різних учасників ринку [403, 44].

Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що сучасна нестабільність банківського сектору стала мотивуючим фактором щодо подальшого напрацювання методологічних та методичних засад проведення стрес-тестування в банках. Стрес-тестинг є одним з головних елементів механізму формування єдиного алгоритму управління банківськими ризиками як на мікро-, так і на макрорівнях.

Висновки до другого розділу

Проведене дослідження щодо оцінки фінансової стійкості функціонування банківської системи в умовах фінансової кризи дозволяє зробити такі висновки:

1. Дослідження теоретичних підходів щодо класифікації фінансових криз дозволило запропонувати нову критеріальну ознаку «фінансова криза за видом ризику». Фінансова криза може бути викликана такими ризик-факторами: ринковим і кредитним ризиками, ризиком ліквідності або функціональними ризиками. Виокремлення наведених ризик-факторів надає додаткову можливість щодо подальшого дослідження фінансової нестабільності з урахуванням причино-наслідкових зв'язків, сприяє удосконаленню системи аналітичних показників діагностування, прогнозування, попередження фінансових криз, що, у свою чергу, покращує ефективність механізму завчасного реагування на зміни чинників зовнішнього середовища.

2. Аналіз факторів виникнення локальних та глобальних фінансових і банківських криз дозволив визначити основні причини збільшення ризик-факторів, що провокують фінансову нестабільність, це: надмірна банківська експансія; високий рівень інфляції; зовнішньоекономічні фактори; не виправдано швидка лібералізація фінансових ринків; фіксований валютний курс; неефективні ринкові реформи та регуляторна політика; недосконала система управління ризиками фінансових установ.

3. Дослідження показало, що вплив глобальної фінансової кризи 2008–2009 рр. на Україну було значною мірою посилено у реальному секторі економіки політичною кризою, високим рівнем доларизації економіки, штучним зміцнення курсу гривні до долару США; значним негативним сальдо торговельного балансу, відсутністю структурних реформ економіки і належної підготовки та реагування на прогнозовану кризу, а у фінансовому секторі – високими обсягами валютного кредитування; недостатніми обсяги кредитування реального сектору економіки за прийнятними процентними ставками; високим рівнем зовнішньої заборгованості корпоративного та банківського секторів;

відсутністю довіри населення до владних інституцій, а отже і до банків, та відсутністю з боку НБУ адекватної оцінки ризиків та стратегії розвитку національної банківської системи; відсутністю системи моніторингу кризових явищ та оперативного реагування на них.

4. Банківський сектор України перебуває під впливом неконтрольованих фрагментаційних процесів, які загрожують його цілісності та подальшому розвитку. Як виявило дослідження Асоціації українських банків, стратегічні цілі окремих банків з іноземним західним капіталом та банків з російським капіталом іноді протилежні інтересам економіки України.

5. Аналіз банківського сектору України за 2014 р. показав низький рівень капіталізації банківських установ. Проведене в 2014 році Національним банком України стрес-тестування банків першої та другої групи виявило необхідність їх капіталізації у розмірі 66 млрд грн.

6. Аналіз діяльності банків України виявив високий рівень економічної та географічної концентрації. У 2014 р. шістнадцять найбільших банків України (банки першої групи) володіли 72,99 % активами всього банківського сектора (961 093 млн грн), а на четверту групи, у яку входить 90 банків, припадало лише 5, 08 % активів банківського сектора (66 810 млн грн). При цьому більшість банків (69,62 % від загальної кількості банків, що подають звітність Національному банку України), була зосереджена у Києві та Київській області.

7. Протягом 2014 року обсяг банківських ризиків через політичну нестабільність, анексію Криму, проведення антитерористичної операції на сході України, девальвацію гривні, зростання недовіри громадян до інститутів влади та банків значно зріс. Збільшення ризиків негативно вплинуло на виконання основної функції банківського сектору вкладання залучених вільних коштів фізичних та юридичних осіб в економіку країни.

8. Дослідження виявило, що основними напрямками подолання кризових явищ у банківській системі України в середньостроковій перспективі є: вдосконалення методики розрахунку обсягів і нормативів регулятивного капіталу та нормативів ризику; удосконалення процедур санації, реорганізації та

ліквідації банків; розвиток структури банківського сектора в напрямі оптимального поєднання великих банків із розгалуженою мережею філій та регіональних і муніципальних банків; формування відповідних умов для залучення інвестицій у вітчизняну банківську систему в межах, які не створюватимуть суттєвих фінансових ризиків; впровадження інструментів зменшення рівня економічної і регіональної концентрації та інструментів контролю за фрагментаційними процесами банківської системи.

9. На підставі аналізу сучасних ринкових відносин та категоріального апарату альтернативного банкінгу запропоновано ввести у науковий обіг поняття «креативний банк»: це новий тип банку, який, завдяки проектній системі корпоративного управління, що носить фасилітаційний характер, та трирівневій системі управління банківськими ризиками, виявляє можливість постійного оновлення та високий рівень адаптації до змін чинників зовнішнього середовища шляхом кардинальної трансформації своїх стратегій розвитку та бізнес-напрямоків. При цьому основним продуктом «креативного банку» є інноваційні, «гібридні», якісно нові продукти у вигляді прямих інвестицій, ризики від впровадження яких розподіляються між банком і клієнтом.

10. Аналіз індикаторів фінансової стабільності банківської системи України за період 2008-2014 рр. виявив зменшення рівня ліквідності банківських вітчизняних установ (на кінець 2014 р. фінансовий індекс I 11 (співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань) становив 86,75 %, що на 2,36 процентні пункти нижче порівняно з 2013 р.), високу волатильність валютних курсів (базовий індикатор I 12, який характеризує чутливість до валютного ризику, на кінець 2014 р. становив 23,67 %, що на 16,73 процентних пунктів вище, ніж на кінець 2013 р.), погіршення якості активів банків та зменшення їх прибутковості.

11. На підставі аналізу методик оцінки стійкості банку запропоновано визначення інтегрального показника оцінки ефективності управління банківськими ризиками, який враховує якість управління банківськими ризиками, що у комплексі з показниками достатності капіталу, якості активів,

рентабельності, ліквідності та динаміки зміни ресурсної бази і негативнокласифікованих активів сприятиме більш достовірній оцінці результатів діяльності банку.

12. В умовах фінансової кризи особливу актуальність отримують питання застосування процедур стрес-тестингу для оцінки фінансових ризиків: кредитного (зміна якісних і кількісних характеристик кредитного портфеля та окремого позичальника), валютного (зміна відкритих валютних позицій банку, спотової або форвардної позиції), процентного (паралельні зрушення кривої прибутковості, зміна нахилу кривої прибутковості, спреду та волатильності процентних ставок), фондового (зміна якісних і кількісних характеристик портфелів цінних паперів та окремого емітенту), ризику ліквідності (зниження рейтингу банку, скорочення доступу до позик у національній та іноземній валюті, відтік депозитів, зменшення лімітів банками-контрагентами, неліквідність окремих фінансових ринків).

Основні наукові результати розділу опубліковані у працях [36; 37; 38; 41; 48; 51; 52; 53; 59; 60; 64; 67; 75; 83; 81; 109].

РОЗДІЛ 3

ПРУДЕНЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ БАНКІВСЬКИМИ РИЗИКАМИ В УМОВАХ КРИЗИ

3.1 Ризико-орієнтований нагляд в системі антикризового управління

Розвиток банківського сектору передбачає постійне вдосконалення банківського нагляду, головною метою якого є забезпечення стабільного розвитку банківських установ, захист інтересів вкладників і кредиторів.

Проблема організації ефективного банківського нагляду є предметом дослідження багатьох зарубіжних та вітчизняних авторів: С. Аржевітіна, О. Куценко, Ю. Масленченкова, В. Міщенко, С. Міщенко, С. Науменкової, Л. Примостки, П. Роуза, О. Тавасієва, Ю. Троніна, К. Цицика.

Більшість вказаних праць присвячено осмисленню розгляду поняття, функцій та основних складових банківського нагляду. При цьому нагляд розглядається як механізм контролю дотримання певних вимог, що діють у банківському секторі. Пропонуємо розглянути банківський нагляд як контроль на основі оцінки системи управління банківськими ризиками банківських установ.

Банківський нагляд – в залежності від життєвого циклу банку – поділяють на три етапи:

1. Етап «зародження». На цьому етапі проводиться нагляд за тим, щоб банк за розміром капіталу та іншими показниками відповідав чинному законодавству стосовно реєстрації та ліцензування банківських установ. Інструментарієм нагляду на першому етапі є [258, 230-231]:

- аналіз статуту банку;
- аналіз бізнес-плану, що визначає види діяльності, які банк планує здійснювати на найближчий рік, та стратегію діяльності банку на найближчі три роки;
- перевірка інформації про фінансовий стан учасників, які матимуть істотну участь у банку;

- перевірка відомостей про кількісний склад спостережної ради, правління (ради директорів), ревізійної комісії;
- перевірка відомостей про професійну придатність та ділову репутацію голови та членів правління (ради директорів) і головного бухгалтера банку;
- контроль за мінімальним розміром статутного капіталу;
- перевірка наявності матеріально–технічної бази тощо.

2. Етап «становлення» (зростання активів банку, фінансових показників тощо). На другому етапі банківський нагляд зосереджений на запобіганні кризових ситуацій в роботі банківської установи, на виконанні обов'язкових економічних нормативів НБУ, норм відрахувань до резервів на покриття можливих збитків. Інструментарієм нагляду на цьому етапі є:

- контроль фінансової, управлінської та статистичної звітності;
- проведення інспекційних перевірок, аналіз висновків внутрішніх та зовнішніх аудиторів;

- застосування певних заходів впливу (встановлення для банку підвищених економічних нормативів, письмове застереження, зупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу в будь-якій іншій формі, підвищення резервів на покриття можливих збитків за кредитами та іншими активами, обмеження окремих видів операцій з високим рівнем ризику, заборона надавати бланкові кредити, накладення штрафів на керівників банку, укладення письмової угоди з банком, за якою банк чи визначена угодою особа зобов'язується вжити заходів для усунення порушень, поліпшення фінансового стану банку, підвищення ефективності функціонування та/або адекватності системи управління ризиками тощо).

3. Етап «згасання». На третьому етапі банківський нагляд має контролювати процес проведення санації банківської установи, тобто виведення із стану фінансової кризи, або процес ліквідації банку.

Відомо, що традиційно перевірка банківської діяльності зводиться до перевірки окремих операцій банку, його внутрішньої політики, процедур системи внутрішнього контролю. В умовах фінансової кризи перевірка власне дотримання економічних нормативів та вимог щодо формування резервів не

розглядається як достатня для забезпечення безперервної, стабільної та безпечної умови роботи банку. Тому наглядовий орган має зосереджувати увагу, насамперед, на інструментах ідентифікації, оцінки, управління та контролю банківських ризиків [233]. Завдяки цьому національний регулятор може визначити, наскільки толерантну до ризиків політику здійснює керівництво банку та чи забезпечуватиме така політика стійкість банку в майбутньому [293, 49].

При здійсненні нагляду на основі оцінки ефективності системи ризик-менеджменту фахівці НБУ мають враховувати той факт, що системи управління ризиками можуть значно відрізнятися одна від одної залежно від розмірів банківської установи, ступенем складності банківських операцій і рівнем ризиків, які бере на себе банк [233]. Зрозуміло, що для невеликих банківських установ, зайнятих у традиційній сфері банківських послуг, достатніми вважаються найпростіші інструменти управління ризиками. Однак банки, що входять у I групу, повинні мати досконалішу систему управління банківськими ризиками.

У процесі нагляду регулятивний орган має вивчити питання організації системи внутрішнього контролю та складання фінансової, управлінської та статистичної звітності. Це дозволяє йому переконатися в тому, що організаційна структура банку ефективно забезпечує розподіл повноважень та відповідальності за кожним видом банківських операцій, що підрозділи, які здійснюють банківські операції незалежні від підрозділів, що здійснюють їх реєстрацію в обліку [233].

Також наглядовий орган повинен впевнитися, що внутрішній аудит банку забезпечує проведення незалежної та об'єктивної оцінки системи управління банківськими ризиками, що звітність, яка надається акціонерам та іншим користувачам фінансової звітності, повністю відображає прийняті банком ризики.

Ефективність нагляду на основі оцінки системи управління ризиками банку залежить від його відповідності системі стандартів Базеля II, яка включає у себе три компоненти:

Перша компонента включає в себе вимоги до мінімального розміру капіталу, які пов'язуються з фактичними основними ризиками банків. Компонента містить методику розрахунку мінімально необхідного розміру капіталу для трьох ризиків: кредитного, ринкового та операційного. При цьому можуть використовуватися декілька альтернативних варіантів кількісної оцінки кожного з ризиків.

Друга компонента містить рекомендації стосовно того, як повинен здійснюватися нагляд на основі оцінки ефективності системи управління банківськими ризиками. Процес наглядової перевірки за цим принципом обов'язково має включати наступні етапи [235, 4]:

1. Перевірка адекватності оцінки ризиків. Орган нагляду має переконатися, що банк проводить оцінку кожного суттєвого ризику, на який вона наражається. У процесі перевірки необхідно з'ясувати, наскільки система управління банківськими ризиками адекватна до стратегічних планів розвитку банку та наскільки в ній ураховано результати сучасних методів кількісної оцінки ризиків.

2. Оцінка адекватності капіталу. Нагляд за принципом оцінки ефективності системи управління банківськими ризиками має основну увагу приділяти не лише адекватному рівню капіталу на поточний період, а й наявності адекватного плану підтримки капітальної бази банку, який застосовується в процесі реалізації стратегічних цілей розвитку банку.

3. Оцінка середовища контролю. Нагляд на основі оцінки ефективності системи управління банківськими ризиками має приділяти особливу увагу середовищу контролю, а саме: оцінювати рівень адміністративного, юридичного, операційного та фінансового контролю.

4. Контроль дотримання мінімальних стандартів. На цьому етапі перевірки орган нагляду має переконатися у виконанні банком усіх вимог, які висуваються для отримання дозволу на використання механізмів захисту від ризиків. Наприклад, для використання внутрішніх рейтингів для оцінки кредитного ризику банк має отримати письмовий дозвіл від національного регулятора. У свою чергу, національний регулятор, перш ніж надати такий дозвіл, має

пересвідчитися в якості системи внутрішніх рейтингів банку та у виконанні ним інших процедурних вимог.

5. Відповідь органу нагляду. На основі проведеної перевірки орган нагляду повинен зробити відповідний висновок про розмір та якість капіталу банку і його системи управління банківськими ризиками.

Третя компонента стосується ринкової дисципліни, тобто посилення стимулів до зваженого управління ризиками. Ця компонента містить вимоги щодо публічного розкриття банками інформації, необхідної їх клієнтами для прийняття рішення щодо надійності і стабільності роботи банківської установи.

Згідно з третьою компонентою всі вимоги до розкриття банківської інформації поділяються на дві категорії: вимоги до розкриття кількісної інформації та вимоги до розкриття якісної інформації. На думку авторів Базеля II, наявність у банківській звітності цифрового матеріалу щодо рівня ризиків є недостатнім, оскільки користувач у такій ситуації не зможе визначити спроможність топ-менеджерів адекватно управляти таким обсягом ризику. З цієї причини у компоненті досліджуються вимоги до розкриття якісного характеру – політик, процедур, методик та іншої внутрішньої нормативної бази щодо системи управління банківськими ризиками, а також щодо стратегічних цілей, які ставить перед собою банківська установа [235, 7].

Вимоги до розкриття якісної інформації поділяють на загальні та специфічні. Загальні вимоги передбачають, що банк, незалежно від обраного підходу оцінки ризиків, обов'язково повинен вказати у звітності за кожним окремим сегментом ризику (наприклад, ринковим) опис своїх завдань та політики щодо системи управління банківськими ризиками, у тому числі: стратегії та процесів, структури та організації відповідного підрозділу управління банківськими ризиками, сферу дії і характер своїх систем звітування про ризик або його кількісну оцінку, політику щодо хеджування або пом'якшення ризику та стратегії і процеси для моніторингу ефективності такого хеджування [122, 57-58].

Специфічні вимоги до розкриття якісної інформації застосовуються лише до тих банків, які обрали певні поглиблені методи оцінки ризиків.

У період 2009-2011 рр. Базельським комітетом проводилася робота з доопрацювання механізму Базеля II, перегляду підходів ризиків, яка завершилася прийняттям нової угоди – Базеля III.

Головна мета впровадження угоди Базель III пов'язана із подальшим підвищенням прозорості банківського нагляду, формуванням ефективного механізму контролю за фінансовою стійкістю банківської системи. Як і Базель II, пакет пропозицій Базеля III спрямований на удосконалення структури банківського капіталу та розширення практики покриття капіталом фактично існуючих ризиків [183, 37]. Але лише посилення вимог до банківського капіталу недостатньо для того, щоб гарантувати недопущення фінансових криз у майбутньому, необхідно ретельніше контролювати ефективність системи управління банківськими ризиками.

З цієї причини Базель III пропонує додаткові заходи щодо побудови нагляду на основі оцінки ризиків конкретного банку та системних ризиків [18]:

1. Заходи, спрямовані на зниження проциклічності, включаючи запровадження контрциклічного буфера капіталу, базуючись на очікуваних, а не понесених збитках.

2. Заходи, спрямовані на поліпшення можливості системних фінансових інститутів протистояти збиткам.

3. Заходи, спрямовані на підвищення вимог до капіталу для системних фінансових інститутів у випадку здійснення операцій із деривативами на позабіржовому ринку.

4. Заходи, спрямовані на доопрацювання внутрішніх моделей банківських установ та подальшого їх аналізу на спроможність протистояти ризикам.

У цілому подальший розвиток нагляду на основі оцінки ефективності системи управління банківськими ризиками надає керівництву банку більше прав для управління ризикованими позиціями, але водночас покладає всю

відповідальність за результати управління саме на топ-менеджмент та акціонерів банку.

Процес трансформації вітчизняного банківського нагляду повинен враховувати відповідний європейський досвід. Основне завдання органу банківського нагляду країн-членів ЄС полягає у перевірці відповідності банків та інших банківських установ, які вони регулюють, нормам і вимогам, розробленим регуляторним органом, а також застосування заходів у разі виявлення недоліків у діяльності банку [357, 45].

Наглядовий контроль над банківською сферою у країнах-членах ЄС має два рівні:

- перед населенням (для забезпечення фінансової стабільності і надійності всієї банківської системи);
- перед вкладниками і кредиторами.

Проте такий дворівневий контроль має низку обмежень. Наприклад, наглядовий орган не може впливати на виконання окремих договорів між банками і їх контрагентами та (або) припиняти їх дію [233].

Зазначимо, що одним з основних документів, який використовується в європейському банківському нагляді, є «Основні принципи ефективного банківського нагляду», який містить 29 принципів. Умовно можна розділити ці принципи на три групи:

1. Загальні принципи ефективного банківського нагляду;
2. Принципи системи управління банківськими ризиками;
3. Принципи організації банківського нагляду (рисунок 3.1).

Згідно з принципами II групи, органи нагляду повинні встановлювати для банків розумні і відповідні мінімальні вимоги щодо достатності капіталу, що відображають ризики, на які наражається банк, і визначати складові капіталу, зважаючи на його здатність покривати збитки [280, 14].

Крім того, органи нагляду повинні пересвідчитися в наявності у банків та банківських груп процедур для всебічного управління ризиками (включаючи відповідний контроль з боку Ради банку та вищого керівництва) для визначення,

оцінки, моніторингу і контролю усіх суттєвих ризиків [280, 15]. Система управління банківськими ризиками повинна відповідати розміру і складності установи.

Рис. 3.1. Основні принципи банківського нагляду за групами*

* Джерело: складено автором

В процесі проведення перевірки органи нагляду повинні пересвідчитися, що [319]:

- в банках є управління банківським ризиком, який враховує профіль ризиків установи, а також є певні принципи і процедури для визначення, оцінки, моніторингу і контролю кредитного ризику;

- банки встановлюють і дотримуються адекватних принципів і процесів управління проблемними активами та оцінки достатності резервів для відшкодування можливих втрат;

- банки мають політику та процедури, які дають можливість керівництву визначати і керувати концентраціями в портфелі, а також мають ліміти щодо обмеження максимального розміру ризику щодо окремих осіб або груп пов'язаних осіб;

- банки мають ефективний моніторинг кредитування споріднених осіб, вживають належні заходи для контролю і зменшення ризиків, щоб списання таких кредитів відбувалося згідно із стандартними принципами і процесами;

- банки мають відповідні принципи та процеси для визначення, оцінювання, моніторингу і контролю ризику країни та ризику переказу при здійсненні міжнародної діяльності з кредитування й інвестування, а також для

підтримання адекватних резервів для відшкодування втрат за такими ризиками;

- в банках є принципи і процедури для ретельного визначення, оцінки, моніторингу і контролю ринкових ризиків; органи нагляду повинні мати повноваження для встановлення конкретних обмежень та/або спеціальних вимог до капіталу щодо ринкових ризиків, якщо на це є підстави;

- в банках існує стратегія управління ліквідністю, процедури визначення, вимірювання, моніторингу та контролю ризику ліквідності, механізм управління ліквідністю на щоденній основі, а також план на випадок непередбачених обставин для вирішення проблем з ліквідності;

- банки мають політику, принципи та процедури щодо управління ризиками для визначення, оцінювання, моніторингу і контролю/зменшення операційного ризику. Ці принципи і процедури мають відповідати розміру і ступеню складності діяльності банку;

- в банках є ефективна система визначення, оцінювання, моніторингу та контролю процентного ризику, що включає чітко визначену стратегію, затверджену Радою і впроваджену вищим керівництвом банку;

- банки регулярно оприлюднюють інформацію на консолідованій або індивідуальній основі, та що така інформація є легкодоступною та справедливо відображає їхній фінансовий стан, діяльність, вразливість до ризиків, стратегії управління ризиками, політику і процедури корпоративного управління;

- банки мають вимоги до внутрішнього аудиту та/або зовнішніх експертів щодо незалежної оцінки відповідних процедур, процесів та засобів управління ризиками;

- спостережна рада банку погоджує та здійснює моніторинг за стратегічними рішеннями банку, його бажанням брати на себе ризик, стратегією та пов'язаною з нею політикою, встановлює та поширює корпоративну культуру та цінності, а також визначає політику щодо конфліктів інтересів.

Успішне впровадження європейських принципів ефективного банківського нагляду в банківський сектор України передбачає наявність:

- компетентних і професійних фахівців у сфері банківського нагляду;

- певних законодавчих актів, що сприятимуть стабільній і стійкій банківській політиці;
- відповідних вимог до системи управління банківськими ризиками;
- відповідних вимог з ведення бухгалтерського обліку, складання фінансової звітності і розкриття інформації, виконання яких забезпечувало б фінансову прозорість банку.

Зрозуміло, що впровадження європейських основних принципів ефективного банківського нагляду може значно покращити стабільність сучасного банківського сектора України, який характеризується слабкою здатністю протистояти внутрішнім та зовнішнім кризовим явищам.

Наявність сучасних проблем розвитку вітчизняного сектору підтверджується кількістю ліквідованих за 2014 р. банків. Так, на 01.01.2015 р. кількість банків, що перебували на стадії ліквідації, становила 24 банки (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Динаміка основних показників банків, що перебували на стадії ліквідації за 2010-2015 рр. (станом на початок року)*

Показники**	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Кількість банків у режимі ліквідації**	13	18	21	22	23	24
Кошти боржників, млн грн	4 987	16 177	16 806	13 862	11 411	11 041
Вимоги клієнтів за депозитами, млн. грн	1 401	2 224	2 922	3 231	4 040	4 008
Виплата гарантованої суми відшкодування вкладникам Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, млн.грн	1 054	2 294	191	740	1 186	3 205

**Джерело: побудовано на основі [116;394]*

Подальше удосконалення вітчизняного банківського нагляду має бути пов'язано з пошуком нових і підвищенням ефективності діючих методів оцінки фінансового стану банків та якості системи управління ризиками.

Загальний алгоритм банківського нагляду за цими принципами наведено на рис. 3.2.

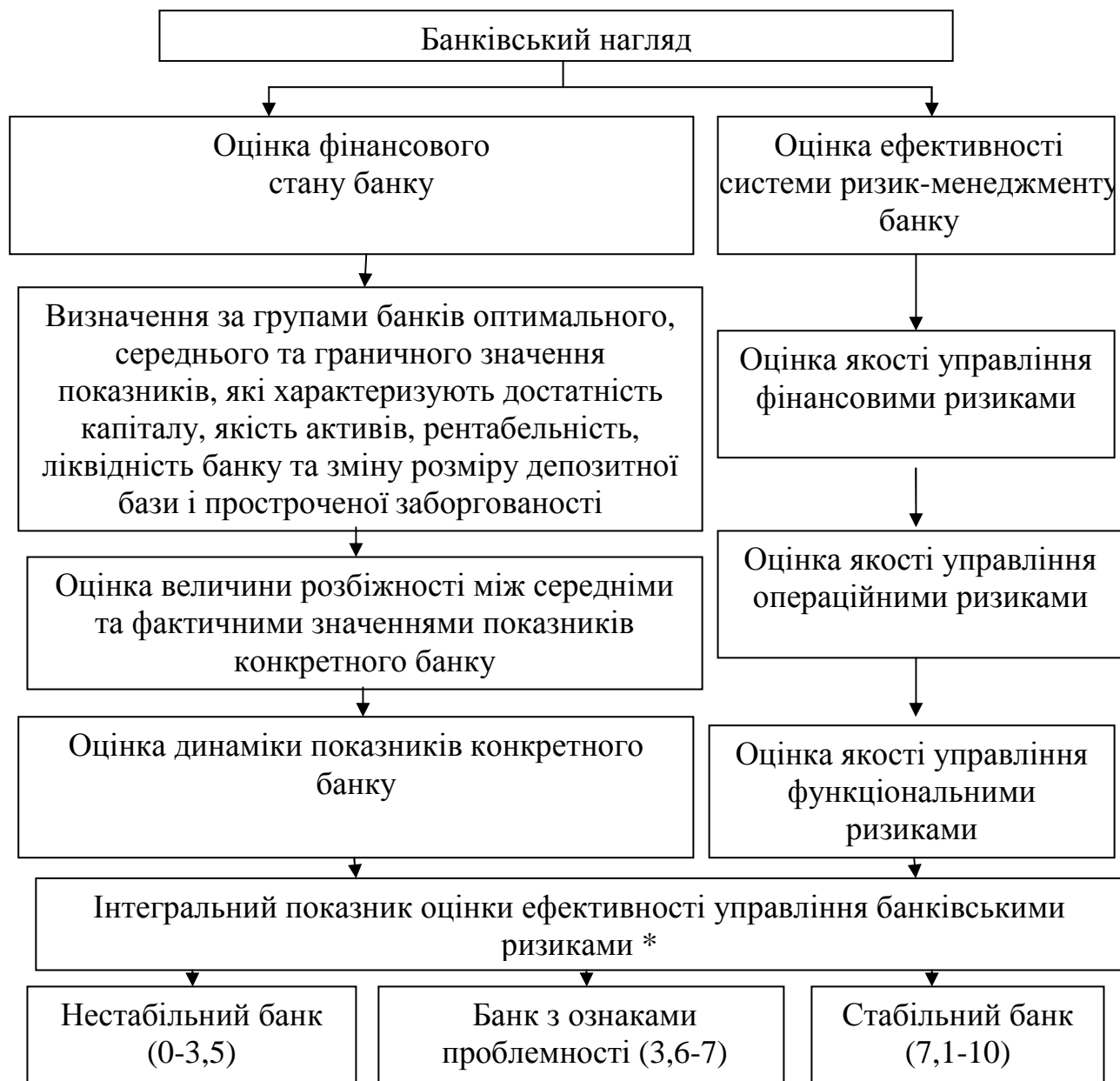

Рис. 3.2. Банківський нагляд на підставі оцінки ефективності системи управління банківськими ризиками**

* Примітка: алгоритм розрахунку інтегрального показника наведено у підрозділі 2.4.

** Джерело: складено автором.

Максимальна увага національного регулятора повинна бути зосереджена на групі банків, у яких інтегральний показник оцінки ефективності управління банківськими ризиками перебуває в інтервалі 0 – 3,5 (нестабільний банк).

Нестабільні банки можуть мати наступну характеристику:

- незадовільна структура активів та пасивів банку;
- від'ємний фінансовий результат;
- значне зменшення ресурсної бази у звітному періоді;
- низький рівень капіталізації;
- абсолютні та відносні показники фінансової звітності мають негативну динаміку;
- низький рівень якості управління банківськими ризиками.

Для таких банків здійснюється додатковий детальний аналіз активів та зобов'язань, визначаються причини змін у структурі доходів та витрат банку, а також дається оцінка ефективності використання інструментів системи управління банківськими ризиками. На підставі цього аналізу національний регулятор має прийняти рішення щодо проведення певних санаційних заходів або переведення банку до категорії «неплатоспроможного».

Таким чином, банківський нагляд має особливу увагу приділяти системі управління банківськими ризиками і вмінню своєчасно визначати потенційні загрози для стабільності банківської установи. Особливу увагу необхідно приділяти визначенню здатності керівництва банку забезпечити його подальший розвиток, визначений відповідними стратегічними цілями, навіть в умовах фінансової нестабільності.

3.2. Гарантування вкладів фізичних осіб як фактор покращення результативності управління банківськими ризиками

Гарантування вкладів є однією з складових гарантії фінансової стабільності банківського сектора економіки. Система страхування депозитів – це один із компонентів системи фінансової та економічної безпеки, яка передбачає також розвинену систему управління банківськими ризиками, стабільне макроекономічне середовище, ефективну грошово-кредитну політику, розвинений пруденційний нагляд тощо.

Дослідженню функціонування ефективної системи страхування депозитів присвячені роботи таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як М. Алексеєнко, С. Волосович, С. Козьменко, А. Кутарба, Т. Мазур, Т. Савченко, С. Тігіпко, І. Школьник.

Незважаючи на велику кількість праць – проблеми розвитку державної системи гарантування вкладів залишаються актуальними і потребують подальшого дослідження (особливо в питанні удосконалення системи у період сучасної фінансової кризи).

Відомо, що системи гарантування вкладів є у більш як 70 країнах світу. Загалом ці системи умовно можна поділити на два види: американську та німецьку.

Американська система гарантування вкладів передбачає створення особливого державного органу, діяльність якого фінансується спільно банками та державою. При цьому всі банки зобов'язані брати участь у гарантуванні вкладів. Подібна модель застосовується в Канаді, Великобританії, Японії.

За німецькою моделлю системою гарантування вкладів керують асоціації банків. Участь банків у такій системі є добровільною, а державне фінансування відсутнє. Німецька модель гарантування вкладів застосовується у Франції, Швейцарії, Нідерландах.

Зазначимо, що в межах ЄС функціонування системи гарантування депозитів є обов'язковим для всіх його держав-членів, починаючи з 1994 року, коли було ухвалено Директиву 94/19/ЄС «Щодо схем гарантування депозитів». Згідно з її вимогами кожна держава-член Європейського Союзу створює, офіційно визнає та контролює на своїй території одну або декілька систем гарантування депозитів [168].

Світова фінансова криза змусила Європейську комісію в липні 2010 року внести кардинальні зміни в зазначену Директиву ЄС, а саме [168]:

– перехід усіх систем гарантування депозитів на авансове фінансування;

– встановлення єдиного цільового розміру фонду гарантування депозитів на рівні 1,5 % від обсягу застрахованих депозитів (такий норматив має бути досягнутий за 10 років);

– можливість стягнення з банків надзвичайних внесків для поповнення фонду гарантування депозитів;

– можливість взаємного кредитування національними системами гарантування депозитів один одного;

– уніфікація кола застрахованих інструментів з виключенням з числа гарантованих депозитів рахунків державних органів і фінансових організацій;

– можливість встановлення підвищеного розміру відшкодування для окремих депозитів, що виникають у результаті угод з нерухомістю і певних подій у житті (одержання спадщини тощо) на період до 12 місяців;

– скорочення граничного терміну виплат до 7 календарних днів (у тому числі за рахунок передавання гарантованих зобов'язань в іншу, фінансово стійку кредитну організацію);

– скасування інституту франшизи, відповідно до якого допускалася можливість відшкодувати депозит на 90 %;

– скасування заліку зустрічних вимог при розрахунках відшкодування;

– регулярне стрес-тестування систем гарантування депозитів;

– покладання на банки обов'язку бути здатними в будь-який час на вимогу системи гарантування депозитів визначити розмір гарантованих зобов'язань і проінформувати про нього систему;

– встановлення єдиного стандарту інформування вкладника при придбанні депозитного продукту (про поширення на нього гарантії й порядку одержання відшкодування).

Пропоновані Європейською комісією заходи спрямовані на кардинальне реформування і подальшу уніфікацію систем гарантування (страхування) депозитів країн-членів ЄС із перспективою створення надалі єдиної загальноєвропейської системи [168].

Принципові відмінності у побудові систем страхування вкладів зумовлені як соціально–економічним розвитком країн, особливостями банківської діяльності, передумовами запровадження, так і стратегічними цілями розвитку фінансового сектора економіки.

Важливим аспектом системи гарантування вкладів є розмір страхового покриття, який зазвичай встановлюється на одного вкладника і гарантує або лише суму вкладу, або суму вкладу з відсотками. У деяких країнах світу держава гарантує всі банківські вклади в повному обсязі. Але у більшості країн встановлюється законодавчо закріплена сума гарантування, яка може періодично змінюватися.

Варто зауважити, що низка країн у своїй практиці використовує систему пропорційного страхування, під час якого відшкодуванню підлягає не весь вклад, а певний відсоток від загальної суми (як правило 5-20 %). Система пропорційного страхування стимулює вкладника ретельніше вибирати банківську установу для розміщення своїх коштів.

Системи страхування депозитів різняться також за ступенем охоплення вкладів страховим покриттям. Наприклад, у більшості країн не гарантуються міжбанківські депозити, боргові зобов'язання на пред'явника, а також зобов'язання банку щодо аукціонерів та керівництва. Як правило, страховий захист поширюється на вклади населення.

На думку Т. Мазура, аналіз міжнародного досвіду свідчить, що в основу побудови систем страхування депозитів повинні бути покладені такі основоположні принципи:

- систему страхування депозитів слід організувати на основі поєднання організаційної та фінансової співучасті як недержавних, так і державних структур;

- участь у системі страхування депозитів повинні брати всі банки та фінансові установи, що приймають депозити;

- страхові тарифи у межах банків-страхувальників мають диференціюватися залежно від ступеня їх загальної ризикогентності (ступінь

ризикогентності постійно вивчається фондом страхування депозитів);

– до страхування вкладів фізичних і юридичних осіб потрібно застосовувати різні підходи [261, 97].

Зазначимо, що основними рисами ефективної системи страхування депозитів є:

- участь державних інститутів у системі гарантування вкладів;
- широка кампанія з інформування громадськості;
- чітко визначені повноваження та обов'язки страхувальника депозитів та розміру гарантованої суми відшкодування за вкладами;
- оцінка банківської діяльності на основі системи управління ризиками;
- чітко визначені повноваження та обов'язки страхувальника депозитів;
- наявність механізму виведення з фінансової системи неплатоспроможних банків найменш витратним методом;
- можливість продажу неплатоспроможного банку інвестору;
- тісна співпраця страхувальника депозитів з національним регулятором та банками;
- обов'язкова участь банків у системі гарантування вкладів;
- зважена процентна політика, що утримує від високих ризиків.

Відомо, що через неефективну систему гарантування вкладів ринкова дисципліна падає: вкладники менш зацікавлені в моніторингу діяльності банків, а банки схильні до збільшення своїх ризиків.

В Україні впроваджено державну систему страхування вкладів. Її правовою основою є Указ Президента «Про заходи щодо захисту прав фізичних осіб-вкладників комерційних банків України», Закон України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», а також «Положення про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб», затверджене Кабінетом Міністрів і Національним банком України.

Відповідно до вказаних нормативних документів Фонд гарантування вкладів фізичних осіб (надалі – Фонд) є установою, що виконує спеціальні функції у сфері гарантування вкладів фізичних осіб та виведення

неплатоспроможних банків з ринку. Керують ним адміністративна рада, що складається з п'яти осіб – один представник Кабінету Міністрів України, два представники Національного банку України, один представник профільного комітету Верховної Ради України та директор – розпорядник Фонду (за посадою) [355].

Участь банків у Фонді є обов'язковою (банк набуває статусу учасника в день отримання ним банківської ліцензії). На початок 2014 року учасниками Фонду було 178 банки. За 2014 рік кількість банків змінювалась, зокрема, у зв'язку з реорганізацією та ліквідацією банків, і на кінець року становила 161 банківську установу [394].

До жовтня 2012 р. учасники Фонду, які не виконували встановлених нормативів та яким, за рішенням НБУ, було заборонено здійснювати банківську діяльність, переводилися до категорії тимчасових учасників Фонду (банк повертав до Фонду Свідоцтво учасника Фонду і отримував Довідку тимчасового учасника). Вклади, які були залучені банком після переведення його до категорії тимчасових учасників, Фондом не гарантувалися. На теперішній час, після прийняття відповідних законодавчих змін наприкінці 2012 р., категорії «тимчасовий учасник Фонду» не існує.

На сьогоднішній день Фонд гарантування вкладів фізичних осіб функціонує на засадах, встановлених Законом України від 23 лютого 2012 року N 4452-VI «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», який набув чинності 22 вересня 2012 року. Даним Законом розширено повноваження Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, зокрема в частині щодо виведення неплатоспроможних банків з ринку шляхом здійснення тимчасової адміністрації та ліквідації неплатоспроможних банків. Також Законом передбачено умови, при настанні яких банк може бути віднесено до категорії проблемних та неплатоспроможних. Водночас, з двох місяців до 7 днів скорочено термін початку виплат коштів вкладникам у випадку прийняття рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банків.

На виконання свого основного завдання – забезпечення функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку – Фонд здійснює такі функції [355]:

- веде реєстр учасників Фонду;
- акумулює кошти, отримані з джерел, визначених статтею 19 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», здійснює контроль за повнотою і своєчасністю перерахування зборів кожним учасником Фонду;
- інвестує кошти Фонду в державні цінні папери України;
- здійснює випуск облігацій у порядку та за напрямками розміщення, визначеними Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», і видачу фінансових векселів у випадках, передбачених законом про Державний бюджет України на відповідний рік;
- здійснює заходи щодо організації виплат відшкодувань за вкладами в разі прийняття рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку;
- здійснює регулювання участі банків у системі гарантування вкладів фізичних осіб;
- бере участь в інспекційних перевірках проблемних банків за пропозицією Національного банку України;
- застосовує до банків та їх керівників відповідно фінансові санкції і накладає адміністративні штрафи;
- здійснює процедуру виведення неплатоспроможних банків з ринку, у тому числі шляхом здійснення тимчасової адміністрації та ліквідації банків, організовує відчуження активів і зобов'язань неплатоспроможного банку, продаж неплатоспроможного банку або створення та продаж перехідного банку;
- здійснює перевірки банків;
- надає фінансову підтримку банку;
- здійснює аналіз фінансового стану банків з метою виявлення ризиків у їхній діяльності та прогнозування потенційних витрат Фонду на виведення неплатоспроможних банків з ринку та відшкодування коштів вкладникам;

- надає цільову позику банку для виплат вкладникам банку коштів за договорами банківського вкладу, термін дії яких закінчився, та за договорами банківського рахунку;

- здійснює заходи щодо інформування громадськості про функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб, захисту прав та охоронюваних законом інтересів вкладників, підвищення рівня фінансової грамотності населення;

- вивчає та аналізує тенденції розвитку ринку ресурсів, залучених від вкладників учасниками Фонду.

Згідно з чинним законодавством, джерелами формування коштів Фонду є [355]:

- 1) початкові збори з учасників Фонду;
- 2) регулярні збори з учасників Фонду;
- 3) спеціальний збір до Фонду;
- 4) доходи, одержані від інвестування коштів Фонду в державні цінні папери України;
- 5) доходи, одержані у вигляді процентів, нарахованих Національним банком України за залишками коштів на рахунках Фонду, відкритих в Національному банку України;
- 6) кредити, залучені від Національного банку України;
- 7) неустойка (штрафи, пеня) від банків - учасників;
- 8) кошти, що були внесені Національним банком України в розмірі 20 мільйонів гривень на день створення Фонду;
- 9) кошти з Державного бюджету України;
- 10) доходи від надання фінансової підтримки приймаючому банку;
- 11) благодійні внески, гранти, технічна допомога, у тому числі від іноземних осіб;
- 12) кошти, отримані від виконання заходів, передбачених планом врегулювання, зокрема від продажу неплатоспроможного банку або перехідного банку, ліквідації банку.

Загальна сума надходжень до Фонду протягом 2013 року складала 3 371,4 млн. грн. У структурі надходжень найбільшу питому вагу мали регулярний збір – 78,01% та чистий дохід від інвестування коштів в державні цінні папери – 21,15% (таблиця 3.2).

Таблиця 3.2

Надходження коштів до Фонду за 2009 – 2013 рр. (на кінець року)*

Джерело формування коштів Фонду, млн. грн	2009	2010	2011	2012	2013
Початковий збір	7	3	5	5	10
Регулярний збір	920	961	1 285	1 433	2 630
Пеня за несвоєчасне або неповне перерахування зборів	0,2	0,4	9	-	0,4
Чистий дохід від інвестування в державні цінні папери	397	348	317	754	713
Відсотки, нараховані на залишки коштів на розрахункових рахунках Фонду, відкритих в НБУ	31	25	21	14	16
Інші джерела (проценти за цільовою позикою неплатоспроможного банку)	-	-	-	-	2
Всього надходжень	1 355,2	1 337	1 637	2 206	3 371,4

*Джерело: складено на основі [394]

В динаміці, в порівнянні з 2012 р., показник регулярного збору в 2013 р. збільшився на 1 197,0 млн. грн. або майже в два рази, що пов'язано із запровадженням з II кварталу 2013 р. регулярного збору у формі диференційованого збору. Значний приріст показника початкового збору на 5,2 млн. грн. пов'язаний з реєстрацією протягом 2013 р. восьми нових банків.

Після глобальної фінансової кризи 2008-2009 рр. більшість країн зробили певні поправки у законодавстві, що регулює роботу системи гарантування вкладів.

Наприклад, у США було змінено розрахункову базу для обчислення страхових внесків банків. Тепер при розрахунках страхових внесків, що підлягають сплаті до фонду страхування депозитів, ставка внеску буде

застосовуватися не до обсягу депозитів, а до середніх сукупних активів за мінусом середнього матеріального капіталу (tangible equity) [409, 3].

Також були спрощені правила (критерії) для визначення припустимих одержувачів страховки, а саме: були зняті обмеження на одержання компенсацій для директорів і менеджерів банку, їх близьких родичів й аудиторів [409, 3].

З метою відновлення довіри суспільства до банківських установ майже всі країни збільшили гарантії за вкладами. Наприклад, у США гарантоване державою страхове покриття банківських вкладів було збільшено зі 100 до 250 тис. дол. Міністри фінансів країн ЄС схвалили поетапне підвищення мінімальних гарантій за приватними вкладами з 20 до 100 тис. євро до кінця 2011 року, при цьому першим етапом було підвищення мінімуму до 50 тис. євро на середину 2009 року [203, 54].

В Україні кожному вкладнику відшкодовуються кошти в розмірі вкладу, включаючи відсотки, нараховані на день прийняття рішення Національним банком України про віднесення банку до категорії неплатоспроможних та початку процедури виведення Фондом банку з ринку, але не більше 200 000 грн.

При цьому Фонд не відшкодовує кошти [355]:

- 1) передані банку в довірче управління;
- 2) за вкладом у розмірі менше 10 гривень;
- 3) за вкладом, підтвердженим ощадним (депозитним) сертифікатом на пред'явника;
- 4) розміщені на вклад у банку особою, яка була членом спостережної (наглядової) ради, правління (ради директорів), ревізійної комісії банку, якщо з дня її звільнення з посади до дня прийняття Національним банком України рішення про віднесення такого банку до категорії неплатоспроможних не минув один рік;
- 5) розміщені на вклад у банку особою, яка надавала банку професійні послуги як аудитор, юридичний радник, суб'єкт оціночної діяльності, якщо ці послуги мали безпосередній вплив на виникнення ознак неплатоспроможності банку і якщо з дня припинення надання послуг до дня прийняття Національним

банком України рішення про віднесення такого банку до категорії неплатоспроможних не минув один рік;

б) розміщені на вклад власником істотної участі банку;

7) розміщені на вклад особою, яка на індивідуальній основі отримує від банку проценти за вкладом на більш сприятливих договірних умовах, ніж звичайні, або має інші фінансові привілеї від банку;

8) за вкладом у банку, що є предметом застави та забезпечує виконання зобов'язань вкладника перед цим банком, в обсязі таких зобов'язань;

9) за вкладами у філіях іноземних банків.

Зазначимо, що за роки функціонування Фонду сума відшкодування за вкладами підвищувалася 11 разів. На сьогоднішні розмір гарантованої суми відшкодування складає 200 тисяч гривень.

За даними Фонду, на 01.01.2015 сума вкладів фізичних осіб становила 382 млрд грн, що на 21 млрд грн менше, ніж станом на 01.01.2014 р. За цей же період на 1 млн осіб зменшилася кількість вкладників-фізичних осіб в учасниках Фонду (таблиця 3.3).

Таблиця 3.3

Основні показники системи гарантування вкладів фізичних осіб за 2008–2015 рр. (на початок року)

Період	Сума вкладів фізичних осіб, млрд грн	Кількість вкладників, млн. осіб	Середній розмір вкладу, грн	Сума гарантування), грн.
2008	155	30	5 243	50 000
2009	205	34	5 935	150 000
2010	198	32	6 273	150 000
2011	254	33	7 802	150 000
2012	283	35	8 072	150 000
2013	338	44	7 619	200 000
2014	403	47	8 486	200 000
2015	382	46	8 213	200 000

**Джерело: складено на основі [394]*

Як видно з таблиці, середній розмір вкладу фізичних осіб на 01.01.2015 р. зменшився на 273 грн і становив 8 213 грн.

Зазначимо, що до початку 2005 р. сума гарантування вкладу фізичних осіб була значно меншою середнього розміру вкладу. Так, станом на 01.01.2001 середній розмір вкладу становив 1 046 грн, а сума гарантування лише 500 грн. На початок 2002 р. сума гарантування збільшилася до 1 200 грн, але середній розмір вкладу вже становив 1 915 грн. І тільки на початку 2005 р. ситуація змінилася на протилежну: середній розмір вкладу становив 2 559 грн, а сума гарантування вкладу – 3 000 грн [394].

На початок 2009 р. сума гарантування перевищувала середній розмір вкладу майже у 25 рази, на початок 2010 р. – у 24 рази, на початок 2011 р. та 2012 р. – у 19 разів, на початок 2013 р. – у 26 рази, на початок 2014 р. – у 23 рази, на початок 2015 р. – у 24 рази [394].

Співвідношення середнього розміру вкладу та суми гарантування за період 2008-2015 рр. вказані на рисунку 3.3.

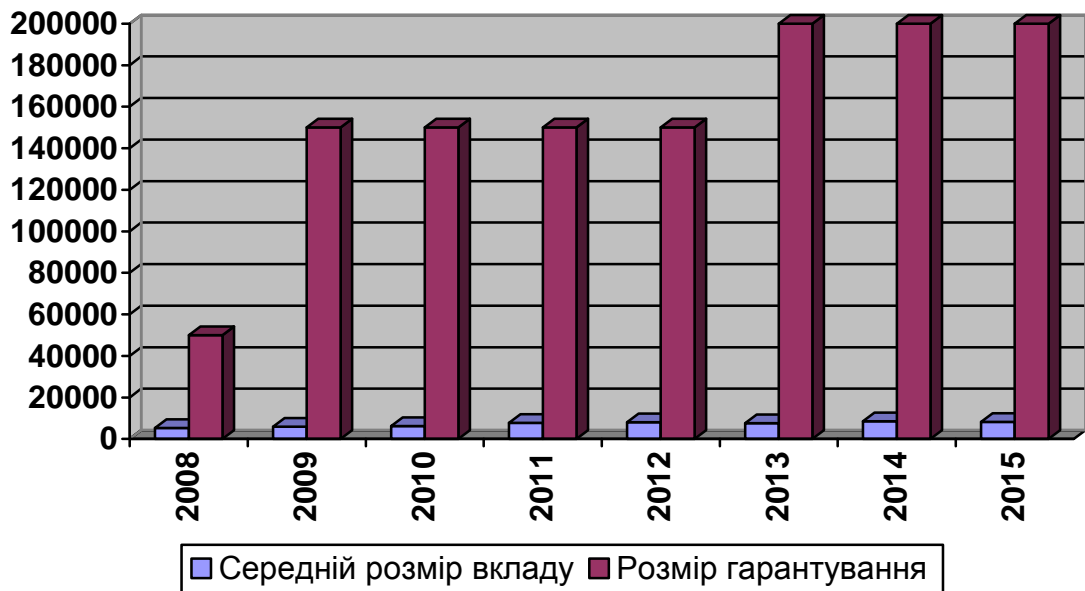

Рис. 3.3. Співвідношення середнього розміру вкладу та суми гарантування за 2008-2015 рр. (на початок року)*

Джерело: побудовано на основі [394].

З одного боку, такий високий рівень гарантованої суми вкладу збільшує довіру до банківської системи України, з іншого, як стверджують фахівці

Міжнародної організації страховиків депозитів, сума гарантування має бути обґрунтованою, адже суттєве її завищення породжує проблему «морального ризику» (moral hazard), коли вкладники і банки перекладають свої ризики на систему страхування вкладів, завдаючи значних збитків фінансовому сектору країни. Моральний ризик може виникати, наприклад, у ситуаціях, коли вкладники та інші кредитори вважають, що вони захищені від будь-яких втрат, або вважають, що конкретному банку не дозволять збанкрутуватися за жодних умов [417].

На наш погляд, для удосконалення системи гарантування вкладів необхідно підвищити відповідальність вкладників за ступенем процентного ризику. Для цього необхідно визначати суму гарантування відповідно до величини процентної ставки депозиту, тобто залежно від ступеня ризику, на який свідомо зважилися вкладники на момент укладання депозитного договору.

Певні суми відшкодування вкладів Фондом залежно від рівня процентної ставки депозиту наведено в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

Сума відшкодування вкладів фізичних осіб залежно від рівня процентної ставки за депозитом*

Процентна ставка за депозитом	Сума відшкодування вкладу
За ринковою ставкою плюс від 1 до 3 %	100 % суми вкладу, але не більше гарантованої суми відшкодування за чинним законодавством (нині – 200 000 грн)
За ринковою ставкою плюс 4 %	90 % суми вкладу, але не більше 180 000 грн
За ринковою ставкою плюс 5 %	80 % суми вкладу, але не більше 160 000 грн
За ринковою ставкою плюс 6 %	70 % суми вкладу, але не більше 140 000 грн
За ринковою ставкою плюс від 7 до 9 %	60 % суми вкладу, але не більше 120 000 грн
За ринковою ставкою плюс 10 і більше процентів	відшкодування відсутнє

* Джерело: складено автором

Зрозуміло, що запропонована диференціація відшкодування вкладів може створювати для вкладника певні труднощі у визначені гарантії за вкладом, тому необхідно законодавчо затвердити відповідну норму, за якою банк повинен самостійно визначати та вказувати суму гарантованого відшкодування вкладу у депозитному договорі. Правильність визначення розміру гарантованого відшкодування при укладені депозитного договору у подальшому має перевіряти Фонд.

Крім впровадження диференційної суми гарантування вкладів, моральний ризик можна мінімізувати також шляхом просування певних стимулів для створення якісного корпоративного управління і надійної системи управління банківськими ризиками, збільшення рівня ринкової дисципліни, системи регуляторного нагляду тощо.

Важливою метою існування системи гарантування вкладів в Україні має бути не тільки захист інтересів вкладників, а і запобігання банкрутств банківських установ. Тому система захисту депозитів повинна поєднувати в собі власне механізм контролю. Контрольна функція Фонду регулюється Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» 23.02.2012 № 4452-VI.

У відповідності до чинного законодавства, Фонд має право здійснювати перевірку банку щодо контролю за виконанням ним зобов'язань у зв'язку з участю в системі гарантування вкладів фізичних осіб на предмет [355]:

- 1) достовірності наданої Фонду звітності;
- 2) повноти і своєчасності розрахунків з Фондом за зборами до Фонду та нарахованою пенею;
- 3) повноти і достовірності ведення бази даних про вкладників;
- 4) дотримання вимог щодо інформування вкладників про участь банку у Фонді.

Але при цьому потрібно відзначити, що спеціалісти Фонду мають обмежені можливості щодо оцінки ефективності діючої системи управління банківськими ризиками банку.

Крім удосконалення механізму контролю Фонду, ще одним з елементів покращення системи гарантування вкладів є приєднання АТ «Ощадбанк» до учасників Фонду. Як вважає С. Тігіпко, це питання є принциповим принаймні з двох причин:

- неучасть Ощадбанку в системі страхування (гарантування) необґрунтовано зміцнює його конкурентні переваги перед іншими банками;
- Ощадбанк як один із найбільших операторів ринку вкладів населення може опинитися у складній фінансовій ситуації, і тоді заходи щодо її врегулювання ляжуть важким тягарем на державний бюджет України [402, 6].

Зазначимо, до нинішнього часу чітко не визначено механізм повернення виплат у разі банкрутства Ощадбанку. Тому є висока ймовірність того, що вклади будуть відшкодовуватися протягом невизначеного часу, як це відбувається сьогодні в Україні з поверненням коштів вкладникам Ощадбанку СРСР.

Наступним кроком удосконалення системи гарантування вкладів є перехід до диференційованих ставок за регулярним збором до Фонду (це стимулюватиме банки до підвищення якості управління ризиками). На теперішній час розмір базової річної ставки регулярного збору становить 0,5 % бази нарахування (середньоарифметична за розрахунковий період сума щоденних балансових залишків на рахунках з обліку вкладів та відсотків за ними) в національній валюті та 0,8 % бази нарахування в іноземній валюті [394].

Пропонуємо визначати регулярний збір до Фонду залежно від значення інтегрального показника оцінки ефективності системи управління ризиками (таблиця 3.5).

Упровадження диференційних ставок потребує застосування спеціалістами Фонду відповідного механізму оцінки фінансового стану та системи управління банківськими ризиками банку, а також внесення певних змін у чинне законодавство, зокрема в Законах України «Про Національний банк України», «Про банки і банківську діяльність», «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб».

Таблиця 3.5

Сума регулярного збору залежно від значення інтегрального показника оцінки ефективності системи управління ризиками*

Фінансовий стан	Діапазон значення інтегрального показника**	Сума регулярного збору, %
Стабільний	7,1–10,0	0,5 від обсягу залучених вкладів
Проблемний	3,6–7,0	1,5 від обсягу залучених вкладів
Нестабільний	0–3,5	переведення у категорію неплатоспроможного банку

* Джерело: складено автором

**алгоритм визначення інтегрального показника фінансового стану банку дивись в параграфі 2.4.

Зазначимо, що введення диференційної суми відшкодування вкладів та диференційного регулярного збору дозволить значно збільшити фінансові ресурси Фонду. Це, у свою чергу, може призвести до розробки процедур гарантування вкладів не тільки фізичних осіб, а й, наприклад, фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності і юридичних осіб, які належать до малого бізнесу.

3.3 Вплив сучасної грошово-кредитної політики національного регулятора на банківські ризики

Стабілізація сфери грошового обігу як необхідної складової зменшення рівня фінансових ризиків зумовлює потребу в розробці ефективної грошово-кредитної політики.

Світова практика має значний досвід грошово-кредитного регулювання, але маловивчені чинники сучасної фінансової кризи і відсутність єдиного розуміння впливу певних ризиків на функціонування трансмісійного механізму грошово-кредитної політики ускладнюють застосування відповідних антикризових заходів.

Теоретичні засади та практичні рекомендації для удосконалення грошово-кредитної політики розробляли вітчизняні і зарубіжні науковці. Серед авторів класичних праць, які працювали над розробкою систем грошово-кредитного регулювання, особливе місце займають Дж. Кейнс, М. Стоун, Ф. Мішкін, М. Фрідман. В Україні дослідженням цієї проблем займалися О. Андреева, Р. Лисенко, В. Міщенко, О. Петрик.

Разом з тим, проблема вибору цілей і механізмів реалізації грошово-кредитного регулювання досі не має остаточного вирішення, що залишає широкий простір для подальших наукових досліджень. Недостатня повно розкрита проблема впливу грошово-кредитної політики на ризики банківської системи.

З метою дослідження цієї проблеми необхідно спочатку розглянути специфіку вітчизняної грошово-кредитної політики у період глобальної фінансової кризи 2008-2009 рр.

Той період характеризується проявом ризиків, викликаних фінансовою кризою, зниженням темпів глобального зростання, скороченням притоку капіталу та попиту на експортну продукцію України. У 2008 р. відбулося зменшення валютних надходжень за експортними операціями та зовнішніми запозиченнями, що обумовило формування дефіциту іноземної валюти та збільшення валютного ризику у банківських установах. Реальний приріст ВВП у 2008 р. становив 2,1%, від'ємне значення зведеного сальдо платіжного балансу склало більше 1 млрд дол, торговельного балансу 13,4 млрд дол, споживчі ціни року зросли на 22,3 % [366].

У 2009 році грошово-кредитна політика також здійснювалася при значному зниженні зовнішнього попиту на вітчизняну продукцію, згортанні іноземних інвестицій, суттєвому ускладненні доступу до зовнішніх фінансових ресурсів. Все це призвело до подальшого зменшення всіх видів доходів, особливо валютних, обумовило труднощі з наповненням бюджету.

Крім того, початок 2009 р. характеризувався посиленням девальваційних процесів, ажіотажним настроєм населення щодо купівлі валюти та вилученням

коштів з банківської системи, що, у свою чергу, спричинило зменшення кредитування економіки, збільшення ризику ліквідності у банках, скорочення золотовалютних резервів НБУ.

Падіння ВВП становило у I кварталі 2009 р. 20,3 %, у II кварталі – 18 %, промислове виробництво за сім місяців скоротилося на 30,4 %, експорт зменшився на 48,5 %, рівень безробіття становив 2,2 %, чистий притік зовнішніх інвестицій до України скоротився у 2,9 рази, а приплив іноземних запозичень за кредитами та облігаціями, який спостерігався у 2008 р. (10,2 млрд дол.), змінився на їх чистий відтік у 2009 р. (– 4,5 млрд дол.). Перевищення бюджетних видатків над отриманими доходами за перше півріччя 2009 р. зросло до 9,6 млрд грн. Інфляція залишилася на високому рівні – за сім місяців 2009 р. індекс споживчих цін зріс на 8,5% [366].

Здійснювана антикризова політика національного регулятора мала міжнародну підтримку, що забезпечило отримання чергових траншів кредиту Міжнародного валютного фонду, частина яких спрямовувалася на фінансування дефіциту державного бюджету. Також ця підтримка дозволила частково стримувати зменшення міжнародних резервів НБУ.

У 2009 р. не вдалося відновити обсяги кредитування економіки на рівні, достатньому для підтримування процесів відновлення економічного зростання. Головним каналом випуску в обіг коштів залишався кредитний, через який було випущено в обіг 59 % від загального обсягу коштів. Через канал валютного ринку відбувалося переважно їх вилучення. Як наслідок, за результатами семи місяців 2009 р./ обсяг чистої кредитної емісії порівняно з початком року лишився майже незмінним, а монетарна база зросла на 1,4 % [366].

Аналізуючи грошово-кредитну політику цього періоду можна зробити висновки, що зовнішні шоки у поєднанні із внутрішніми дисбалансами призвели до загострення системних ризиків банківської системи, реального сектора економіки та валютного ринку.

Негативний вплив на стан економіки спричиняли несвоєчасне і неповне фінансування передбачених державним бюджетом заходів з економічного

розвитку. Водночас відбулося суттєве зростання питомої ваги бюджетних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення. Спостерігався істотний вплив коштів з депозитних рахунків фізичних осіб, посилювався попит на іноземну валюту, скоротився обсяг операцій на міжбанківському кредитному ринку.

В цьому періоді зростає ризик проблемних кредитів, пов'язаний із зменшенням платоспроможності позичальників, не була стабілізована ситуація в динаміці депозитів фізичних і юридичних осіб. Посилюються ризики в реальному секторі економіки, де упродовж всього періоду спостерігається падіння обсягів майже в усіх галузях виробництва.

Дії щодо підтримки ліквідності банківської системи та забезпечення стабільності валютного ринку було вжито в умовах суттєвого порушення рівноваги між вартістю ресурсів, які надавалися банкам через механізм рефінансування, та потенційною дохідністю їх використання для купівлі валюти. Це призвело до швидкого перетікання частини банківських активів у валютну форму, що спровокувало подальше підвищення попиту на іноземну валюту [353, 2].

Гострота ситуації з банківськими ризиками була обумовлена високим рівнем відкритості економіки, не підкріпленої достатньою конкурентоспроможністю і відповідними інституційними та фінансовими механізмами, а також, структурно-інституційними диспропорціями реального сектора та схильністю до споживчої моделі економічного зростання, що склалася за останні роки [353, 2].

Наслідки глобальної фінансової кризи 2008-2009 рр. доводять необхідність проведення відповідних змін у грошово-кредитній політиці країни.

Відомо, що грошово-кредитна політика – це організаційно оформлений регулятивний механізм зі своїми специфічними цілями, каналами, інструментами та роллю в державному економічному регулюванні [252, 19].

Механізм, за допомогою яких національний регулятор досягає стратегічних цілей грошово-кредитної політики, називається монетарними. У наукових працях

традиційною є класифікація, яка передбачає розподіл монетарних інструментів на дві групи, а саме [290, 25]:

– монетарні інструменти, які впливають на фінансовий сектор (рефінансування банків, процентні ставки на фінансовому ринку, обсяги кредитів та депозитів, нормативи обов'язкового резервування тощо);

– монетарні інструменти, що впливають на реальний сектор економіки (курс національної валюти, розмір інвестицій, валовий внутрішній продукт тощо).

Монетарні інструменти впливають на фінансовий сектор економіки за допомогою трансмісійного механізму, який включає в себе п'ять каналів, що пов'язані з банківськими ризиками (рисунок 3.4).

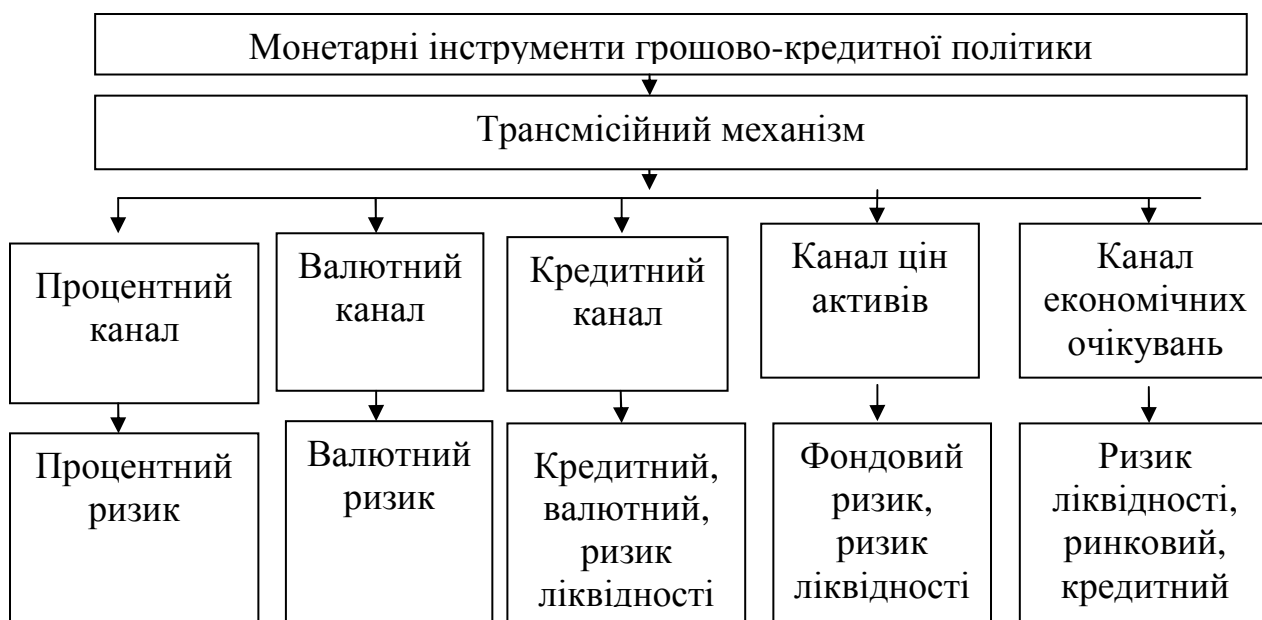

Рис. 3.4. Взаємозв'язок каналів трансмісійного механізму грошово-кредитної політики з банківськими ризиками*

* Джерело: складено автором

1. Процентний канал. Дія цього каналу полягає в тому, що процентна політика національного регулятора прямо впливає на ставки банківських установ, які у свою чергу починають регулювати інтенсивність переміщення капіталу між різними сегментами фінансового ринку [291, 8].

За допомогою процентного каналу НБУ може впливати на рівень заощадження, інвестицій та споживання. Національний банк України протягом

2014 року тричі збільшував розмір облікової ставки: з 15.04.2014 її було збільшено з 6,5 до 9,5% річних, з 17.07.2014 – до 12,5% річних, з 13.11.2014 – до 14,0% річних. Відповідно збільшувались і процентні ставки за інструментами рефінансування постійної дії. Зокрема процентну ставку за забезпеченими кредитами рефінансування овернайт було збільшено з 7,5 до 17,5% річних [367, 66].

Відповідно збільшувались і процентні ставки за постійно діючими механізмами рефінансування. Так, середньозважені процентні ставки за тендерними кредитами та операціями прямого репо зросли до 19,0 і 19,2% річних у грудні 2014 року порівняно з 6,5 та 6,5 % річних у грудні 2013 року відповідно [367, 66].

У цілому середньозважена ставка за всіма інструментами рефінансування збільшилася з 6,8 % річних на кінець 2013 р. до 18,0 % річних на кінець 2014 р [367, 66].

Процентні ставки рефінансування за 2008-2014 рр. вказані в таблиці 3.6.

Таблиця 3.6

Процентні ставки рефінансування за 2008 – 2014 рр. (на кінець року), %*

Рік	Облікова ставка НБУ	Середньозважена ставка за всіма інструментами	у тому числі:				
			Стабілізаційні кредити	Кредити, надані шляхом проведення тендеру	Кредити овернайт	Операції прямого репо	Інші кредити
2008	12,0	15,3	-	16,6	16,0	13,8	14,1
2009	10,25	16,7	-	20,6	18,1	21,6	16,0
2010	7,75	11,6	-	11,1	11,3	9,4	11,9
2011	7,75	12,4	-	12,5	9,4	12,6	-
2012	7,5	8,1	9,5	7,5	8,8	7,9	-
2013	6,5	6,8	8,5	6,5	7,6	6,5	-
2014	14,0	18,0	-	19,0	17,5	19,2	-

* Джерело: складено на основі [116]

Як зазначалося раніше, з позиції системи управління банківськими ризиками, цей трансмісійний канал пов'язано з процентним ризиком (офіційна облікова ставка прямо впливає на короткострокові ставки на фінансовому ринку і через криву дохідності – на довгострокові).

Моделювання етапів дії процентного каналу дало змогу спеціалістам НБУ довести, що підвищення облікової ставки національного регулятора на 0,5 процентних пунктів призводить до одночасного зростання середньозваженої ставки за всіма інструментами рефінансування НБУ [252, 19]. Але зміна облікової ставки майже не впливає на процентні ставки за кредитами овернайт, що свідчить про обмежені можливості національного регулятора впливати на короткострокові процентні ставки на міжбанківському ринку за допомогою цього каналу.

Крім того, важливим результатом дослідження процентного каналу був висновок про те, що банківська система використовує факт зміни значення офіційної облікової ставки для коригування процентних ставок за банківськими та депозитними операціями в національній валюті у напрямі їх підвищення. Причому процентні ставки за депозитами зростають менше і впродовж коротшого часу, ніж процентні ставки за кредитами банків [252, 19].

2. Валютний канал. Цей канал передає імпульси, породжувані у сфері валютного регулювання, в фінансовий та реальний сектори економіки. Валютний канал безпосередньо пов'язаний з валютним ризиком.

Експерти НБУ у процесі дослідження дій каналу виявили зв'язок між зростанням грошової бази на 1 % та посиленням (ревальвацією) офіційного обмінного курсу гривні протягом перших трьох місяців на 0, 1% [252, 22]. Такий зв'язок є наслідком сучасної політики прив'язки курсу гривні до долара США, що спричиняє подальший тиск на гривню у напрямі її ревальвації та збільшує розмір валютного ризику через зростання попиту на національну валюту.

У 2014 році Національний банк України перейшов до політики гнучкого валютного курсу та змінив порядок розрахунку офіційного курсу гривні до долара США, встановивши його на рівні середньозважених ринкових котирувань. Такі зміни призвели до збільшення валютного ризику банківського

сектору України. З метою його зменшення в 2014 році Національний банк України відновив практику проведення валютних аукціонів.

Ринковий курс гривні до долара США протягом грудня 2014 року знизився за безготівковими операціями на міжбанківському валютному ринку України (МВРУ) на 5,34 %, а за підсумками 2014 року – на 93,46 % – до 1 576,86 грн. за 100 дол. США. Обмінний курс гривні до долара США на готівковому ринку протягом грудня 2014 року знизився на 6,10%, у цілому з початку 2014 року – на 96,93% – до 1 631,01 грн. за 100 дол. США. У листопаді реальний ефективний обмінний курс (РЕОК) гривні знизився на 4,3 % порівняно з жовтнем 2014 року. Здебільшого це було викликано змінами в динаміці номінального обмінного курсу гривні, який зменшився на 4,7% у зв'язку із знеціненням гривні. Відносно грудня 2013 року РЕОК гривні в 2014 року знизився на 21,4% [116, 57].

3. Кредитний канал. Цей канал відображає вплив монетарних інструментів на доступність ресурсів на фінансових ринках. Він базується на припущенні, що національний регулятор у процесі здійснення грошово-кредитної політики впливає на зміну пропозиції кредитних ресурсів та рівень кредитного ризику і ризику ліквідності, передусім через зміну обсягів вільних резервів банківської системи.

Дослідження експертами НБУ роботи цього каналу виявило той факт, що збільшення грошової бази на 1 % веде до одночасного збільшення обсягів залучених банками депозитів на 0,5 %, а через дев'ять місяців – до збільшення на 1 % обсягів наданих кредитів, що свідчить про накопичення банками достатнього рівня ліквідності [252, 22].

Одним з інструментів кредитного каналу є вимоги до формування банками обов'язкових резервів. Обов'язковому резервуванню підлягають усі залучені банком кошти, за винятком кредитів, залучених від банків-резидентів, коштів, залучених від міжнародних фінансових організацій, а також коштів, залучених на умовах субординованого боргу. З 01.01.2015 було встановлено наступні нормативи обов'язкового резервування: за депозитами на вимогу юридичних і фізичних осіб у національній та іноземній валютах – 6,5 %, за строковими

депозитами юридичних і фізичних осіб у національній та іноземній валютах – 3,0 % [367, 68] (додаток Е).

Середній розрахунковий норматив обов'язкового резервування за 2014 рік становив 4,0%, збільшившись з 3,3% у січні до 4.3% у грудні 2014 року (за 2013 рік – 3,0%, збільшившись з 2,7% у січні до 3.4% у грудні) [367, 69].

Нормативний обсяг обов'язкових резервів у 2014 році збільшився з 27,1 млрд. грн. у січні до 39,4 млрд. грн. у грудні. Сума коштів обов'язкових резервів на окремому рахунку в Національному банку України протягом 2014 року коливалася в межах від 0,2 млрд. грн. до 10,8 млрд. грн., а середньомісячні залишки коштів на кореспондентських рахунках банків – від 23,4 млрд. грн. до 32,3 млрд. грн [367, 69].

Ще одним з основних інструментів управління кредитним ризиком та ризиком ліквідності через кредитний канал трансмісійного механізму грошово-кредитної політики є операції з рефінансування банків.

В 2014 р були застосовані додаткові спеціальні механізми з підтримки ліквідності банків, що мали суттєвий вплив депозитів. У цілому за допомогою таких механізмів було надано кредитів на загальну суму 32,6 млрд. грн. [367, 63].

Так, з 06.02.2014 було введено в дію механізм оперативного підтримання ліквідності банків, які мали вплив строкових вкладів фізичних осіб, шляхом проведення позачергових тендерів з підтримання ліквідності банків строком до 360 днів (усього було проведено 10 таких тендерів). Заборгованість за цими кредитами станом на 01.01.2015 становила 1.8 млрд. грн. [367, 63].

З 26.02.2014 набрало чинності Положення про надання Національним банком України кредитів банкам України для збереження їхньої ліквідності, згідно з яким банкам, що мали значне зменшення вкладів юридичних та фізичних осіб, було надано кредити на строк до 360 днів (з 31.05.2014 втратило чинність). Протягом 2014 року Національний банк України надав банкам України кредити для збереження ліквідності на загальну суму 23,0 млрд. грн., з них було погашено у звітному році 5,7 млрд. грн., заборгованість на 01.01.2015 становила 17,3 млрд. грн. [367, 63].

В 2014 році, враховуючи збільшення ризику ліквідності, національний регулятор здійснював підтримку ліквідності банків шляхом надання стабілізаційних кредитів (загальна сума становила 28,2 млрд. грн., 5,4 млрд. грн. з яких було погашено впродовж 2014 року) [367, 64].

4. Канал цін активів. Цей канал відображає вплив монетарних інструментів грошово-банківської політики на сектора економіки шляхом зміни цін фінансових і реальних активів.

Певні дії національного регулятора позначаються на процентних ставках грошового ринку, які, у свою чергу, впливають на економіку через зміну цін на активи (наприклад, цінні папери). При зниженні процентних ставок грошового ринку ціни на активи зростають, оскільки зі зменшенням процентних ставок зменшується дохідність грошей як активу, й інвестори починають шукати альтернативні об'єкти вкладання капіталу.

Зазначимо, що канал цін активів пов'язаний, у першу чергу, з фондовим ризиком та ризиком ліквідності. З метою зниження цих ризиків упродовж 2014 року Національним банком України було придбано у власність цінні папери України на загальну суму 181,90 млрд. грн. та 0,094 млрд. дол. США. (продаж цінних паперів України зі свого портфеля національний регулятор у 2014 році не проводив) [367, 71].

5. Канал очікувань. Цей канал характеризує вплив змін у грошово-кредитній політиці на очікування економічних агентів стосовно майбутньої макроекономічної ситуації, і відповідно до їх рішення щодо споживання, заощаджень, інвестицій, виробництва.

Відомо, що факторами збільшення негативних очікувань економічних агентів можуть бути неадекватні зміни валютного курсу або відсоткової ставки на фінансовому ринку, високий рівень інфляції, скорочення обсягів промислового виробництва тощо. У свою чергу зростання негативних очікувань суб'єктів економічних відносин можуть спровокувати збільшення рівня ринкового, кредитного, валютного ризиків та ризику ліквідності банківського сектору.

У 2014 році економіка України розвивалась за надзвичайно складних умов як зовнішнього, так і внутрішнього характеру. Значний вплив на економічну активність у 2014 році мало воєнне протистояння на сході країни, несприятлива кон'юнктура на зовнішніх ринках (насамперед країн Митного Союзу), подальше звуження внутрішнього споживчого та інвестиційного попиту тощо. Протягом усього року спостерігалось зростання інфляційного тиску на економіку, що супроводжувалося падінням реальних доходів населення.

За підсумками 2014 року споживчі ціни зросли на 24,9 %, що стало найвищим показником після 2000 року. Збільшення інфляційного тиску на економіку було зумовлено насамперед підвищенням адміністративно-регульованих цін унаслідок збільшення тарифів у сфері ЖКГ і впливом валютно-курсowego чинника [116, 25].

У 2014 році скорочення обсягів промислового виробництва прискорилося до 10,7 % (4,3 % у 2013 році). При цьому в грудні 2014 року виробництво промислової продукції зменшилося в Україні на 17,1% у річному обчисленні, зокрема в Донецькій та Луганській областях – відповідно на 31,5% і 42,0% [116, 26].

Значне погіршення економічної ситуації в країні відобразилося на зниженні основних макроекономічних показників, зокрема падіння ВВП за IV квартал 2014 року порівняно з IV кварталом 2013 року (в постійних цінах 2010 року) становило 15,2 % [116, 27].

Зниження економічної активності в Україні в 2014 році вплинуло на показники ринку праці. Чисельність зареєстрованих безробітних станом на 01.01.2015 зросла до 512,2 тис. осіб, тоді як на відповідну дату 2013 року вона була меншою на 5,0%. Відповідно зріс і рівень зареєстрованого безробіття до 1,9%, що на 0,1 процентного пункту більше, ніж на 1 січня 2014 року [116, 28].

Номінальна середньомісячна заробітна плата зросла у 2014 році на 10,4% і становила 4 012 грн. на кінець року. Проте на фоні швидкого зростання споживчих цін відбулося зменшення реальної заробітної плати на 13,6% за 2014 рік. Значно зросла заборгованість із виплати заробітної плати (в 3,2 раза за 2014

рік), яка на 1 січня 2015 року становила 2 436,8 млн. грн. Значне її збільшення було зумовлено нарощуванням боргів по виплаті заробітної плати в Донецькій та Луганській областях у 10,2 і 8,3 рази відповідно, що становило 63,4% від загального обсягу заборгованості [116, 28].

Вищезазначені політичні та макроекономічні умови призвели до збільшення в 2014 році негативних очікувань економічних агентів, що, у свою чергу, призвело до відпливу депозитів, збільшення попиту на ресурси та досить стриманого характеру кредитування.

Про це свідчать дані опитування керівників підприємств, яке у 2014 році проводив Національний банк. Так упродовж 2014 року респонденти очікували погіршення перспектив розвитку своїх підприємств. Зокрема, вони знизили оцінки щодо фінансово-економічного стану, інвестиційних видатків, обсягів реалізації та чисельності працівників на своїх підприємствах. Унаслідок цього індекс ділових очікувань на кінець року знизився до 96,1% (на кінець 2013 року він становив 111,5%) [367, 29].

Протягом 2014 року респонденти відзначали суттєве посилення жорсткості умов кредитування, що впливало на їхні плани щодо майбутніх запозичень: частка респондентів, які планували брати банківські кредити, зменшилася до 36,7% (на кінець 2013 року вона становила 43,3%) [367, 29].

З метою підвищення власної інституційної спроможності Національним банком України у 2014 році було створено Комітет з монетарної політики – колегіальний орган, відповідальний за внесення пропозицій щодо формулювання та реалізації грошово-кредитної політики, які надаватимуться Правлінню Національного банку для затвердження. Діяльність Комітету з монетарної політики зосереджується на визначенні змін параметрів монетарних інструментів, узгоджених із досягненням цілей грошово-кредитної політики Національного банку. Зокрема Комітет з монетарної політики на підставі розгляду стану фінансових ринків, макроекономічних показників і результатів прогнозованих сценаріїв розробляє пропозиції щодо встановлення і зміни облікової і інших процентних ставок Національного банку, параметрів

проведення активних та пасивних операцій з регулювання ліквідності банківської системи, визначення та здійснення валютно-курсової політики, розміру та порядку формування обов'язкових резервів для банків, координації грошово-кредитної і фіскальної політики [371, 11].

Зазначимо, що основною стратегічною ціллю грошово-кредитної політики є забезпечення стабільності грошової одиниці, що у свою чергу служить основою для забезпечення збалансованого економічного розвитку, підвищення рівня зайнятості та реальних доходів населення України. Реалізація цієї цілі включає в себе два аспекти – внутрішній та зовнішній.

Зовнішній аспект потрібно розглядати не стільки з точки зору утримання обмінного курсу гривні в певних межах, скільки з формуванням певних параметрів валютного сегмента ринку, які не мають негативного впливу на очікування економічних агентів та не провокують поглиблення валютного ризику [317, 2].

Така мета досягається через використання режиму вільного плавання обмінного курсу, що має супроводжуватися [317, 3]:

- забезпеченням прозорості та транспарентності функціонування валютного сегменту ринку через удосконалення правил роботи на ньому учасників ринку та дотримання чітких принципів і процедур;

- створенням та постійним удосконаленням механізмів хеджування валютних ризиків;

- розбудовою комплексної системи моніторингу валютних ризиків, удосконаленням механізмів контролю та протидії спекуляціям, застосуванням пруденційних процедур для упередження валютних та інших фінансових ризиків;

- ужиттям інших ринкових заходів, спрямованих на зниження рівня доларизації економіки, зовнішніх ризиків та удосконалення засад функціонування валютного сегменту грошово-кредитного ринку.

У перспективі зовнішня стійкість грошової одиниці має базуватися на сталому підвищенні конкурентних переваг національного виробництва та

ефективності кінцевого використання його продукції. Це передбачає активізацію структурної політики, основні елементи та спрямованість якої мають передбачати поступовий перехід до нових технологічних укладів із збільшенням частки доданої вартості в структурі вітчизняного виробництва [318, 4].

Застосування гнучких механізмів курсоутворення обумовлюватиме необхідність підвищення ефективності процентних важелів монетарного регулювання. Подальше посилення дієвості процентної політики також визначатиметься станом фондового ринку та темпами його посткризового відновлення [318, 4].

Внутрішній аспект стабільності гривні необхідно розглядати в контексті сприяння забезпеченню цінової стабільності, головним критерієм якої слугуватиме динаміка індексу споживчих цін [317, 2]. Водночас це завдання передбачає не тільки досягнення визначених інфляційних орієнтирів, а і створення фундаментальних передумов для підтримання стабільного низькоінфляційного середовища на довгостроковій основі (інфляційне таргетування) [31, 12].

Інфляційне таргетування можна визначити як відповідну грошово-кредитну систему, що характеризується публічним проголошенням офіційної кількісної мети щодо інфляції на довгострокову перспективу та чітким розумінням того, що низька і стабільна інфляція є одним з основних факторів забезпечення стабільності грошової одиниці.

На думку О. Петрика, інфляційне таргетування – це механізм, який «...дає змогу за порівняно короткі історичні строки підвищити довіру до національної валюти, монетарної політики, фінансової системи держави і за рахунок цього знизити інфляційні очікування та створити стабільне макроекономічне середовище до сталого економічного зростання» [325, 28].

Ф. Мішкін виділяє наступні елементи режиму інфляційного таргетування [470, 107]:

– відкрите оголошення середньострокової кількісної інфляційної мети;

- інституційне зобов'язання щодо досягнення цінової стабільності як головної мети грошово-кредитної політики, якій підпорядковані інші цілі;
- стратегія, заснована на використанні всієї повноти інформації, в якій при ухваленні рішень щодо інструментів грошово-кредитної політики враховуються багато змінних, а не тільки грошові агрегати або обмінний курс;
- стратегія, заснована на високому ступені відкритості грошово-кредитної політики завдяки відповідним комунікаційним каналам зв'язку з громадськістю й учасниками ринку щодо планів, цілей і рішень національного регулятора;
- високий рівень звітності центрального банку щодо досягнення встановленої інфляційної мети та відповідні механізми забезпечення цієї звітності.

Досліджуючи механізми реалізації грошово-кредитних політик у різних країнах світу, М. Стоун визначив такі різновиди режиму інфляційного таргетування [483, 78]:

- країни з режимом повномасштабного інфляційного таргетування: характеризуються середнім або високим рівнем довіри, мають чітке зобов'язання щодо досягнення інфляційної мети (інфляційна мета стає номінальним якорем для очікувань суб'єктів господарювання) та затверджують це зобов'язання у формі високої прозорості, яка, у свою чергу, підсилює відповідальність центрального банку за досягнення мети;
- країни з режимом електичного інфляційного таргетування: характеризуються настільки високим рівнем довіри до центрального банку, що він дозволяє їм підтримувати низьку і стійку інфляцію без високого ступеня прозорості і відповідальності за досягнення інфляційної мети;
- країни зі спрощеною схемою інфляційного таргетування: оголошують інфляційну мету, але у зв'язку з відносно низьким рівнем довіри і особливостями структури економіки виявляються нездатними її досягти і надати їй пріоритетне значення; роль номінального якоря відводиться обмінному курсу й інфляційні очікування прив'язані до його динаміки.

Отже, грошово-кредитна політика, що направлена на таргетування інфляції, визначається наступними характеристиками:

- оголошення середньострокової цифрової мети для інфляції;
- інституційна домовленість про цінову стабільність як пріоритетну мету грошово-кредитної політики;
- прозора стратегія грошово-банківської політики, яка дає змогу розробляти зрозумілий план дій, визначати чіткі цілі та ухвалювати відповідні рішення на основі розуміння каналів впливу політики на фінансовий сектор економіки (трансмісійний механізм);
- чіткій механізм підзвітності центрального банку;
- розвинений банківський та фінансовий сектор економіки;
- якісна методологія для здійснення прогнозу інфляції.

Для ефективної роботи механізму таргетування інфляції необхідно розробити та впровадити наступні заходи:

1. Визначити стратегію середньострокової цінової стабільності на період, достатній для того, щоб зміни у грошово-кредитній політиці встигали впливати на рівень інфляції.

2. Розробити інституціональне зобов'язання у формі закону, правил та процедур, за якими має діяти національний регулятор, а також його незалежність у сфері застосування інструментів грошово-кредитної політики.

3. Запровадити відповідну систему комунікацій національного регулятора з економічними агентами ринку для підтримання довіри до грошово-кредитної політики з метою утримання інфляційних очікувань на низькому рівні.

4. Розробити ефективні інструменти економічного аналізу та прогнозування для підтримки ухвалення рішень у сфері грошово-кредитної політики. Оскільки ефективність режиму інфляційного таргетування залежить, головним чином, від його впливу на інфляційні очікування відносно майбутньої динаміки інфляції, то при такому режимі номінальним якорем для очікувань виступає сам прогноз інфляції.

Отже для подальшого зменшення банківських ризиків грошово-кредитна політика має включати у себе наступні заходи:

- розробити державну програму стимулювання платоспроможності населення, яка повинна передбачити: а) сприяння розвитку дрібного й середнього бізнесу; б) надання пільгових кредитів населенню для особистого споживання;

- розробити стратегію забезпечення платоспроможності бюджету в середньостроковій перспективі. Ця стратегія повинна ґрунтуватися на чотирьох складових: 1) використання тимчасових заходів у пакетах бюджетних стимулів; 2) розгляд середньострокових параметрів бюджету, які передбачають бюджетне коректування після поліпшення економічних умов; 3) проведення структурних реформ, які мають сприяти економічному росту; 4) обмеження росту бюджетних видатків;

- посилити з боку національного регулятора моніторинг здійснення банками додаткової капіталізації,

- посилити контроль за використанням кредитів рефінансування (за даними НБУ, деякі вітчизняні банки використовували отримані кошти не за цільовим призначенням, а з метою валютних спекуляцій з подальшим виведення коштів за кордон);

- доопрацювати механізм контролю за недопущенням провокування банківських та економічних циклів із надмірною кредитною експансією та подальшим різким знеціненням активів;

- покращити моніторинг параметрів зовнішнього, у тому числі корпоративного, контролю щодо припливу і відпливу капіталу та недопущення посилення ризиків короткострокового спекулятивного капіталу.

Таким чином стабілізація банківського сектора завдяки вказаним заходам дозволить підвищити кредитну підтримку процесів відновлення економічного зростання. Неочікувані короткострокові розриви в ліквідності можуть покриватися за рахунок застосування механізмів рефінансування, регулярний доступ до яких має бути забезпечений на прозорих та рівних для всіх банків

умовах. Підтримуючи ліквідність банків на належному рівні, національний регулятор водночас має ретельно відстежуватиме інфляційні ризики.

3.4. Валютна політика держави та її вплив на банківські ризики

Сучасна економіка України значною мірою залежить від зовнішніх умов: цін на енергоносії, зміни кон'юнктури на експортних ринках, потоків капіталу тощо. Зменшується присутність нерезидентів, швидко накопичується зовнішній борг, що спричиняє, у свою чергу, збільшення розмірів фінансових ризиків. Продовжується валютна лібералізація, яка може стимулювати економічне зростання і водночас суттєво підвищує рівень уразливості від глобальних фінансових криз.

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває проблема стабільного валютного ринку та розробка ефективної валютної політики, оскільки валютний курс є одним з чинників зовнішнього середовища, який значно впливає не тільки на показники зовнішньоекономічної діяльності (конкурентоспроможність вітчизняних виробників, обсяги імпортно-експортних операцій тощо), але й на фінансові ризики банківського сектору економіки (в першу чергу валютний ризик).

В умовах фінансової кризи валютна політика може як пом'якшити, так і посилити передачу дії зовнішніх шоків на економіку України. Відповідне коректування валютної політики має диктуватися не лише поточними рівнем валютного ризику, але й враховувати загальний стан економіки (динаміка імпорту-експорту, розмір зовнішніх інвестицій, темпи інфляції, розмір золотовалютних резервів тощо).

У працях М. Монтеса та В. Попова систематизовано світовий досвід валютних криз, виділено принципово різні їх типи та описано розуміння їх природу [298, 135]. Проте і в цих працях, і в дослідженнях МВФ, Світового банку, ЄЦБ, Centre of Economic Policy Research (CEPR), National Bureau of Economic Research of USA (NBER) наголошується на важливості і невирішеності

проблем оптимізації валютного регулювання у країнах із ринками, що формуються, в умовах глобалізації.

Проблеми формування ефективної валютної політики осмислюють російські економісти А. Картухін, В. Кузнецова, Ю. Пономарев, П. Трунін. Разом з тим, в опублікованих працях основну увагу зосереджено на загальноекономічних тенденціях, правовому режиму, адміністративному й економічному функціонуванні валютного ринку Росії.

Серед українських дослідників проблему валютної політики вивчали Я. Белінська, О. Береславська О. Дзюблюк, А. Мещеряков, С. Сопотян. Але в працях цих авторів, на нашу думку, недостатньо повно розкриті проблеми впливу сучасної валютної політики на фінансові ризики банківської системи та фінансовий стан банків України.

Зазначимо, що формування валютної політики України можна умовно поділити на вісім етапів (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Етапи розвитку валютної політики України*

Етап	Основні події	Динаміка рівня фінансових ризиків банківського сектора
1	2	3
Перший (1991-1993 рр.)	У вересні 1992 р. розпочала роботу Валютна біржа НБУ, засновниками якої стали понад 40 банків, а в липні 1993 р. її було реорганізовано в Українську міжбанківську валютну біржу. Встановлено граничний розмір маржі між курсом купівлі та курсом продажу іноземної валюти: за безготівковими операціями не більше, ніж 2,5 % від офіційного валютного курсу, за готівковими операціями – не більше, ніж 2,5 % від подвоєного офіційного валютного курсу.	↑ (збільшення)
Другий (1994–1996 рр.)	З 11 березня 1994 р. було започатковано аукціони з продажу долара США, а з квітня – німецької марки і російського рубля. В 1995 р. було скасовано обов'язковий викуп 10 % валютних надходжень суб'єктів господарювання до офіційних валютних резервів НБУ.	↑ (збільшення)
Третій (1997–1998 рр.)	З вересня 1998 р. було введено обов'язковий продаж 75 % надходжень в іноземній валюті на користь резидентів і в цьому ж місяці вимогу знижено до 50 %. З грудня 1998 р. було введено тимчасові обмеження на кредитування банківськими установами резидентів в іноземній валюті, було введено обов'язкове документальне підтвердження клієнтом фактичного надходження товарів та отримання послуг при розгляді заявок на купівлю іноземної валюти.	↓ (зменшення)

Продовження таблиці 3.7

1	2	3
Четвертий (1999–2004 рр.)	Із другого півріччя 1999 р. від режиму валютного коридору НБУ перейшов до режиму плаваючого обмінного курсу, а з лютого 2000 р. таку валютну політику визнано офіційною. З 1 липня 1999 р. було скасовано обмеження на попередню (авансову) оплату за імпортними договорами. Із січня 2000 р. банківські установи отримали дозвіл на кредитування в іноземній валюті фізичних осіб.	↓ (зменшення)
П'ятий** (2005 – серпень 2008 рр.)	У березні 2005 р. було скасовано обов'язковий продаж 50 % надходжень в іноземній валюті на користь резидентів. Із метою зниження валютного ризику НБУ встановив вимоги щодо його покриття капіталом (відповідно до вимог адекватності капіталу) через лімітування відкритих валютних позицій.	↑ (збільшення)
Шостий (серпень 2008 – лютий 2010 рр.)	Запровадження обмеження на купівлю та обмін іноземної валюти. Посилення вимог щодо рефінансування банківських установ. Скасовано вимогу щодо необхідності розрахунку нормативів ризику загальної відкритої валютної позиції та запроваджено зміни до лімітів відкритої валютної позиції банку. Для зниження ризиків банків за кредитними операціями в іноземних валютах було посилено вимоги до порядку формування резерву для тих позичальників, які не мають постійних джерел надходження валютної виручки. Крім того, запроваджено вимогу обов'язкового моніторингу кредитів в іноземній валюті щодо їх цільового використання відповідно до умов кредитного договору	↑ ↑ (значне збільшення, криза)
Сьомий (лютий 2010 – 2013 рр.)	Поповнення резервів Національного банку шляхом використання закупівельних інтервенцій. З метою зниження рівня валютного ризику з 08.08.2011 була введена заборона надання (отримання) споживчих кредитів в іноземній валют. З 20.05.2013 запроваджено вимоги щодо обов'язкового продажу на міжбанківському валютному ринку України надходжень в іноземній валюті у вигляді валютної виручки резидентів від продажу товарів за зовнішньоекономічними договорами в розмірі 50% (з 12.10.2013 вимога щодо обов'язкового продажу була поширена всі надходження в іноземній валюті із-за кордону на користь юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців)	↓ (зменшення)
Восьмий (з 2014 р)	У 2014 році Національний банк України перейшов до політики гнучкого валютного курсу та змінив порядок розрахунку офіційного курсу гривні до долара США, встановивши його на рівні середньозважених ринкових котирувань.	↑ ↑ (значне збільшення, криза)

*Джерело: складено на основі [137; 146, 54;296; 347; 320; 366]

** Офіційний курс гривні до іноземних валют, встановлений Національним банком України за 2007-2013 рр. (на кінець періоду), вказаний у додатку 3

Як видно з таблиці 3.7, перший етап (1991–1993 рр.) характеризувався відсутністю національного законодавства з питань валютного регулювання і валютного контролю, недосконалістю економічної і податкової політики, яка проводилася у сфері зовнішньоекономічної діяльності, низьким рівнем організації роботи банківської системи у цій сфері, наявністю незначних обсягів валютних резервів Національного банку України і реальною загрозою їх повного вичерпання

в умовах девальваційного тиску на курс національної валюти, активним використанням іноземної валюти у внутрішньому грошовому обігу [146,19].

Другий етап (1994–1996 рр.) розвитку валютного ринку характеризувався запровадженням обов'язкового резервування від коштів, які перебувають на валютних депозитних рахунках.

Поступовий вихід з кризової ситуації сприяв становленню рівних умов доступу банків до банківських аукціонів НБУ, що також супроводжувалося зниженням облікової ставки та зняттям обмежень на вартість кредитів, виданих банками. Однак аукціонна форма торгів виявилася неефективною, оскільки не відповідає наявним умовам валютного регулювання. З метою зниження валютного ризику та сприяння розвитку зовнішньоекономічних відносин із жовтня 1994 р. було відновлено торги іноземною валютою на Українській міжбанківській валютній біржі [345].

На третьому етапі (1997–1998 рр.) відбувалося призупинення економічного спаду та подальша лібералізація валютного ринку. У цей період валютний ринок України зазнав значного тиску внаслідок залучення урядом України короткотермінового капіталу іноземних інвесторів для потреб фінансування дефіциту бюджету шляхом реалізації облігацій внутрішньої державної позики безпосередньо через міжбанківський ринок та Українську міжбанківську валютну біржу. Тиск коштів нерезидентів протягом року був нерівномірним (у січні–серпні 1997 р. спостерігався значний приплив валютних коштів, а у вересні 1997 р. – відплив іноземного капіталу у зв'язку з фінансовою кризою в Азії) [146, 21].

Використання валютного коридору як одного з елементів управління ринком дало можливість визначити чіткі орієнтири для учасників зовнішньоекономічної діяльності, а жорстка верхня межа стала важливим антиінфляційним фактором, що дало змогу попередити інфляційні очікування і ефективно стримувати темпи внутрішнього знецінення гривні [146, 22].

Розвиток валютного ринку на четвертому етапі (1999 – 2004 рр.) відбувався в умовах виходу з економічної кризи та поступового економічного зростання,

зумовленого нарощенням обсягу виробництва, зниженням рівня інфляції, фінансових ризиків банківської системи, дефіциту бюджету, збільшенням експорту, що забезпечило формування позитивного сальдо поточного рахунку. Зазначені економічні зрушення дали можливість знизити значення облікової ставки НБУ, що позитивно позначилося на рівень ризику ліквідності банківських установ. У валютній політиці цього періоду був прописано алгоритм поступової лібералізації валютного ринку [146, 23].

На п'ятому етапі (2005 – серпень 2008 рр.) відбувається сповільнення темпів економічного розвитку, що виявлялося у зниженні приросту ВВП, значному зростанні дефіциту бюджету, від'ємного сальдо поточного рахунку, рівня інфляції та фінансових ризиків банківської системи. Також у цей період надходить значний обсяг спекулятивного капіталу, негативний вплив якого посилювався через зростання зовнішніх корпоративних запозичень та приросту іноземних інвестицій від приватизації [146, 24-25].

Починаючи з 2005 р. для лібералізації валютної політики Національного банку України було властивим збільшення терміну, протягом якого резидент зобов'язаний зарахувати виручку в іноземній валюті на валютний рахунок, зниження вимог переліку спеціальних документів, необхідних для отримання банківської ліцензії та документів для отримання письмового дозволу, підвищення норм вивезення та ввезення готівки і банківських металів через митний кордон України (проте вимоги до розміру регулятивного капіталу, формування якого є основною умовою для отримання дозволу на здійснення операцій із валютними цінностями помітно посилювалися) [146, 25].

Лібералізація валютної політики супроводжувалася встановленням жорсткіших вимог у сфері валютного регулювання та підвищенням відповідальності за порушення вимог валютного законодавства. Зокрема, одним з основних інструментів регулювання валютного ризику для банківських установ було встановлення нормативів їх відкритої валютної позиції [146, 25].

Валютна позиція уповноваженого банку визначалася щоденно, окремо для кожної іноземної валюти та кожного банківського металу. До листопада 2005 р.

значення цих нормативів (Н 13, Н 13-1, Н 13-2) відповідно становили не більше, ніж 35, 30 та 5%. Із внесенням зміни значення нормативу Н 13 встановлено на рівні не більше, ніж 30 %, Н 13-1 – 20%; Н 13-2 – 10 % [347].

Шостий етап (2008 р.–лютий 2010 р.) розпочинається з серпня 2008 р., коли ситуація на валютному ринку змінилася, зокрема, суттєво скоротилися надходження іноземної валюти в країну через світову фінансову кризу. Причиною загострення ситуації також було зниження надходження виручки від експорту продукції через падіння світових цін на традиційні товари експорту. Унаслідок зазначених змін, що супроводжувалися стрімким зростанням попиту на іноземну валюту, посиленням девальваційних очікувань у суспільстві та загальною невизначеністю відбулося знецінення національної валюти та збільшення розмірів фінансових ризиків банківських установ. Відсутність економічних передумов посилення обмінного курсу національної валюти призвело до початку стрімкого знецінення гривні: за вересень девальвація офіційного курсу становила 0,32 %, жовтень – 18,5 %, листопад – 17,04 %, грудень – 14,21% [146, 26-27].

Значне знецінення гривні та збільшення розмірів ризиків банківського сектора (в першу чергу валютного) було зумовлено низкою структурних та зовнішньоторговельних дисбалансів, пов'язаних насамперед з:

- недостатньою конкурентоспроможністю вітчизняних товаровиробників як на зовнішньому, так і внутрішньому ринках збуту;
- недостатньо ефективним використанням зовнішніх запозичень, які за активним стимулюванням споживчого попиту спрямовувалися на інвестиційні цілі за остаточним принципом;
- надмірною енергоємністю вітчизняного виробництва та відсутністю цілеспрямованої урядової політики щодо її зниження;
- бюджетними диспропорціями, що провокувалися надвисокими соціальними зобов'язаннями держави та повільними інвестиціями в основний виробничий капітал;
- формуванням стійких товарних дефіцитів та одночасного прискорення

інфляції тощо.

Особливу роль відіграла стійка інвестиційна байдужість великого вітчизняного бізнесу, який не спромігся використати для технологічного оновлення виробництва і зниження його собівартості ані сприятливу цінову кон'юнктуру, що спостерігалася на міжнародних товарних ринках протягом останніх років, ані переваги цільових експериментів в експортних галузях національної економіки. Значна девальвація гривні не позначилася на скороченні імпорту і збільшенні експорту, по суті, вона не вплинула на підвищення конкурентоспроможності національних експортерів.

До кінця 2008 року НБУ здійснював переважно операції з продажу іноземної валюти для стабілізації валютного курсу (обсяг валютних інтервенцій з продажу становив 10,3 млрд. дол. США). Чисте від'ємне сальдо валютних інтервенцій Національного банку України у 2008 р. становило -3,9 млрд. дол. США [296, 8].

Окрім України у цей період суттєва девальвація національних валют відбулася більш, ніж у 20 країнах світу. Зокрема на початок 2009 р. девальвація англійського фунта до долара США склала 45,3%, російського рубля – 33,1%, польського злотого – 35,8%, ісландської крони – 268%, турецької ліри – 41% [169, 51].

В умовах стрімкого зростання попиту на іноземну валюту НБУ було запроваджено адміністративні обмеження, спрямовані на зниження спекулятивного тиску на гривню та обмеження її девальваційного тренду. Встановлення жорстких обмежень на курс продажу долара США населенню на готівковому ринку і посилення вимог до заявок уповноважених банків щодо купівлі іноземної валюти забезпечили зниження обсягу спекулятивних операцій уповноважених банків на валютному ринку.

З метою забезпечення мінімізації відтоку іноземної валюти з країни НБУ запровадив обмеження на купівлю та обмін іноземної валюти, необхідної для розрахування із нерезидентами за імпорт продукції (робіт, послуг, прав

інтелектуальної власності), що повинне відбуватися лише за умови фактичного надходження товару на територію України.

Для обмеження спрямування отриманих на рефінансування коштів банківськими установами на проведення спекулятивних операцій на валютному ринку, що мало негативний вплив на обмінний курс гривні, НБУ посилив вимоги щодо рефінансування. Зокрема, було запроваджено проведення підтримки ліквідності, лише базуючись на детальному аналізі заявки кожного окремого банку з урахуванням стану поточної ліквідності, зменшення депозитів, банківської активності та участі на міжбанківському кредитному ринку. Поряд із заявою банківські установи повинні були подати детальну інформацію про причини збільшення ризику ліквідності [437].

З метою недопущення купівлі резидентами іноземної валюти для виконання зобов'язань за нерезидентів (переведення боргу, гарантія, поручительство), а також для зменшення обсягу операцій в іноземній валюті на території України за зобов'язаннями між резидентами (банком-гарантом та боржником) НБУ заборонив також купівлю іноземної валюти [169, 55]:

- резидентом з метою виконання зобов'язань за нерезидента-боржника в разі переведення боргу за кредитним договором (договором позики);
- резидентом-гарантом (поручителем), що не є суб'єктом ринку;
- резидентом-боржником з метою відшкодування іноземної валюти гаранту (поручителю) – уповноваженому банку;
- резидентом з метою розміщення грошового забезпечення (покриття) для виконання зобов'язань, забезпечених гарантією, договором поруки.

У 2008 р. для унеможливлення штучного виведення капіталу за межі України під виглядом повернення інвестицій (за даними Державного комітету фінансового моніторингу України обсяг цих операцій у 2007–2008 рр. досяг майже 17 млрд грн) Національний банк України обмежив обсяг купівлі іноземної валюти з метою повернення портфельних іноземних інвестицій (доходів від них) сумою, що не може перевищувати ринкову вартість цінних паперів відповідно до

звіту про оцінку їх ринкової вартості, складеного суб'єктом оціночної діяльності, або офіційного повідомлення про лістинг цінних паперів [169, 56].

Вказані заходи призвели до того, що на початку 2009 р. на валютному ринку спостерігалось поступове зменшення дефіциту іноземної валюти та зменшення рівня валютного ризику. Так, на міжбанківському сегменті щоденна пропозиція іноземної валюти збільшилася на 10,6 %, тоді як середньоденні обсяги валютного попиту зменшилися на 4,5 %. Це сприяло зниженню дефіциту безготівкової іноземної валюти, дозволивши НБУ зменшити на 01.01.2009 обсяг своїх від'ємних інтервенцій – відповідно до 2,8 млрд дол. та 874 млн дол. США. При цьому офіційний курс гривні до долара США протягом грудня 2008 р. змінився від 6,7418 до 7,70 грн/дол. США, а в січні 2009 р. – не змінювався [169, 57].

Сьомий етап (лютий 2010–013 рр.) був стабілізуючим. Потужним фактором зменшення рівня ризиків банківської системи стало реальне зростання ВВП. Темпи приросту реального ВВП у 2010–2011 рр. склали 4,1 та 5,2% відповідно. Зростання реального ВВП відбувалося в умовах зниження темпів інфляції, що призвело до зниження відсоткових ставок за банківськими кредитами та сприяло розширенню кредитування економіки і виступало вагомим фактором стимулювання внутрішнього виробництва [137, 151].

Відмінними рисами валютної політики сьомого етапу є поповнення резервів Національного банку шляхом використання закупівельних інтервенцій, підвищення пропозиції іноземної валюти з метою підвищення курсу гривні. Серед основних факторів, які сприяли підвищенню попиту на гривні були сприятлива макроекономічна ситуація, зниження темпів інфляції, зростання реального валового внутрішнього продукту. У такій ситуації Національний банк мав можливість проводити кредитну емісію. Відбувалось поповнення валютних резервів [137, 151].

У 2010 році динаміка ринкового курсу гривні перебувала під впливом пропозиції іноземної валюти і попиту на неї на внутрішньому ринку. Коливання

обмінного курсу гривні до долара США протягом 2010 року були помірнішими, ніж у 2009 році [367, 46].

За звітний рік гривня на міжбанківському валютному ринку зміцнилася відносно долара США на 0,38% - до 796,17 грн. за 100 дол. США. Офіційний курс гривні зріс відносно долара США на 0,3%, тоді як у 2009 році відбулося його зниження на 3,7% [367, 46].

У 2011 році на готівковому сегменті валютного ринку обсяг операцій з іноземною валютою збільшився на 16,4%. При цьому темпи приросту попиту на іноземну валюту з боку населення майже удвічі перевищували темпи приросту її пропозиції – 20,4% порівняно з 10,0% відповідно [368, 35].

08 серпня 2011 року Верховна Рада України з метою зниження рівня ризиків банківської системи доповнила статтю 11 Закону «Про захист прав споживачів» нормою, яка забороняла надання (отримання) споживчих кредитів в іноземній валюті на території України.

В 2012 році чистий попит на готівкову іноземну валюту становив 10, 2 млрд. дол. США (в еквіваленті), що на 24,3 % менше, ніж у 2011 році [369, 31].

У цілому за 2012 рік середньозважений курс гривні на валютному ринку знизився [369, 33].

- за операціями з безготівковими доларами США - на 0,29% (з 8,0284 грн./дол. США до 8,0520 грн./дол. США);

- за операціями з продажу банками готівкових доларів США - на 0,28% (з 8,0660 грн./дол. США до 8,0888 грн./дол. США).

Динаміка показників готівкового сегмента валютного ринку впродовж 2013 року була різноспрямованою. Після помірного домінування валютного попиту над пропозицією на початку року в квітні-липні сформувалася чиста пропозиція готівкової валюти (вперше з травня 2009 року). Починаючи з серпня 2013 року, чистий попит на валюту відновився. В останні місяці року на тлі суспільного напруження він підвищився. Утім його обсяг залишився значно меншим, ніж у відповідному періоді 2012 року [367, 32].

В цілому в 2013 році чистий попит на готівкову іноземну валюту становив 2,9 млрд. дол. США (в еквіваленті), що в 3,5 рази менше, ніж у 2012 році (10, 2 млрд. дол. США) [367, 32].

Сучасний етап (восьмий) почався у 2014 р, коли протягом року, через складну політичну ситуацію, гривня за офіційним курсом знецінилася до долара США на 97,3 % – до 1 576,86 грн. за 100 дол. США, до євро – на 74,2 % – до 1 923,29 грн. за 100 євро.

З метою зниження ризику ліквідності та валютного ризику національний регулятор в 2014 році посилив валютний контроль за операціями клієнтів з купівлі іноземної валюти, що здійснюються на підставі договорів, які вперше подаються до банку. Також було скасовано штрафні санкції, що застосовувались до банків у випадку окремих порушень порядку та умов торгівлі іноземною валютою.

У листопаді 2014 року було пом'якшено умови ведення діяльності інвесторам (представництвам іноземних інвесторів на території України) за угодами про розподіл продукції. Зокрема, спрощено умови розрахунків за експортно-імпортними операціями, умови кредитів чи позик в іноземній валюті, використання іноземної валюти як засобу платежу та розміщення валютних цінностей на рахунках за межами України. Водночас було подовжено дію вимоги щодо обов'язкового продажу 75 % надходжень в іноземній валюті з-за кордону на користь юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та іноземних представництв (крім офіційних представництв). Наприкінці 2014 року розрахунки за операціями з експорту та імпорту товарів продовжували здійснюватися у строк, що не перевищує 90 календарних днів.

Крім того, у 2014 році було встановлено тимчасові вимоги до банків під час здійснення ними окремих операцій з іноземною валютою. Було збережено правила здійснення переказів іноземної валюти за поточними валютними неторговельними операціями за дорученням фізичних осіб за межі України, обмеження щодо продажу готівкової іноземної валюти або банківських металів (одній особі в один операційний день у межах однієї банківської установи в сумі, не більше за 3000 гривень), щодо видачі готівкових коштів у національній валюті через каси та

банкомати (в межах до 150 000 гривень на добу на одного клієнта), видачі готівкових коштів в іноземній валюті або банківських металах з поточних та депозитних рахунків клієнтів через каси та банкомати (в межах до 15 000 гривень на добу на одного клієнта).

З метою зменшення валютного ризику та заспокоєння ажіотажних настроїв, Національний банк проводив у 2014 році валютні аукціони та цільові інтервенції для наповнення кас банків іноземною валютою та задоволення потреб клієнтів банків (загалом національний регулятор протягом 2014 року продав валюти на суму 10 146, 1 млн. дол. США). Також для запобігання формуванню додаткового валютного тиску Національний банк фактично вивів з міжбанківського валютного ринку України найкрупнішого покупця іноземної валюти – НАК «Нафтогаз України», забезпечивши компанії доступ до іноземної валюти шляхом проведення адресних інтервенцій [367, 11-12].

Але попит на іноземну валюту з боку населення – через недовіру до банківської системи, невпевненість в стабільності національної валюти та високі інфляційні очікування – був значно більший. Дефіцит готівкової іноземної валюти став причиною появи «чорного валютного ринку». В цілому, курс, за яким в 2014 році пропонувалася здійснення операцій на «чорному ринку», був більше офіційного на 2-3 грн. Однак, після переходу національного регулятора на ринковий курс, проблема множинності курсів на валютному ринку була вирішена.

Станом на 1 січня 2015 р. приблизно третя частина кредитного портфеля банківської системи була номінована в іноземній валюті. Основний обсяг валютних кредитів (345 119 млн. грн.) був наданий юридичним особам.

Найбільше валютних кредитів було зосереджено в банках Приватбанк (50 280 млн. грн.), Укрексімбанк (34 767 млн. грн.), Сбербанк Росії (33 520 млн. грн.) та в інших банках першої групи (табл. 3.8).

В умовах збільшення простроченої заборгованості за наданими кредитами в іноземній валюті банки були змушені збільшувати розміри резервів, що негативно позначилося на фінансовому результаті, пролонгувати або реструктуризувати кредити, надавати пільгові умови нарахування відсотків за проблемною

заборгованістю, скасовувати застосування санкцій за несплаченими відсотками тощо.

З метою підтримки ліквідності банків національний регулятор протягом 2014 року здійснював «змішану» валютну політику: з одного боку, НБУ застосував гнучкий валютний курсу, з іншого, – неринкові інструменти регулювання валютних коливань (наприклад, обмеження суми повернення валютних депозитів в еквіваленті 15 000 грн на добу на одного клієнта).

Зазначимо, що в умовах фінансової нестабільності усе більшого поширення набувають полярні форми реалізації валютної політики у вигляді вільного плавання чи жорсткої фіксації [32, 33].

Таблиця 3.8

Банки першої групи з найбільшим обсягом валютних кредитів на 01.01.2015 р.

Назва банку	Валютні кредити, що надані юридичним особам, млн.грн.	Валютні кредити, що надані фізичним особам, млн.грн.	Портфель валютних кредитів банку, млн.грн.	Частка валютних кредитів у загальному кредитному портфелі банку, %
Приватбанк	49 126	1 154	50 280	31
Укрексімбанк	34 584	183	34 767	67
Сбербанк Росії	33 488	32	33 520	89
Промінвестбанк	29 569	6	29 575	77
Ощадбанк	24 644	138	24 782	36
ВТБ Банк	23 549	455	24 004	82
Укрсоцбанк	10 927	10 673	21 600	66
Надра	4 170	15 308	19 478	63
Дельта банк	9 772	5 795	15 567	35
Альфа-банк	13 594	1 017	14 611	57
Перший Український Міжнародний банк	13 586	539	14 125	55
Райффайзен Банк Аваль	7 817	4 658	12 475	42
Банк Фінанси і Кредит	8 086	3 241	11 327	38
ОТП Банк	6 156	3 336	9 492	59
Укрсиббанк	1 960	5 674	7 634	51
Укргазбанк	2 681	159	2 840	28

* Джерело: складено на основі [160]

До основних переваг фіксованого валютного курсу можна віднести збільшення інвестицій, зручність при плануванні міжнародних торгових і фінансових операцій, високу ефективність у випадку недостатнього розвитку ринкових інструментів.

З другого боку, значне збільшення іноземного капіталу може призвести до надмірної кредитної експансії банків, а це, у свою чергу, сприятимуть додатковому інфляційному тиску на економіку. Крім того, підтримання валютного курсу на заданому рівні потребує значних обсягів золотовалютних резервів національного регулятора.

На наш погляд, після відновлення певної стабільності валютного ринку України необхідно продовжити процес валютної лібералізації, зменшуючи втручання НБУ та органів влади у функціонування валютного ринку.

Перевагами лібералізації валютного ринку є:

- розширення можливостей національних установ та організацій у здійсненні зовнішніх запозичень;
- активізація припливу прямих іноземних інвестицій;
- стимулювання розвитку фінансових ринків і сектора небанківських фінансових посередників;
- удосконалення інфраструктури валютного ринку, розвиток і поширення валютних деривативів та інструментів страхування від валютних ризиків;
- посилення ринкових засад процесу курсоутворення;
- зменшення трансакційних витрат учасників зовнішньоекономічної діяльності завдяки усуненню потреби пошуку шляхів обходу валютних обмежень.

Основними недоліками лібералізації є притік спекулятивного капіталу та істотні коливання обмінного курсу національної валюти (збільшення валютного ризику).

Крім того, плаваючий валютний курс значно посилює циклічність розвитку економіки, оскільки у разі підвищення курсу національної валюти

обмежується експорт і скорочується виробництво і зайнятість у відповідних галузях, а в разі зниження курсу дорожчає імпорт і посилюється інфляція.

Для того, щоб звести вказані ризики до мінімуму, необхідні наступні макроекономічні передумови лібералізації:

- підвищення рівня капіталізації та фінансової стійкості вітчизняних банків (це дасть їм змогу витримати вищу конкуренцію, коли на внутрішні фінансові ринки прийдуть філії іноземних банків, які, як правило, забезпечують вищу якість обслуговування та нижчу вартість банківських послуг);

- зближення рівнів внутрішніх і світових процентних ставок (це дає змогу запобігти небажаному припливу короткострокового спекулятивного капіталу);

- підвищення рівня монетизації економіки; на думку експертів, тільки за рівнем монетизації в 48 % може бути досягнуто відчутне посилення ролі іноземних інвестицій у забезпеченні процесів економічного зростання [32, 27];

- недопущення значного дефіциту державного бюджету і проведення виваженої фіскальної політики (особливо небезпечним у період лібералізації є фінансування дефіциту бюджету за рахунок розміщення державних цінних паперів серед нерезидентів, що стимулює додатковий приплив іноземного капіталу переважно спекулятивного характеру).

Важливим кроком на шляху лібералізації валютного регулювання є підвищення гнучкості обмінного курсу. Але для банківської системи є низка ризиків в умовах гнучкого валютного режиму, а саме:

- негативна зміна курсу стосовно відкритої валютної позиції банку;

- невиконання позичальниками зобов'язань через зростання боргової суми в разі негативної динаміки обмінного курсу, що призведе до змушеної заміни одних угод іншими, але за менш сприятливим значенням обмінного курсу;

- дотримання нормативів ліквідності в разі несприятливої динаміки обмінного курсу гривні.

В умовах значного розміру валютного ризику та ризику ліквідності важливе значення для збереження стабільності банківської системи матиме регулювання відкритої позиції банківських установ в іноземній валюті і дотримання

нормативів ліквідності, проведення зваженої політики кредитування, підвищення якості проведення моніторингу платоспроможності позичальників та цільового використання позикових коштів, а також посилення контролю за відповідністю розмірів активів і пасивів за термінами погашення.

Важливим елементом ефективного впровадження плаваючого валютного курсу є дослідження світового досвіду [146, 45]. Наприклад, Нова Зеландія, починаючи з середини 1980-х рр. протягом кількох років рухалася від регульованої системи з фіксованим валютним курсом до досить ліберального середовища з відкритим капітальним рахунком та плаваючим валютним курсом. У 1984 р. розпочався екстенсивний процес фінансової лібералізації та дерегуляції, що включав, по суті, відмову від всього валютного контролю, у т.ч. контролю поточного рахунку, перехід до непрямих інструментів монетарної політики. В умовах плаваючого валютного режиму центральний банк зберігав право проводити інтервенції на валютному ринку, проте використовував це право дуже рідко. Після переходу до гнучкого режиму курсоутворення волатильність потоків капіталу та, певною мірою, валютного курсу зросли, проте за допомогою непрямих інструментів монетарної політики влада мала можливість управляти дією цієї волатильності на інфляцію.

Угорщина почала лібералізацію валютного ринку в 1995 р. На протидію тиску в бік підвищення валютного курсу, спричиненого притоками капіталу, здійснювалися інтервенції, розширювався коридор валютного курсу до $\pm 15\%$.

У Польщі необхідність зміни стратегії валютної політики назріла в 1998 році. Значні відмінності процентних ставок і суттєві економічні перспективи призвели до надходження в країну іноземної валюти, що підривало стабільність валютного ринку.

З квітня 2000 року злотий має плаваючий валютний курс і не підлягає ніяким обмеженням. Центральний банк Польщі не ставить за мету визначати курс злота до інших валют, проте залишає право втручатися в ринок іноземної валюти, якщо вважатиме це необхідним.

Досвід цих країн свідчить, що лібералізація валютного ринку має бути поєднана зі збереженням вибіркового валютного контролю обсягів і структури короткострокових іноземних капіталів, які мають боргову природу (наприклад, портфельних інвестицій та депозитів нерезидентів, розміщених у національних банках). Посилення контролю за спекулятивними потоками капіталів має компенсувати зменшення прямого державного втручання у функціонування валютного ринку.

Відзначимо, що у зв'язку з недостатнім рівнем розвитку сучасного валютного ринку України, процес лібералізації повинен здійснюватися поступово відповідно до виникнення необхідних фінансових передумов.

Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що напрямком сучасної валютної політики є зменшення фінансових ризиків (в першу чергу валютного) через підвищення гнучкості обмінного курсу. Така валютна лібералізація надає змогу національному регулятору сформувати оптимальну курсову динаміку, яка могла б виступати важливим фактором позитивного впливу на інфляцію, валютний ризик та зовнішню цінову конкурентоспроможність української економіки.

Висновки до третього розділу

Проведене дослідження щодо формування макроекономічного середовища та його вплив на банківську систему дозволяє зробити такі висновки:

1. Аналіз організації вітчизняного банківського нагляду показав, що традиційна перевірка банківської установи, як правило, зводиться до аналізу окремих операцій банку, його внутрішньої політики, процедур внутрішнього контролю, а також дотримання економічних нормативів та вимог щодо формування резервів. В умовах фінансової нестабільності основна увага національного регулятора має бути зосереджена на оцінці фінансового стану банку та системи управління банківськими ризиками, яку використовує банк. Система управління банківськими ризиками повинна надавати можливість отримувати обґрунтовані розрахунки ризиків, на які наражається банк у своїй

діяльності, а також визначати ймовірність виникнення надмірних ризиків у майбутньому.

2. Дослідження показало, що процес трансформації вітчизняного банківського нагляду повинен враховувати відповідний європейський досвід. В цьому контексті подальший розвиток наглядових процедур має бути пов'язаний не стільки зі збільшенням ролі регулятора в діяльності банків, скільки з пошуком нових і підвищенням ефективності існуючих методів оцінки фінансового стану банків та якості системи управління ризиками.

3. В процесі здійснення банківського нагляду, з метою визначення певних категорій банку (нестабільний; банк з ознаками проблемності; стабільний), було запропоновано використовувати інтегральний показник оцінки ефективності управління банківськими ризиками, який враховує рівень ефективності управління банківськими ризиками, достатність капіталу, якість активів, рентабельність, ліквідність та динаміку зміни ресурсної бази і негативнокласифікованих активів. Максимальна увага національного регулятора повинна бути зосереджена на групі банків, інтегральний показник фінансового стану яких перебуває в інтервалі 0 – 3,5 (нестабільний банк). Для таких банків запропоновано здійснити додатковий аналіз активів та зобов'язань, визначити причини змін у структурі доходів та витрат банку, а також надати оцінку ефективності застосування інструментів системи управління банківськими ризиками. На підставі цього аналізу національний регулятор має прийняти рішення щодо проведення певних санаційних заходів або переведення банку в категорію неплатоспроможного.

4. Дослідження показало, що сума гарантування вкладу має бути обґрунтована, адже суттєве її завищення породжує певну ситуацію, коли вкладники і банки перекладають свої ризики на систему страхування депозитів, завдаючи значних збитків фінансовому сектору країни. З метою удосконалення системи гарантування вкладів запропоновано підвищити відповідальність вкладників за ступенем процентного ризику, а саме: визначити суму

гарантування відповідно до величини процентної ставки депозиту, тобто залежно від ступеня ризику, на який свідомо зважилися вкладники.

5. З метою удосконалення системи гарантування вкладів запропоновано перехід до диференційованих ставок за регулярними внесками банків до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Рекомендовано визначати регулярний збір до Фонду в залежності від значення інтегрального показника фінансового стану банку (це стимулюватиме банки до підвищення якості системи управління ризиками). Введення диференційного регулярного збору дозволить значно збільшити фінансові ресурси Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Це, у свою чергу, може призвести до розробки процедур гарантування вкладів не тільки фізичним особам, а й, наприклад, фізичним особам-суб'єктам підприємницької діяльності і юридичним особам, які належать до підприємств малого бізнесу.

6. Аналіз діяльності Фонду гарантування вкладів фізичних осіб за період 2008-2014 років дозволив виокремити такі завдання та напрями удосконалення системи гарантування вкладів: Фонд має завчасно розробити програму інформування населення в кризових ситуаціях (наприклад, надавати інформацію стосовно ліквідації певного банку); учасниками Фонду мають бути не тільки банки, а й всі фінансові установи, що залучають депозитні вклади (наприклад, кредитні спілки); Ощадбанк також має стати учасником Фонду; запровадити диференційну суму відшкодування вкладів залежно від рівня процентної ставки, за якою було залучено певний депозит; запровадити диференційний регулярний збір залежно від значення інтегрального показника фінансового стану банку; запровадити нову систему виплат в режимі реального часу із застосуванням інструментів Національної системи електронних масових платежів; розширити електронний документообіг для учасників Фонду; поширити страховий захист на вклади фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності і юридичних осіб, які належать до підприємств малого бізнесу.

7. Дослідження показало, що канали трансмісійного механізму сучасної грошово-кредитної політики пов'язані з певними видами ризику. Запропоновано

аналізувати дію процентного каналу у контексті процентного ризику; дію валютного каналу – валютного ризику; дію кредитного каналу – кредитного ризику та ризику ліквідності; дію каналу цін активів – фондового ризику та ризику ліквідності; дію каналу очікувань – ризику ліквідності та ринкового ризику.

8. З урахуванням напрацювань вітчизняних та зарубіжних вчених у сфері формування ефективної грошово-кредитної політики запропоновані заходи грошово-кредитної політики, які потенційно можуть зменшити рівень банківських ризиків: розробка державної програми стимулювання платоспроможності населення; посилення з боку національного регулятора моніторингу здійснення банками додаткової капіталізації, посилення контролю за використанням кредитів рефінансування; доопрацювання механізму контролю за недопущенням провокування банківських та економічних циклів із надмірною кредитною експансією та подальшим різким знеціненням активів; недопущення посилення ризиків короткострокового спекулятивного капіталу.

9. Дослідження показало, що аспект стабільності гривні та низького рівня фінансових ризиків (в першу чергу валютного ризику) необхідно розглядати в контексті сприяння забезпеченню цінової стабільності, головним критерієм якої слугуватиме динаміка індексу споживчих цін. Таке завдання передбачає не тільки досягнення визначених інфляційних орієнтирів, а й створення фундаментальних передумов для підтримання стабільного низькоінфляційного середовища на довгостроковій основі.

10. Дослідження етапів вітчизняної валютної політики та сучасних міжнародних відносин показало, що збільшення розміру валютного ризику та ризику ліквідності спостерігалось у той період, коли діяв «змішаний» режим валютного курсу без відповідної орієнтації на фіксований або плаваючий режим. В умовах фінансової нестабільності усе більшого поширення набувають полярні форми реалізації валютної політики у вигляді вільного плавання чи жорсткої фіксації.

11. Аналіз розвитку валютної політики показав, що після відновлення певної рівноваги валютного ринку національному регулятору необхідно продовжити процес валютної лібералізації. Для того, щоб звести ризики лібералізації (неконтрольований притік спекулятивного капіталу, суттєве збільшення рівня валютного ризику) до мінімуму, запропоновано: вдосконалити правила проведення валютних інтервенцій шляхом чіткого визначення критеріїв виходу Національного банку України на ринок; підвищити прозорість процесу курсоутворення шляхом регулярного оприлюднення коротко- і середньострокового плану дій національного регулятора у сфері валютної політики та звітування щодо їх ефективності; направити зусилля на розширення джерел та диверсифікацію складу міжнародних резервів Національного банку України; прискорити розвиток і впровадження в обіг інструментів страхування валютних ризиків.

12. Аналіз валютного ринку за період 2008-2014 рр. показав нестабільність його розвитку. З метою стабілізації валютного ринку та зменшення рівня валютного ризику запропоновано такі заходи валютної політики та банківського нагляду: удосконалити процедури роботи на валютному ринку та принципи хеджування валютних ризиків; посилити роботу з моніторингу валютних ризиків; удосконалити пруденційні процедури щодо упередження валютних ризиків, пов'язаних із здійсненням операцій капітального характеру в іноземній валюті; впровадити обов'язкове отримання резидентами дозволів від національного регулятора на залучення іноземних кредитів; депонувати певну частину отриманих позичальником зовнішніх кредитів на спеціальних рахунках у Національному банку України; оптимізувати механізм взаємозв'язку між попитом на національну та іноземну валюту, який має передбачати спрямування гривневих потоків насамперед у реальний сектор економіки; обмежити права вітчизняних банків надавати міжнародні кредити в іноземній валюті.

Основні наукові результати розділу опубліковані у працях [38; 40; 43; 44; 45; 46; 57; 76; 81].

РОЗДІЛ 4

ФІНАНСОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ БАНКІВСЬКИМИ РИЗИКАМИ

4.1. Перспективи розвитку та наслідки впровадження банкашуренса

Останнім часом в Україні спостерігається підвищений інтерес до проблем упровадження банкашуренсу (англ. Bancassurance) у діяльність банківських установ. Основними цілями цього бізнес–напрямку є страхування банківських ризиків (в першу чергу фінансових) та продаж банківськими установами страхових продуктів.

Банкашуренс дозволяє не тільки зменшити рівень банківських ризиків, але і створювати нові види банківських продуктів, орієнтованих на страхування ризиків фінансового характеру. Завдяки спільній діяльності банків та страхових організацій клієнт отримує «гібридний» продукт, який включає в себе як страхові, так і банківські послуги.

Як відомо, у системі управління банківськими ризиками є інструмент зменшення ризиків через їх часткову передачу страховим компаніям, що позитивно позначається на фінансовому стані банку. У свою чергу, страхова компанія отримує додатковий дохід через залучення банку до процесу розміщення її послуг.

Зазначимо, що проблеми розвитку банкашуренсу присвячені праці таких закордонних науковців, як Дж. Бос, М. Кері, В. Коларі, Дж. Худобі, С. Шарп, які зосереджуються на етапах становлення банкашуренсу на світових фінансових ринках і перевагах співробітництва банку і страхових компаній.

Однак специфіка розвитку вітчизняного фінансового та страхового ринків суттєво обмежує можливість упровадження закордонного досвіду в діяльність банківських установ України.

Питанням співпраці банків і страхових компаній в країнах СНД (особливо у Росії) присвячені праці С. Калайда, П. Гришина, О. Циганова, О. Яцентюка.

В Україні банкашуренс перебуває тільки на стадії становлення, і тому маємо небагато публікацій вітчизняних дослідників цього виду страхування (В. Загребний, Л. Кузнецова, О. Лилик, Б. Луців, Р. Пікус, Р. Сабодаш).

Р. Сабодаш розглядає предмет банківського страхування і форми його здійснення в Україні [375, 31].

Теоретико-методологічні проблеми взаємодії страхових і банківських установ в Україні розглянуто у працях Л. Кузнецової [241, 24]. Практичний досвід цієї взаємодії маємо і в дослідженнях В. Загребного, який розкриває механізм роботи фінансових супермаркетів на прикладі банківських установ України [180, 43].

Слід зазначити, що вказані роботи не містять комплексного наукового аналізу банкашуренсу як складової системи управління банківськими ризиками

Зазначимо, що після впровадження банкашуренсу банк переходить на якісно новий рівень розвитку, стаючи «креативним» банком, який працює не тільки на фінансовому, але і страховому ринках. Тому і завдання системи управління ризиками такого універсального («креативного») банку значно відрізняються від завдань «традиційних» банківських установ.

Вперше банкашуренс з'явився в 1970-х роках у Франції. Його поява була пов'язана з упровадженням пільгового режиму оподаткування послуг із страхування життя та високою конкуренцією на ринку традиційних банківських послуг. Найпоширенішим способом реалізації банкашуренсу був продаж клієнтам простих страхових та банківських послуг через «одне вікно» [250, 33].

У цей же час багато банків Великої Британії створюють страхові підрозділи для продажу страхових продуктів. Однак, за оцінками спеціалістів, англійським банкам не вдалося цілком використати потенціал своїх клієнтських баз і мережу відділень, а тому і значно збільшити прибуток. Пояснити це можна, по-перше, диспропорцією між системою комісійних винагород, які банки отримували за укладання договорів страхування, та матеріальними стимулами працівників, по-друге, не вдалося належно налагодити навчання банківського персоналу для продажу страхових продуктів. Крім того, банки мало

використовували маркетингові можливості та орієнтувалися на клієнтів, які належали до середнього класу, що також значно звужувало страхові пропозиції [250, 33].

В Італії стимулом для розвитку банкашуренсу став ухвалений в 1990 року закон, який дозволяв банкам здійснювати інвестиції в акції страхових компаній [250, 33].

В 1991 році в Іспанії було скасовано законодавчу заборону щодо продажу банками страхових продуктів.

Також банкашуренс поширюється в країнах Центральної та Східної Європи. Наприклад, у Польщі з'являється низка альянсів банків і страхових компаній (Allianz – Pekao S.A., PZU – Millenium Bank, Commercial Union – BZ WBK) [250, 34].

Банкашуренс успішно розвивається і на Американському континенті – Канада та США.

Наприклад, канадські банки TD Bank, National Bank, Scotia Bank розробили власні прості страхові продукти і запропонували оформлення полісів страхування життя кожному клієнтові, який отримує кредит. Цьому сприяв кваліфікований персонал, обізнаний у страховій справі [250, 34].

У США розвиток банкашуренсу був пов'язаний із скасуванням законів, які забороняли банкам займатися інвестиційною страховою діяльністю. Приблизно третина страхових послуг, реалізованих через банківські установи, це послуги довічного страхування, решта – строкові страхові поліси та поліси страхування від непрацездатності [250, 34-35].

У Росії банкашуренс вже впроваджено в таких банках, як Газпромбанк, Альфа-банк, АКБ «Росбанк», АКБ « Абсолют–Банк» та Внешторгбанк.

Отже, взаємодія банківського і страхового бізнесу обумовлена спільним інтересом в банкашуренсі. Банки зацікавлені в зниженні ризиків, забезпеченні максимального завантаження мережі відділень банку, диверсифікації своїх традиційних бізнес-напрямів за рахунок надання клієнтам широкого спектру

фінансових, у тому числі і страхових послуг, а також в отриманні додаткової комісійної винагороди за реалізацію цих послуг [311].

Крім збільшення доходу банку від реалізації страхових програм, перевагами впровадження системи бенкеншуренсу, на нашу думку, є:

- розширення сегменту ринку за рахунок залучення нових клієнтів;
- формування «іміджу» універсального банку (фінансовий супермаркет), що пропонує клієнтам не тільки фінансові продукти, але й надає послуги страхування;
- зменшення витрат на утримання філіальної мережі за рахунок реалізації більшого обсягу банківських і страхових продуктів;
- підвищення кваліфікації співробітників;
- можливість виявлення потреб клієнтів як у сфері кредитування, так і страхування.

Функції банків та страхових компаній можна поділити на дві групи: по-перше, це функції, що в цілому характеризують їх як фінансові інститути (загальні функції), по-друге, це специфічні функції, притаманні виключно або банкам, або страховим компаніям [329, 21].

Загальними функціями як для банків, так і для страхових компаній, є функція формування інвестиційних ресурсів. Банки, як відомо, залучають ресурси в основному за допомогою вкладів (депозитів) [329, 22].

Характер залучення коштів страховими компаніями має такі специфічні риси, як відсутність еквівалентного, обов'язкового і адресного повернення залучених грошових коштів. Страхові компанії відрізняються відносно стійким приростом грошових коштів від утримувачів страхових полісів, що дозволяє розміщувати їх у довгострокові цінні папери. Крім того, інвестиційна діяльність страхових компаній може бути забезпечена банківською системою: страхові компанії розміщують свої страхові резерви в банках, одержуючи певні процентні доходи, а банки їх розміщують в активні операції (кредити) також з метою одержання доходів [329, 22].

Специфічною функцією, яку виконують банки в процесі організації їх взаємостосунків із страховими організаціями, є організація грошового обігу, інструментом якої є розрахунково-касові операції, причому банки організують розрахунково-касове обслуговування як самих страхових організацій, так і їх клієнтів. А страхові компанії у свою чергу пропонують захист банкам від можливих збитків від неякісних активних і господарських операцій, що є результатом вимоги виконаних ними специфічних функцій: попереджувальної та компенсаційної [329, 24].

Водночас необхідно відзначити, що наявність як загальних, так і специфічних функцій банків і страхових компаній є не тільки основою для їх спільної діяльності, але і для збільшення рівня конкуренції [329, 24].

Сучасний банкашуренс включає в себе дві складові: 1) страхування банківських ризиків (в першу чергу кредитного та операційного); 2) реалізація банками страхових продуктів.

Основні ризики, які пропонується страхувати вітчизняним банкам, а також страхові продукти, які реалізуються банківськими установами, вказані в таблиці 4.1.

Зазначимо, що в умовах кризи для банків актуальним є покриття ризиків передусім споживчого кредитування, тобто ризиків при видачі кредитів для придбання товарів широкого вжитку, автомобілів, нерухомості тощо. Крім того, в умовах нестабільного зовнішнього середовища банки зацікавлені у страхуванні предметів застави.

Європейські та американські банки для зменшення вказаних ризиків купують так званий ВВВ - поліс (Bankers Blanket Bond) – комплексний поліс страхування банківських ризиків [311].

Зазначимо, що цей продукт не є поширеним на Україні. Малий попит на ВВВ-поліси можна пояснити наступним: по-перше, незначною кількістю страхових вітчизняних компаній, що володіють необхідними технологіями та досвідом роботи в цьому напрямку; по-друге, для проведення актуарних розрахунків тарифів страхування, франшиз та лімітів відповідальності страхові

компанії мають провести ретельну оцінку ризиків банку (сюрвей), а більшість банківських установ відмовляються надавати таку інформацію, мотивуючи це банківською таємницею, що не підлягає розголошенню [311].

Таблиця 4.1

Основні страхові продукти банкашуренсу в Україні*

Види страхування	Страхові продукти, які купуються банками з метою хеджування власних ризиків, та продукти особистого страхування працівників банку	Страхові продукти, які продаються банками з метою отримання додаткового доходу
Страхування кредитного ризику та іншого виду відповідальності	<ol style="list-style-type: none"> 1. Страхування заставного майна. 2. Страхування товарних кредитів, бланкових кредитів, недостатності застави, факторингових та форфейтингових операцій. 3. Страхування ризику при споживчому кредитуванні, при кредитуванні фізичних осіб на придбання нерухомості, купівлю автомобілів. 4. Страхування боргових зобов'язань банку. 5. Страхування тендерних гарантій та гарантій виконання контрактів 	Страхування відповідальності за непогашення кредиту та іншого виду відповідальності
Майнове страхування	<ol style="list-style-type: none"> 1. Страхування майна банку, автотранспорту, цінностей під час перевезення та зберігання. 2. Страхування ризиків, пов'язаних з шахрайством з пластиковими картками та інформаційними технологіями. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Страхування застави. 2. Страхування майна.
Особисте страхування	<ol style="list-style-type: none"> 1. Страхування життя та працездатності працівників ризикових професій банку (інкасаторів, касирів тощо). 2. Страхування медичних витрат працівників банку. 3. Страхування наземного транспорту. 4. Обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників транспортних засобів 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Обов'язкове страхування цивільно- правової відповідальності власників транспортних засобів. 2. Страхування від нещасного випадку та медичне страхування. 3. Страхування життя та працездатності клієнтів банку.

* Джерело: складено на основі [311]

Основна мета сюрвею – оцінити механізми управління ризиками банку і дати рекомендації щодо поліпшення його системи економічної безпеки. Тому

можна стверджувати, що сюрвей проводиться як в інтересах страхової компанії, так і самого банку. Страховій компанії він дозволяє вірогідно оцінити ризик, а банку – надає можливість виявити слабкі місця в системі управління банківськими ризиками [311].

Як правило, необхідність у ВВВ-полісі виникає у вітчизняному банку в тому випадку, коли він вступає у стосунки із західними банківськими установами. Тому розвиток цього виду страхування можна очікувати тоді, коли українські банки будуть активно співпрацювати із західними фінансовими структурами в галузі залучення та розміщення коштів [311].

Упровадження банкашуренсу в операційну діяльність банківської установи, автоматично виводить банк на страховий ринок, який наприкінці 2014 р. залишався найбільш капіталізованим серед інших небанківських фінансових ринків.

Наприклад, страхові резерви станом на 31.12.2014 зросли на 9,6 % у порівнянні з аналогічною датою 2013 року [202].

Також, в 2014 році у порівнянні з аналогічним періодом 2013 року зросли такі показники, як загальні активи страховиків (5,8%) та активи, визначені ст. 31 Закону України «Про страхування» для представлення коштів страхових резервів (6,9%). В 2014 року збільшення таких активів було обумовлене в першу чергу збільшенням обсягів цінних паперів, що емітуються державою на 43,9 % (з 2 355,4 млн. грн. до 3 390,0 млн.грн.), права вимог до перестраховиків на 27,3 % (з 3 038,5 млн. грн. до 3 867,4 млн. грн.), грошових коштів на поточних рахунках на 27,7 % (з 2 184,7 млн. грн. до 2 789,7 млн. грн.). При цьому, в активах страховиків зменшилися обсяги банківських вкладів (депозитів) на 2,8 % [202].

Станом на 31.12.2014 показник загального обсягу сплачених статутних капіталів незначною мірою відхилився від аналогічного показника станом на аналогічну дату минулого року (станом на 31.12.2013 – 15 232,5 млн. грн., станом на 31.12.2014 – 15 120,9 млн. грн.) [202].

Основні показники діяльності страхового ринку за 2008-2014 рр. вказані в таблиці 4.2.

Таблиця 4.2

Динаміка основних показників діяльності страхового ринку за 2008 -2014 рр. (станом на кінець періоду)*

Показники	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Кількість договорів, крім договорів з обов'язкового страхування від нещасних випадків на транспорті (тис. одиниць), у тому числі	22 828,7	22 343,2	26 340,5	30 224,5	35 204,8	87 328,5	35 975,7
– зі страхувальниками фізичними особами (тис. одиниць)	18 685,5	19 187	23 135,8	26 418,7	29 782,3	80 345,0	32 699,4
Кількість договорів з обов'язкового особистого страхування від нещасних випадків на транспорті (тис. одиниць)	653 168,8	552 629,0	592 771,5	587 768,0	142 952,0	97 952,0	98 737,5
Валові страхові премії, млн. грн.	24 008,6	20 442,1	23 081,7	22 693,5	21 508,2	28 661,9	26 767,3
Чисті ** страхові премії, млн. грн.	15 981,8	12 658,0	13 327,7	17 970,0	20 277,5	21 551,4	18 592,8
Валові страхові виплати, млн. грн.	7 050,7	6 737,2	6 104,6	4 864,0	5 151,0	4 651,8	5 065,4
Чисті ** страхові виплати, млн. грн.	6 546,1	6 056,4	5 885,7	4 699,2	4 970,0	4 566,6	4 893,0
Сплачено на перестраховання, млн. грн	9 064,6	8 888,4	10 745,2	5 906,2	2 522,8	8 744,8	9 704,2
Виплати, компенсовані перестраховиками, млн. грн.	926,5	967,9	508,6	731,6	537,8	486,7	640,9
Отримані страхові премії від перестраховальників-нерезидентів, млн.грн.	317,5	242,1	192,3	429,1	275,4***	324,0	12,9
Виплати, компенсовані перестраховальникам-нерезидентам, млн.грн.	1 055,6	1 050,4	1 837,1	578,0	15,9***	27,4	9,9
Обсяг сформованих страхових резервів, млн.грн.	10 904,1	10 141,3	11 371,8	11 179,3	12 577,6	14 435,7	15 828,0
Активи, визначені ст. 31 Закону України «Про страхування» для представлення коштів страхових резервів, млн.грн.	23 904,9	23 690,9	27 695,0	28 642,4	48 831,5	37 914,0	40 530,1
Обсяг сплачених статутних фондів, млн. грн.	13 206,4	14 876,0	14 429,2	14 091,8	14 579,0	15 232,5	15 120,9

* Джерело: складено на основі [202]

** Чисті страхові премії та виплати – розраховано як валові страхові премії (або виплати) за мінусом коштів з внутрішнього перестраховання (для виключення подвійного рахунку).

***Показник перераховано у 2013 році

Як видно з таблиці 4.2, валові страхові премії у 2014 року становили 26 767,3 млн. грн., з яких: 9 519,9 млн. грн. (35,6%), що надійшли від фізичних осіб; 17 247,4 млн. грн. (64,4%), що надійшли від юридичних осіб [202].

За 12 місяців 2014 року сума отриманих страховиками валових премій з видів страхування, інших, ніж страхування життя, становила 24 607,5 млн. грн. (або 91,9 % від загальної суми страхових премій), а зі страхування життя – 2 159,8 млн. грн. (або 8,1 % від загальної суми страхових премій) [202].

Отже, обсяги валових страхових премій за 2014 рік зменшились порівняно з 2013 роком на 6,6 %, з 2012 роком зросли на 24,5%. Найбільший спад валових страхових премій відбувся у I кварталі 2014 року на 27,8 % порівняно з IV кварталом 2013 року [202].

Чисті страхові премії за 2014 рік становили 18 592,8 млн. грн., що становить 69,5 % від валових страхових премій (чисті страхові премії за 2013 рік становили 21 551,4 млн. грн). Таким чином, чисті страхові премії зменшилися на 13,7% порівняно з 2013 роком, та на 8,3 % порівняно з 2012 роком [202].

Страхові премії за видами страхування за 2008–2014 рр. наведено в таблиці 4.3.

Таблиця 4.3

Валові страхові премії за видами страхування за 2008-2014 рр. (станом на кінець періоду), млн.грн.*

Види страхування	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1	2	3	4	5	6	7	8
Страхування життя	1 095,5	827,3	906,5	1 346,4	1 809,5	2 476,7	2 159,8
Види страхування, інші, ніж страхування життя, у тому числі:	22 913,0	19 614,7	22 175,2	21 347,1	19 698,7	26 185,1	24 607,5
Добровільне особисте страхування	1 451,2	1 442,3	1 679,10	2 329,1	2 791,8	3 627,1	3 229,0
Добровільне майнове страхування	18 409,3	14 769,8	16 607,50	14 388,3	12 253,6	16 961,3	15 960,6
– у тому числі страхування фінансових ризиків	3 705,5	2 488,4	2 894,30	2 856,5	2 263,0	3 857,6	4 339,9
Добровільне страхування відповідальності	1 018,8	1 080,4	1 116,10	1 329,3	1 113,4	1 933,5	1 582,4

Продовження таблиці 4.3

1	2	3	4	5	6	7	8
Недержавне обов'язкове страхування	2 016,0	2 314,7	2 767,60	3 295,8	3 540,0	3 663,2	3 835,5
–у тому числі страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів	1 470,1	1 683,8	2 061,4	2 609,9	2 752,7	2 934,1	3 149,3
Державне обов'язкове страхування	17,7	7,5	4,9	4,5	0,0	0,0	0,0
Всього	24 008,5	20 442,0	23 081,7	22 693,5	21 508,2	28 661,8	26 767,3

* Джерело: складено на основі [202]

Перерозподіл у структурі чистих страхових премій станом на 31.12.2014 року порівняно з кінцем 2013 року відбувся на користь таких важливих соціальних секторів страхування, як: автострахування (з 27,8,0 % до 32,0 %), медичне страхування (безперервне страхування здоров'я) (з 6,5 % до 8,1 %), страхування життя (з 11,5 % до 11,6 %). При цьому, у структурі чистих страхових премій відбулося зменшення з таких видів страхування: страхування відповідальності перед третіми особами (з 4,8% до 3,6%), страхування від нещасних випадків (з 4,6 % до 3,4 %), страхування кредитів (з 3,2 % до 2,1 %), страхування майна (з 11,6 % до 11,0 %) [202].

Як видно з таблиці 4.2, валові страхові виплати за 2014 рік збільшилися на 8,9 % порівняно з 2013 роком, чисті страхові виплати збільшилися на 7,1 % і становили 4 893,0 млн грн. (страхові виплати за видами страхування за 2008–2014 рр. наведено в таблиці 4.4).

Зростання обсягів чистих страхових виплат за 2014 рік мало місце у всіх основних системоутворюючих видах страхування, водночас, виплати у страхуванні фінансових ризиків та страхуванні кредитів зменшилися на 53,4 % та 39,3 % відповідно [202].

Рівень валових страхових виплат (відношення валових страхових виплат до валових страхових премій) станом на 31.12.2014 становив 18,9 %. Збільшення рівня валових страхових виплат на 2,7 в. п. у порівнянні з попереднім роком

пов'язане зі зменшенням надходжень валових страхових платежів (-6,6 %) при збільшенні валових страхових виплат (+8,9 %). Високий рівень валових страхових виплат (більше за загальний по ринку) спостерігався за такими видами страхування: з медичного страхування – 68,2 % (станом на 31.12.2013 – 67,9 %), добровільне особисте страхування – 42,0 % (станом на 31.12.2013 – 34,6 %), обов'язкове страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів – 37,6 % (станом на 31.12.2013 – 36,2 %), недержавне обов'язкове страхування – 31,5 % (станом на 31.12.2013 – 31,3 %) [202].

Таблиця 4.4

Валові страхові виплати за видами страхування за 2008-2014 рр. (станом на кінець періоду), млн.грн.*

Види страхування	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Страхування життя	37,7	62,7	52,6	70,6	82,1	149,2	239,2
Види страхування, інші, ніж страхування життя, у тому числі:	7 013,0	6 674,5	6 052,0	4 793,4	5 068,8	4 502,6	4 826,2
Добровільне особисте страхування	586,4	703,4	797	928,1	1 113,5	1 253,4	1 356,7
Добровільне майнове страхування	5 843,6	5 275,9	4 360,7	2 747,9	2 857,7	2 061,4	2 205,0
– у тому числі страхування фінансових ризиків	1 611,8	2 115,1	2 042,5	827,6	565,4	119,3	46,9
Добровільне страхування відповідальності	34,1	25,7	27,3	32,1	41,1	41,6	56,6
Недержавне обов'язкове страхування	532,1	662,5	862,4	1 081,1	1 056,1	1 145,7	1 207,9
– у тому числі страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів	522,0	639,6	849,7	1 016,0	1 039,6	1 061,6	1 184,7
Державне обов'язкове страхування	16,7	7,1	4,6	4,3	0,4	0,5	0,0
Всього	7 050,7	6 737,2	6 104,6	4 864,0	5 151,0	4 651,8	5 065,4

* Джерело: складено на основі [202]

Рівень чистих страхових виплат (відношення чистих страхових виплат до чистих страхових премій) станом на 31.12.2014 року становив 26,3 % (станом на

31.12.2013 – 21,2%). Високий рівень чистих страхових виплат у 2014 році спостерігався з медичного страхування – 73,6 % (станом на 31.12.2013 – 72,4 %), за видами добровільного особистого страхування – 49,0 %, з недержавного обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів – 39,0 %, а також з недержавного обов'язкового страхування – 32,5 % (табл. 4.5).

Таблиця 4.5

Рівень чистих страхових виплат за основними видами страхування за 2009–2014 рр. (станом на кінець періоду), %.*

Види страхування	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Страхування наземного транспорту	68,9	55,2	42,6	41,2	46,3	52,9
Медичне страхування (безперервне страхування здоров'я)	76,0	78,2	69,2	68,1	72,4	73,6
Обов'язкове страхування цивільно- правової відповідальності власників транспортних засобів	43,8	43,9	40,9	39,6	40,5	41,1
Страхування медичних витрат	43,3	39,2	35,6	37,1	31,3	34,5
Страхування кредитів (у тому числі відповідальності позичальника за непогашення кредиту)	47,7	58,9	14,0	31,6	14,4	15,5
Страхування фінансових ризиків	174,3	259,3	39,9	19,4	3,7	2,1

* Джерело: складено на основі [202].

Сучасна нестабільність фінансового ринку негативно вплинула на роботу страхових компаній, що у свою чергу вплинуло на їх кількість (за даними Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, протягом 2014 року кількість страхових компаній зменшилася на 25 одиниць).

Зміна кількості страхових компаній вказана в таблиці 4.6.

Таблиця 4.6

Кількість страхових компаній за 2008-2014 рр. (станом на кінець періоду)*

Кількість страхових компаній	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Загальна кількість, у т.ч.:	469	450	456	442	414	407	382
СК «non–Life»**	397	378	389	378	352	345	325
СК «Life»***	72	72	67	64	62	62	57

* Джерело: складено на основі [202]

** страхові компанії, що здійснювали види страхування, інші, ніж страхування життя

*** страхові компанії зі страхування життя

Крім нестабільного стану сучасного страхового ринку, ще однією з основних перешкод розвитку банкашуренсу є те, що в Україні чинним законодавством банкам заборонено здійснювати діяльність у сфері страхування. Банк як юридична особа може виконувати тільки функції страхового агента. Згідно з законодавством страхові агенти діють від імені та за дорученням страховика і виконують частину його страхової діяльності, а саме: укладають договори страхування, одержують страхові платежі, виконують роботи, що пов'язані зі страховими виплатами і страховими відшкодуваннями, надають консультаційні послуги тощо. Страхові агенти є представниками страховика і діють на підставі договору–доручення [250, 36].

Першу спробу співпрацювати зі страховою компанією на основі агентської угоди в 2005 році зробив Райффайзенбанк Україна (ЗАТ «ОТР Банк»). Спочатку його основним партнером була страхова компанія «Інго–Україна», згодом до програми долучилися страхові компанії «ПЗУ–Україна», Американська компанія страхування життя «АІГ життя» та компанія «Веско» [250, 36].

Крім складання агентських угод, окремі банки роблять спробу працювати зі страховими компаніями у формі альянсів, у яких страхові компанії володіють частиною акцій банків чи навпаки. Прикладами таких альянсів є Укрсоцбанк і НАСК «Оранта», Приватбанк і страхова компанія «Кредо» [250, 37].

Нині тільки вісім банків працюють зі страховими компаніями стосовно продажу страхових продуктів юридичним та фізичним особам, а саме: Приватбанк, Укрсоцбанк, Укрсиббанк, Райффайзенбанк Банк Аваль, Укргазбанк, Надра, Правекс-банк, Промінвестбанк.

З метою впровадження банканшуренсу у банку можна створити відповідний підрозділ (чи власну страхову компанію) або банк може співпрацювати з незалежною страховою компанією. У цьому випадку взаємодія банку і страхової компанії може відбуватися таким чином [324, 1]:

1. Первинні відносини. Початкова форма співпраці банку зі страховою компанією, яка обмежується наданням страховою компанією послуг клієнтам банку і самому банку на договірних засадах. Ця форма не є по суті банкашуренсом, оскільки відсутнє використання ресурсів банку для реалізацій страхових продуктів.

2. Агентські відносини. Банк розповсюджує страхові продукти за комісійну винагороду. Взаємодія персоналу банку і персоналу страхової компанії є мінімальною, клієнтські бази даних банку страховій компанії не надаються.

3. Кооперація. Страхова компанія використовує всі можливі ресурси банку, а саме: клієнтську базу, філіальну мережу і персонал (тільки для продажу простих продуктів).

4. Поглинання. Шляхом придбання пакета акцій банк стає власником страхової компанії, або навпаки, страхова компанія – власницею банківської установи. Це дозволяє ефективно використовувати канали продажу, розширювати та диверсифікувати продуктовий ряд, клієнтську базу тощо.

5. Фінансовий супермаркет. Фронт-офісні структурні підрозділи банку та страхової компанії, які забезпечують спільне використання каналів продажу фінансових послуг, повинні бути тісно інтегровані в контексті управління банківськими та страховими ризиками, а також загальної стратегії розвитку.

Для успішної взаємодії банку і страхової компанії необхідно розглянути такі питання співробітництва:

- визнати, що впровадження банкашуренсу вимагає довгострокових і значних вкладень;
- топ-менеджери банку і страхової компанії повинні мати загальне уявлення про стратегію розвитку банкашуренсу на фінансовому ринку;
- не допускати нерівність сторін у прийнятті загальних управлінських рішень, щоб не провокувати виникнення агентських (корпоративних) конфліктів;
- обрати відповідну форму взаємодії банку та страхової компанії (агентські, кооперація, повна інтеграція) і виду продукту, а саме:
 - а) кредитні – прості банківські продукти, які містять у собі страхування майна, що перебуває в заставі банку;
 - б) стратифіковані – банківські продукти, спрямовані на страхування (хеджування) ризиків певної групи (наприклад, корпоративних клієнтів);
 - в) інвестиційні – банківські пропозиції, які хеджують негативні зміни курсів валют, цінних паперів тощо;
 - г) універсальні – банківські продукти, націлені як на клієнта банківської установи, так і на членів його родини (наприклад, страхування життя).

Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що сучасна фінансова нестабільність змушує банківські установи шукати альтернативні інструменти хеджування фінансових ризиків та додаткові джерела доходів. Одним з таких джерел, безперечно, можуть стати програми банкашуренсу, в яких зацікавлені як банки, так і страхові установи. Упроваджуючи банкашуренс, банки мають можливість зменшити фінансові ризики, диверсифікувати свої послуги, максимально завантажити наявну філіальну мережу.

4.2. Сек`юритизація банківських активів як інструмент управління портфельним кредитним ризиком банку

У сучасних кризових умовах банки зацікавлені в зменшенні кредитного ризику та збільшенні власної ліквідності. Одним з інструментів досягнення цієї мети є сек`юритизація банківських активів.

Вплив сек'юритизації на закордонні фінансові ринки вивчали Д. Барт, Х. Бер, М. Глотова, Т. Кох, Ф. Маршал, Д. Наумова. Дж. Фабоці, Г. Фонбаер, Т. Френкел, С. Фрост. Теоретичні основи сек'юритизації як ефективного інструменту рефінансування осмислено в працях А. Лисенка, Л. Примостки, М. Рябоконя. Д. Еліот, І. Фендер розглядають сек'юритизацію в контексті глобальної фінансової кризи та перспектив відновлення фінансової стабільності. Окремі аспекти сек'юритизації в умовах становлення сучасного ринкового господарства України проаналізовано в працях Н. Версаль, Е. Жукова, Е. Карпової, Б. Кишакевича, О. Ковальова, А. Селіванівського, Ю. Туктарова, О. Чуб.

Незважаючи на значну кількість зарубіжних та вітчизняних наукових праць, присвячених сек'юритизації банківських активів, практичний аспект застосування цього інструменту в системі управління банківськими ризиками (у першу чергу, управління портфельним кредитним ризиком) у них вивчено недостатньо і потребує подальшого дослідження.

Відомо, що процес сек'юритизації активів наприкінці 80-х років був викликаний певними економічними факторами:

- посилення конкуренції між банківськими установами;
- зростання вартості залучених ресурсів;
- зниження операційної маржі, що призвело до зменшення доходів банківських установ;
- погіршення якості банківських портфелів, що, у свою чергу, спричинило підвищення вимог регулювальних органів до розмірів власного капіталу банків.

Піонером розвитку сек'юритизації є США, де з метою створення вторинного ринку заставних у 1970 р. були утворені державні агенції. Їх діяльність допомогла стандартизувати оформлення іпотечних операцій у таких потенційних інвесторів, як страхові компанії та пенсійні фонди.

У 1983 р. Федеральна корпорація житлового іпотечного кредиту запропонувала структуровані цінні папери, в яких вперше ризик розподілявся за сумами, черговістю погашення, рівнем процентних ставок тощо. Таким чином,

структуровані цінні папери (цінні папери, які виникають унаслідок сек'юритизації певних видів активів) дали змогу перерозподіляти ризики та створювати різні продукти, які відповідали економічним інтересам інвесторів.

У 1985 р. з'явилися перші спеціальні цінні папери, які забезпечувалися позиками малого бізнесу та комерційними активами (ABS). У середині 90-х років з'являються такі фінансові інструменти як цінні папери, забезпечені облігаціями (CBO), та цінні папери, забезпечені кредитами (CLO). Появу цих інструментів експерти пов'язують із потребами у фінансуванні компаній «нової економіки», зокрема телекомунікаційних та Інтернет-компаній. З початком банкрутства компаній «нової економіки» виникла необхідність у нових структурованих цінних паперах, і тому в 2001 р. з'являються цінні папери, забезпечені проблемними кредитами (CDO) [128, 30].

На фінансових ринках Західної Європи, а також Гонконгу й Індії процес сек'юритизації було впроваджено на початку 90-х років. У 2000 р. техніка сек'юритизації активів стала використовуватися в Центральній і Східній Європі, Північній Африці і на Близькому Сході. У 2003 р. перші операції сек'юритизації активів було проведено в Польщі, Чехії і Казахстані, у 2004 р. – у Росії і Латвії, у 2005 р. – у державах Південно-східної Азії [214, 48].

У сучасній економічній науці немає єдиного загальноприйнятого тлумачення терміна «сек'юритизація».

Наприклад, Базельський комітет розглядає сек'юритизацію як «структуровані угоди, в яких банки використовують кредитні деривативи для того, щоб передати кредитний ризик певного пулу активів третім особам, у тому числі страховим компаніям, іншим банкам і нерегульованим особам» [460].

Міжнародна рейтингова компанія JCR-VIS дає наступне визначення: «Сек'юритизація – це структуровані фінансові угоди, завдяки яким корпорація, що потребує коштів, передає певні активи або пул активів з низькою ліквідністю спеціальній юридичній особі, яка потім емітує цінні папери, забезпечені грошовими надходженнями від активів або ціною активів, з метою залучення коштів» [478].

Спеціалісти Міжнародної фінансової корпорації стверджують, що сек'юритизація – це фінансування або рефінансування будь-яких активів компанії, що генерують доходи [381, 34].

У міжнародних стандартах фінансової звітності № 39 «Фінансові інструменти: визнання й оцінка» сек'юритизація трактується як «процес трансформації фінансових активів у цінні папери» [147, 355].

Інші приклади визначення категорії «сек'юритизація» наведені в таблиці 4.7.

Таблиця 4.7

Приклади визначення поняття «сек'юритизація»

Автори	Визначення поняття «сек'юритизація»
Х. Бер [115, 53]	Сек'юритизація – це процес, який включає в себе три стадії, а саме: 1. Чітке виділення певного майна шляхом його юридичного відокремлення від підприємницьких і операційних ризиків оригінатора (ізоляція ризику пулу активів від ризику продавця). 2. Використання активів та іншого паралельного забезпечення як забезпечення випуску цінних паперів (переуступка активів та надання забезпечення на користь інвестора). 3. Використання потоків платежів, що утворюються активами, для процентних та капітальних виплат за цінними паперами (безпосередній зв'язок потоків платежів, які генеруються активами та цінними паперами).
Е. Девідсон Е. Сандерс [162, 20]	Сек'юритизація – це процес формування пулів фінансових зобов'язань та надання їм форми, яка дає змогу фінансовим активам вільно обертатися серед значного кола інвесторів»
А. Селіванівський [382, 10]	Сек'юритизація – це фінансування або рефінансування будь-яких активів компанії, що дають дохід, за допомогою «перетворення» таких активів у ліквідну форму шляхом емісії облігацій або інших цінних паперів
Ю.Туктаров [408, 25]	Сек'юритизація – це перерозподіл ризиків шляхом трансформації активів банку в цінні папери для продажу інвесторам
О. Чуб [425, 70]	Сек'юритизація – це операція, у процесі якої банк «продає» повністю або частково виданий кредит, списуючи його зі свого балансу до настання терміну його погашення, і передає право одержання основного боргу і відсотків по ньому новому кредиторі, причому не обов'язково банку
І. Фендер Д. Мітчелл [453, 30]	Сек'юритизація – це механізм, який об'єднує три основні етапи: 1. Об'єднання активів у пул за спеціально обраними ознаками. 2. Послаблення залежності оригінатора від кредитного ризику шляхом передавання активів спеціальній установі. 3. Траншування зобов'язань відповідно до ступеня ризику, який готові прийняти інвестори.
А. Джобс [462, 7]	Сек'юритизація – це процес перетворення пулу спеціально відокремлених фінансових активів на форму боргових та дольових інструментів, які вільно обертуються на ринках

На підставі аналізу вищевказаних визначень та з позиції системи управління банківськими ризиками під сек'юритизацією будемо розуміти процес трансформації портфельного кредитного ризику банку в фінансові інструменти фондового ринку.

Крім сек'юритизації активів, до методів управління портфельним кредитним ризиком банку належать: диверсифікація, лімітування, створення резервів (рисунок 4.1).

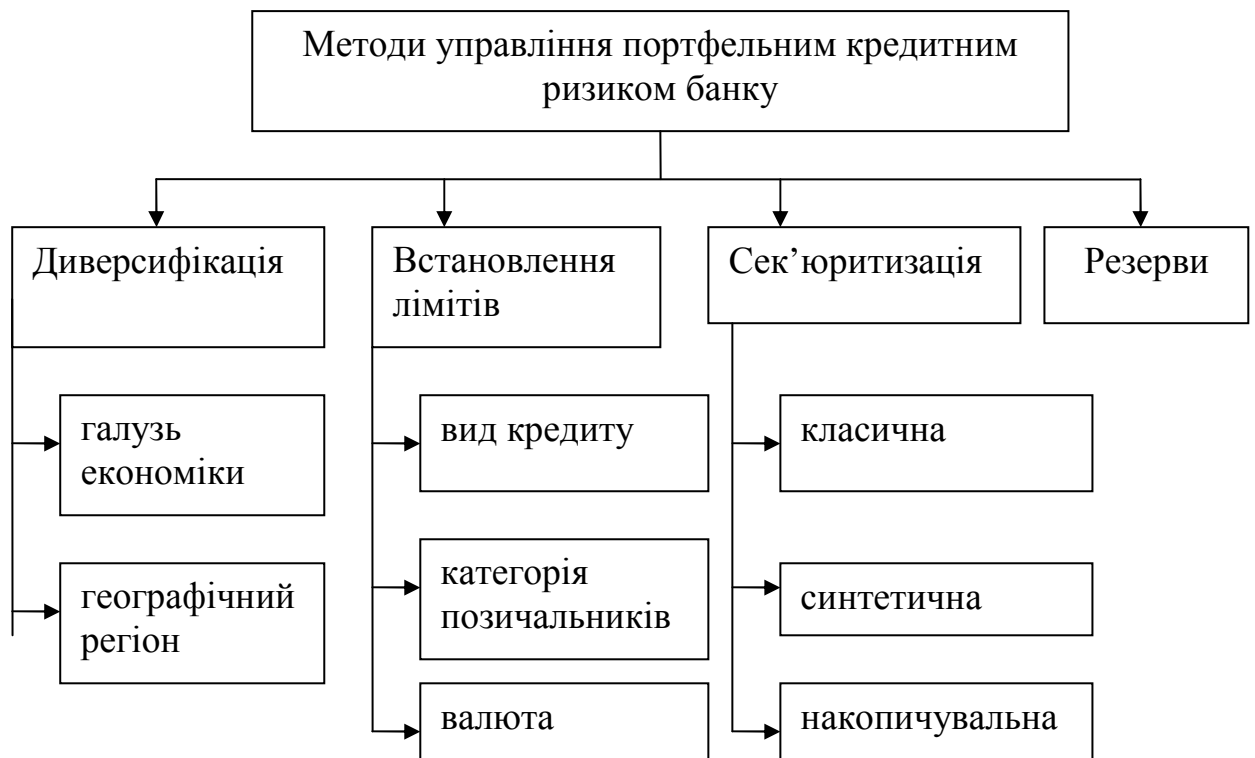

Рис. 4.1 Методи управління портфельним кредитним ризиком банку*

* Джерело: складено автором.

Метод диверсифікації полягає в розподілі кредитного портфеля серед широкого кола позичальників, які відрізняються умовами діяльності (галузь економіки) та географічним регіоном [287, 59].

Метод лімітування полягає у встановленні максимально припустимих розмірів наданих позичок, що дозволяє обмежити кредитний ризик. Ліміти можуть встановлюватися за видами кредитів, категоріями позичальників або групами взаємопов'язаних позичальників, за найбільш ризикованими напрямками кредитування, такими, як надання довгострокових позичок, кредитування в

іноземній валюті тощо. Ліміти визначаються як максимально допустимий розмір позички і виражаються як в абсолютних граничних величинах (сума кредиту в грошовому вираженні), так і у відносних показниках (коефіцієнти, індекси, нормативи) [287, 61-62].

Метод резервування полягає в акумуляції частини коштів, які надалі використовуються для компенсації неповернених кредитів. Резерв під кредитні ризики є захистом вкладників, кредиторів та акціонерів банку, а також інструментом підвищення надійності і стабільності банківської системи в цілому [287, 62].

Як видно з рис. 4.1, сек'юритизація, у свою чергу, поділяється на три основні види:

А) Класична сек'юритизація. Банк продає свої активи спеціалізованій юридичній компанії SPV (special purpose vehicle), яка фінансує купівлю цих активів шляхом випуску цінних паперів на ринку капіталу [425, 69]. SPV повинна бути повністю відокремлена від первинного власника активів (банку), щоб не допустити включення її в консолідовану групу з фінансовою установою і уникнути можливих наслідків неплатоспроможності первинного власника акцій. Сама схема проведення класичної спеціалізації може включати у себе декілька етапів:

1. – кредитний відділ банку проводить операції з надання та обслуговування кредитів;

2 – кредитний відділ разом з відділом управління банківськими ризиками формують пул однорідних активів;

3 – на спільному засіданні кредитного комітету і комітету з управління активами та пасивами розглядається інформація стосовно сформованого пулу активів;

4 – Правління банку приймає рішення щодо проведення сек'юритизації та вносить це питання на розгляд Спостережної ради;

5 – Спостережна рада затверджує рішення Правління;

6 – кредитний комітет передає пул активів до спеціалізованої юридичної особи (SPV) та списує його з балансу;

7 – спеціалізована юридична особа (SPV) за допомогою андерайтера, консалтингової та рейтингової компаній здійснює емісію і розміщення цінних паперів на фінансовому ринку;

8 – провайдери з хеджування беруть участь в управлінні ринковим ризиком (рисунок 4.2).

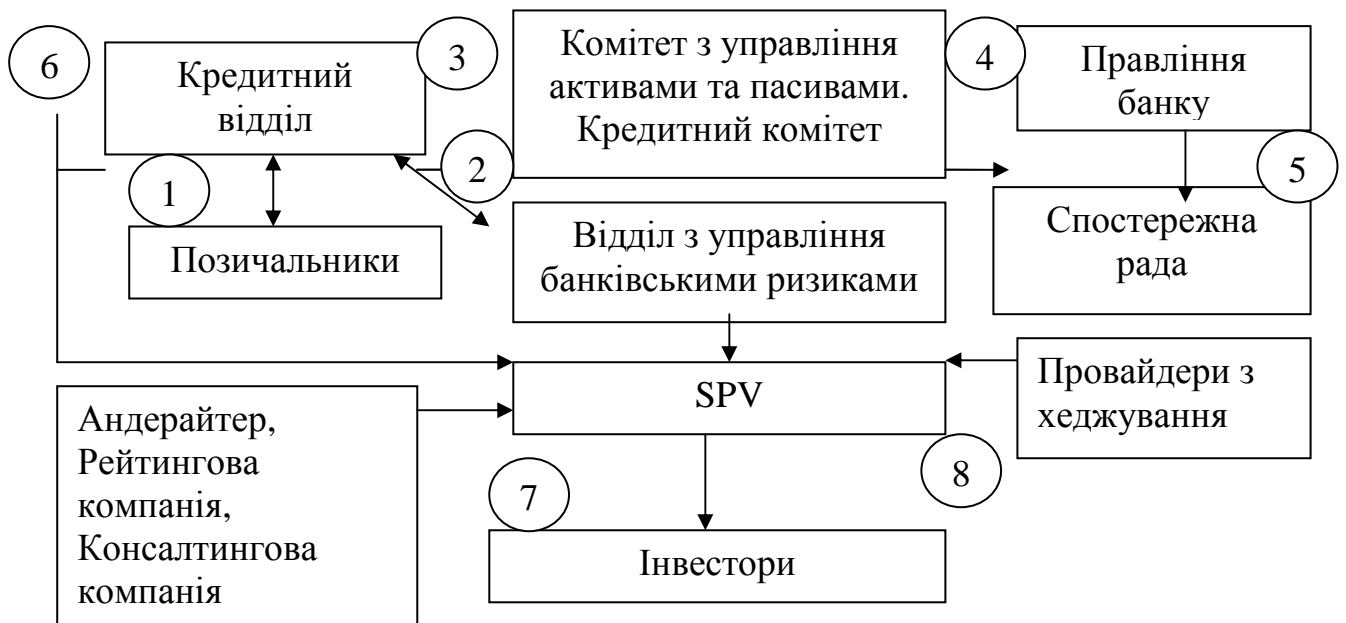

Рис. 4.2 *Схема реалізації сек'юритизації за класичним методом**

* Джерело: складено автором

Б) Синтетична сек'юритизація. Активи залишаються на балансі банківської установи, але банк передає ризик збитків за деякими активами спеціальній установі, за що сплачує їй премію або певну грошову суму. Цей метод доцільно використовувати у випадку, коли пул активів банку формується з низькоризикованих кредитів і їх списання може погіршити якісні характеристики (нормативи) кредитного портфеля банку.

В) Накопичувальна сек'юритизація (використовується в основному невеликими банками): банк формує кредитний портфель, а потім на його обсяг випускає облігації, які розміщуються серед іноземних банків. Видані кредити є забезпеченням за цінними паперами (фактично продаж позик не відбувається)

[425, 70].

Основними учасниками сек'юритизації є банк-оригіна́тор, гарант, андеррайтер, спеціалізована юридична компанія, консалтингові та рейтингові компанії, інвестори (таблиця 4.8).

Таблиця 4.8

Основні функції основних учасників процесу сек'ютиризації*

Учасники	Основні функції
Банк-оригіна́тор	Формування пулу активів (кредити)
Спеціалізована юридична компанія (SPV)	Емісія цінних паперів
Гарант (банк, страхова компанія)	Надання фінансових ресурсів у випадку, коли банк-оригіна́тор не в змозі обслуговувати видані кредити
Андеррайтер	Оцінка і підтримка відповідної ціни емітованих цінних паперів
Консалтингові компанії	Надання консультацій з питань оподаткування, фінансової звітності тощо
Рейтингові компанії	На підставі аналізу якісно-кількісних характеристик пулу активів і фінансового стану учасників процесу сек'ютиризації визначає рейтинг емітованих цінних паперів
Інвестори	Вкладають грошові в емітовані цінні папери
Провайдери з хеджування	Управління ринковим ризиком (валютним, процентним та фондовим)

* Джерело: складено автором.

На кредитну якість і ліквідність цінних паперів впливає питання власності на сформований пул активів. Залежно від цього критерію цінні папери поділяються на два класи з різними структурами сек'ютиризації активів:

1. Структура прямого розподілу, при якій інвестор після покупки цінних

паперів одержує і частку в портфелі активів. Грошові потоки, що генеруються пулом активів, передаються власникам цінних паперів без жодних змін в обсягах або строках.

2. Структура з управлінням платежу, при якій спеціальна юридична компанія зберігає пул активів у своїй власності і випускає цінні папери, використовуючи пул активів як забезпечення.

Зазначимо, що незважаючи на складність реалізації процесу сек'юритизації активів, банк-оригінатор при цьому отримує значні переваги стосовно управління фінансовими ризиками, а саме:

1. Замість строкових активів банк одержує ліквідні кошти, які можна використати для подальшого розвитку. Досить часто банки мають значні обсяги недостатньо ліквідних активів, продаж яких у потрібний момент не завжди є можливою. Це може призвести до втрати платоспроможності банку. З цієї точки зору сек'юритизація є важливим інструментом управління активами, уможлиблюючи їх реалізацію з належною швидкістю й ефективністю в умовах насиченого конкуренцією ринку.

2. Розширюється коло потенційних інвесторів.

3. Зменшується ймовірність виникнення в банку процентного та кредитного ризиків, а також ризику ліквідності. Сек'юритизація перерозподіляє такі банківські ризики між банком, інвестором і посередником.

4. Поліпшуються чинні економічні нормативи (наприклад, відношення зобов'язань до власного капіталу).

5. З'являється можливість позиціонувати себе, як фінансову установу, здатну працювати зі складними міжнародними фінансовими інструментами.

6. Розширюється перелік активів, сек'юритизація яких є потенційно можливою. До них зазвичай належать іпотечні і споживчі кредити, лізингові платежі, різноманітні однорідні позики, товарні кредити.

Однак, незважаючи на ці переваги, можна стверджувати, що сучасна фінансова криза, певною мірою, була спричинена неконтрольованим процесом сек'юритизації банківських кредитів (особливо на фінансовому ринку США).

Більшість установ не змогли за допомогою стрес–тестування та інших інструментів управління банківськими ризиками ефективно оцінити портфельний кредитний та ризик ліквідності за виданими кредитами на довгострокову перспективу. Пули активів, сформовані із сумнівних кредитів, одержали високі рейтинги. На думку економістів, рейтингові агентства в конкурентній боротьбі не враховували «тривожні» тенденції розвитку економіки, що у свою чергу призвело до переоцінки кредитоспроможності пулів. Емітовані під ці пули цінні папери відповідно було внесено до низькоризикованих [405].

Зниження цін на нерухомість і уповільнення економічного росту призвели до дефолту іпотечних кредитів. Наприкінці 2008 р. більше, ніж 18 % американців (тобто 7,63 млн чоловік), були винні банкам суму, що істотно перевищувала поточну ринкову вартість будинків, які вони придбали. Обсяги випусків структурованих цінних паперів, забезпечених іпотечними кредитами на придбання збірних житлових будинків, зменшилися в 62 рази [339].

Кредитні ризики з іпотеки поширилися на інші категорії кредитів – від позичок на купівлю автомобілів до банківських карт. Страхові компанії та інші гаранті були не в змозі в повному обсязі компенсувати збитки, тому котирування цінних паперів, у тому числі акцій банків, різко знизилося.

Розпочавшись у США, криза набула глобального характеру, оскільки глобальною є сама фінансова система. До того ж у більшості країн використовувалися моделі оцінки ризиків, які були не в змозі адекватно спрогнозувати розвиток ситуації. Все це ускладнило залучення додаткового капіталу і збільшило ймовірність негативних взаємозв'язків між корекцією в банківській системі і реальною економікою [405].

Отже, самому процесу сек'юритизації притаманні наступні види ризиків: кредитний, ризик ліквідності, ринковий та функціональні ризики (рисунок 4.3).

Значна частина експертів для зниження ризиків сек'юритизації пропонують підвищити вимоги до оригінаторів, рейтингових агенцій, спеціалізованих юридичних компаній шляхом створення відповідних регулятивних органів, які б розробляли та здійснювали нагляд за правилами

торгівлі структурованими цінними паперами [128, 31].

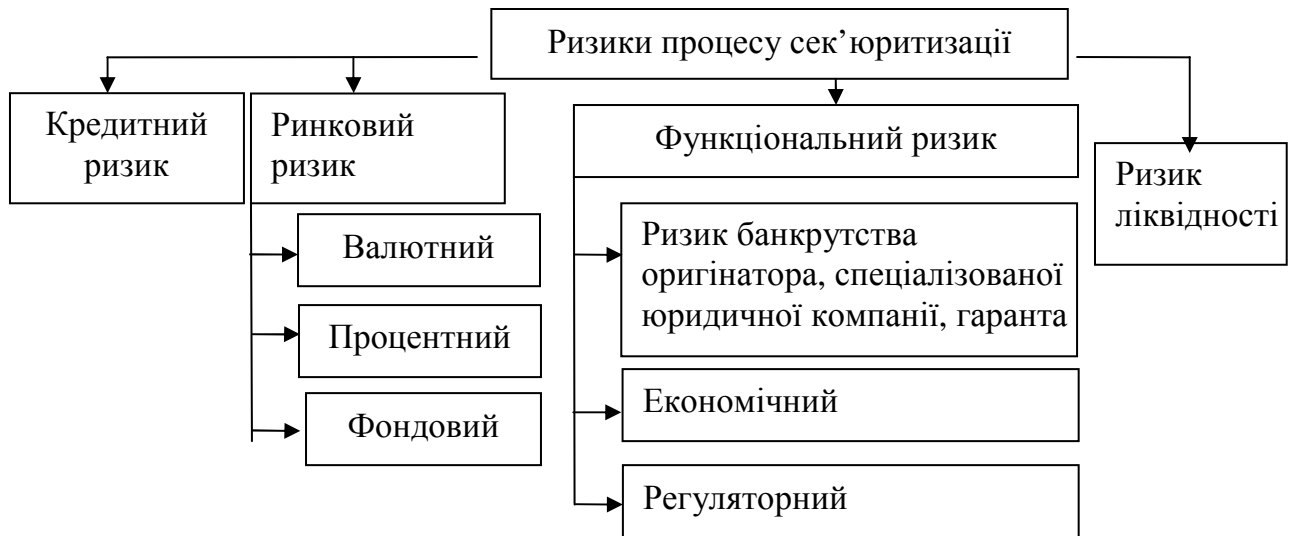

Рис. 4.3 Ризики процесу сек'юритизації*

* Джерело: складено автором

Крім того, спеціалісти рекомендують також вжити такі заходи:

- відмовитися від високодохідних ринків із високими рівнями ризиків, що були в минулому, та створити нові ринки, які б надійно забезпечували потреби кредиторів у фінансуванні без ускладнення фінансових продуктів та збільшення частки позичених коштів;

- підвищити вимоги до мінімального розміру капіталу;

- підвищити норми збереження активів (пропонується 5% активів залишати на збереженні спеціалізованих юридичних компаній, щоб вони були зацікавлені в результатах сек'юритизації і відповідальніше ставилися до оцінки кредитоспроможності та її моніторингу);

- підвищити вимоги щодо розкриття інформації про стан банку-оригіатора і пропонованого ним пулу активів, якими забезпечуються структуровані цінні папери;

- змінити умови оплати послуг організаторів сек'юритизації, враховуючи довгострокову перспективу залежно від того, яким буде результат для інвесторів;

- спростити і стандартизувати сек'юритизаційні продукти з метою підвищення ліквідності і забезпечення прозорості їх ціноутворення.

З іншого боку, частина спеціалістів МВФ вважають, що запропоновані заходи призведуть до занадто зарегульованого ринку, при якому процес сек'юритизації не отримає подальшого розвитку [339].

Зазначимо, що вітчизняні банки ще не готові масово використовувати цей інструмент у процесі управління портфельним банківським ризиком.

Станом на 1 січня 2015 р. в Україні було проведено три операції з сек'юритизації банківських активів. У березні 2007 р. класичну схему сек'юритизації реалізував Приватбанк, випустивши єврооблігації на суму 180 млн дол. США. Цінні папери були забезпечені іпотечними кредитами (ця операція стала однією з найбільших в Східній Європі). До портфелю увійшли близько 10 тисяч кредитів позичальників з різних регіонів України, причому середня величина одного кредиту складала приблизно 17 тис. дол. США. Висока якість іпотечного портфеля Приватбанку забезпечила високий рейтинг за цими паперами – він був вищим за рівень суверенного рейтингу України. Основними інвесторами виступили банки й інвестиційні компанії з Європи і Північної Америки, причому британські інвестори викупили 28% випуску, інвестори з Німеччини й Австрії – по 21%, у пулі інвесторів випуску також взяли участь французькі, португальські, російські, італійські, грецькі і канадські інвестиційні банки та компанії. На думку експертів, завдяки успішній операції сек'юритизації іпотечних активів, Приватбанк зміг на той час понизити ставки за кредитами на купівлю житла і таким чином поліпшив свої позиції на іпотечному ринку.

У 2006 р. вітчизняний банк Дельта Банк реалізував накопичувальну сек'юритизацію портфеля споживчих кредитів на суму 100 млн дол. США.

На початку 2007 р. Укргазбанк розмістив на ринку іпотечні облігації на загальну суму 50 млн грн.

Отже, більшість українських банків не поспішають реалізовувати сек'юритизацію своїх активів, що можна пояснити декількома причинами.

По-перше, нерозвиненою законодавчою базою. Нормативне регулювання сек'юритизації активів повинно відповідати правовому вирішенню питань з передачі прав вимог, корпоративному законодавству, законодавству щодо

банкротства, податкового і банківського законодавства тощо. Нині операції сек'юритизації не є об'єктом спеціалізованого українського законодавства, тому і відсутня уніфікована документація оформлення подібних операцій. Чималі труднощі виникають і при їх обліку. Не встановлено правовий статус SPV, не розглянуто специфіку оподаткування. У Законі України «Про іпотечні облігації» описано тільки єдиний механізм сек'юритизації – сек'юритизація іпотечних позик. Актуальним залишається питання розробки і впровадження закону, що регламентує усі форми сек'юритизації, а також унесення необхідних поправок у чинні законодавчі акти.

По-друге, в Україні відсутня ефективна ринкова інфраструктура. Недостатність ліквідних фінансових інструментів, негнучкість податкової системи, обмежена кількість кредитоспроможних учасників фінансового ринку.

По-третє, низький рівень стандартизації кредитів. Вітчизняним банкам бракує алгоритму формування пулів з однорідних активів.

По-четверте, низький кредитний рейтинг України. На початку 2015 р. міжнародне рейтингове агентство «Fitch Ratings» знизило довгостроковий рейтинг України в іноземній валюті з рівня «ССС» (дефолт видається реальною можливістю, здатність виконувати фінансові зобов'язання цілком залежить від стійкої та сприятливої ділової або економічної кон'юнктури) до «СС» (ймовірний дефолт) і підтвердила рейтинг дефолту емітента (РДЕ) України в національній валюті на рівні «ССС». Це означає, що дефолт України є більш ймовірним, ніж раніше. Крім того, спеціалісти «Fitch Ratings» зазначають, що «в короткостроковій перспективі не можуть уявити ситуацію, за якої оцінку підвищили б» [1].

Отже, сучасна фінансова криза довела необхідність дослідження сек'юритизації банківських активів у якості одного з інструментів управління кредитним ризиком банківської установи. Але процес сек'юритизації містить і власні ризики, які можливо знизити за допомогою підвищення вимог до оригінаторів, рейтингових агенцій, спеціалізованих юридичних компаній. Потребують подальшого дослідження напрямки вирішення проблем, що

заважають подальшому розвитку цього інструменту системи управління ризиками.

4.3. Розробка ефективної стратегії зниження ризиків в управлінні банківським капіталом

Сучасна економіко-соціальна модель розвитку України потребує перетворення банківського сектора в ефективну систему акумулювання грошових ресурсів та спрямування їх у найбільш перспективні сектори економіки.

Успішність виконання цього завдання залежить передусім від банківського капіталу, який є одним з найважливіших показників банківської діяльності, що характеризує фінансовий стан банківської установи та здатність протистояти негативним змінам факторів зовнішнього середовища.

Проблема підвищення рівня капіталізації банків зумовлює об'єктивну необхідність дослідження порядку оцінювання величини та визначення рівня його адекватності потребам розвитку економіки країни, а також пошуку ефективних процедур управління банківськими ризиками за рахунок капіталу.

За статистичними даними НБУ, на початок 2015 р. капітал банків України за 2014 рік збільшився на 13.7%, або на 23.3 млрд. грн. (за 2013 рік – на 8.9%), і на кінець року становив 192,6 млрд. грн. Питома вага капіталу в пасивах банків на 01.01.2015 становила 15,1% (на 01.01.2014 – 15.0%). Статутний капітал за 2014 рік зріс на 5.7% (на 10.3 млрд. грн.) – до 185.2 млрд. грн., що підвищило рівень капіталізації банківського сектору [371, 35].

За 2014 рік частка іноземного капіталу в статутному капіталі банків України зменшилася на 5.5 процентного пункту – до 34.0%. На 01.01.2015 іноземний капітал в Україні було представлено 26 країнами. Найбільші частки в загальній сумі іноземного капіталу мали: Кіпр – 31.8%, Російська Федерація – 30.7%, Австрія – 12.3% [371, 35].

Регулятивний капітал банків зменшився за 2014 рік на 7.8% (на 16.0 млрд. грн.) – до 188.9 млрд. грн. Таке скорочення зумовлено перш за все переведенням 17 банків у стан ліквідації та збитками, отриманими внаслідок формування резервів [371, 36].

Протягом 2014 року відбулися зміни у структурі регулятивного капіталу. Зокрема частка статутного капіталу (складова основного капіталу) в структурі регулятивного капіталу зменшилася до 59.2 з 65.7% на 01.01.2014 р. Натомість частка субординованого боргу (складова додаткового капіталу) у регулятивному капіталі зросла з 11.4% до 17.6 на 01.01.2014, а частка внесків за незареєстрованим статутним капіталом (складова основного капіталу) – до 9.1% (на 01.01.2014 – 5.5%) [371, 36].

Рівень адекватності регулятивного капіталу банківського сектору за 2014 рік зменшився до 15.60% (станом на 01.01.2014 – 18.26%), що пов'язано насамперед зі зменшенням регулятивного капіталу [371, 36].

Зазначимо, що власний капітал вітчизняного банківського сектора є не диверсифікованим (табл. 4. 9).

Таблиця 4.9

Власний капітал банків України за 2009-2015 рр. (на початок року), млн. грн*

Банківська група	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
I	74 957	81 384	91 487	101 790	104 384	112 502	110 193
II	19 384	15 501	20 433	23 151	31 217	42 286	15 130
III	11 114	10 095	8 375	9 828	11 465	12 974	10 261
IV	13 807	13 227	17 430	20 717	23 128	24 835	12 439
Усього	119 262	120 207	137 725	155 486	170 194	192 597	148 023

* Джерело: побудовано на основі [316]

Як видно з таблиці 4.9, на початок 2015 р. 74 % власного капіталу вітчизняного банківського сектора припадало на I групу банків, яка включає в себе 16 з 158 банків, що подають фінансову звітність НБУ. На найбільшу IV групу (90 банків з 158) припадає лише 8 % власного капіталу банків України [320].

В Україні проблему диверсифікації та формування банківського капіталу досліджували О. Копилюк, Л. Матлага, О. Панасенко, В. Пила, В. Фостяк. Серед російських науковців вагомими є праці Р. Багдалова, В. Кисельова, Г. Коробової, І. Ларіонової, І. Сорокіної. Досліджували економічну сутність банківського капіталу такі західні науковці, як Т. Кох, К. Маркс, П. Роуз, Дж. Сінкі.

Водночас потребує подальшого вивчення питання сутності і ролі власного капіталу в процесі управління банківськими ризиками. Практично відсутні розробки щодо визначення стратегії управління власним капіталом у період фінансової кризи.

Отже, в економічній літературі є багато визначень категорії «капітал».

Наприклад, А. Сміт характеризував капітал як частину запасів, від якої сподіваються отримати дохід [386, 246].

У свою чергу Дж. С. Міль писав: «Капітал – це заздалегідь накопичений запас та результати минулої праці, які призначені для виробництва» [283, 120].

К. Маркс визначив капітал як вартість, що дає додаткову вартість. Якщо останню розглядати як прибуток, то дане визначення є цілком справедливим, оскільки ринкове виробництво взагалі і банківська діяльність зокрема, без прибутку є недоцільними [268, 315].

Предметом вивчення К. Маркса був насамперед промисловий капітал, який може виступати в трьох формах: грошовій, продуктивній і товарній. На певному етапі розвитку суспільства товарна і грошова форми капіталу відокремлюються і виникає торговельний і позичковий капітал, а потім – капітал у вигляді вкладень у цінні папери. Рух промислового капіталу відбувається за формулою: $\Gamma - T - \Gamma'$. Банківський капітал – це капітал грошовий, який спочатку переходить у форму позичкового капіталу, потім повертається в капітал промисловий або торговельний, а потім знову в грошовий (формула 4.1):

$$\Gamma' - (\Gamma_{\text{в}} - \Gamma_{\text{п}}) - T' - \Gamma'' \quad (4.1)$$

де Γ' – це грошовий капітал у вигляді вільних коштів значних власників засобів виробництва;

$\Gamma_{\text{в}}$ – це вкладений у банк грошовий капітал;

Гп – це позичковий капітал.

Якщо промисловий і торговельний капітали дають прибуток у випадку, коли вони вкладені або в промисловість, або в торгівлю, то позичковий капітал самозростає. Він не залишає свого власника остаточно, а через певний час повертається до нього, даючи прибуток у вигляді відсотка. Саме за допомогою банківської системи позичковий капітал реалізує свою додаткову споживчу вартість.

Крім марксистського визначення є структурний, функціональний і вартісний підходи щодо характеристики категорії «капітал банку».

Структурний підхід використовується Національним банком України і досить повно викладений в Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні (постанова Правління НБУ від 28.08.2001 № 368). Відповідно до цієї Інструкції капітал банку (регулятивний капітал) є одним з найважливіших показників діяльності банків, основним призначенням якого є покриття негативних наслідків різноманітних ризиків, які банки беруть на себе в процесі своєї діяльності, та забезпечення захисту вкладів, фінансової стійкості й стабільної діяльності банків [200].

Відповідно до Інструкції НБУ регулятивний капітал розраховується за формулою 4.2 [200]:

$$PK = OK + DK \quad (4.2)$$

де РК – регулятивний капітал банку;

OK – основний капітал (капітал 1-го рівня);

DK – додатковий капітал (капітал 2-го рівня).

Основний капітал банку включає [200]:

- фактично сплачений зареєстрований статутний капітал;
- додаткові внески акціонерів у статутний капітал;
- прибуток, спрямований на збільшення статутного капіталу;
- розкриті резерви - резерви і фонди, створені або збільшені за рахунок нерозподіленого прибутку та оприлюднені у фінансовій звітності банку.

Додатковий капітал включає [200]:

– резерви під заборгованість за кредитними операціями (крім резервів за наданими банком фінансовими зобов'язаннями) та за операціями з розміщення коштів на кореспондентських рахунках в інших банках, яку віднесено до I (найвищої) категорії якості;

– результат переоцінки основних засобів, що включався до суми регулятивного капіталу банків за станом на 31.12.2010;

– результат поточного року (прибуток), що зменшений на суму доходів, неотриманих понад 30 днів з дати їх нарахування (крім доходів за державними цінними паперами та цінними паперами, емітованими Національним банком та нарахованих доходів за облігаціями Державної іпотечної установи, розміщення яких здійснюється під гарантію Кабінету Міністрів України, надану відповідно до закону про державний бюджет України на відповідний рік), зменшених на суму сформованих під ці нараховані доходи резервів. Якщо прибуток поточного року менше загальної суми коригування, то на суму такої різниці зменшується розмір основного капіталу банку;

– субординований борг, під яким розуміються звичайні не забезпечені банком боргові капітальні інструменти, котрі відповідно до договору не можуть бути взяті з банку раніше п'яти років, а у випадку банкрутства чи ліквідації повертаються інвестору після погашення претензій усіх інших кредиторів. Сума субординованого боргу, уключеного до капіталу, щорічно зменшується на 20 відсотків її первинного розміру протягом п'яти останніх років дії договору;

– нерозподілений прибуток минулих років;

– прибуток звітного року.

Деякі науковці у контексті структурного підходу дають інше визначення капіталу банку.

Наприклад, В. В. Кисельов, стверджує: «Капітал банку – це кошти, внесені власниками банку й складаються в основному зі статутного й іншого фондів, резервів, а також нерозподіленого прибутку» [211, 64]. Схоже визначення дає Г. Коробова, яка розглядає капітал як «майно вільне від зобов'язань, власне майно (кошти) банку» [25, 38].

На відміну від структурного підходу, функціональний підхід досліджує капітал банку як величину, що включає статті власних і позичкових коштів, які за економічним змістом можуть виконувати певні банківські функції. Інакше кажучи, сутність банківського капіталу поставлено в залежність не тільки від змісту (структури капіталу), але й від функцій.

Розглянемо основні функції капіталу [377, 67-68]:

1. Захисна функція, яка реалізується шляхом поглинання можливих збитків, насамперед покриття непередбачених втрат, оскільки під прогнозовані ризики банк формує відповідні резерви.

2. Оперативна функція, за якою капітал банку відповідає за створення адекватної бази для нарощення обсягу активів банку, тобто для розширення його діяльності.

3. Регулятивна функція, пов'язана виключно з особливою зацікавленістю суспільства в стабільному функціонуванні банків.

Відповідно до вартісного підходу банківський капітал повинен передусім відображати вартість банку як об'єкта купівлі-продажу, тобто споживчу вартість фінансової установи.

На думку І. Ларіонової, споживча вартість банку (його цінність) визначається його здатністю генерувати дохід або прибуток. А головне завдання банківського капіталу – створювати передумови для одержання додаткової вартості за допомогою створення і реалізації банківських продуктів [246, 48].

Одне з повних визначень капіталу банку в контексті цього підходу дає Р. Багдалов: «Капітал банку – це вартість банківського бізнесу (підприємницької діяльності банку), упередметнена в певних групах власних коштів банку, які забезпечують його функціонування як специфічного підприємства, які відповідають певним вимогам, а також здатні виконувати специфічні функції і давати дохід» [17, 14].

На наш погляд, капітал банку – це економічна ресурсна складова, яка відображає вартість банківської установи, її конкурентоспроможність на

фінансовому ринку, стан економічної безпеки та ступінь покриття відкритих позицій з максимальним рівнем ризику.

У системі управління банківськими ризиками капітал банку необхідно розглядати за двома складовими (залежно від об'єктів оцінки): регулятивний та економічний капітали (капітал під ризиком) (таблиця 4.10).

Таблиця 4.10

Складові капіталу банку*

Об'єкти оцінки	Тип капіталу
Вартість банківської установи на фінансовому ринку	Регулятивний капітал Економічний капітал
Оцінка конкурентоспроможності банку	Регулятивний капітал Економічний капітал
Оцінка дотримання ринкової дисципліни (економічні нормативи)	Регулятивний капітал
Оцінка рівня економічної безпеки банку	Економічний капітал
Оцінка відкритих позицій з максимальним рівнем ризику	Економічний капітал

* Джерело: побудовано автором

Як видно з таблиці 4.9, регулятивний капітал розраховується насамперед з метою визначення вартості банківської установи і відповідності економічним нормативам НБУ. Регулятивний капітал необхідно розраховувати для аналізу ефективності діяльності банку як економічного агента на фінансовому ринку.

На відміну від методології національного регулятора, у Базелі II запропоновано визначати регулятивний капітал за трьома рівнями [145, 73]:

Капітал 1-го рівня: звичайні акції, нерозподілений прибуток та некумулятивні привілейовані акції, що не підлягають викупу. Цей капітал вважається основною частиною власних коштів банку, або первинним капіталом. Склад капіталу 1-го рівня є загальним для всіх банківських систем і завжди повністю зазначається в публічній звітності. Цей капітал відіграє найважливішу роль з точки зору розміру прибутку банку, його конкурентоздатності та здатності банку витримувати ризики. Його розглядають як резерв найвищої якості.

Капітал 2-го рівня. Складається з інструментів, що мають характеристики як капіталу, так і зобов'язань, наприклад: резерв переоцінки активів, загальний

резерв, резерви на покриття витрат, інструменти гібридного капіталу (кумулятивні акції, що підлягають викупу), субординований строковий борг.

Резерви переоцінки активів включаються до капіталу 2-го рівня при умові їх обґрунтованої оцінки та повного врахування вірогідності коливань цін та примусового продажу. Резерви переоцінки виникають такими шляхами [145, 74]:

1. У деяких країнах банкам дозволяється проводити переоцінку основних засобів (як правило, власних приміщень) відповідно до зміни їх ринкової вартості.

2. Резерви переоцінки можуть виникати в результаті тривалого володіння звичайними акціями, врахованими у балансі за початковою вартістю придбання. З метою обліку потенційних коливань таких резервів зазвичай застосовується 55 % знижка до різниці між їх початковою балансовою та ринковою вартістю .

3. Загальні резерви, резерви на можливі втрати за позиками, які створюються для відшкодування майбутніх непередбачуваних втрат. Величина цих резервів не може перевищувати 1,25 % (у виняткових випадках 2 %) величини активів, до яких вони належать.

4. Гібридні (боргові, дольові) інструменти можуть враховуватися як частина капіталу 2-го рівня, якщо вони не мають забезпечення, є субординованими та повністю оплачені; не підлягають викупу без попередньої згоди органів нагляду; є частиною втрат, що не тягнуть за собою припинення ринкових операцій банку. Крім того, такий капітальний інструмент повинен давати можливість відкладати виконання зобов'язань з обслуговування у випадку, якщо прибуток банку не дозволяє здійснити відповідні платежі.

5. Субординований строковий борг, який може розглядатися як капітал 2-го рівня, включає звичайні незабезпечені субординовані боргові інструменти з мінімальним початковим фіксованим терміном не менше п'яти років. Протягом останніх п'яти років перед настанням терміну погашення та перед включенням до капіталу 2-го рівня вони повинні дисконтуватися в розмірі 20 % на рік. Загальна сума субординованого строкового боргу, що включається до капіталу 2-го рівня, не може перевищувати 50 % капіталу банку 1-го рівня.

У 1995 р. Базельський комітет представив концепцію капіталу 3-го рівня, що дозволяє банкам, за умови схвалення національними органами регулювання та нагляду, розв'язувати проблеми ринкових ризиків, у тому числі за рахунок випуску короткострокового субординованого боргу. Згідно з установленими обмеженнями капітал 3-го рівня повинен мати термін не менше двох років. Крім того, передбачається, що ні відсотки, ні основна сума боргу не можуть бути виплачені, якщо в результаті платежу загальний капітал банку стає менше обов'язкових мінімальних вимог (таблиця 4.11).

Таблиця 4.11

Регулятивний капітал банку за Базелем II*

Капітал 1-го рівня	Капітал 2-го рівня	Капітал 3-го рівня
Компоненти		
1. Сплачений статутний капітал 2. Розкриті резерви, що створені з прибутку	1. Довгостроковий субординований борг (до 50 % 1-го рівня) 2. Результати переоцінки основних засобів 3. Загальні резерви 4. Нерозкриті резерви 5. Нереалізований прибуток переоцінки пайових паперів (45% від величини) 6. Гібридні інструменти	Короткостроковий субординований борг
Відвернення		
1. Гудвіл 2. 50 % вкладень в неконсолідовані банківські та фінансові дочірні установи 3. 50% вкладень в капітал інших банків та фінансових установ	1. 50 % вкладень у неконсолідовані банківські та фінансові дочірні установи 2. 50 % вкладень в капітал інших банків та фінансових установ	—
Обмеження		
—	1. Не більше 100 % капіталу 1-го рівня	1. Не більше 250 % капіталу 1-го рівня 2. Тільки на покриття ринкового ризику 3. Факультативний рівень капіталу

* Джерело: побудовано на основі [145, 75].

Відзначимо, що найголовніша відмінність між різними версіями Базельської угоди полягає в різній кількості ризиків, які повинен був покривати регулятивний капітал банку:

- з 1988 до 1996 р., згідно з Базелем I і наступних поправок (1989 – 1995 рр.), регулятивний капітал покривав тільки кредитний ризик;
- з 1996 до 2004 р. до кредитного ризику додається ринковий ризик;
- з 2004 р. і до 2008 р. регулятивний капітал, згідно з Базелем II, має покривати кредитний, ринковий та операційний ризики.

Початок у 2008 р. світової фінансової кризи став поштовхом до розробки Базеля III, який буде впроваджуватися у банківські установи поступово протягом 2013 – 2019 рр.

Основні положення Базеля III направлені на збільшення якості, стабільності і прозорість капітальної бази, а також – збільшення частки покритих ризиків у структурі капіталу (таблиця 4.12).

Таблиця 4. 12

Зміни до регулятивного капіталу у відповідності з Базелем III*

Показник	Запропонована вимога
Збільшення вимог до мінімального розміру капіталу першого порядку	Коефіцієнт достатності капіталу першого порядку: збільшується з 4 % до 6 % (з 01.01.2013 – 4,5 %; з 01.01.2014 – 5,5 %; з 01.01.2015 – 6 %).
Упровадження буферу консервації капіталу, основним призначенням якого є покриття збитків, що виникають у періоди фінансової й економічної напруженості	Буфер має складати 2,5 % від звичайного власного капіталу банку. Банки, які не мають буферу консервації, будуть обмежені у виплатах дивідендів, бонусів, а також в операціях зворотного РЕПО
Контрциклічний буфер капіталу (даний буфер має збільшити буфер консервації)	Буфер капіталу в рамках 0 – 2,5 % від звичайного власного капіталу або іншого капіталу, здатного повністю покрити збитки, має буде впроваджено з урахуванням національних факторів
Збільшення вимог до мінімального розміру звичайного власного капіталу першого порядку	Вимога до звичайного власного капіталу першого порядку: збільшується з 2 % до 4,5 % (з 01.01.2013 – 3,5 %; з 01.01.2014 – 4 %; з 01.01.2015 – 4,5 %)
Відношення капіталу до позикових коштів	Має складати 3 %
Мінімальний рівень сукупного коефіцієнта достатності капіталу	З урахуванням буфера консервації капіталу коефіцієнт має становити 10,5% від зважених за ризиками активів, причому 8,5% повинно припадати на капітал першого порядку
Ліквідація капіталу 3-го порядку	

* Джерело: побудовано на основі [18]

Якщо основною метою розрахунку регулятивного капіталу є визначення власних ресурсів банку, оцінка його економічної стабільності, то економічний капітал розраховується саме як резерв покриття частини відкритих позицій, які безпосередньо знаходяться під ризиком. Національний банк України визначає економічний капітал як капітал, що постійно перебуває під ризиком і відтак може бути втрачено навіть під час звичайної діяльності. За методикою НБУ економічний капітал (капітал під ризиком) визначається як добуток величини позиції, що наражає банк на ризик, волатильності об'єкта, який утворює позицію, фактора довірчого інтервалу і тривалості позиції [200].

Економічний капітал часто використовується для визначення взаємозв'язку між доходами від банківських операцій і ризиками, які змушений «брати» на себе банк при отриманні цих доходів. Одним з інструментів, що дозволяє виміряти цей взаємозв'язок, є метод RARORAC. Даний метод фактично є вдосконаленням показників Return on Equity (ROE) і Return on Assets (ROA), які відповідно характеризують прибутковість капіталу й активів банку.

RARORAC розраховується за формулою 4.3:

$$RARORAC = \frac{ЧД - ОП}{ЕК} \times 100\% \quad (4.3)$$

де ЧД – чисті доходи від банківської діяльності;

ОП – очікувані втрати, які відповідають розміру резервів, сформованих під активні банківські операції (кредитування, операції із цінними паперами тощо.);

ЕК – економічний капітал («капітал під ризиком»). Вітчизняна практика свідчить, що в сучасних умовах більшість банків «капітал під ризиком» визначають як відповідний відсоток від розміру активів, коштів, що перебувають під ризиком (наприклад, установлений відсоток від усього портфеля банківських активів).

Метод RARORAC має ряд переваг, а саме:

- дозволяє розрахувати обсяг економічного капіталу, необхідного для покриття (нейтралізації) ризиків, за кожним видом діяльності, продуктом або банком у цілому із встановленим акціонерами рівнем толерантності до ризиків;

– надає послідовну і справедливу оцінку зваженої на ризик діяльності банку, що, у свою чергу, дозволяє зробити вибір між ризиками і винагородою більше ефективним;

– показник може використовуватися в плануванні, оскільки обсяг капіталу, який необхідно сформувавши для кожної операції, є важливим показником для розрахунку справедливої ціни операцій і для визначення доцільності останніх;

– дає економічне обґрунтування для послідовної оцінки всіх відкритих ризикованих позицій.

Саме RARORAC дозволяє визначити подальшу стратегію розвитку банку. З позиції системи управління банківськими ризиками, стратегії розвитку банку ґрунтуються на співвідношенні прибутку та ліквідності, а також рівні покриття відкритих ризикованих позицій (таблиця 4.13).

Таблиця 4.13

Стратегії розвитку банку*

Стратегія	Рівень прибутку	Рівень економічного капіталу	Ступінь покриття відкритих позицій з максимальним рівнем ризику
I. Високоризикова (агресивна)	максимальний	мінімальний	частина позиції не покривається ні резервами, ні економічним капіталом
II. Середньоризикова (стабільна)	середній	середній	покривається повністю, але без формування додаткових резервів
III. Низькоризикова (антикризова)	мінімальний	максимальний	покривається з надлишком

* Джерело: побудовано автором.

За першою стратегією забезпечується максимальна віддача капіталу, тобто стратегія направлена на максимізацію прибутку при підтримці мінімально необхідного (нормативного) рівня ліквідності. За реалізацією цієї стратегії основним завданням управління власним капіталом банку є забезпечення

капіталу на мінімально можливому для покриття ризиків рівні, причому величина ризиків іноді усвідомлено занижується (у цьому випадку економічний капітал менший за регулятивний). Основний акцент в даній стратегії робиться на показники рентабельності. Нарощування капіталу за рахунок зовнішніх джерел майже не здійснюється. Основною перевагою цієї стратегії є висока рентабельність капіталу, висока норма прибутку, високі дивіденди. Недолік – значна частина відкритих позицій з максимальним рівнем ризику не покривається ні резервами, ні економічним капіталом.

За другою стратегією банк веде врівноважену за ризиками політику, прибуток збільшується поступово, дивіденди є невеликими і часто спрямовуються на капіталізацію. У цьому випадку економічний та регулятивний капітали банку знаходяться на одному рівні. Недоліком стратегії є складність досягнення цієї рівноваги. Це зумовлено тим, що розмір банківські ризиків в період фінансової кризи постійно змінюється, а це, у свою чергу, заважає ефективному прогностному визначені відповідної величини економічного капіталу для їх покриття.

Третя стратегія управління капіталу базується на підтримці високого рівня ліквідності, економічній стійкості при мінімальній нормі прибутку. При виборі цієї стратегії основна мета управління капіталом полягає в забезпеченні високого рівня капіталу банку, щоб покрити ризики з надлишком, тобто мати більший запас міцності банку (економічний капітал більше регулятивного). Економічною віддачею капіталу в цьому випадку можна зневажити, виконання нормативів є обов'язковим. Ризики іноді завищуються з метою підстрахування, капітал нарощується швидкими темпами.

Отже, рівень покриття відкритих ризикованих позицій та економічного капіталу залежить від виду стратегії розвитку банківської установи. Якщо банк обирає високоризиковану (агресивну) стратегію, тоді частина таких позицій не покривається ні резервами, ні економічним капіталом. Якщо банк обирає середньоризиковану (стабільну) стратегію, тоді ризиковані позиції покриваються повністю, але без формування додаткових резервів. Якщо банк обирає

низькоризиковану стратегію, тоді позиції з максимальним рівнем ризику покриваються з надлишком. Саме така стратегія в умовах фінансової кризи є найбільш оптимальною – вона покращує здатність економічної безпеки банку протистояти впливу ризиків зовнішнього середовища.

4.4. Корпоративне управління та організація центрів відповідальності за попередженням та зниженням ризиків банку

В умовах сучасної фінансової кризи проблема становлення адекватної до змін факторів зовнішнього середовища корпоративної системи управління банку стає особливо актуальною.

У 1999 році Консультативна група Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) охарактеризувала корпоративне управління в банківській сфері як «ряд відносин між органами управління компанією, її акціонерами й іншими зацікавленими особами» [476].

У тому ж році Базельським комітетом був підготовлений документ «Посилення корпоративного управління в банківських організаціях», де наголошувалося, що необхідною умовою корпоративного управління повинна стати прозорість інформації, яка дозволить учасникам ринку судити про ефективність системи управління і контролю за ризиками в банку [388].

У 2004 р. був прийнятий Базель II, у якому було встановлено ще більш суворі вимоги до розкриття інформації на основі принципу максимальної прозорості [459].

Крім того, Базельський комітет також звернув увагу на роль законодавчих органів, державних регуляторів фінансових ринків, аудиторів і банківських асоціацій у створенні сприятливого середовища для формування і розвитку системи корпоративного управління в банках, а також відзначив важливість формулювання органами банківського нагляду рекомендацій стосовно організаційних структур і методів корпоративного управління в банках.

Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку України в 2003 р. затвердила «Принципи корпоративного управління», де під корпоративним управлінням розуміється система відносин між інвесторами-власниками товариства, його менеджерами, а також зацікавленими особами для забезпечення ефективної діяльності товариства, рівноваги впливу та балансу інтересів учасників корпоративних відносин [342].

У березні 2007 р. НБУ затвердив «Методичні рекомендації щодо вдосконалення корпоративного управління в банках України». У цих рекомендаціях корпоративне управління характеризується як процес, який використовується для спрямування й управління діяльністю установи з метою забезпечення її безпечності та надійності, а також підвищення її вартості [278].

Рекомендації визначають наступні питання корпоративного управління в банках [278]:

- роль акціонерів у захисті вкладників та інших зацікавлених осіб;
- професійна поведінка та чесність працівників банку;
- розподіл повноважень, компетенції та відповідальності між акціонерами, спостережною радою і правлінням;
- стратегія розвитку банку та контроль за її реалізацією (у тому числі розвиток системи управління банківськими ризиками, планування та системи внутрішнього контролю);
- розкриття фінансової інформації.

Економісти визначають три потенційні переваги ефективного корпоративного управління [212, 27]:

1. Ріст довіри до банку. Ефективна система корпоративного управління є для інвесторів доказом того, що активи використовуються в інтересах акціонерів, а не топ-менеджерів.

2. Полегшення доступу до ринку капіталу. Використання міжнародних стандартів бухгалтерської звітності відкриває банку доступ до більш дешевого фінансування в західних фінансових інститутах. Незалежний аудит забезпечує

необхідний рівень довіри до звітності, на підставі якої приймаються управлінські рішення.

3. Зменшення операційних ризиків. Пряма відповідальність топ-менеджерів банку перед акціонерами знижує рівень розбіжностей і протиріч і, таким чином, позитивно впливає на якість управлінських рішень.

На наш погляд, корпоративне управління пов'язано, в першу чергу, з операційними ризиками банку (табл. 4.14).

Таблиця 4.14

Взаємозв'язок корпоративного управління з операційними ризиками банку*

Складові корпоративного управління	Операційні ризики
Механізм вирішення конфлікту економічних інтересів	Корпоративний, ризик виконавця, шахрайство, ризик репутації
Місія, стратегічні цілі	Стратегічний, інноваційний, технологічний
Корпоративна культура	Корпоративний, ризик виконавця, ризик репутації

* Джерело: побудовано автором.

На наш погляд, механізм вирішення конфлікту економічних інтересів є основною складовою корпоративного управління, що має максимальний вплив на операційні ризики.

За думкою спеціалістів НБУ, конфлікт інтересів - це будь-який вид стосунків, який не відповідає інтересам банку або може перешкоджати об'єктивному виконанню обов'язків відповідальної особи [279].

Механізм вирішення таких інтересів має базуватися на основних принципах корпоративного управління, що були сформульовані ОЕСР, а саме [476]:

– принцип справедливості: дотримання прав акціонерів і рівнозначне ставлення до усіх власників акцій, включаючи дрібних та іноземних акціонерів;

– принцип соціальної відповідальності: участь в управлінні фінансовою установою зацікавлених осіб з метою збільшення суспільного багатства, створення робочих місць і забезпечення фінансової стійкості банківського сектору;

– принцип прозорості: розкриття достовірної інформації про всі істотні аспекти діяльності банку, включаючи зведення про фінансове положення, склад власників і структуру управління;

– принцип підзвітності: обов'язок Ради директорів – забезпечувати стратегічне управління бізнесом, контролювати роботу менеджерів і звітуватися перед акціонерами.

Конфлікт інтересів (корпоративний ризик) ґрунтується на взаємодії економічних агентів на рівнях внутрішнього та зовнішнього середовища банку.

Зовнішнє корпоративне середовище банку складається з таких економічних агентів:

1. Споживачі банківських продуктів – це фізичні та юридичні особи, які взаємодіють з банком у сфері банківських операцій, депозитів, операцій з цінними паперами, іноземною валютою тощо.

2. Органи державної влади, до яких передусім належить НБУ.

3. Банки-конкуренти, що працюють в єдиному ринковому сегменті з пропозицією майже однакових банківських продуктів.

Внутрішнє корпоративне середовище банку:

1. Непривілейованих працівників, суть відносин яких з банком переходить від звичайних вимог справедливої оплати праці і гарантії зайнятості до інших аспектів взаємин роботодавця з працівником: рівності можливостей, захисту здоров'я на робочому місці, невтручання в особисте життя і забезпечення відповідного рівня життя.

2. Топ - менеджерів, яких можна віднести до групи привілейованих працівників, тому що вони виступають не в якості звичайних виконавців, а керівників (наявність владних повноважень).

3. Акціонерів, які уможливають саме існування банку, оскільки саме акціонери є постачальниками «ризикового» капіталу, необхідного для виникнення та подальшого розвитку банку.

Кожна група, яка складає внутрішнє і зовнішнє середовище банку, має власні характеристики, що впливають з їх економічних інтересів (цілей) (табл. 4.15).

Таблиця 4.15

Економічні інтереси суб'єктів корпоративних відносин

Економічні агенти	Економічні інтереси
Зовнішнє середовище банку	
Органи державної влади	Податки, зайнятість, стабільність фінансового ринку, участь в рішенні національних проблем тощо
Споживачі	Вартість та асортимент банківських продуктів, якість, сервіс тощо
Банки-конкуренти	Збільшення ринкового сегменту за рахунок витиснення банків-конкурентів
Внутрішнє середовище	
Акціонери	Встановлення контролю над банком, дивіденди, ріст капіталу тощо
Топ - менеджери	Грошова винагорода, високий соціальний статус тощо
Непривілейовані робітники	Гарантія зайнятості, оплата праці, задоволення від роботи тощо

** Джерело: побудовано автором.*

Основним органом, що забезпечує узгодження насамперед внутрішніх конфліктів інтересів, є спостережна рада (надалі - СР), головне завдання якої – стежити за тим, щоб результати діяльності банку відповідали очікуванням акціонерів.

У світовій практиці досить поширеним є обрання до складу СР відомих фінансистів, банкірів, юристів, науковців і компетентних фахівців у галузі управління корпорацією, навіть якщо вони не є акціонерами.

Відповідно до положення Базельського комітету, банки повинні стежити за тим, щоб «члени Спостережної ради мали професійну кваліфікацію відповідно до займаних посад, чітко розуміли свою роль у корпоративному управлінні і не відчували надмірного впливу з боку Правління чи інших сторонніх осіб». Українське законодавство вимагає «відповідної професійної кваліфікації» і «бездоганної репутації» [459].

Відповідно до чинного законодавства України, члени СР не можуть входити ні до складу Ревізійної комісії, ні до складу Правління. Це положення розходиться зі світовою практикою, яка дозволяє виконавчим директорам зі складу членів Правління входити до складу СР разом з незалежними директорами. Відповідно до міжнародної практики, СР повинна включати у свій склад не менше 25 % незалежних директорів [170].

Законодавство України не встановлює терміни повноважень членів СР. Однак у світовій практиці членів СР прийнято вибирати на два – три роки і їх неможливо відкликати із посади до закінчення цього терміну без вагомих причин. Практика свідчить, що доцільно не переобирати весь склад СР одночасно, а керуватися принципом ротації, тобто щорічно замінити тільки частину від загального складу членів СР. Тоді досвідчені члени допомагають недавно обраним членам якнайшвидше ознайомитися з діяльністю і станом справ у банку. В Україні, на відміну від міжнародної практики, члени СР можуть переобиратися необмежену кількість разів.

Крім того, чинне законодавство України не передбачає обов'язкової кількості членів СР. Як правило, це залежить від кількості акціонерів і обсягу повноважень, що надаються Раді. Для банків з числом акціонерів понад тисячу осіб бажано обирати до складу СР не менше семи осіб, а якщо кількість акціонерів перевищує десять тисяч – то не менш дев'яти осіб. На думку

експертів, СР, до складу якої входить більше дванадцяти осіб, є малоефективною [170].

Якщо член СР має економічну зацікавленість в угоді, у якої однієї зі сторін є банк, він зобов'язаний сповістити про свою зацікавленість інших членів СР і утриматися від голосування за даною угодою. Члени СР вважаються економічно зацікавленими, якщо вони: а) є другою стороною в угоді; б) є представниками другої сторони в угоді; в) володіють акціями чи є посадовими особами іншої сторони; г) є кредиторами іншої сторони; д) мають близьких, родичів чи бізнес-партнерів, які потрапляють під одну з перерахованих вище категорій [170].

Таку угоду необхідно визнавати дійсною тільки тоді, коли за неї проголосує більшість незацікавлених членів СР.

Що стосується розв'язання конфлікту інтересів, то Голова СР має самостійно визначати порядок роботи з урегулювання таких конфліктів.

Основним завданням СР в процесі врегулювання конфліктів є пошук рішення, яке є законним і відповідає інтересам банку.

Для об'єктивної оцінки конфліктів особи, чиї інтереси зачіпає конфлікт, не повинні брати участь у винесенні рішення щодо цього конфлікту.

Як свідчить дослідження корпоративного управління у банківському секторі України, проведене Міжнародною фінансовою корпорацією в 2004 р., банкам надзвичайно важко визначити функціональну роль СР – вона або несе обмежену відповідальність, або бере занадто активну участь у повсякденній діяльності [170].

Розповсюдженою є практика, коли основні акціонери безпосередньо призначають членів СР. Ці призначені особи зазвичай виконують свої наглядові та піклувальні обов'язки, керуючись виключно економічними інтересами цих основних акціонерів, а не банку, усіх його акціонерів та інших зацікавлених сторін.

Крім того, результати дослідження дають підстави стверджувати, що банки мають недостатньо визначені зобов'язання щодо розкриття конфліктів. Так 78 %

банків не зазначають у своїх внутрішніх документах, що члени СР зобов'язані повідомляти про конфлікт інтересів [170].

Таким чином, спираючись на результати аналізу інформаційної відкритості й оцінки ефективності роботи щодо розв'язання конфлікту інтересів, можна зробити висновок, що рівень корпоративного управління у банківських установах є досить низьким [170].

Одним з інструментів поліпшення корпоративного управління (а отже і фінансової стійкості банку) є збільшення кількості незалежних членів СР.

На думку економістів, підвищення числа незалежних членів СР в українських банках стимулює розвиток капіталізації як системи в цілому, так і кожного банку зокрема [170].

Незалежні члени СР повинні приділяти увагу таким аспектам системи корпоративного управління, як робота органів управління, стан планування, розробка політики розвитку банку, управління персоналом, організаційна структура, системи контролю, системи управлінського інформування.

В Україні критерій «незалежний член СР» має дещо інше значення ніж в Європі. Так український незалежний член СР – це особа, яка не є на даний час чи не була протягом трьох останніх років головою чи членом виконавчого органу банку. В Європі це визначення терміна сягає більше ніж 5 років. Також в європейській практиці не передбачене володіння незалежним членом СР яким-небудь, навіть міноритарним пакетом акцій банку. Дуже важливою умовою для роботи незалежного члена СР є те, що він не виступає представником держави, не є консультантом чи «обличчям» банку [170].

Крім того, необхідною умовою стабільного розвитку банківської установи та ефективного управління фінансовими ризиками є надання керівництву адекватної фінансової інформації за звітними сегментами банку.

В Інструкції про порядок складання та оприлюднення фінансової звітності банків України говориться, що сегмент слід відображати окремо, якщо більша частина його доходу створюється від банківської діяльності за межами сегмента

й одночасно показники його діяльності відповідають одному з таких критеріїв [201]:

- дохід за сегментом становить 10 % або більше від загального доходу (включаючи банківську діяльність у межах сегмента);

- його фінансовий результат (прибуток або збиток) становить не менше, ніж 10 % більшої з двох абсолютних величин – загальної суми прибутку або загальної суми збитку всіх сегментів;

- активи становлять 10 % або більше від загальних активів.

Зовнішній дохід всіх визначених звітних сегментів має становити не менше, ніж 75 % загального доходу банку або консолідованої групи. Якщо сукупний дохід визнаних звітних сегментів менший, то виокремлюються додаткові сегменти з метою досягнення зазначеного рівня доходу, навіть якщо такі додаткові сегменти не відповідатимуть зазначеним критеріям (10 % поріг) [201].

Але запропоновані критерії виокремлення звітних сегментів не вирішують проблеми ідентифікації банківські ризиків за бізнес-напрямами банківської установи.

На наш погляд, з метою збільшення ефективності системи управління банківськими ризиками доцільно замінити категорію «звітні сегменти», що використовується в фінансовому обліку, на категорію «центр відповідальності», під яким будемо розуміти елемент банку (бізнес-напрямок), у межах якого встановлено особисту відповідальність його керівника за виконання запланованих показників діяльності та рівень ефективності управління фінансовими ризиками, які він контролює.

Отже, для виокремлення «центра відповідальності» використовуються два критерія: бізнес-напрямок та вид фінансового ризику. Виділені за цими критеріями «центри відповідальності» наведено в таблиці 4.16.

Розподіл фінансових ресурсів між центрами відповідальності здійснюється за допомогою трансфертної ціни, яка також є одним з інструментів управління ринковим ризиком та ризиком ліквідності.

Таблиця 4.16

Центри відповідальності банку*

Назва центра відповідальності	Бізнес-напрями	Види фінансових ризиків
Казначейство	Оптимізація та регулювання грошових потоків банку, купівля та продаж валюти для клієнтів і власних потреб на міжбанківському ринку України, залучення та розміщення коштів на міжбанківському ринку України та міжнародних ринках	Ризик ліквідності, ринковий ризик
Управління корпоративного бізнесу (УКБ)	Надання клієнтам широкого спектру послуг із кредитування, за операціями з векселями, залучення коштів юридичних осіб	Кредитний, ринковий ризик
Управління індивідуального бізнесу (УІБ)	Продаж банківських продуктів індивідуальним клієнтам банку, оптимізація вартості послуг для фізичних осіб	Кредитний, ринковий ризик
Управління цінними паперами (інвестиційний бізнес) (УЦП)	Емісія власних цінних паперів, організація купівлі та продажу цінних паперів за дорученням клієнтів, здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені, андеррайтинг, інвестування у статутні фонди та цінні папери юридичних осіб, довірче управління коштами та цінними паперами за договорами з юридичними та фізичними особами	Ринковий ризик
Філіали	Основним напрямками діяльності є банківські операції, визначені письмовим дозволом у межах наданих повноважень	Кредитний, ринковий, ризик ліквідності

* Джерело: побудовано автором

У методичних рекомендаціях НБУ зазначено, що «трансфертна ціна – це внутрішня ставка, що встановлюється з урахуванням ринкових індикаторів та використовується для розподілу доходів та витрат між напрямками управління у системі одного банку» [277].

З цього визначення виводяться основні завдання трансфертного ціноутворення, а саме:

- розрахунок та оцінка ефективності діяльності за центрами відповідальності, виходячи з фактичної вартості та прибутковості залучених та розміщених ресурсів;
- управління поточною ліквідністю банку та ринковим ризиком;
- управління GAP-розривами шляхом виконання операцій на міжбанківському ринку;
- оптимізація джерел фінансування активних операцій у центрах відповідальності банку.

У процесі діяльності банківської установи центри відповідальності продають свої нетто-пасиви і купують нетто-активи в казначействі для фінансування своїх активних операцій. Казначейство регулює фінансові потоки в рамках банку і визначає трансфертні ціни на покупку-продаж фінансових ресурсів. При відсутності власних ресурсів казначейство здобуває їх на міжбанківському ринку, при надлишку – продає.

Трансфертні ціни залучення та розміщення ресурсів розраховуються казначейством у момент купівлі–продажу ресурсів з урахуванням цілей управління ліквідністю (рисунок 4.4).

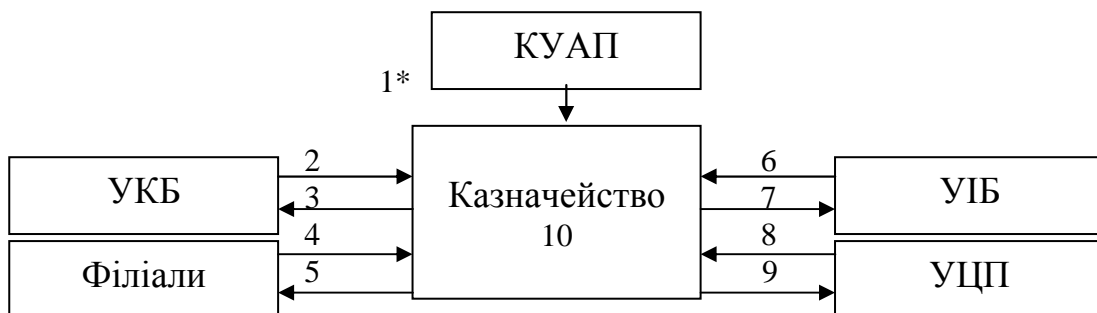

Рис. 4.4. Механізм перерозподілу фінансових ресурсів між центрами відповідальності банку**

*Примітка: 1– встановлення граничних розмірів маржі (мінімальне і максимальне значення); 2 – продаж строкових пасивів юридичних осіб та коштів на розрахункових і поточних рахунках; 3 – купівля ресурсів для кредитування корпоративних клієнтів; 4 – продаж депозитів; 5 – покупка фінансування для проведення активних операцій; 6 – продаж депозитів фізичних осіб, залишків на карткових рахунках; 7 – купівля ресурсів для кредитування фізичних осіб; 8 – продаж ресурсів від реалізації чи розміщення цінних паперів; 9 – покупка фондів

для інвестування в цінні папери; 10 – покупка-продаж ресурсів за трансфертними цінами.

***Джерело: побудовано автором.*

Центри відповідальності, що залучають ресурси (наприклад, філії), отримують прибуток, якщо доходи за продані казначейству ресурси перевищують витрати сегмента із залучення цих ресурсів (обслуговування депозитів) та їх накладні витрати.

Центри відповідальності, що розміщують ресурси (наприклад, УКБ), мають прибуток у тому випадку, якщо доходи від активних операцій покривають видатки сегмента, у тому числі і плату за отримані від казначейства ресурси. Так, прибуток УКБ визначається як дохід за наданими кредитами плюс трансферні ціни за строковими і поточними рахунками юридичних осіб, за винятком трансферних цін з фінансування кредитів і фактичних витрат сегмента.

Казначейство отримує прибуток від перерозподілу ресурсів у тому випадку, коли трансфертні ціни з фінансування активних операцій банку перевищують трансферні ціни залучення ресурсів і покривають власні витрати.

В процесі управління фінансовими ризиками за центрами відповідальності постає проблема вибору оптимального механізму визначення трансфертних цін.

Є кілька основних методів визначення трансфертних цін:

1. Експертний: метод експертної оцінки полягає в адміністративному призначенні трансфертної ціни вищим керівним органом банку (як правило, комітетом з управління активами та пасивами (КУАП)). Перевагами даного методу є простота його використання. Недоліком – зниження керованості фінансових ризиків.

2. Традиційний: метод передбачає, що трансфертна ціна за центрами залучення дорівнює вартості ресурсів на міжбанківському ринку на певний строк. Трансфертна ціна за центрами розміщення – сумі трансферної ціни залучення і маржі, яку визначає казначейство. Граничний розмір маржі встановлюється КУАПом. Ризик ліквідності та ринкові ризики акумулюються в

казначействі. Недоліком даного методу є потреба в широкому наборі фінансових інструментів і підвищені вимоги до інформаційної системи банку.

3. Метод єдиної трансфертної ціни: на усі види ресурсів встановлюється єдина внутрішня трансфертна ціна. Перевагою цього підходу є простота його впровадження, оскільки метод не вимагає системної оцінки ризиків незбалансованості активів та пасивів.

4. Метод трансфертної ціни за граничними витратами: оцінюються витрати на залучення зовнішніх та власних ресурсів банку. Граничні витрати за фондами – це додаткові процентні і непроцентні витрати, що зазнає банк на одиницю додаткових залучених ресурсів.

На наш погляд, найбільш оптимальним (особливо в умовах фінансової кризи) є метод трансфертної ціни за видами і строковістю ресурсів: для кожного виду і терміну дії ресурсів встановлюється індивідуальна внутрішня трансфертна ставка. Даний метод є найбільш складним у реалізації, оскільки вимагає збільшення аналітичної роботи, але при цьому дозволяє більш ефективно управляти ринковими ризиками та ризик ліквідності.

Ключовим елементом механізму трансферного ціноутворення є алгоритм визначення трансфертних цін.

Трансфертна ціна купівлі визначається за формулою 4.4:

$$P_{ij(bid)} = \frac{C_{ij} + D_{ij}}{2} - \left(\frac{D_{ij}}{1 - S_{ij}} - D_{ij} \right) \quad (4.4)$$

де $P_{ij(bid)}$ – трансфертна ціна купівлі;

C_{ij} – середня ставка розміщення ресурсів на міжбанківському ринку в і-тій валюті за j-тім терміном;

D_{ij} – середня ставка залучення ресурсів на міжбанківському ринку в і-тій валюті за j-тім терміном;

S_{ij} – ставка обов'язкового резервування за ресурсами в і-тій валюті за j-терміном згідно з резервними вимогами НБУ.

Трансфертна ціна за центрами розміщення ресурсів дорівнює сумі трансфертної ціни за центрами залучення (ціна купівлі) та маржі, яку визначає казначейство і граничну величину якої встановлює КУАП (формула 4.5):

$$P_{ij(ask)} = P_{ij(bid)} + M_{ij} \quad (4.5)$$

де $P_{ij(ask)}$ – трансфертна ціна купівлі;

$P_{ij(bid)}$ – трансфертна ціна продаж;

M_{ij} – значення маржі для ресурсів i -ї валюти, з терміновістю – j .

Ще одним з варіантів визначення трансфертної ціни ресурсів є коефіцієнт розподілу маржі (формула 4.6):

$$P_{ij} = R_{ij} + M_{ij} \times k_{ij} \quad (4.6)$$

де P_{ij} – трансфертна ціна ресурсів у i -ї валюті, з терміновістю – j ;

R_{ij} – ставка залучення ресурсів, затверджена КУАПом, для ресурсів у i -ї валюті, з терміновістю – j ;

M_{ij} – маржа для ресурсів у i -ї валюті, з терміновістю – j ;

k_{ij} – коефіцієнт від 0 до 1, що визначає частку маржі центру-залучення для ресурсів у i -ї валюті, з терміновістю – j (встановлюється КУАПом залежно від розриву ліквідності ресурсів у i -ї валюті, з терміновістю – j).

Як зазначалося раніше, керівник центру відповідальності має звітувати не тільки за ризики, а й за виконання запланованих показників діяльності свого центру.

Планування є невід'ємною частиною системи управління банківськими ризиками тому, що в основі поняття «банківські ризики» присутня ймовірність відхилення від спланованих економіко-фінансових показників діяльності банку.

Планування, у свою чергу, поділяється на стратегічне та фінансове (бюджетування).

Основне завдання стратегічного планування полягає в підвищенні ефективності роботи банку на підставі цільової орієнтації, виявленні ризиків і зниженні їх рівня, а також у підвищенні гнучкості функціонування банківської організації.

Питаннями стратегічного планування займаються вище керівництво банку (члени Спостережної ради та Правління). Одночасно для підвищення ефективності планування потрібно враховувати пропозиції начальників структурних підрозділів банку (процес планування в банку представлено на рисунку 4.5).

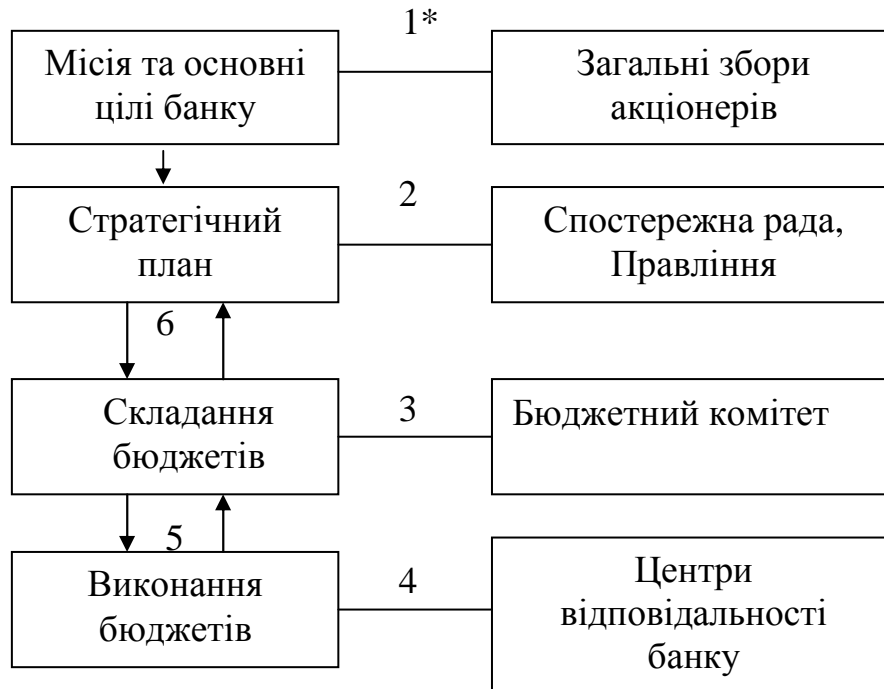

Рис. 4.5. Етапи планування в банку**

*Примітка: 1. Затвердження місії й основних цілей банку на Загальних зборах акціонерів. 2. Складання стратегічного плану Правлінням банку, затвердження і контроль за виконанням закріплюється за членами Спостережної ради. 3. На основі стратегічного плану розробка бюджетів Бюджетним комітетом банку. 4. Виконання бюджету начальниками центрів відповідальності. 5. Пропозиції щодо зміни бюджетних позицій і звіт про виконання бюджетів перед Бюджетним комітетом. 6. Пропозиції для корегування стратегічного плану і звіт про його виконання.

**Джерело: побудовано автором

Стратегічне планування в банківській діяльності має низку особливостей, а саме [242, 47]:

1. Основний акцент робиться на планування власних коштів, операцій із залучення й розміщення коштів. Планування основних фондів і собівартості запасів відіграє меншу роль, ніж на підприємствах промисловості.

2. У зв'язку з тим, що банк є активним учасником у роботі підприємств різних галузей економіки і форм власності, суттєво значення набувають планування і прогнозування діяльності контрагентів і клієнтів банку в частині видачі кредитів, залучення ресурсів тощо.

3. Встановлення НБУ обов'язкових економічних нормативів призводить до необхідності врахування цих нормативів при складанні стратегічних планів, що допомагає ухвалювати рішення щодо згоди або відмови від операцій.

У кожному банку стратегічний план має свої особливості, обумовлені характером і специфікою його діяльності. У більшості випадків стратегічний план має такі складові:

1. Аналіз конкурентного середовища (такий аналіз є необхідним для визначення частки ринку, яку банк прагне утримати або завоювати).

2. Позиціонування банку. Позиціонування має на меті презентування ринкового сегмента, у якому банк має намір працювати. Наприклад, банк може позиціонувати себе як універсальну фінансово-кредитну установу, пріоритетним напрямком якої є фінансова підтримка національного виробника.

3. Swot-аналіз – це визначення переваг і недоліків конкретної банківської установи. Наприклад, до переваг можна віднести репутацію банку як надійного партнера та основний кадровий склад, здатний забезпечити досягнення мети за всіма передбачуваними напрямками стратегічного розвитку. Конкурентним недоліком банку може бути недостатня клієнтська база, а також брак ресурсів для фінансування окремих видів банківських продуктів.

4. Стратегія. У стратегії визначаються декілька завдань, обумовлених місією, цілями, позиціонуванням банку та Swot-аналізом.

Наприклад, стратегічними завданнями можуть бути: 1) збільшення ресурсів банку; 2) удосконалювання системи фінансового менеджменту; 3) збереження і поліпшення показників рентабельності; 4) підвищення рівня управління банківськими ризиками.

По кожному із цих завдань розглядаються напрями діяльності, цільові орієнтири, вказуються терміни реалізації і підрозділи, відповідальні за виконання поставлених стратегічних завдань.

Перешкоди в процесі формування та виконання стратегічного плану можуть виникнути у випадку реалізації корпоративного або стратегічного ризику.

Зазначимо, що стратегічний план має бути підкріплений відповідним бюджетним планом. Бюджетування – це виражена в цифрах стратегія банку (приблизний обсяг фінансових ресурсів, необхідних для реалізації цілей та стратегії банку).

Є п'ять основних принципів бюджетування в банку [225, 21]:

1. Узгодження цілей. Процес бюджетування розпочинається «знизу нагору». Як свідчить сучасна практика, керівники відділів або підрозділів краще володіють ситуацією на ринку зі свого боку забезпечують виконання бюджетних величин. Запропоновані бюджетні показники мають бути узгоджені з топ-менеджерами банку (з членами Правління) відповідно до місії та стратегічних цілей банку.

2. Встановлення пріоритету. Механізм бюджетування має забезпечувати використання фінансових ресурсів у найбільш вигідному напрямку.

3. Співпідпорядкованість. Кожний підрозділ банку планує і відповідає тільки за ті фінансові показники, на які він впливає.

4. Сталість цілей. Встановлені базові показники значно не змінюються протягом планованого періоду.

5. Послідовність. Бюджет формується відповідно до облікової політики банку, застосовуваної послідовно від одного звітного періоду до іншого.

У процесі бюджетування особлива увага приділяється прогнозуванню процентних і непроцентних доходів та видатків банку, що безпосередньо пов'язано з управлінням фінансових ризиків.

Оцінка бюджетних доходів (видатків) за активами (пасивами), пов'язаними з ресурсними операціями, проводиться за формулою 4.7 [385, 74]:

$$I(E) = \sum_i^n A_i(P_i) \times Y_i \times \frac{t}{365 \times 100} \quad (4.7)$$

де $I(E)$ – сума доходів (видатків);

$A_i(P_i)$ – середня позиція за i -активами (пасивами);

Y_i – прибутковість активів (ціна ресурсів) за i -позицією;

n – кількість позицій за активами (пасивами);

t – інтервал бізнес-планування.

При цьому також визначається розмір активів банку (наприклад, портфель кредитів), який повинен забезпечити необхідний рівень доходу, а також необхідний розмір ресурсів для формування такого портфеля.

Якщо обсяг ресурсів банку є недостатнім, то розглядаються сценарії збільшення пасивів банку за рахунок клієнтської бази, депозитів, міжбанківських кредитів, реалізації цінних паперів тощо.

Найбільш поширеними в практиці вітчизняних банків є два наступних методу бюджетування:

- бюджетування збільшенням від досягнутого (бюджети складаються на основі фактичних результатів, досягнутих у попередньому планованому періоді);
- бюджетування з «нуля» (складання бюджетів без обліку показників попередніх періодів).

Деякі банки для збільшення ефективності процесу бюджетування створюють бюджетні комітети (функціональний орган, що забезпечує розробку й узгодження бюджетів).

До функцій бюджетного комітету відноситься:

1. Вибір методів бюджетування;
2. Схвалення бюджетів;
3. Контроль за розробкою бюджетів керівниками звітних сегментів;
4. Перегляд бюджетних оцінок тощо.

До складу бюджетного комітету зазвичай входить голова банку і його заступники, керівники звітних сегментів, представники аналітичних відділів і бухгалтерії.

Підсумовуючи вищесказане, необхідно зазначити, що управління банківськими ризиками за центрами відповідальності потребує відповідних змін облікової політики банку та корпоративного управління. Результатом впровадження такої організаційної системи управління банківськими ризиками є не тільки зменшення фінансових ризиків, а й оптимізація продуктового ряду і підвищення прибутковості банку.

Висновки до четвертого розділу

Проведене дослідження щодо формування організаційно-економічних напрямів протидії негативного впливу ризиків на банківську систему дозволяє зробити такі висновки:

1. Результати аналізу функціонування українського банківського сектора показали, що на сучасному етапі розвитку ринкових відносин сформовані необхідні економічні умови для активного впровадження в банківську діяльність банкашуренсу, як одного з інструментів інтеграції банків і страхових компаній з метою хеджування банківських фінансових ризиків та отримання додаткового доходу від реалізації «гібридних» продуктів.

2. Дослідження показало, що впровадження банкашуренса є одним з елементів трансформації традиційних банків в «креативні». У цьому випадку банк переходить на якісно новий рівень розвитку, стаючи фінансовим супермаркетом, який працює не тільки на фінансовому, але й страховому ринках. Розширення набору наданих клієнтам послуг покращує ліквідність банку та надає додаткові конкурентні переваги для просування «гібридних» банківських продуктів. З'являється можливість створювати нові, універсальні фінансові продукти, адресовані як корпоративним, так і приватним клієнтам.

3. З'ясовано основні причини малого попиту зі сторони банків на комплексні поліси страхування банківських ризиків (Bankers Blanket Bond): 1) недостатня кількість страхових вітчизняних компаній, що володіють необхідними технологіями та досвідом роботи в напрямку хеджування банківських ризиків; 2) для проведення актуарних розрахунків тарифів страхування, франшиз та лімітів

відповідальності страхові компанії мають провести ретельну оцінку ризиків банку (сюрвей), а більшість банківських установ відмовляються надавати таку інформацію, мотивуючи це банківською таємницею, що не підлягає розголошенню.

4. Аналіз міжнародних інструментів зменшення кредитного ризику (передусім портфельного) показав ефективність процесу сек'юритизації банківських активів, який з позиції системи управління банківськими ризиками розглядається у якості інструменту трансформації портфельного кредитного ризику банку в фінансові інструменти фондового ринку. Крім зменшення кредитного ризику, банк-оригінація отримує додаткові фінансові ресурси, які можна використати для подальшого розвитку; розширює коло потенційних інвесторів; збільшує рівень ліквідності; поліпшує економічні нормативи; має можливість позиціонувати себе, як банківську установу, здатну працювати з складними фінансовими інструментами.

5. Дослідження показало, що за умови чинного законодавства України здійснити сек'юритизацію банківських активів складно, а наслідки процесу можуть мати для інвесторів певні ризики: кредитний, ризик ліквідності, ринковий та функціональний. Для зниження рівня цих ризиків запропоновано:

- підвищити вимоги до оригінація, рейтингових агенцій, спеціалізованих юридичних компаній;
- підвищити вимоги до мінімального розміру капіталу оригінація;
- підвищити вимоги щодо розкриття інформації про фінансовий стан та систему управління ризиками банку-оригінація і запропонованого ним пулу активів, якими забезпечуються структуровані цінні папери;
- змінити умови оплати послуг організаторів сек'юритизації, враховуючи довгострокову перспективу залежно від того, яким буде результат для інвесторів;
- з метою зменшення кредитного ризику стандартизувати сек'юритизаційні продукти.

6. Дослідження показало, що головною проблемою розвитку сек'юритизації активів в Україні є нерозвинена законодавча база; незадовільний

рівень системи управління ризиками у банках; низький рівень стандартизації кредитів; недостатня кількість на фінансовому ринку у якості активних гравців пенсійних фондів, страхових компаній та значних корпоративних інвесторів; відсутність механізму створення спеціалізованих юридичних компаній з сек'юритизації активів та мобілізації довгострокових ресурсів населення. Для подальшого розвитку сек'юритизації банківських активів запропоновано:

- розробити та впровадити Закон України «Про сек'юритизацію банківських активів», який би регламентував порядок проведення сек'юритизації, а також права й обов'язки сторін-учасників угоди;

- за участю спеціалістів рейтингових агентств, банків, страхових компаній та національного регулятора розробити єдині підходи (стандарти) формування структури кредитних пулів;

- удосконалити інструменти оцінки кредитного ризику позичальників юридичних та фізичних осіб;

- провести певну інформаційну компанію по ознайомленню потенційних інвесторів (пенсійних фондів, страхових компаній, значних корпоративних інвесторів) із сек'юритизацією банківських активів, пояснивши основні організаційні моменти, переваги та потенційні ризики, що можуть виникнути під час її проведення;

- на початковому етапі впровадження застосувати пільговий режим оподаткування операцій із сек'юритизації банківських активів.

7. Дослідження теоретичних підходів щодо сутності власного капіталу банку дозволили виокремити такі категорії: «регулятивний» та «економічний» капітал. В контексті управління банківськими ризиками регулятивний капітал визначає ефективність діяльності банку як економічного агента на фінансовому ринку і представляє собою певний рівень економічної безпеки, що вимагає від банку Національний банк України, економічний капітал розраховується саме як резерв покриття відкритих позицій, що перебувають під певними ризиками, настання яких є найбільш вірогідним (економічний капітал враховує індивідуальні ризики банку та особливості стратегії його розвитку).

8. Стратегії розвитку банку ґрунтуються на співвідношенні прибутку та ліквідності, а також на величині економічного капіталу. В ситуації значних змін чинників зовнішнього середовища (криза) запропоновано підтримувати високий рівень економічного капіталу (його рівень має бути вищим за регулятивний капітал та з надлишком покривати позиції, що знаходяться під ризиком) та ліквідності при мінімальній нормі прибутку.

9. Дослідження показали, що система управління ризиками щільно пов'язана з корпоративним управлінням банку. Основна мета корпоративного управління полягає в ефективному вирішенні конфлікту економічних інтересів агентів зовнішнього та внутрішнього середовища банку (управління корпоративним ризиком).

10. З метою збільшення ефективності системи управління банківськими ризиками запропоновано здійснювати управління ризиками за центрами відповідальності. У дослідженні під ними розуміється бізнес-напрямок банку, у межах якого встановлено особисту відповідальність його керівника за виконання запланованих показники діяльності та рівень ефективності управління фінансовими ризиками, які він контролює. За цими ознаками було виокремлено наступні центри відповідальності: казначейство, управління корпоративного бізнесу, управління індивідуального бізнесу, управління цінними паперами (інвестиційний бізнес), філіали.

11. Розподіл фінансових ресурсів між центрами відповідальності здійснюється за допомогою трансфертної ціни, яка також є одним з інструментів управління ринковим ризиком та ризиком ліквідності. В умовах нестабільного фінансового середовища запропоновано використовувати метод визначення трансфертної ціни за видами і строковістю ресурсів: для кожного виду і терміну дії ресурсів встановлюється індивідуальна внутрішня трансфертна ставка.

12. Дослідження показало, що планування є невід'ємною складовою системи управління банківськими ризиками. Перешкоди в процесі формування та виконання стратегічного плану можуть виникнути у випадку реалізації корпоративного або стратегічного ризику, а саме:

- топ-менеджери (члени Правління) повністю делегують функції планування керівникам центрів відповідальності (корпоративний ризик);
- топ-менеджери не в змозі чітко і вчасно визначити довгочасні цілі банку (стратегічний ризик);
- топ-менеджери не обговорюють із керівниками центрів відповідальності стратегічні плани (корпоративний ризик);
- топ-менеджери ухвалюють спонтанні управлінські рішення, які суперечать стратегічним цілям розвитку банку (стратегічний ризик).

Основні наукові результати розділу опубліковані у працях [39; 61; 85; 62; 71; 72; 81; 87; 88; 105; 106; 108].

РОЗДІЛ 5

НАУКОВО-ПРАКТИЧНІ НАПРЯМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ З УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ БАНКІВСЬКИМИ РИЗИКАМИ

5.1. Використання нейронечітких моделей в управлінні індивідуальним кредитним ризиком

Точність оцінки кредитного ризику є важливою як для банку, так і для позичальника, хоча для ринку кредитів характерною є асиметричність інформації: свій фінансовий стан позичальник знає краще, ніж банк. Це дає позичальнику перевагу при укладанні договору про кредит, і банківські аналітики часто отримують від позичальника неточну інформацію. Тому важливість достовірної оцінки кредитоспроможності позичальника важко переоцінити.

Вітчизняні банки з метою визначення кредитного ризику позичальників, що вже отримали кредит, використовують у своїй роботі Постанову Національного банку України «Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих витрат за активними банківськими операціями» № 23 від 25.01.2012 [351].

Згідно з цим документом, банк має здійснювати оцінку кредитного ризику позичальника-юридичної особи (крім банку) на підставі відповідного аналізу його класу та стану обслуговування боргу.

Клас позичальника-юридичної особи визначається шляхом розрахунку інтегрального показника із застосуванням багатofакторної дискримінантної моделі за формулою 5.1 [351]:

$$Z = a_1K_1 + a_2K_2 + a_3K_3 + a_4K_4 + a_5K_5 + a_nK_n - a_0, \quad (5.1)$$

де Z - інтегральний показник;

$K_1, K_2 \dots K_n$ - фінансові коефіцієнти, що визначаються на підставі даних фінансової звітності боржника - юридичної особи для великого або середнього

підприємства. Для малого підприємства замість зазначених коефіцієнтів застосовуються коефіцієнти $MK_1, MK_2 \dots MK_n$;

$a_1, a_2 \dots a_n$ - параметри, що визначаються з урахуванням вагомості та розрядності фінансових коефіцієнтів і щорічно актуалізуються Національним банком України на підставі даних фінансової звітності боржників - юридичних осіб;

a_0 - вільний член дискримінантної моделі, значення якого щорічно актуалізуються Національним банком України.

За допомогою інтегрального показника визначається клас боржника – юридичної особи (від 1 до 9).

У свою чергу стан обслуговування боргу залежить від кількості календарних днів прострочення:

- «високий» (від 0 до 7 днів прострочення);
- «добрий» (від 8 до 30 днів прострочення);
- «задовільний» (від 31 до 90 днів прострочення);
- «слабкий» (від 91 до 180 днів прострочення);
- «незадовільний» (понад 180 днів прострочення).

Як вже зазначалося раніше, на підставі класу позичальника - юридичної особи та стану обслуговування ним боргу банк класифікує кредит за такими категоріями якості:

- I (найвища) - немає ризику або ризик є мінімальним;
- II - помірний ризик;
- III - значний ризик;
- IV - високий ризик;
- V (найнижча) - реалізований ризик.

Банк визначає показник кредитного ризику позичальника - юридичної особи залежно від категорії якості в межах діапазонів, зазначених у таблиці 5.1.

Таблиця 5. 1

Визначення показника кредитного ризику позичальника – юридичної особи*

Категорія якості кредиту	Значення показника ризику кредиту
I	0,01 - 0,06
II	0,07 - 0,20
III	0,21 - 0,50
IV	0,51 - 0,99
V	1,0

** Джерело: побудовано на основі [351]*

Оцінка кредитного ризику боржника – фізичної особи здійснюється за аналогічною методикою. Відмінність існує тільки при визначенні класу боржника. Якщо клас боржника – юридичної особи (від 1 до 9) залежить від величини інтегрального показника, то клас боржника – фізичної особи (А, Б, В, Г) залежить відповідно до наведених характеристик [351]:

1. Клас А (фінансовий стан добрий): сукупний чистий дохід боржника - фізичної особи у співвідношенні до його витрат/зобов'язань перевищує внески на погашення боргу; наявність у власності майна; коефіцієнти, що характеризують поточну платоспроможність боржника - фізичної особи і його фінансові можливості виконати зобов'язання за кредитом, перевищують їх оптимальні значення.

2. Клас Б (фінансовий стан задовільний): сукупний чистий дохід боржника - фізичної особи у співвідношенні до його витрат/зобов'язань свідчить про досягнення граничної межі щодо можливості погашення боргу, простежується негативна тенденція (зміна місця роботи з погіршенням умов, зростання обсягу зобов'язань боржника - фізичної особи, що свідчить про підвищення ймовірності несвоєчасного та/або в неповній сумі погашення боргу); коефіцієнти, що характеризують поточну платоспроможність боржника - фізичної особи і його фінансові можливості виконати зобов'язання за кредитом, не нижчі, ніж їх оптимальні значення.

3. Клас В (фінансовий стан незадовільний): сукупний чистий дохід боржника - фізичної особи у співвідношенні до його витрат/зобов'язань є дещо нижчим, ніж гранична межа щодо можливості погашення боргу, наявні негативні зміни щодо загального матеріального стану клієнта та/або його соціальної стабільності; зростання обсягу зобов'язань боржника - фізичної особи свідчить про високу ймовірність несвоєчасного та/або в неповній сумі погашення боргу; коефіцієнти, що характеризують поточну платоспроможність боржника - фізичної особи і його фінансові можливості виконати зобов'язання за кредитом, є несуттєво нижчими, ніж їх оптимальні значення.

4. Клас Г (фінансовий стан критичний): сукупний чистий дохід боржника - фізичної особи у співвідношенні до його витрат/зобов'язань є недостатнім для своєчасного та в повній сумі погашення боргу; коефіцієнти, що характеризують поточну платоспроможність боржника - фізичної особи і його фінансові можливості виконати зобов'язання за кредитом, нижчі, ніж їх оптимальні значення.

Визначення стану обслуговування боргу здійснюється як і у випадку з боржником – юридичною особою на підставі кількості календарних днів прострочення. Аналогічно робиться класифікація кредиту за чотирма категоріями якості: I (найвища), II, III, IV, V (найнижча).

Показник ризику кредиту, наданого боржнику - фізичній особі, визначається залежно від категорії якості в межах діапазонів, зазначених у табл. 5.1.

Зазначимо, що запропонована модель оцінки кредитного ризику позичальників юридичних та фізичних осіб побудована на базі статистичного аналізу. Для його реалізації потрібна значна кількість чіткої вхідної статистичної інформації, яка не завжди присутня в умовах значних змін чинників зовнішнього середовища.

З цієї причини більшість банків паралельно з методологією НБУ починають використовувати при аналізі кредитного ризику позичальників (особливо фізичних осіб) системи кредитного скорингу (постанова НБУ використовується для розрахунку резервів за вже наданими кредитами, а

кредитний скоринг – у процесі ухвалення управлінського рішення про надання кредиту позичальникові).

Сучасний арсенал методів кредитного скорингу базується на використанні інструментів предиктивного аналізу, що належать до широкого класу так званих методів поглибленого аналізу даних (data mining). До інструментів предиктивного аналізу належать регресія, дерево класифікації (дерево рішень), нейронні мережі, генетичні алгоритми й інші методи data mining. Особливістю цих методів є те, що вони використовують спеціальну навчальну вибірку клієнтів-позичальників, про яких уже відомо, добре вони себе зарекомендували, або ні. Саме від вибору вхідних даних значною мірою залежить якість підсумкової оцінки і зрештою ефективність оцінки ризику кредитного портфеля.

Досвід впровадження скорингу свідчить, що є певні методологічні проблеми його застосування як у зарубіжній, так і у вітчизняній банківській практиці [328, 15]. Одна з проблем полягає в тому, скорингові моделі необхідно розробляти на вибірці, зробленій з найбільш «свіжих» клієнтів, періодично перевіряти якість роботи системи (бек-тестинг) і, коли її якість погіршується, розробляти нову модель. На Заході нова модель розробляється в середньому раз на півтора року, період між заміною моделі може варіюватися залежно від того, наскільки стабільною була економіка в цей час. Для України, на наш погляд, максимальним періодом буде півроку, а в умовах фінансової кризи – щоквартально [70, 1285].

Необхідно відзначити, що в умовах фінансової кризи велике значення мають якісні критерії оцінки позичальника, які не можна представити певним числовим параметром, а лише описово, тому при розробці відповідних скорингових систем слід використовувати підходи, ефективні при моделюванні так званих якісних змінних. Саме такий підхід здається найбільш перспективним на нинішньому етапі розвитку банківської системи України. Знизити ризики в сегменті споживчого кредитування можна за рахунок повноцінного задіяння банківських бюро, вже створених на Україні, однак їх діяльність стримується низкою об'єктивних та суб'єктивних чинників.

На основі аналізу різних систем пропонуємо типову структуру системи банківського скорингу (5.1).

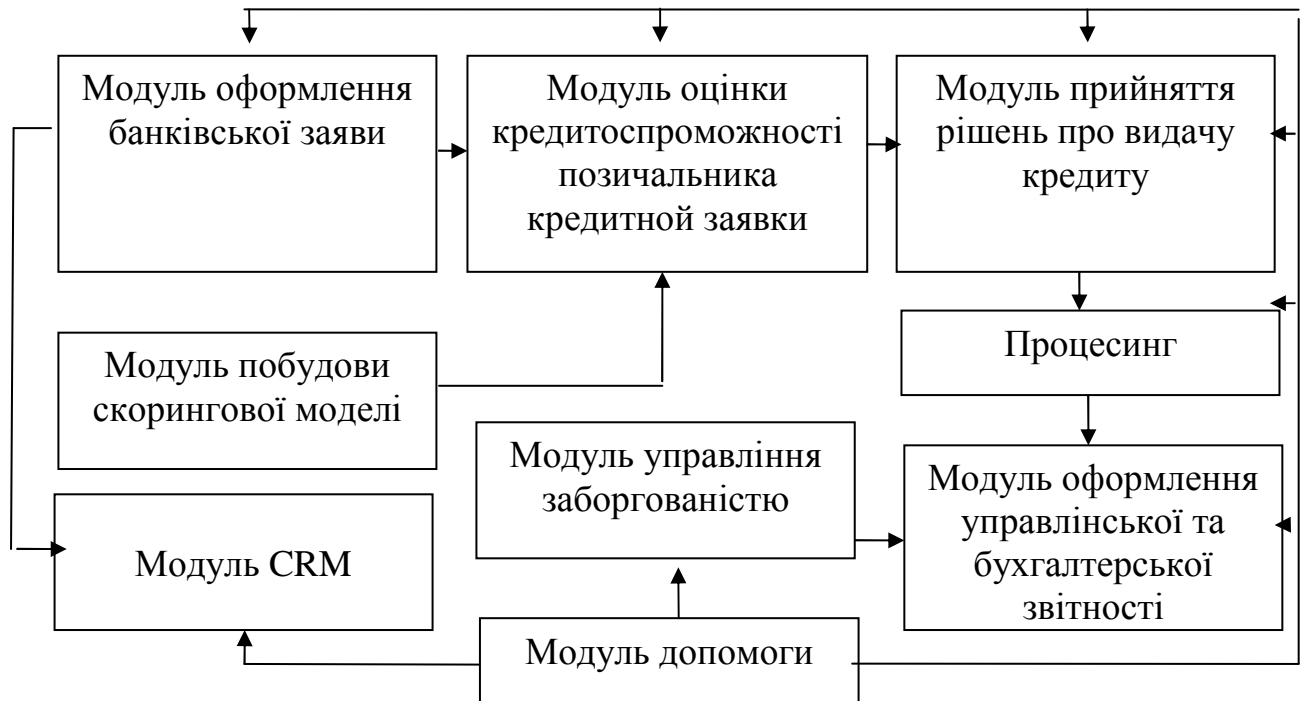

Рис.5.1. Структура системи банківського скорингу

** Джерело: побудовано автором*

Розглянемо докладніше складові елементи (модулі) системи кредитного скорингу.

Основними завданнями модуля оформлення банківської заявки є збір і обробка інформації про клієнта, передача заявки в модуль оцінки кредитоспроможності. До основних завдань модуля оцінки кредитоспроможності належать вибір того або іншого алгоритму (моделі) розрахунку кредитного рейтингу та формування звіту про кредитоспроможність клієнта відповідно до банківської заявки (одержання інтегрального показника). Основними завданнями модуля ухвалення рішення про видачу кредиту є розрахунок параметрів кредиту й оформлення угоди або мотивована відмова за результатами оцінки кредитоспроможності. До основних завдань модуля процесингу входять вибір способу зарахування коштів позичальникові, оформлення карти і зарахування коштів. До основних завдань модуля оформлення управлінської і бухгалтерської звітності належать одержання звітності в розрізі кожного клієнта, групи клієнтів,

банківських продуктів і в цілому за банківським портфелем, своєчасна реєстрація операцій у головній книзі. До основних завдань модуля управління заборгованістю належать розрахунки резервів, нарахування відсотків, калькуляція інших розрахункових параметрів. До основних завдань модуля допомоги належать накопичення актуальної інформації про кредитні продукти, умови надання цих продуктів, одержання допомоги у роботі системи в цілому. До основних завдань модуля CRM належать збір інформації про клієнтів, конкурентів і інших контрагентів.

Скоринг-системи дозволяють банківським працівникам швидко приймати рішення щодо кредитування, регулювати обсяги кредитування залежно від ситуації на ринку і визначати оптимальне співвідношення між прибутковістю банківських операцій і рівнем ризику [70, 1294-1295].

Пропонуємо використовувати у системах кредитного скорингу нейронечіткі технології, які дозволяють розширити можливості моделювання складних економічних об'єктів, процесів, що є дуже актуальним в умовах фінансової кризи при відсутності достовірних даних, неповної і нечіткої статистичної інформації про об'єкт, складних нелінійних залежностей виходів від входів системи.

Побудова нейронечіткої моделі складається з двох етапів. Перший етап – структурна ідентифікація – формування нечіткої бази знань, що грубо відтворює залежність виходу від входів за допомогою лінгвістичних правил «ЯКЩО–ТО», які генеруються з експериментальних даних [70, 1287]. Наприклад, ЯКЩО <коефіцієнт поточної ліквідності добрий> ТА <коефіцієнт фінансової стійкості задовільний> ТА <коефіцієнт забезпечення оборотними засобами незадовільний>, ТО <кредитний ризик щодо позичальника–юридичної особи низький>.

На другому етапі проводиться параметрична ідентифікація: пошук таких параметрів нечіткої бази знань, які мінімізують відхилення теоретичних (розрахованих за моделлю) від експериментальних результатів [70, 1287-1288]. Типова структура нечіткої моделі подано на рис. 5.2.

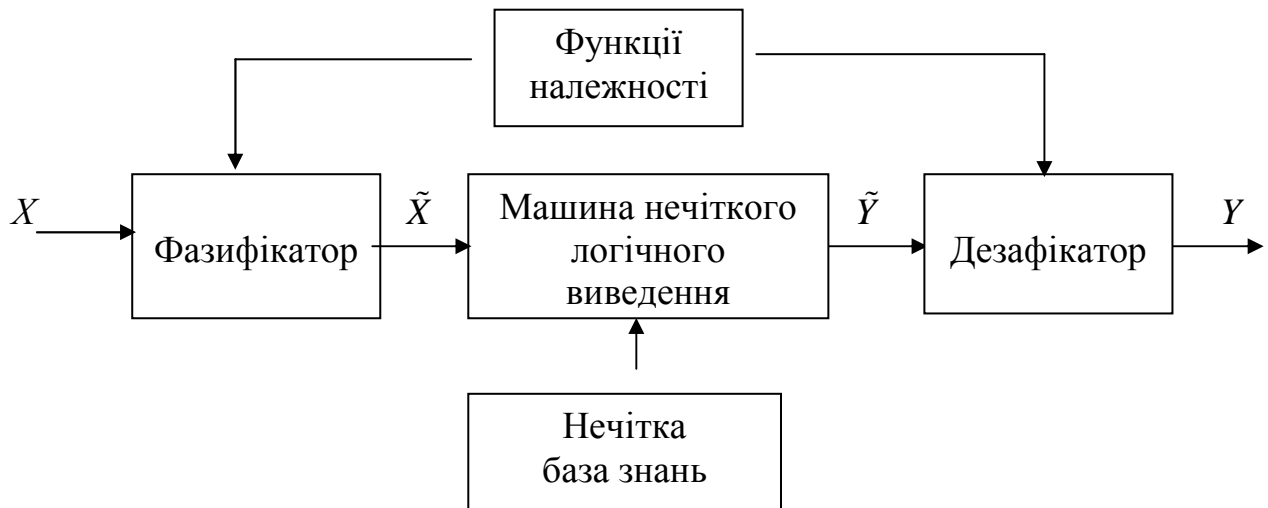

Рис. 5.2. Структура моделі на основі нечіткого логічного виведення

** Джерело: побудовано автором*

Як видно з рисунку 5.2, модель складається з таких блоків: 1) фазифікатор, що перетворює фіксований вектор впливових факторів X у вектор нечітких множин \tilde{X} , необхідних для виконання нечіткого логічного виведення; 2) нечітка база знань, що утримує інформацію про залежність $Y=f(X)$ у вигляді лінгвістичних правил типу «ЯКЩО–ТО»; 3) машина нечіткого логічного виведення, яка на основі правил бази знань визначає значення вихідної змінної у вигляді нечіткої множини \tilde{Y} , що відповідає нечітким значенням вхідних змінних \tilde{X} ; 4) дефазифікатор, що перетворює вихідну нечітку множину \tilde{Y} у чітке число Y .

Розглянемо використання нейронечітких технологій при здійсненні кредитного скорингу позичальника-юридичної особи (крім банку та бюджетної установи).

Для побудови нейронечіткої моделі оберемо такі фактори: коефіцієнт загальної ліквідності; коефіцієнт миттєвої ліквідності; коефіцієнт поточної ліквідності; коефіцієнт мобільності активів; коефіцієнт грошового потоку; коефіцієнт фінансової стійкості позичальника – юридичної особи, коефіцієнт незалежності; коефіцієнт забезпечення власними обіговими коштами.

В якості значень інтегральної оцінки рівня індивідуального кредитного ризику банку щодо позичальника-юридичної особи (y) оберемо 0 – якщо були виконані умови кредитного договору між позичальником і банком (ризик відсутній) і 1 – якщо умови кредитного договору не виконані (ризик максимальний) [54, 177].

Вхідні дані для моделювання кредитного ризику були взяті з 12 кредитів ПАТ КБ «Земельний капітал». За кожним банківським договором зафіксовано умови (дата видачі, планована і фактична дати погашення, обсяг позички, відсоток, тип забезпечення), характеристики господарської діяльності позичальника, параметри фактичного виконання договору (сплачено і списано відсотки і штрафи, максимальний і середній за період дії обсяг позички). Проведено розрахунок описаних вище показників. Отримані в такий спосіб вихідні дані зведено в табл. 5.2.

Таблиця 5.2

Вхідні дані для моделювання кредитного ризику*

№ позич.	коефіцієнт загальної ліквідності	коефіцієнт миттєвої ліквідності	коефіцієнт поточної ліквідності	коефіцієнт мобільності активів	коефіцієнт грошового потоку	коефіцієнт фінансової стійкості	коефіцієнт незалежності	коефіцієнт забезпечення власними обіговими коштами	y
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	
1	0,40	0,01	0,24	0,10	-0,27	0,63	0,58	-0,60	1
2	0,25	0,00	0,22	1,70	0,79	-3,01	-1,33	-0,75	1
3	0,63	0,00	0,19	0,68	6,10	-0,11	-10,41	-0,37	1
4	0,95	0,00	0,73	18,62	1,35	-0,11	-80,92	-0,05	1
5	0,38	0,00	0,21	0,47	-3,77	-0,02	-6,00	-0,62	1
6	0,94	0,00	0,74	1,20	0,73	0,36	1,80	-0,06	0
7	7,15	0,37	3,10	0,06	0,51	0,98	0,02	6,15	0
8	7,79	0,41	2,71	0,51	19,04	0,92	0,08	6,79	0
9	0,20	0,01	0,04	0,10	-17,43	0,81	0,23	-0,08	0
10	1,07	0,08	0,82	2,15	-21,87	0,31	2,35	0,05	0
11	1,02	0,07	0,06	0,66	5,99	0,10	9,22	0,02	0
12	1,39	0,02	1,39	0,12	11,01	0,92	0,99	0,39	0

* Джерело: побудовано автором.

Для виявлення взаємозалежності наведених факторів–показників фінансового стану позичальника-юридичної особи розраховуємо їх парні коефіцієнти кореляції. Результати розрахунків наведено в табл. 5.3 (позначення стовпців відповідає позначенням другого рядка табл. 5.2).

Таблиця 5.3

**Коефіцієнти парної кореляції показників кредитоспроможності
позичальника – юридичної особи***

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
(1)	1,000	0,618	0,949	-0,192	0,181	0,458	0,143	0,996
(2)	0,618	1,000	0,676	-0,124	-0,086	0,284	0,118	0,618
(3)	0,949	0,676	1,000	-0,135	0,168	0,505	0,072	0,949
(4)	-0,192	-0,124	-0,135	1,000	0,440	-0,052	-0,715	-0,192
(5)	0,181	-0,086	0,168	0,440	1,000	0,210	0,196	0,181
(6)	0,458	0,284	0,505	-0,052	0,210	1,000	0,058	0,458
(7)	0,143	0,118	0,072	-0,715	0,196	0,058	1,000	0,143
(8)	0,996	0,618	0,949	-0,192	0,181	0,458	0,143	1,000

* Джерело: побудовано автором.

Як видно з таблиці 5.2, такі пари факторів, як коефіцієнти загальної та поточної ліквідності, коефіцієнт загальної ліквідності та коефіцієнт забезпечення власними обіговими коштами, коефіцієнт поточної ліквідності та коефіцієнт забезпечення власними обіговими коштами, коефіцієнт мобільності активів та коефіцієнт незалежності позичальника–юридичної особи мають високий рівень лінійної залежності. Тому для побудови нейронечіткої моделі оцінки рівня кредитного ризику позичальника – юридичної особи залишимо такі фактори:

X_1 – коефіцієнт миттєвої ліквідності позичальника – юридичної особи;

X_2 – коефіцієнт поточної ліквідності позичальника – юридичної особи;

X_3 – коефіцієнт мобільності активів позичальника – юридичної особи;

X_4 – коефіцієнт грошового потоку позичальника – юридичної особи;

X_5 – коефіцієнт фінансової стійкості позичальника – юридичної особи.

Методику розрахунків цих коефіцієнтів наведено в табл. 5.4.

Таблиця 5.4

Коефіцієнти оцінки кредитоспроможності позичальника – юридичної особи (крім банків і бюджетних установ)*

Коефіцієнт	Формула розрахунку	Примітка
X_1	$\frac{Ав}{Зп}$	Ав – високоліквідні активи (кошти, їх еквіваленти та поточні фінансові інвестиції); Зп – поточні (короткострокові) зобов'язання (короткострокові кредити, розрахунки з кредиторами).
X_2	$\frac{Ал}{Зп}$	Ал – ліквідні активи (високоліквідні активи, дебіторська заборгованість, векселя одержані); Зп – поточні (короткострокові) зобов'язання (короткострокові кредити, розрахунки з кредиторами).
X_3	$\frac{Ал}{Ан}$	Ал – ліквідні активи (високоліквідні активи, дебіторська заборгованість, векселя одержані) Ан – необоротні активи
X_4	$\frac{(Нсжн)-(Зжн)-Зі}{Ск}$	Нсм – середньомісячні надходження на рахунки позичальника протягом трьох останніх місяців (за винятком банківських коштів); Ск – сума кредиту та відсотки за ним; п – кількість місяців дії банківської угоди; Зм – щомісячні умовно-постійні зобов'язання позичальника (адміністративно-господарські витрати тощо); Зі – податкові платежі та сума інших зобов'язань перед кредиторами, що мають бути сплачені з рахунку позичальника, крім сум зобов'язань, строк погашення яких перевищує строк дії банківської угоди (за даними останнього балансу).
X_5	$\frac{Вк + Дп}{П}$	Вк – власні кошти позичальника; Дп – довгострокова кредиторська заборгованість; П – пасиви (валюта балансу).

* Джерело: побудовано автором.

Кредитний скоринг позичальника – юридичної особи (крім банків і бюджетних установ) здійснюється за формулою 5.2:

$$y=f(X_1, X_2, X_3, X_4, X_5) \quad (5.2)$$

Розрахунок величини ризику почнемо з формування нечіткої продукційної бази знань, яка є сукупністю нечітких експертно-лінгвістичних правил типу «ЯКЩО–ТО», що пов'язують між собою лінгвістичні оцінки вхідних змінних (X_1, X_2, X_3, X_4, X_5) і вихідної змінної y . Лінгвістичні оцінки будуть отримані на основі наведеної у табл. 5.1 статистичної інформації [54, 177].

Для побудови термів для змінних X_1, X_2, X_3 моделі (5.1) візьмемо відрізки, правою границею кожного з яких буде найбільше значення кожної змінної, а лівою – найменше. Розділимо ці відрізки на три рівні частини, яким відповідатимуть нечіткі терми – критичний (К) низький (Н), середній (С), високий (В).

Зазначимо, що діапазон значень показників, які використовуються при оцінці індивідуального кредитного ризику фізичних та юридичних осіб, у нечітких термах в ординарних умовах відрізняється від діапазону у період фінансової нестабільності через необхідність врахування негативного впливу фінансової кризи на платоспроможність позичальників (табл. 5.5).

Таблиця 5.5

Терми для змінних X_1, X_2, X_3, X_4, X_5 *

Назва терму	X_1	X_2	X_3	X_4	X_5
В ординарних умовах					
К (критичний)	[0.01, 0.05)	[0.01, 0.25)	[0.10, 0.20)	[0.10, 0.50)	[0.10, 0.20)
Н (низький)	[0.05, 0.10)	[0.25, 0.50)	[0.20, 0.30)	[0.50, 0.80)	[0.20, 0.30)
С (середній)	[0.10, 0.15)	[0.50, 0.75)	[0.30, 0.40)	[0.80, 1.10)	[0.30, 0.40)
В (високий)	[0.15, 0.20)	[0.75, 0.10)	[0.40, 0.50)	[1.10, 1.50)	[0.40, 0.60)
В умовах фінансової кризи					
К (критичний)	[0.00, 0.10)	[0.00, 0.50)	[0.00, 0.30)	[0.00, 0.80)	[0.00, 0.30)
Н (низький)	[0.10, 0.15)	[0.50, 0.75)	[0.30, 0.40)	[0.80, 1.10)	[0.30, 0.40)
С (середній)	[0.15, 0.20)	[0.75, 0.10)	[0.40, 0.50)	[1.10, 1.50)	[0.40, 0.60)
В (високий)	≥ 0.20	≥ 0.10	≥ 0.50	≥ 1.50	≥ 0.56

* Джерело: побудовано автором

Вихідна змінна, як було зазначено вище, приймає два значення: 0 – умови кредитного договору виконані (тобто кредитний ризик позичальника–юридичної особи – мінімальний), 1– умови кредитного договору не виконано (тобто кредитний ризик позичальника–юридичної особи – максимальний).

Для побудови моделі (5.2) у явному вигляді лінгвістичні оцінки критичний, низький, середній, високий формалізуємо за допомогою функцій залежності [54, 178]. Задаємо ці функції у формулу 5.2:

$$\mu^T(x) = \frac{1}{1 + \left(\frac{x-b}{c}\right)^2}, \quad (5.2)$$

де $\mu^T(x)$ – число в діапазоні $[0,1]$, яке характеризує суб'єктивну міру відповідності значення x нечіткому терму T (критичний, низький, середній, високий),

b та c – параметри, які спочатку вибираються експертом, а потім настроюються на експериментальні дані: b – координата максимуму функції $\mu^T(x)$, причому $\mu^T(b)=1$, c – коефіцієнт концентрації – розтягнення функції $\mu^T(x)$.

Нечітка база знань у компактному вигляді подана у табл. 5.6.

Таблиця 5.6

Компактний вигляд бази знань за коефіцієнтами оцінки кредитного ризику позичальника – юридичної особи*

y	№ правила	X_1	X_2	X_3	X_4	X_5
0	1	Н	Н	Н	К	В
	2	Н	Н	В	С	К
	3	Н	Н	В	В	К
	4	С	С	В	С	Н
	5	Н	Н	С	К	Н
1	6	С	С	В	С	С
	7	В	В	Н	Н	В
	8	В	В	С	В	В
	9	Н	Н	В	В	К
	10	С	С	В	В	С
	11	Н	Н	В	В	Н
	12	В	В	Н	В	В

* Джерело: побудовано автором

Як випливає із табл. 5.7, значення кредитного ризику є мінімальним, якщо значення коефіцієнту мобільності активів та коефіцієнту грошового потоку є «високим»: коефіцієнт мобільності активів більше 0,5, а коефіцієнт грошового потоку більше 1,5. При цьому коефіцієнти миттєвої та поточної ліквідності мають бути «середніми» (значення коефіцієнту миттєвої ліквідності знаходиться в інтервалі $[0,10 - 0,20)$, а значення коефіцієнту поточної ліквідності - в інтервалі $[0,25 - 0,50)$) або «високими» (значення коефіцієнту миттєвої ліквідності більше

0,20, а значення коефіцієнту поточної ліквідності більше 0,5). Рівень кредитного ризику значно збільшується, коли коефіцієнти миттєвої та поточної ліквідності є «низькими» (значення коефіцієнту миттєвої ліквідності не досягає 0,10, а значення коефіцієнту поточної ліквідності менше ніж 0,25).

Зауважимо, що за допомогою моделі (5.2) можна приблизно оцінити вплив змін фінансових показників на рівень індивідуального кредитного ризику позичальника – юридичної особи [70, 1292]. І чим вдаліше будуть обрані початкові значення для параметрів b , c , w , тим модель буде більш адекватною експериментальним даним.

У тих випадках, коли необхідно одержати модель (5.2) достатньо близьку до експериментальних даних, проводиться настройка моделі. Налаштування моделі – це підбір параметрів b , c , w , які забезпечують мінімум відстані Δ між модельними і експериментальними даними [54, 179-180]. Значення Δ , що є середньоквадратичним відхиленням теоретичного та експериментального виходів об'єкта, використовується для оцінки якості настройки моделі. Для настройки моделі було використано модифікацію градієнтного методу на випадок недиференційованих функцій, так званий g -алгоритм Н. Шора [433, 138], з точністю $\epsilon=0.001$.

Значення b , c , w для змінної X_1 до і після настройки вказані в додатку 3.

Отже наведена нейронечітка модель оцінки кредитного ризику позичальника-юридичної особи можна використовувати для:

- розрахунку прогнозного значення рівня фінансового стану для будь-якої сукупності фінансових коефіцієнтів;
- визначення оптимальних значень фінансових показників позичальника (тобто таких їх значень, для яких рівень фінансового стану буде задовільним);
- аналізу тенденцій впливу значень фінансових показників позичальника на рівень кредитоспроможності;
- визначення діапазонів зміни кожного з фінансових показників, при яких рівень кредитного ризику залишається задовільним;

– оцінки кредитного ризику для різних банківських продуктів, які пропонуються корпоративному бізнесу.

Щоб відповідати умовам сучасної фінансової кризи, модель може бути доповнена іншими показниками фінансового стану позичальника – юридичної особи. Можливість поповнення моделі факторами – показниками, що впливають на рівень кредитного ризику позичальника, дозволяють на основі нейронечіткого підходу створювати підсистеми підтримки прийняття банківських рішень про кредитування корпоративного бізнесу.

У свою чергу для кредитного скорингу позичальника – фізичної особи (крім фізичної особи, яка є суб'єктом господарювання) пропонуємо використати наступні показники (коефіцієнти): Z_1 – коефіцієнт забезпеченості кредиту заставою; Z_2 – коефіцієнт забезпеченості кредиту сукупним середньомісячним доходом; Z_3 – вік позичальника; Z_4 – наявність постійної роботи; Z_5 – загальний стаж роботи; Z_6 – погашення чи непогашення кредитів у минулому (методику розрахунків цих коефіцієнтів наведено в табл. 5.8).

Таблиця 5.8

Коефіцієнти оцінки кредитоспроможності позичальника – фізичної особи*

Характеристика	Формула розрахунку	Примітка
Z_1	$\frac{BЗ}{Ск}$	ВЗ – вартість застави (сума поруки або сума договору страхування фінансового ризику); Ск – сума кредиту та відсотки за ним
Z_2	$\frac{МД}{МПК + МВ}$	МПК – місячні платежі за кредитом, включаючи проценти (у розрахунок береться кредит, який передбачає одержати позичальник); МД – сукупний середньомісячний дохід позичальника; МВ – середньомісячні витрати позичальника
Z_3	–	вік позичальника в роках
Z_4	–	наявність постійної роботи
Z_5	–	загальний стаж роботи
Z_6	–	своєчасно, або з порушеннями, або не брав кредити в минулому

* Джерело: побудовано автором.

В якості значень інтегральної оцінки рівня кредитного ризику позичальника (y) оберемо 0 – якщо виконано умови кредитного договору між

позичальником і банком (кредитний ризик – мінімальний) і 1 – якщо умови кредитного договору не виконано (кредитний ризик – максимальний) [70, 1289].

Для моделювання було відібрано 15 кредитів ПАТ КБ «Земельний капітал», проведено розрахунок описаних вище показників. Отримані в такий спосіб вхідні дані зведені в табл. 5.8.

Таблиця 5.8

Вхідні дані для оцінки кредитного ризику позичальника – фізичної особи*

№ позичальника	коефіцієнт забезпеченості кредиту заставою	коефіцієнт забезпеченості кредиту доходом	вік позичальника	наявність постійної роботи	загальний стаж роботи	погашення кредитів у минулому	у
	Z_1	Z_2	Z_3	Z_4	Z_5	Z_6	
1	2,49	0,00	54	є робота	33	не брав	1
2	2,33	1,50	56	є робота	33	не брав	1
3	1,35	1,44	45	є робота	23	не брав	1
4	3,55	0,00	47	немає	28	з порушен.	1
5	1,44	1,00	41	є робота	21	не брав	1
6	1,00	1,38	33	є робота	15	своєчасно	0
7	1,00	0,84	43	є робота	23	не брав	0
8	1,00	1,05	55	є робота	37	своєчасно	0
9	1,00	1,14	21	є робота	7	своєчасно	0
10	1,00	1,00	37	немає	15	своєчасно	0
11	0,93	1,26	27	є робота	8	не брав	0
12	1,00	1,55	34	є робота	7	своєчасно	0
13	1,00	1,29	22	є робота	5	своєчасно	0
14	1,00	1,11	51	немає	34	не брав	0
15	3,98	0,82	45	є робота	21	не брав	0

* Джерело: побудовано автором.

Оцінки індивідуального кредитного ризику позичальника – фізичної особи здійснюється за формулою 5.3:

$$y=f(Z_1, Z_2, Z_3, Z_4, Z_5, Z_6) \quad (5.3)$$

Побудовані терми для кількісних змінних ($Z_1, Z_2, Z_3, Z_4, Z_5, Z_6$) моделі (5.4) наведено в табл. 5.9.

Таблиця 5.9

Терми (лінгвістична оцінка) для змінних $Z_1, Z_2, Z_3, Z_4, Z_5, Z_6$ *

Терм	Z_1 (4 терми)	Z_2 (5 термів)	Z_3 (3 терми)	Z_4 (3 терми)	Z_5 (3 терми)	Z_6 (2 терми)
В ординарних умовах						
Терм1	низький (Н)[0.10,0.50)	низький (Н)[0.10,0.50)	низький (Н) < 25	низький (Н) «немає»	низький (Н) [0, 3)	низький (Н) «не бр.» або «з поруш.»
Терм2	нижчий (НС) за середнє [0.50,1.00)	нижчий (НС) за середнє [0.50,0.75)	середній (С) [25, 50)	високий (В) «є робота»	середній (С) [3, 5)	високий (В) «своєчасно»
Терм3	середній (С) [1.00,2.00)	середній (С) [0.75,1.00)	високий (В) >= 50	–	високий (В) >= 5	–
Терм4	високий (В) >= 2.00	вищий (ВС) за середнє [1.00,1.25)	–	–	–	–
Терм5	–	високий (В) >=1.25	–	–	–	–
В умовах кризи						
Терм1	низький (Н)[0.05,1.00)	низький (Н)[0.20,0.75)	низький (Н) < 35	низький (Н) «немає»	низький (Н) [3, 5)	низький (Н) «не бр.» або «з поруш.»
Терм2	нижчий (НС) за середнє [1.00,2.00)	нижчий (НС) за середнє [0.75,1.00)	середній (С) [35, 50)	високий (В) «є робота»	середній (С) [5, 10)	високий (В) «своєчасно»
Терм3	середній (С) [2.00,2.50)	середній (С) [1.00,1.25)	високий (В) >= 60	–	високий (В) >= 10	–
Терм4	високий (В) >= 2.50	вищий (ВС) за середнє [1.25,1.50)	–	–	–	–
Терм5	–	високий (В) >=1.50	–	–	–	–

* Джерело: побудовано автором.

Наведемо компактний вид нечіткої бази знань у табл. 5.11.

Таблиця 5.11

Компактний вигляд бази знань за оцінкою кредитного ризику позичальника – фізичної особи*

у	№	Z ₁	Z ₂	Z ₃	Z ₄	Z ₅	Z ₆
1	1	В	Н	В	В	В	Н
	2	В	В	В	В	В	Н
	3	С	В	С	В	В	Н
	4	В	Н	С	Н	В	Н
	5	С	ВС	С	В	В	Н
0	6	С	В	С	В	В	В
	7	С	С	С	В	В	Н
	8	С	ВС	В	В	В	В
	9	С	ВС	Н	Н	Н	В
	10	С	ВС	С	Н	В	В
	11	НС	В	С	В	В	Н
	12	С	В	С	В	В	В
	13	С	В	Н	Н	Н	В
	14	С	ВС	В	Н	В	Н
	15	В	С	С	В	В	Н

* Джерело: побудовано автором.

Як впливає із таблиці 5.11, значення кредитного ризику є мінімальним, якщо коефіцієнт забезпеченості кредиту сукупним середньомісячним доходом є «вищим за середній» (значення коефіцієнту знаходиться в інтервалі [1,00 – 1,25]) або «високим» (значення коефіцієнту більше 1,25), показник погашення кредитів у минулому «високий» (своєчасне погашення), а коефіцієнт забезпеченості кредиту заставою - «середній» (значення коефіцієнту знаходиться в інтервалі [0,75 - 1.00]). Рівень кредитного ризику значно збільшується, коли показник погашення кредитів у минулому «низький» (раніше фізична особа не брала кредит, або погасила його з порушенням).

Отже, нейронечіткі моделі кредитного скорингу доречні тоді, коли історичних даних недостатньо для побудови статистичної моделі, або коли в модель вводяться якісні чинники, які можуть бути оцінені виключно експертним шляхом. В умовах фінансової кризи саме такі моделі можуть бути використані банками України через відсутність необхідної статистичної бази та непрогнозованими змінами чинників зовнішнього середовища.

Таким чином запропонована нейронечітка моделі кредитного скорингу оцінки кредитного ризику позичальника-фізичної особи надає банку можливість: кредитування фізичних осіб в умовах кризи; оперативного моніторингу рівня і якості попиту на кредитні послуги з боку населення; своєчасного й адекватного управління банківськими ризиками у споживчому кредитуванні; зниження операційних витрат щодо аналізу кредитоспроможності здобувачів кредиту; розширення номенклатури банківських продуктів.

5.2. Удосконалення методів управління ринковим ризиком банківських установ

Враховуючи значні обсяги відкритих у банках валютних позицій, коливання процентних ставок і рівень розвитку операцій із цінними паперами, проблеми, пов'язані з оцінкою й управлінням ринковим ризиком, стають особливо актуальними. Сучасний інтерес до ринкового ризику обумовлений постійним розширенням кола банківських операцій, що несуть у собі елементи цього ризику, і, відповідно, посиленням впливу чинників зовнішнього середовища на якість і структуру активів і пасивів, капіталу, прибутку, ліквідність, платоспроможність та фінансовий стан банківської установи.

Проблеми оцінки й управління ринковим ризиком вивчали С. Братанович, Р. Габбард, В. Грюнінг, П. Роуз, Дж. Сінкі, М. Фрост.

Роботи російських науковців в основному присвячені вивченню джерел виникнення ринкового ризику, методів оцінки, опису і порівнянню різних інструментів і методів управління. За цією тематикою слід виділити дослідження О. Васютовича, О. Іванова, О. Лаврушина, М. Рогова, Д. Щукіна.

Систему управління портфелями цінних паперів, валютними позиціями та процентами в сучасних українських банків вивчали О. Кириченко, В. Кротюк, О. Куценко.

Незважаючи на значну кількість досліджень і розробок у цій галузі, слід констатувати, що специфіка ринкового ризику, його сутність і місце в системі

управління банківськими ризиками розкрита недостатньо повно. Кожний фахівець пропонує своє розуміння ринкового ризику, є плутанина і різночитання в термінології і підходах до його управління.

Досить поширеною є думка про те, що ринковий ризик формується факторами ринку і проявляється у вигляді втрат через невизнання ринком банківських продуктів, провалу банківської стратегії, зміни впливу на ринок політичних пріоритетів і законодавства [400, 305].

У МСБО 32 «Фінансові інструменти: розкриття та оприлюднення» під ринковим ризиком розуміється ризик того, значна вартість майбутніх грошових потоків за фінансовими інструментами буде змінюватися відповідно до ринкових цін [147, 82].

У свою чергу Національний банк України тлумачить ринковий ризик як наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через несприятливі коливання вартості цінних паперів, товарів і курсів іноземних валют за тими інструментам, які є в торговельному портфелі. Цей ризик впливає з маркетмейкерства, дилінгу, прийняття позицій з боргових та пайових цінних паперів, валютою, товарів та похідних інструментів (деривативів) [276].

Інші приклади визначення категорії «ринковий ризик» наведені в табл. 5.11.

Таблиця 5.11

Приклади визначення категорії «ринковий ризик»*

Автор	Визначення категорії «ринковий ризик»
1	2
О. Кириченко [20, 416]	Ринковий ризик – це економічний ризик, пов’язаний з нестійкістю валютного курсу, інфляцією, банкрутством клієнтів
О. Лаврушін [23, 35]	Ринковий ризик – це ризик, обумовлений можливим впливом ринкових факторів, які впливають на вартість активів, пасивів та позабалансових статей
О. Васютович, Ю. Сотникова [123, 61]	Ринковий ризик – це ризик зміни значень параметрів ринку, таких, як процентні ставки або курси валют, ціни акцій або товарів, кореляція між різними параметрами ринку й мінливість (волатильність) цих параметрів

Продовження таблиці 5.12

1	2
В. Грюнінг, С. Братанович [155, 31]	Ринковий ризик - це ризик можливих втрат за балансовими і позабалансовими позиціями в результаті несприятливої динаміки ринкових цін
О. Іванов [192, 125]	Ринковий ризик – це ризик зниження прибутковості через прямі фінансові втрати, що виникають в операціях на фондовому ринку, у зв'язку з високим ступенем невизначеності їх результатів, впливом на них випадкових факторів, можливою неефективністю проведення або помилками менеджменту
М. Рогов [372, 16]	Ринковий ризик – це можливість невідповідності характеристик економічного стану об'єкта значенням, очікуваним особами, що ухвалюють розв'язку під дією ринкових факторів
П. Роуз [374, 123]	Ринковий ризик – це ризик, пов'язаний зі зміною відсоткових ставок за цінними паперами чи іншими активами в портфелі банку
Д. Щукін [438]	Ринковий ризик – це ризик можливих втрат, або неотримання планованої прибутковості внаслідок несприятливої зміни цін на ринках

Базель II у рамках загального поняття «ринковий ризик» виділяє чотири компоненти [140, 28]:

- процентний ризик торговельної книги (носіями процентного ризику торговельної книги є процентні боргові цінні папери (як із фіксованою, так і плаваючою ставками) та похідні інструменти процентної ставки – свопи; ризиком вважається можливість того, що такі папери і похідні інструменти втратять частину своєї вартості і відтак спричинять збиток для банку);

- пайовий ризик торговельної книги (носіями пайового ризику торговельної книги є пайові (капітальні) цінні папери та похідні інструменти, де такі папери становлять базовий актив, – форварди, ф'ючерси та опціони);

- валютний ризик;

- товарний ризик (носіями товарного ризику для банку є біржові операції з товарними інструментами – форвардами та ф'ючерсами, а також із похідними

або деривативними інструментами, де базовий актив складають різноманітні товари (наприклад, зерно).

Узагальнюючи вищерозглянуті дефініції, під ринковим ризиком маємо на увазі ймовірність відхилення від запланованих фінансових показників через певну зміну валютних курсів, процентних ставок або вартості цінних паперів та інших активів.

Виходячи з цього визначення, розглянемо кожен з складових ринкового ризику.

Валютний ризик. Цей ризик інтегрований і притаманний усім фінансовим операціям банку в іноземній валюті. Як свідчить сучасна практика, недостатня увага банків до питань управління валютним ризиком може призвести до значних фінансових втрат.

Відзначимо, оскільки банки не можуть впливати на валютний курс (його встановлює або ринок, або національний регулятор), то єдиним інструментом управління цим видом ризику є контроль валютних позицій.

За Базелем II, якщо обсяг операцій в іноземній валюті є незначним (якщо валова валютна позиція не перевищує 100 % від капіталу третього рівня і при цьому чиста валютна позиція не перевищує 2 % від цього капіталу), то банк може взагалі не виділяти капітал на покриття валютного ризику [236, 5].

У процесі оцінки валютного ризику Базель виділяє два етапи:

Перший етап оцінки – визначення позиції банку в окремій валюті та в золоті (згідно з класифікацією банківського комітету золото належить до валют, тоді як інші банківські метали – до товарів). Для цього банк повинен визначити суму всіх своїх спот – позицій у цій валюті, форвард – позицій, гарантій, захеджованих не нарахованих процентів та дельта – еквівалента портфеля валютних опціонів. Від отриманої величини слід відняти структурну валютну позицію в цій валюті, якщо банк її веде. Структурну валютну позицію Базель трактує як довгу позицію, що утримується з метою хеджування значення адекватності регулятивного капіталу. На першому етапі чиста довга чи коротка

позиція банку має бути перерахована в еквівалент у національній валюті з використанням поточного курсу на дату розрахунку [236, 5].

На другому етапі оцінки банку потрібно врахувати ефекти диверсифікації і концентрації валютного ризику. Для цього використовується метод «короткої руки», сутність якого полягає в наступному [236, 5-6]:

- банк групує еквіваленти позицій окремих валют залежно від знака у дві групи – довгі («+») та короткі («-») і визначає суму за кожною групою;

- із двох сум для подальшого розрахунку беруть більшу за модульним значенням (менша за модульним значенням позиція в подальших розрахунках ігнорується);

- до отриманої величини додають модульні значення еквівалента позиції в золоті (отримане значення і є величиною валютного ризику).

У методичних вказівках НБУ з інспектування банків «Система оцінки ризиків» для визначення кількісних параметрів валютного ризику та якості його управління використовуються наступні фактори [276]:

- існування адекватної, ефективної, доведеної до виконавців внутрішньої нормативної бази (положень, процедур тощо) щодо управління валютним ризиком, затвердженої відповідними органами банку виходячи з принципів корпоративного управління, а також відповідної практики виконання її вимог;

- обсяг балансових та позабалансових статей, які підлягають переоцінці у зв'язку зі змінами поточного валютного курсу та строкового валютного курсу;

- структура балансових та позабалансових статей за такими факторами:

- валюта, продукти;

- строк існування або очікуваний строк подальшого утримання позицій;

- розмір і строк неузгоджених грошових потоків;

- розмір позицій у валютах, обсяги торгівлі якими є обмеженими;

- потенційна величина втрати капіталу у зв'язку з перерахуванням валютних позицій у їх гривневий еквівалент у разі зміни валютних курсів, враховуючи останні тенденції та прогнози;

- наявність своєчасної, точної та інформативної управлінської інформації;

- рівень і кваліфікація керівництва та персоналу;
- наявність відповідних механізмів контролю для моніторингу точності інформації, належних облікових підходів і дотримання внутрішніх положень, нормативно-правових актів або законів.

Необхідно відзначити, що у вітчизняних банках найбільш поширеним механізмом оцінки валютного ризику є VaR - метод (value at risk), за допомогою якого визначається максимальна величина очікуваних втрат від реалізації валютного ризику протягом певного періоду часу із заданою ймовірністю за формулою 5.4:

$$\text{VaR} = P * K * \sigma, \quad (5.4)$$

де VaR – потенційні максимальні можливі збитки за валютною позицією (одноденні);

P – обсяг відкритої позиції;

K – коефіцієнт (квантиль), який відповідає обраному рівню впевненості (наприклад, для довірчого інтервалу в 95 та 99 % відповідні квантилі дорівнюватимуть 1,65 і 2,33 середньоквадратичні відхилення);

σ – стандартне відхилення зміни вартості позиції.

Як випливає з цього визначення, величина VaR - це найбільший очікуваний збиток, обумовлений коливаннями цін на фінансових ринках, який розраховується [440, 164]:

- 1) на певний період часу в майбутньому (часовий горизонт);
- 2) із заданою вірогідністю його не перевищення (рівень довіри) ;
- 3) при відомих припущеннях щодо кон'юнктури ринку (припущення про розподіл прибутковості активів).

Проте сучасна фінансова криза виявила ряд недоліків даного методу, які пов'язані з тим, що [440, 164-165]:

1. VAR-метод не враховує можливих великих втрат, які можуть статися з малими ймовірностями.
2. Метод не дозволяє розрізняти різні типи «хвостів» розподілу втрат і тому недооцінює ризик у разі, коли розподіл втрат має «важкі хвости».

3. VAR-метод не є когерентною мірою (оцінка середніх втрат при найгіршому розвитку подій) тому, що не є субадитивним. Зазначимо, що міру ризику $p(X)$, визначену на всій безлічі можливих прибутків і збитків G , називають когерентною (coherent) у тому випадку, коли вона задовольняє аксіомам, що зазначені у табл. 5.12.

Таблиця 5.12

Аксіоми когерентної міри ризику*

Назва аксіоми	Формула	Примітка
монотонність	$p(X_1) \leq p(X_2)$ при $X_1 \geq X_2$ та $X_1, X_2 \in G$	при порівнянні двох портфелів, які систематично показують різний рівень прибутковості, ризик портфеля з меншою прибутковістю буде вище
трансляційна інваріантність	$p(X + a) = p(X) - a$ при $X < 0$ та $a > 0$	додавання в портфель неризикованого активу на суму a зменшує ризик цього портфеля на цю ж величину
позитивна однорідність	$p(\lambda X) = \lambda p(X)$ при $\lambda \geq 0$ та $X \in G$	зміна розміру портфеля в λ разів повинна приводити до зміни його ризику в таку ж кількість раз
субадитивність	$p(X_1 + X_2) \leq p(X_1) + p(X_2)$ при $X_1, X_2 \in G$	ризик портфеля не повинен бути більше суми ризиків складових його елементів

* Джерело: побудовано на основі [440]

Виправити недоліки Var-методу при оцінці валютного ризику в умовах кризи можна за допомогою введення в систему управління банківськими ризиками показника очікуваних втрат (ES), який дозволяє враховувати можливі втрати за межами рівня довіри (концепція очікуваного дефіциту).

Якщо $(1 - \alpha)$ – довірчий інтервал, тоді математично можна визначити величину очікуваних втрат як умовне очікування втрат X , що перевищили за величиною VaR (форм. 5.5):

$$ES_{(1 - \alpha)}(X) = E(X | X > VaR_{(1 - \alpha)}) \quad (5.5)$$

Розрахунок очікуваних втрат (ES) для нормального розподілу здійснюється за формулою 5.6:

$$ES_{1-\alpha} = \frac{y_t}{\alpha\sqrt{2\pi}} \exp\left(-\frac{1}{2}K_{1-\alpha}^2\right) - M_t, \quad (5.6)$$

де y_t – волатильність;

M_t – очікувана прибутковість i – го активу;

$K_{1-\alpha}$ – квантиль, відповідний $(1 - \alpha)$ довірчому інтервалу.

Необхідно відзначити, що процес впровадження концепції ES в алгоритм оцінки валютного ризику банку має низку труднощів [243].

Наприклад, на відміну від концепції VaR, концепція ES може почати сигналізувати про необхідність значного збільшення розміру економічного капіталу банку. Але фактичні щоденні збитки від реалізації валютного ризику можуть виявитися невеликими порівняно з можливими втратами в рамках ES.

Крім того, сучасні банки вклали певний обсяг коштів у створення VaR - методів і до світової фінансової кризи 2008-2009 рр. покладалися на їх ефективність. Перехід на ES моделі потребує внести суттєві коригування в ці методики або повністю замінити їх, що призведе до серйозних витрат часу і ресурсів.

До цього слід додати, що розрахунки в рамках ES є досить складними, тому розуміння звітів за валютним ризиком можуть становити певні труднощі для керівництва банку.

Отже, методики, що засновані на ES концепції, рекомендовано використовувати в антикризовому управлінні, а в умовах відносно стабільного ринкового середовища більш ефективним є оцінка валютного ризику за допомогою VaR-методу.

Наступний вид ризику, який належить до ринкового, – це зміна процентної ставки (процентний ризик).

Розрахунки процентного ризику проводяться за наступними фінансовими інструментами:

– боргові цінні папери;

- пайові цінні папери із правом конверсії в боргові цінні папери;
- неконвертовані привілейовані акції, розмір дивідендів за якими визначено;
- похідні фінансові інструменти, базовим активом яких є фінансові інструменти, що дають процентний дохід;
- контракти, за умовами яких відповідні вимоги або зобов'язання банку розраховуються на основі процентних ставок.

За Базелем II, процентний ризик розраховується за формулою 5.7:

$$ПР = СПР + ЗПР \quad (5.7)$$

де СПР – спеціальний процентний ризик (ризик несприятливої зміни поточної вартості фінансового інструменту через фактори, які стосуються окремого емітента); ЗПР – загальний процентний ризик (ризик несприятливої зміни поточної вартості фінансового інструменту, пов'язаного з ринковими коливаннями процентних ставок).

Спеціальний ризик оцінюється шляхом поділу всіх цінних паперів на три загальні категорії [236, 3]:

1. Державні. До цієї категорії належать цінні папери центрального і місцевих органів влади незалежно від їх типу – векселі, купонні та дисконтні облігації тощо.
2. Допущені. До цієї категорії належать цінні папери, емітовані підприємствами державного сектора, міжнародними банками розвитку та інші папери з високим рейтингом.
3. Інші. До цієї категорії належать цінні папери, які неможливо віднести до 1 або 2 категорії.

Спеціальний процентний ризик визначається як сума добутків поточної ринкової вартості цінних паперів та вагових коефіцієнтів ризику, наведених у табл. 5.13.

Основним недоліком даної методики є необхідність отримання рейтингу на фінансовий інструмент. Його відсутність, незалежно від категорії фінансового інструменту, автоматично визначає коефіцієнт ризику у розмірі 8 відсотків.

Таблиця 5.13

Визначення спеціального процентного ризику*

Категорія	Вид цінного папера	Коефіцієнт ризику, %
Державні	Фінансові інструменти без ризику (рейтинг ААА до АА-)	0,00
	Фінансовий інструмент з низьким ризиком (А+ до ВВВ-), залишковий строк до погашення якого складає менше 6 місяців	0,25
	Фінансовий інструмент з низьким ризиком (А+ до ВВВ-), залишковий строк до погашення якого складає від 6 до 24 місяців	1,00
	Фінансовий інструмент з низьким ризиком (А+ до ВВВ-), залишковий строк до погашення якого складає понад 24 місяці	1,60
	Фінансовий інструмент з підвищеним ризиком (рейтинг ВВ+ до В-)	8,00
	Фінансовий інструмент з високим ризиком (рейтинг нижче В-)	12,00
	Фінансовий інструмент без рейтингу	8,00
Допущені	Фінансовий інструмент, залишковий строк до погашення якого складає менше 6 місяців	0,25
	Фінансовий інструмент, залишковий строк до погашення якого складає від 6 до 24 місяців	1,00
	Фінансовий інструмент, залишковий строк до погашення якого складає понад 24 місяці	1,60
Інші	Фінансовий інструмент з підвищеним ризиком (рейтинг ВВ+ до В-)	8,00
	Фінансовий інструмент з високим ризиком (рейтинг нижче В-)	12,00
	Фінансовий інструмент без рейтингу	8,00

* Джерело: побудовано на основі [236, 4].

Загальний процентний ризик (ЗПР) розраховується в декілька етапів [236, 3-4]:

1. Визначення довгих (знак «+») і коротких (знак «-») позицій для кожної групи цінних паперів та для кожного часового періоду (зонами). Позиції з протилежним знаком, що припадають на один часовий період, не згортаються.

2. Зважування позицій (зі збереженням знака) на відповідні вагові коефіцієнти і визначення їх суми.

3. Визначення вертикального дисбалансу. Дисбаланс визначається лише для тих часових періодів, у яких одночасно наявні позиції з протилежним знаком. Вертикальний дисбаланс розраховується як 10 % від перекритої позиції (тобто меншої за модульним значенням). Для подальшого розрахунку береться чиста позиція (довга мінус коротка) кожного часового періоду з урахуванням знака.

4. Визначення внутрішньозонального горизонтального дисбалансу. Цей баланс визначається у випадку, коли в межах однієї зони одночасно наявні позиції з протилежними знаками, що належать до різних часових періодів цієї зони. Для другої та третьої зони дисбаланс обчислюється як 30 % від перекритої позиції (меншої за модульним значенням), а для першої зони – 40 %. Для подальшого розрахунку береться чиста позиція в кожній зоні з урахуванням знака.

5. Визначення горизонтального дисбалансу між сусідніми зонами. Цей дисбаланс визначається лише тоді, коли у двох сусідніх зонах (першій та другій або другій та третій) є позиції з протилежним знаком. Його обчислюють як 40 % від перекритої позиції. Для останнього етапу позиції не перераховуються.

6. Визначення горизонтального дисбалансу між віддаленими зонами. Такий дисбаланс обчислюється тільки тоді, коли у віддалених зонах (першій і третій) є позиції з протилежним знаком. Дисбаланс обчислюється як 100 % перекритої позиції.

Відзначимо, що Базель II в рамках цього методу виділяє дві хронологічні шкали – одна для паперів зі ставкою купона 3 % річних та більше, друга – для цінних паперів зі ставкою купона менше 3 % річних [236, 4] (табл. 5.14).

У свою чергу фахівці НБУ з метою визначення кількості процентного ризику (незначна, помірна, значна) та якості його управління (висока, потребує вдосконалення, низька) пропонують використовувати наступні фактори [276]:

- існування адекватної, ефективної, доведеної до виконавців внутрішньої нормативної бази (положень, процедур тощо) щодо управління ризиком зміни процентної ставки, затвердженої відповідними органами банку виходячи з

принципів корпоративного управління, а також відповідної практики виконання її вимог;

Таблиця 5.14

Оцінка загального процентного ризику за Базелем II*

Зона	Часові періоди		Вагові коефіцієнти %	Дисбаланси, %			
	купон 3 % річних та більше	купон менше 3 % річних		вертикальний	внутрі зональні	сусідні зони	віддалені зони
1	до 1 місяця	до 1 місяця	0,00	10	40	40	100
	1–3 місяці	1–3 місяці	0,20	10			
	3–6 місяців	3–6 місяців	0,40	10			
	6–12 місяців	6–12 місяців	0,70	10			
2	1–2 роки	1,0–1,9 року	1,25	10	30	40	
	2–3 роки	1,9–2,8 року	1,75	10			
	3–4 роки	2,8–3,6 року	2,25	10			
3	4–5 років	3,6–4,3 року	2,75	10	30	40	
	5–7 років	4,3–5,7 року	3,25	10			
	7–10 років	5,7–7,3 року	3,75	10			
	10–15 років	7,3–9,3 року	4,50	10			
	понад 20 років	10,6–12 років	9,3–10,6 року	5,25			10
			12–20 років	8,00			10
понад 20 років		12,50	10				

* Джерело: побудовано на основі [236, 5]

- значення і стабільність динаміки чистої процентної маржі та її адекватність порівняльній групі банків;

- компонентний та сукупний рівень ризику зміни процентної ставки, включаючи ризик зміни вартості ресурсів, базисний ризик, ризик кривої

дохідності та ризик, пов'язаний із правом вибору (опціону), відносно надходжень та капіталу;

- наскільки адекватно банк оцінює ризик процентної ставки як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі;

- уразливість надходжень та капіталу за умов суттєвих змін процентних ставок, таких як поступові зрушення ставок та зміни форми кривої дохідності. Прийнятність сценаріїв має оцінюватися в контексті поточних параметрів процентних ставок. Для забезпечення ґрунтового аналізу потрібні сценарії змін процентних ставок достатньо широкого діапазону;

- характер ризику різних продуктів, тобто їх обсяг і рівень чутливості до змін процентної ставки;

- відносний обсяг і перспективи тривалого використання дешевих і стабільних джерел фінансування;

- наявність своєчасної, достовірної та інформативної управлінської інформації для моніторингу ризику зміни процентної ставки;

- наявність у банку практики періодичної перевірки обґрунтованості і чинності припущень та моделей оцінки ризику;

- чи розроблено процес незалежного вимірювання й аналізу, пов'язаного з ризиком зміни процентних ставок у всіх значних видах діяльності з використанням різних сценаріїв;

- чи має банк достатньо досвіду та чи адекватно реагує на зміни ринкових умов;

- чи має банк достатній доступ до ринків для гнучкого коригування рівня ризику;

- рівень і кваліфікація керівництва та персоналу;

- існування належних механізмів контролю для моніторингу достовірності інформації, належних облікових підходів і дотримання внутрішніх положень, нормативно-правових актів, законів.

Зазначимо, що основним інструментом аналізу процентного ризику для вітчизняних банків є GAP – аналіз, який базується на розбіжності величини

чутливих до зміни процентної ставки активів і пасивів (аналіз проводиться за строковими періодами) за формулою 5.8:

$$GAP_t = \sum A_t - \sum L_t, \quad (5.8)$$

де GAP_t – періодичний геп;

$\sum A_t$ – сумарний обсяг процентних активів, що переоцінюються в періоді t ;

$\sum L_t$ – сумарний обсяг процентних пасивів, що переоцінюються в періоді t .

Як видно з формули 5.8, GAP може бути додатним, від'ємним або нульовим.

Від'ємний GAP свідчить про те, що чутливі до зміни процентної ставки пасиви перевищують процентні активи. Якщо процентна ставка збільшується, то чистий дохід банку у вигляді відсотків зменшується.

Додатний GAP з'являється у тому разі, коли процентні активи перевищують процентні пасиви. Якщо при додатному GAPі процентна ставка збільшується, тоді дохід у вигляді відсотків перевищує процентні витрати.

Зниження короткострокових процентних ставок дає протилежний ефект. Дохід у вигляді відсотків падає сильніше, ніж витрати по виплаті відсотків, так що спред банку та чистий дохід у вигляді відсотків знижаються.

Якщо в банку нульовий GAP, чуттєві до процентної ставки активи та пасиви рівні, і однакові зміни процентної ставки не впливають на дохід банку (табл. 5.15).

Таблиця 5.15

Взаємозв'язок зміни загального рівня процентних ставок і доходу банку*

Розрив	Рух процентних ставок	Дохід
Від'ємний GAP	Підвищення	Знижується
	Зниження	Зростає
Додатний GAP	Підвищення	Зростає
	Зниження	Знижується
Нульовий GAP	Підвищення	Не змінюється
	Зниження	

* Джерело: побудовано на основі [23, 103-104]

Крім періодичного гепу, для аналізу процентного ризику розраховують кумулятивний геп за формулою 5.9:

$$KGAP = \sum_{t=1}^N GAP_t, \quad (5.9)$$

де KGAP – кумулятивний геп;

$\sum_{t=1}^N GAP_t$ – алгебраїчна сума (з урахуванням знаку) періодичних гепів.

Розмір очікуваного процентного ризику розраховується за формулою 5.10:

$$\Delta\Pi = KGAP * \Delta I, \quad (5.10)$$

де $\Delta\Pi$ – очікувані зміни чистого доходу банку;

KGAP – кумулятивний геп;

ΔI – очікувана зміна процентних ставок.

Управління процентним ризиком залежить від фази процентних ставок (табл. 5.16).

Таблиця 5.16

Управління процентним ризиком за фазами процентних ставок

Фаза	Характеристика	Управління процентним ризиком
1	2	3
Мінімальна	низькі процентні ставки, але в майбутньому очікується їх зростання	1. Збільшити обсяги та терміни депозитних продуктів з фіксованою ставкою. 2. Збільшити обсяги отриманих міжбанківських кредитів. 3. Зменшити обсяги наданих кредитів з фіксованою ставкою процента. 4. Збільшити обсяги наданих кредитів з «плаваючою» ставкою. 5. Зменшити обсяги портфеля фінансових інструментів з фіксованою ставкою процента.
Середня позитивна	середні процентні ставки, але найближчим майбутнім очікується їх подальше зростання (досягнення максимуму)	1. Зменшити обсяги та терміни депозитних продуктів з «плаваючою» ставкою. 2. Збільшити обсяги депозитних продуктів та отриманих міжбанківських кредитів з фіксованою ставкою. 3. Збільшити обсяги інвестиційних портфелів банку (торгівельного, на продаж, до погашення). 4. Збільшити обсяги наданих кредитів з «плаваючою» ставкою.

Продовження таблиці 5.16

1	2	3
Максимальна	високі процентні ставки та в найближчому майбутньому очікується їх зниження	<ol style="list-style-type: none"> 1. Збільшити частку наданих кредитів з фіксованою ставкою. 2. Збільшити обсяги та терміни депозитних продуктів з «плаваючою» ставкою. 3. Зменшити обсяги отриманих міжбанківських кредитів. 4. Збільшити обсяги портфеля фінансових інструментів з фіксованою ставкою процента
Середня негативна	середні процентні ставки та в найближчому майбутньому очікується їх подальше зниження (досягнення мінімуму)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Зменшити обсяги та терміни депозитних продуктів та отриманих міжбанківських кредитів з фіксованою ставкою. 2. Збільшити обсяги наданих кредитів з фіксованою ставкою процента. 3. Зменшити обсяги наданих кредитів з «плаваючою» ставкою. 4. Збільшити обсяги портфеля фінансових інструментів з фіксованою ставкою процента.

* Джерело: побудовано на основі [23, 105]

Спеціальний фондовий ризик – це ризик падіння вартості цінних паперів окремого емітента, а загальний фондовий ризик – це ризик падіння ринкової вартості портфеля цінних паперів у цілому.

Спеціальний фондовий ризик (СФР) оцінюється як добуток модульної суми всіх довгих і всіх коротких позицій банку (тобто суми значень позицій без урахування знака) та коефіцієнта ризику 8 %. Для високоліквідних та добре диверсифікованих портфелів може застосовуватися коефіцієнт 4 %, на що банк повинен отримати попередній дозвіл національного регулятора [236, 5].

До таких високоліквідних цінних паперів відноситься:

– цінні папери, що емітовані або рефінансуються Національним банком України;

– цінні папери, що номіновані у валюті країни-емітента, якщо вони повністю гарантовані урядами або центральними банками країн, що входять у групу розвинених країн;

– цінні папери, що емітовані міжнародними фінансовими організаціями (Банком міжнародних розрахунків, Міжнародним валютним фондом, Європейським центральним банком);

– цінні папери, що емітовані юридичними особами, що мають короткостроковий інвестиційний рейтинг не нижче ВВВ.

Загальний фондовий ризик (ЗФР) оцінюється як добуток простої суми довгих і всіх коротких позицій банку (тобто суми значень позицій з урахуванням знака) та коефіцієнта ризику 8 % [236, 5].

На думку В. Кротюка та О. Куценко, у зв'язку з відсутністю у вітчизняних банках коротких позицій за операціями з пайовими цінними паперами та за операціями з деривативами щодо таких паперів, сукупний фондовий ризик має дорівнювати ринковій вартості цінних паперів, помноженій на зведений коефіцієнт ризику 16 % [236, 5].

Національний банк в Постанові «Про затвердження Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих витрат за активними банківськими операціями» № 23 від 25.01.2012 пропонує визначати фондовий ризик за класом або за рейтингом емітента цінних паперів та інших фінансових інструментів [351].

На нашу думку, до існуючих характеристик, за якими визначається клас емітента, доцільно додати характеристику рівня системи управління ризиками, яку використовує даний емітент (табл. 5.17).

Джерелами інформації щодо фінансового стану емітента є, зокрема, його установчі документи, фінансова, податкова та статистична звітність.

Надання інформації щодо системи управління ризиками емітента пропонуємо здійснюватися у відповідності до МСБО 32 «Фінансові інструменти: розкриття та оприлюднення», у якому виокремлені такі ризики: кредитний ризик, ризик ліквідності та ринковий ризик [147, 83].

За цими ризиками емітент має надавати якісну та кількісну інформацію, яка обов'язково включає цілі, політику та процеси щодо управління ризиками та методи, використані для оцінки ризиків.

Таблиця 5. 17

Визначення класу емітентів*

Клас емітента	Характеристика класу	Характеристика емітента
А	немає жодних сумнівів щодо своєчасності та повноти погашення цінних паперів і отримання стабільних доходів за ними	<ul style="list-style-type: none"> - не менше трьох років з дати державної реєстрації емітента; - не менше одного року з дати останньої структурної реорганізації, змін у складі керівництва емітента; - наявність лише позитивного аудиторського висновку за попередній рік діяльності; - відсутність фактів несплати чи несвоечасної сплати нарахованих процентів за борговими зобов'язаннями та користування кредитами; - прибуткова діяльність протягом останніх двох років; - розмір власного капіталу перевищує розмір статутного капіталу та резервного фонду; - позитивна динаміка фінансово-економічних показників на квартальні дати; - високий рівень ефективності системи управління ризиками емітента.
Б	є претензії щодо своєчасного та повного погашення цінних паперів, затримки сплати процентів, а також значного скорочення рівня їх дохідності	<ul style="list-style-type: none"> - менше трьох років з дати державної реєстрації емітента; - наявність лише позитивного аудиторського висновку за попередній рік діяльності; - наявність фактів затримання сплати процентів за борговими зобов'язаннями або оголошених дивідендів; - прибуткова діяльність за попередній фінансовий рік; - розмір власного капіталу позитивний, але менший, ніж розмір статутного капіталу; - позитивна динаміка фінансово-економічних показників на квартальні дати; - система управління ризиками емітента вимагає удосконалення
В	Емітент не в змозі у строк погасити фінансові інструменти	<ul style="list-style-type: none"> - менше одного року з дати державної реєстрації емітента, останньої структурної реорганізації, змін у складі керівництва емітента; - наявність умовно позитивного аудиторського висновку або відсутність аудиторського висновку; - наявність фактів непогашення або несвоечасного погашення боргових цінних паперів; - наявність фактів несплати або несвоечасної сплати нарахованих процентів за борговими зобов'язаннями; - збиткова діяльність за попередній рік, негативні фінансові результати поточного року; - нестабільна динаміка фінансово-економічних показників на квартальні дати, значення показників погіршуються; - система управління ризиками емітента неефективна та потребує значного удосконалення; - чітка тенденція до від'ємного розміру власного капіталу на звітні дати.
Г	Придбані цінні папери неможливо погасити на час проведення їх класифікації	<ul style="list-style-type: none"> - менше одного року з дати державної реєстрації емітента, останньої структурної реорганізації, змін у складі керівництва емітента; - наявність негативного аудиторського висновку або відсутність аудиторського висновку; - наявність фактів непогашення або несвоечасного погашення боргових цінних паперів; - наявність фактів несплати або несвоечасної сплати нарахованих процентів за борговими зобов'язаннями; - збиткова діяльність протягом останніх трьох років, негативні фінансові результати протягом поточного року; - емітента визнано банкрутом або щодо нього порушено справу про банкрутство; - система управління ризиками емітента неефективна або взагалі відсутня; - від'ємний розмір власного капіталу на дату оцінки.

* Джерело: побудовано на основі [351]

Надання такої інформації у контексті кількісного розкриття дає змогу банку визначити рівень ефективності системи управління ризиками емітента та спрогнозувати вплив ризиків емітента на рівень фондового ризику цінних паперів та інших фінансових інструментів.

Банк здійснює оцінку фінансового стану емітента та його системи управління ризиками кожного разу під час укладання договору про придбання цінного папера, а надалі періодичність оцінки фінансового стану та системи управління ризиками визначається банком самостійно з урахуванням наявної в банку інформації про емітента та обіг відповідного цінного папера або фінансового інструмента.

Відповідно до класу емітента банк визначає показник фондового ризику цінних паперів. Якщо умовами емісії цінних паперів передбачено додаткове забезпечення їх погашення у вигляді гарантій органів державної влади або через забезпечення емітентом якості іпотечного покриття за іпотечними облігаціями, тоді показник фондового ризику береться на підставі відкоригованих його значень (табл. 5.18).

Таблиця 5. 18

Визначення показника фондового ризику за класом емітента*

Клас емітента	Категорія якості цінного папера	Значення показника ризику
А (найвищий) незалежно від періодичності виплати доходу	I - немає ризику або ризик є мінімальним	0
А (найвищий) + забезпечення незалежно від періодичності виплати доходу		
Б + забезпечення + виплата доходу не рідше одного разу на квартал		
Б + виплата доходу не рідше одного разу на квартал	II - помірний ризик	0,01 - 0,20
Б + забезпечення + виплата доходу рідше одного разу на квартал		
Б + виплата доходу рідше одного разу на квартал	III - значний ризик	0,21 - 0,50
В + забезпечення + виплата доходу не рідше одного разу на квартал		
В + забезпечення + виплата доходу рідше одного разу на квартал	IV - високий ризик	0,51 - 0,99
В незалежно від періодичності виплати доходу		
Г (найнижчий) незалежно від періодичності виплати доходу або забезпечення	V- реалізований ризик	1,0

* Джерело: побудовано на основі [351]

Як зазначалося раніше, Національний банк дозволяє визначати фондовий ризик за рейтингом емітента, який встановлюється рейтинговим агентством (компанією). При цьому рейтингове агентство (компанія) має бути незалежним від банку, тобто не мати з ним пов'язаних осіб та конфлікту інтересів (табл. 5. 19).

Таблиця 5. 19

Визначення показника фондового ризику за рейтингом емітента*

Рейтинг емітента		Категорія якості цінного папера	Значення показника ризику
згідно з міжнародною рейтинговою шкалою	згідно з національною рейтинговою шкалою		
від AAA до AA–	uaAAA uaAA	I - немає ризику або ризик є мінімальним	0
від A+ до BBB+	uaA	II - помірний ризик	0,01 - 0,20
BBB та BBB–	uaBBB	III - значний ризик	0,21 - 0,50
Спекулятивний рівень		IV - високий ризик	0,51 - 0,99
Дефолт		V - найнижча	1,0

**Джерело: побудовано на основі [351]*

На нашу думку, наведена методика національного регулятора щодо оцінки фондового ризику ефективна в умовах відносно стабільного зовнішнього середовища. Але в умовах кризи, коли економічна ситуація змінюється швидко й непрогнозовано і звітність емітента не завжди повно та своєчасно може відобразити вплив таких змін на фінансовий стан і рівень ризиків емітенту, доцільно використовувати більш «завищені» показники фондового ризику. Навіть якщо в умовах значних змін зовнішнього середовища емітент продовжує відноситися до класу A або має міжнародний рейтинг від AAA до AA– чи національний рейтинг uaAAA uaAA з метою зменшення можливих збитків банку від реалізації фондового ризику має сенс у процесі формування резервів за

цінними паперами використовувати значення показника фондового ризику від 0,01 до 0,30, а не 0 (табл. 5.20).

Таблиця 5. 20

Визначення показника фондового ризику за класом та рейтингом емітента в умовах фінансової кризи*

Клас емітента	Рейтинг емітента		Категорія якості цінного папера або фінансового інструмента	Значення показника ризику
	згідно з міжнародною рейтинговою шкалою	згідно з національною рейтинговою шкалою		
А (найвищий)	от ААА до АА–	uaAAA uaAA	Фондовий ризик є мінімальним	0,01 - 0,30
Б (середній)	от А+ до ВВВ+	uaА	Фондовий ризик є помірним	0,31 - 0,60
В (нижче середнього)	ВВВ и ВВВ–	uaВВВ	Фондовий ризик є значним	0,61 - 0,99
Г(найнижчий)	Спекулятивний рівень або дефолт		Фондовий ризик є максимальним	1,00

**Джерело: побудовано автором*

Зазначимо, що основним інструментом управління ринкового ризику як в умовах відносно стабільного ринкового середовища, так і в умовах фінансової кризи є встановлення ліміту, який розраховується за формулою 5.12:

$$L_i = \frac{V_i}{K}, \quad (5.12)$$

L_i - розмір ліміту на відповідну складову ринкового ризику (валютний, процентний, фондовий);

V_i - об'єму відповідного ринкового ризику;

K - економічний капітал банку.

Ліміти на складові ринкового ризику пропонуємо пов'язати з певними трьома зонами (дії банківської установи за зонами дивись у пар. 5.3): «зелена зона» (зона мінімального ринкового ризику); 2) «жовта зона» (зона підвищеного ринкового ризику); 3) «червона зона» (зона неприпустимого ринкового ризику).

Контроль за дотриманням лімітів має бути покладений на виконавчий орган із риз – менеджменту (відділ управління банківськими ризиками). Розмір лімітів за валютним, процентним та фондовим ризиками, а також величина економічного капіталу і дозволених перевищень лімітів має затверджувати Правління та Спостережна рада банку (табл. 5.21).

Таблиця 5.21

Органи банку та їх основні функції в процесі управління ринковим ризиком*

Назва органу	Функції
1	2
Спостережна рада	<ol style="list-style-type: none"> 1. Затвердження внутрішньої нормативної бази, яка формулює вимоги з управління ринковим ризиком, завдання та функціональні обов'язки. 2. Контроль за тим, щоб моніторинг лімітів ризику та оцінка його розміру були незалежні від осіб, які виконують рішення про прийняття на банк ризику. 3. Створення необхідних умов для того, щоб управлінська інформація була своєчасною, точною, повною та достовірною. 4. Остаточне затвердження лімітів на ринковий ризик та розміру економічного капіталу.
Правління	<ol style="list-style-type: none"> 1. Реалізація загальної стратегії і тактики в управлінні ринковим ризиком. 2. Затвердження методики оцінки ринкового ризику. 3. Встановлення повноважень і відповідальності з управління ринковим ризиком (ідентифікація, вимір, моніторинг і контроль ринкового ризику). 4. Затвердження лімітів на ринковий ризик. 5. Затвердження розміру економічного капіталу.
КУАП	<ol style="list-style-type: none"> 1. Розподіл капіталу банку та підтримка адекватної платоспроможності з урахуванням ринкового ризику. 2. Моніторинг і управління активами та пасивами відповідно до коротко -, середньо - і довгострокових планів банку. 3. Встановлення поточних збитків за операціями з цінними паперами (STOP-OUT ліміти). 4. Встановлення лімітів граничних обсягів збитків (STOP-LOSS ліміти). 5. Визначення вартості наданих послуг і банківських продуктів з урахуванням ринкового ризику.

Продовження таблиці 5.21

1	2
Підрозділ управління банківським и ризиками	1. Контроль за дотриманням економічних нормативів 2. Контроль за величиною відкритих незахеджованих позицій. 3. Контроль за дотриманням лімітів за ринковим ризиком. 4. Надання відповідних рекомендацій для удосконалення процесу управління ринковим ризиком.
Інші підрозділи банку (центри відповідальності)	1. Складання всебічної звітності про прийнятий ринковий ризик. 2. Аналіз строків і можливостей хеджування валютних позицій. 3. Розрахунок волатильності валютних курсів, прогноз максимальних відхилень за основними валютами, розрахунок VaR–лімітів, дюрації фінансового інструменту

* Джерело: складено на основі [276]

Отже з метою мінімізації ринкового ризику необхідно:

- застосовувати аналітичні методи розгляду ринкового ризику, які дозволяють не тільки зробити оцінку ризику, але також виділити основні фактори, що впливають на його розмір;
- лімітувати ризиковані позиції, але всі обмеження не повинні порушувати економічні нормативи НБУ;
- формувати резерви на покриття очікуваних втрат за ринковим ризиком;
- впровадити в систему управління ризиками банку показники очікуваних втрат (концепція очікуваного дефіциту).

5.3. Формування управлінських рішень щодо ризику ліквідності банку

В умовах сучасної фінансової кризи питання удосконалення механізму управління ліквідністю банку стають особливо актуальними.

Відомо, що у теорії та практиці банківської діяльності термін «ліквідність банку» поширюється в другій половині 30-х рр. ХХ ст., завдяки працям Дж. Кейнса, де було описано психологічний мотив «надання переваги ліквідності» – прагнення суб'єктів господарювання зберігати отримані доходи в грошовій формі [208, 56].

Дж. Сінкі зазначав, що ліквідність насамперед необхідна банкам для того, щоб бути готовими до вилучення депозитів і задоволення попиту на кредити. Непередбачені зміни потоків створюють для банків проблеми ліквідності [384, 325].

На нашу думку, найбільш вдале визначення терміну «ліквідності банку» надали американські економісти Е. Рід та Р. Картер, які стверджують, що банк вважається ліквідним, якщо суми його готівкових коштів та інших ліквідних активів, а також можливість швидко мобілізувати кошти з інших джерел, достатні для своєчасного погашення боргових і фінансових зобов'язань. Крім цього, банк повинен мати достатній ліквідний резерв для задоволення практично будь-яких непередбачених фінансових потреб [363, 281].

Зазначимо, що поняття «ліквідність банку» безпосередньо пов'язано з категорією «ризик ліквідності», приклади визначення якої наведені в табл. 5.22.

Таблиця 5.22.

Приклади визначення категорії «ризик ліквідності»

Автор	Визначення категорії «ризик ліквідності»
О. Антипова [14, 104]	Ризик ліквідності – це вірогідність виникнення збитків внаслідок необхідності здійснення швидкої конверсії фінансових активів
О. Івасенко [193, 85]	Ризик ліквідності – це неможливість швидкої конверсії фінансових активів у грошові кошти без втрат
Т. Кох [231, 42]	Ризик ліквідності – це зміна чистого доходу та ринкової вартості акцій, викликані ускладненнями в отриманні готівки за помірними цінами шляхом продажу активів або шляхом нових кредитів
В. Стельмах, В. Міщенко [255 117]	Ризик ліквідності - це ризик отримання збитків (втрати частини капіталу) внаслідок нездатності чи неможливості банку своєчасно та без втрат для себе залучити додаткові фінансові ресурси чи реалізувати наявні активи для виконання взятих на себе зобов'язань перед кредиторами та вкладниками
Е Сапрунович [379, 17]	Ризик ліквідності – це недостатність активів для своєчасного виконання зобов'язань

Національний банк України визначає ризик ліквідності як наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, що виникає через нездатність банку виконати свої зобов'язання у відповідний термін [276].

У дисертаційній роботі під ризиком ліквідності розуміється ймовірність відхилення від запланованих фінансових показників через втрату збалансованості між активами і пасивами банку та нездатність залучити фінансові ресурси для реалізації стратегічних цілей розвитку.

Ризик ліквідності поділяється на два ризики: балансовий та ризик ліквідності ринку.

Ризик ліквідності ринку визначається здатністю реалізувати активи в різних сегментах фінансового ринку. Адже навіть стабільні ринки можуть знаходитися у стані неліквідності у зв'язку зі значними змінами чинників зовнішнього середовища. Крім того, банк може мати настільки велику вартість активів порівняно з розмірами ринку, що при спробі реалізації чи обміну цих активів неминуче настає ризик неліквідності.

У банківській практиці виокремлюються три основні характеристики ліквідності ринку:

1. В'язкість ринку. Цей показник визначає, наскільки сильно ціна окремої угоди відхиляється від середньої ринкової ціни. В'язкість ринку вимірюється за допомогою ринкового спреду. Є три основних види ринкового спреду:

1) заявлений спред, що дорівнює різниці між заявленими цінами на покупку і продажу (визначається до виконання угоди);

2) реалізований спред, що дорівнює різниці між середньозваженими цінами попиту та пропозиції для угод, зроблених за певний період часу;

3) ефективний спред, заснований на цінах за здійсненими операціями і на заявлених цінах. Ефективний спред відображає зміну ціни за двома періодами: коли вона була заявлена і коли була виконана.

2. Глибина ринку відображає максимальний обсяг угоди, при якому можна провести операцію без істотного впливу на сформовану ринкову ціну. Відомо, що чим більший дисбаланс між попитом та пропозицією, тим більшим є відхилення ринкової ціни від стандартної ціни.

3. Відновлення ринку відображає швидкість, з якої зникає викликана проведенням операцій флуктуація цін.

Для виміру ліквідності ринку використовуються такі показники, як кількість і обсяги угод, коефіцієнт обороту, волатильність цін і кількість продуктів.

Балансовий ризик – це здатність банківської установи своєчасно виконувати свої зобов'язання.

Визначення балансового ризику відбувається за допомогою методів оцінки ліквідності банку (табл. 5.23).

Таблиця 5.23

Методи оцінки ліквідності банку*

Назва методу	Суть методу
Нормативний	Оцінка ліквідності банку за нормативами, встановленими національним регулятором (використовується усіма банками)
Внутрішніх коефіцієнтів	Оцінка ліквідності за коефіцієнтами, які банк розробляє самостійно
Структурний	Оцінка структури активів і пасивів банку
Депозитної бази	Аналіз ресурсів банку
Матричний	Оцінка ліквідності за матрицею фондування
GAP-аналіз	Оцінка розривів ліквідності

* Джерело: побудовано автором

За нормативним методом оцінка ліквідності банку відбувається за трьома економічними нормативами, а саме: 1) норматив миттєвої ліквідності (Н4); 2) норматив поточної ліквідності (Н5); 3) норматив короткострокової ліквідності (Н6). Алгоритм розрахунку, економічний зміст та значення нормативів подано в табл. 5.24.

Таблиця 5.24

Оцінка ліквідності банку за нормативним методом*

Норматив	Алгоритм розрахунку	Економічний зміст нормативу	Значення
1	2	3	4
Миттєвої ліквідності (Н4)	$H4 = \frac{Al}{3n}$	Встановлює мінімально необхідний обсяг високоліквідних активів (Ал), для забезпечення виконання поточних зобов'язань (Зп) протягом одного операційного дня.	не менше, ніж 20 %

Продовження таблиці 5.24

1	2	3	4
Поточної ліквідності (Н5)	$H5 = \frac{A_{31}}{Z_{31}}$	Встановлює мінімально необхідний обсяг активів з кінцевим строком погашення до 31 дня (включно) (A_{31}) для забезпечення виконання поточного обсягу зобов'язань з кінцевим строком погашення до 31 дня (включно) (Z_{31})	не менше, ніж 40 %
Короткострокової ліквідності (Н6)**	$H6 = \frac{A_{365(366)}}{Z_{365(366)}}$	Встановлює мінімально необхідний обсяг активів для забезпечення виконання своїх зобов'язань протягом одного року.	не менше, ніж 20 %.

* Джерело: складено на основі [320]

**з березня 2010 р. норматив Н6 мав складати не менше 60 відсотків

Оцінка ліквідності банківського сектору України за цими нормативами за 2009-2015 рр. вказана в табл. 5.25.

Таблиця 5.25

Оцінка ліквідності банківської системи України за нормативами НБУ за 2009-2015 рр. (на початок року), %*

Норматив	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Норматив миттєвої ліквідності (Н4)	62,38	64,45	58,80	58,48	69,26	56,99	57,13
Норматив поточної ліквідності (Н5)	75,16	72,90	77,33	70,53	79,09	80,86	79,91
Норматив короткострокової ліквідності (Н6)	32,99	35,88	91,19	94,73	90,28	89,11	86,14

* Джерело: складено на основі [188]

Як видно з таблиці 5.25, на початок 2015 р. показники ліквідності вітчизняних банківських установ дещо погіршилися: норматив поточної

ліквідності (Н5) зменшився порівняно з попереднім періодом на 0,95 п. п., а норматив короткострокової ліквідності (Н6) – 2,97 п. п.

Враховуючи наслідки глобальної фінансової кризи 2008 – 2009 рр., Базельський комітет запропонував увести наступні нормативні коефіцієнти ліквідності (Базель III) [18]:

– коефіцієнт короткострокової ліквідності; метою цього коефіцієнта є забезпечення досить високого рівня ліквідності ресурсів, необхідних для стабільного функціонування банку протягом одного місяця у разі розвитку ситуації за стресовим сценарієм (уводиться з 01.01. 2015).

– коефіцієнт чистого стабільного фінансування; коефіцієнт призначений для підвищення еластичності на довгострокову перспективу за допомогою створення додаткових стимулів для банків фінансувати свою діяльність із більш стабільних джерел на постійній структурній основі.

За наступним методом – методом внутрішніх коефіцієнтів – показники ліквідності розраховуються за самостійно розробленою методологією банку. Як правило, визначається один (або декілька) основних коефіцієнтів для оцінки ліквідності. Інші слугують додатковими (допоміжними), які детальніше досліджують той чи інший аспект ризику (табл. 5.26).

Таблиця 5.26

Оцінка ліквідності банку за методом внутрішніх коефіцієнтів*

Показник	Алгоритм розрахунку	Економічний зміст показника	Орієнтовне значення
1	2	3	4
Коефіцієнт загальної ліквідності	$K_{зл} = \frac{A}{З}$	Характеризує максимальну можливість банку в погашенні зобов'язань (З) всіма активами (А)	Не менше, ніж 100%
Коефіцієнт відношення високоліквідних активів до робочих	$K_{вл} = \frac{A_{вл}}{A_p}$	Характеризує частку високоліквідних активів (A _{вл}) у робочих активах (A _p)	Не менше, ніж 20%

Продовження таблиці 5.26

1	2	3	4
Коефіцієнт ресурсної ліквідності зобов'язань	$K_{рл} = \frac{Аб}{З}$	Характеризує забезпечення дохідними активами банку ($А\delta$) його зобов'язань ($З$)	–
Коефіцієнт ліквідного співвідношення виданих кредитів і залучених депозитів (з метою визначення незбалансованої ліквідності)	$K_c = \frac{КР}{Д}$	Досліджує, наскільки видані кредити ($КР$) забезпечені усіма залученими депозитами ($Д$), тобто показує чи є незбалансована ліквідність	70–80%
Коефіцієнт генеральної ліквідності зобов'язань	$K_{глз} = \frac{Авл + Ал}{З}$	Розкриває здатність банку погасити зобов'язання ($З$) високоліквідними активами ($Авл$) і шляхом реалізації	–

* Джерело: складено на основ [20, 35; 23, 45].

Використання перерахованих у табл. 5. 26 коефіцієнтів допомагає всебічно аналізувати потреби і стан ліквідності, а також точніше оцінювати ризик незбалансованої ліквідності банку. Внутрішні коефіцієнти доповнюють характеристику ліквідності банку за економічними нормативами НБУ.

Деякі банки при розробці внутрішніх коефіцієнтів застосовують механізм коригування активів та пасивів на можливе додаткове залучення і відтік коштів з урахуванням ризику втрати вкладень [23, 132]. Ризик втрати вкладень банку визначається за допомогою коригування обсягу активів на суму проблемних активів, при цьому ступінь ризику втрати вкладень банк також оцінює самостійно [255, 27].

Обсяг можливого припливу та вибуття коштів банк визначає, виходячи з прогнозу руху коштів на рахунках клієнтів з урахуванням статистичних даних за попередній період, договірних зобов'язань та розміру невикористаних лімітів на міжбанківське кредитування [255, 27].

Завданнями наступного методу оцінки ліквідності – структурного – є [255, 27]:

- 1) визначення розміру і якості ліквідних активів та частки нестабільних пасивів банку;
- 2) оцінка рівня ризику надлишкової або недостатньої ліквідності;
- 3) виявлення інших факторів ризику незбалансованої ліквідності шляхом докладнішого вивчення структури активів і пасивів банку.

За цим методом активи розподіляються за ступенем зниження їх ліквідності, а пасиви – за ступенем зростання стабільності. При цьому групуються як балансові, так і позабалансові статті. Аналіз і оцінка співвідношення одержаних агрегованих груп дають загальну характеристику схильності банку до ризику незбалансованої ліквідності [255, 28].

Структурний метод оцінки ризику на відміну від нормативного дозволяє крім нормативів миттєвої, поточної та короткострокової ліквідності розраховувати співвідношення активів і пасивів банку з строком погашення до 7 днів, від 7 до 30 днів, понад 30 днів, неліквідних активів і постійних пасивів, а також будь-яких інших статей балансу банку [255, 29].

Аналіз депозитної бази. Основними якісними чинниками, що визначають ліквідність банку, є види залучених депозитів, їх джерела і стабільність. Тому аналіз депозитної бази є відправним моментом в аналізі ліквідності банку щодо питання підтримки його надійності.

Аналіз депозитної бази банку проводиться за допомогою наступних показників:

1. Оборотність депозитних вкладень. Цей показник характеризує кількість оборотів, що здійснюють депозитні вкладення за певний період, і розраховується за формулою 5.13:

$$K_o = \frac{O}{C_3} \quad (5.13)$$

де K_o – кількість оборотів;

O – оборот по видачі вкладів;

C_3 – середній залишок вкладів.

2. Рівень осідання депозитних вкладень. Цей коефіцієнт характеризує загальну тенденцію (поведінку) вкладників і розраховується за формулою 5.14:

$$P_{oc} = \frac{Z_n - Z_n}{O_n} \quad (5.14)$$

де P_{oc} – рівень осідання депозитних вкладень;

Z_n – залишок на кінець звітного періоду;

Z_n – залишок на початок звітного періоду;

O_n – оборот з надходження депозитних вкладень.

3. Коефіцієнт нестабільності депозитів. Даний коефіцієнт характеризує рівень достроково вилучених строкових депозитів і розраховується за формулою 5.15:

$$K_n = \frac{C_o}{Z} \quad (5.15)$$

де K_n – коефіцієнт нестабільності депозитних вкладень;

C_o – сума достроково вилучених депозитних вкладень;

Z – загальна сума депозитних вкладень.

4. Рівень диверсифікації депозитів. Цей показник визначає кількість та питому вагу великих депозитів, які збільшують ризик втрат та порушення ліквідності у випадку дострокового вилучення вкладу (формула 5.16):

$$P_o = \frac{B}{Z} \quad (5.16)$$

де P_o – рівень диверсифікації депозитних вкладів;

B – сума великих депозитних вкладів;

Z – загальна сума депозитних вкладень.

Банки повинні мати власну стратегію підтримки стійкості депозитів: підвищення їх строку вкладів, середньої суми тощо.

Матричний метод аналізу ліквідності полягає в побудові матриці фондування, де активи і пасиви подані за строками погашення [135, 123]. Це дає можливість відстежувати невідповідність між активами і пасивами за певними строками погашення (розрив). Перевагою такого підходу є комплексність

бачення – всі активи і пасиви згруповані в одній таблиці. Недоліком матричного методу є відсутність інформації про те, які пасиви фінансують ті чи інші активи, тому неможливо здійснити аналіз ефективності роботи окремих підрозділів банку.

Елементи матриці заповнюються за таким принципом: пасиви з найбільшим строком до погашення фінансують активи з максимальним строком до погашення. За рахунок надлишку ресурсів фінансуються активи з більш короткими строками погашення, тобто активи, що належать до наступного часового інтервалу. Після розподілу пасивів з максимальним строком розміщуються пасиви наступного часового інтервалу, тобто ресурси з коротшими строками погашення і т.д. [255, 33].

У матриці суми можуть розташовуватися над, на і під діагоналлю матриці. Якщо пасиви певної строковості фінансують активи з більш короткими строками погашення, то такі суми розташовуються над діагоналлю. Це свідчить про надлишкову ліквідність: довгі пасиви фінансують коротші активи. При цьому є ризик переоцінки активів, оскільки вони переоцінюються частіше, ніж пасиви. Якщо значні суми знаходяться над діагоналлю, то це є сигналом про неефективне використання ресурсів і недоотримання прибутку [255, 33].

Якщо ресурси певної строковості фінансують активи з довшими строками, то суми розташовуються під діагоналлю. Такі розриви свідчать про наявність ризику ліквідності: короткі пасиви фінансують довші активи. У цьому випадку є ризик переоцінки пасивів [255, 34].

Якщо суми знаходяться на діагоналі, то ризик ліквідності відсутній.

Аналіз розривів ліквідності відбувається за допомогою GAP-аналізу (різниця між сумою загальних активів та сумою загальних зобов'язань).

Якщо активи за обсягом перевищують зобов'язання, то є додатний розрив ліквідності ($GAP > 0$). Якщо зобов'язання за обсягом перевищують активи, то банк має від'ємний розрив (дефіцит) ліквідності ($GAP < 0$) і перед ним постає завдання пошуку джерел поповнення ресурсів [255, 35].

Оперативний аналіз розриву ліквідності банку доцільно здійснювати через процедури щоденного контролю за такими етапами [255, 35]:

- визначення планового періоду для оцінювання потреб ліквідності;
- поділ планового періоду на інтервали згідно із строками виконання активів та зобов'язань;
- групування активів і пасивів банку за строками;
- прогнозування обсягів та строків проведення активних і пасивних операцій банку в межах обраного періоду;
- обчислення розриву ліквідності (фактичного та прогнозного) в кожному із зафіксованих інтервалів;
- обчислення сукупного (кумулятивного) розриву ліквідності протягом планового періоду;
- складання плану дій у разі виникнення дефіциту або позитивного сальдо ліквідності.

Банк обирає довільну форму аналітичної таблиці з урахуванням особливостей структури свого балансу та необхідного рівня деталізації інформації за термінами. При цьому надається перевага такому рівню деталізації, який найточніше відображає специфіку його діяльності, а структурну деталізацію можна довести до рівня рахунків аналітичного обліку кожної конкретної вимоги чи зобов'язання [255, 36].

У процесі оперативного аналізу фахівцям слід брати до уваги не лише фактичні, а й очікувані грошові потоки. Тому особливого значення набуває прогнозний аналіз зміни обсягів попиту та пропозиції ліквідних коштів, який ґрунтується на вивченні динаміки цих змін, статистичних даних, досвіді та знаннях фахівців банку [255, 36].

Проведемо GAP-аналіз для банківського сектора України за 2008-2014 рр. (табл. 5.27).

Як видно з таблиці 5.27, GAP-аналіз демонструє додатний розрив ліквідності протягом зазначеного періоду: на початок 2014 р. додатний розрив складав 192 597 млн. грн., на початок 2015 р. - 148 063 млн. грн.). Це свідчить

про те, що вітчизняний банківський сектор на фоні нестабільності зовнішнього середовища намагається підтримувати адекватний сучасним умовам рівень ліквідності.

Таблиця 5.27

ГЕП-аналіз ліквідності банківського сектора України за 2009-2015 рр. (станом на початок року) млн.грн.*

Рік	Банківська група	Активи	Зобов'язання	ГЕП
1	2	3	4	5
2009	I	629 543	554 585	74 958
	II	154 116	134 731	19 385
	III	68 003	56 889	11 114
	IV	74 425	60 616	13 809
Усього		926 087	806 821	119 266
2010	I	606 250	524 865	81 385
	II	138 333	122 833	15 500
	III	57 033	46 938	10 095
	IV	71 833	58 605	13 228
Усього		873 449	753 241	120 208
2011	I	628 785	537 299	91 486
	II	170 328	149 895	20 433
	III	59 806	51 431	8 375
	IV	83 164	65 734	17 430
Усього		942 083	804 359	137 724
2012	I	705 448	603 658	101 790
	II	155 635	132 484	23 151
	III	81 974	72 146	9 828
	IV	111 213	90 496	20 717
Усього		1 054 270	898 784	155 486
2013	I	716 233	611 848	104 385
	II	194 678	163 461	31 217
	III	101 505	90 039	11 466
	IV	114 761	91 633	23 128
Усього		1 127 177	956 981	170 196
2014	I	821 585	709 083	112 502
	II	221 891	179 605	42 286
	III	103 306	90 332	12 974
	IV	130 725	105 890	24 835
Усього		1 277 507	1 084 910	192 597
2015	I	961 093	850 860	110 233
	II	190 155	175 025	15 130
	III	98 661	88 400	10 261
	IV	66 810	54 371	12 439
Усього		1 316 719	1 168 656	148 063

* Джерело: складено на основі [160]

У сучасній банківській практиці використовується декілька моделей управління ліквідністю, які ґрунтуються або на методах управління активами, або управління пасивними операціями [255, 43].

Зазначимо, що більшість малих вітчизняних банків, які формують IV та частково III групи не мають можливості впливати на обсяг своїх зобов'язань. Прагнучи зменшити ризик ліквідності, такі банки часто використовують методи управління активними операціями. Використовуючи їх, банківський менеджмент зосереджує увагу на узгодженості цін на кредити із рівнем ліквідних активів.

Потрібна банкові сума ліквідних активів залежить від структури його зобов'язань: якщо більшу частину вкладів становлять невеликі стабільні рахунки, тоді потреба в ліквідності буде незначною. Ризик ліквідності зростає у таких випадках:

- кредитний портфель банку слабодериватований;
- передбачається надання великої кредитної лінії або виконання кредитного зобов'язання;
- значну частину кредитів надано підприємствам галузі, яка найважче переносить вплив сучасної фінансової кризи (наприклад, будівництво).

В умовах фінансової кризи виникає ситуація, коли попит на кредити перевищує суму коштів, залучених на рахунках у банківській установі. Банк, який покладається в основному на управління активами, у такому разі має обмежити зростання кредитів та інших джерел попиту на ліквідні активи. При цьому необхідно зробити аналіз собівартості залучених коштів (табл. 5.28).

Таблиця 5.28

Джерела попиту і пропозиції ліквідних коштів банку*

Джерела пропозиції ліквідних коштів	Джерела попиту на ліквідні кошти
Надходження депозитів від клієнтів	Зняття коштів з депозитів клієнтів
Доходи від продажу не депозитних банківських продуктів	Заявки на отримання кредитів від платоспроможних клієнтів
Погашення раніше виданих кредитів	Оплата видатків із залучення не депозитних коштів
Продаж активів банку	Операційні видатки і сплата податків у процесі продажу банківських послуг
Залучення коштів на міжбанківському ринку	Виплата дивідендів акціонерам

* Джерело: складено на основі. [374, 421]

Методи управління активами включають в себе: метод загального фонду, метод конверсії активів та метод заміщення активів.

Метод загального фонду коштів. Суть методу полягає в тому, що всі ресурси банку об'єднуються в загальний фонд коштів з подальшим їх розподілом між тими видами активів, які, з позиції банку, є найбільш дохідними.

Перевагою методу загального фонду є те, що він дає змогу визначити багато варіантів використання коштів в активних операціях. Однак суттєвим його недоліком є відсутність чітких критеріїв для розподілу коштів за категоріями активів. Тобто, при розміщенні коштів основну увагу зосереджено ліквідності банку при вилученні вкладів і менше уваги приділяється необхідності задовольняти заявки клієнтів на кредит, що негативно впливає на дохідність; не враховуються різні вимоги ліквідності щодо вкладів до запитання, ощадних вкладів, строкових вкладів і основного капіталу, що є однією із причин зменшення дохідності [255, 46].

Метод конверсії активів. Згідно з цим методом, кошти, мобілізовані з різних джерел, використовуються в різних напрямках. Отже, робиться спроба розмежувати джерела коштів відповідно до норми обов'язкових резервів і швидкості їх обігу [255, 46].

Перевагою цього методу є те, що, на відміну від методу загального фонду коштів, є критерії для розподілу коштів за категоріями активів, враховуються різні вимоги ліквідності стосовно вкладів до запитання, ощадних вкладів, строкових вкладів і основного капіталу. Так, найбільший резерв створюється закладами до запитання, далі, по мірі спадання, – для ощадних сертифікатів і строкових вкладів, мінімальний – для основного капіталу [255, 46].

Недоліком можна вважати створення відповідних сегментів, в яких потрібно зосередити кошти, залучені банком із різних джерел. Кожний сегмент розміщує кошти самостійно, незалежно один від одного, і для кожного джерела створюються резерви [255, 46]. Система сегментів може ускладнити механізм управління ліквідності, особливо в питанні контролю.

Метод заміщення активів. Даний підхід ґрунтується на теорії, відповідно до якої при відсутності фінансової кризи ринок завжди буде спроможний задовольнити потреби його учасників у ліквідності. Банки, що мають гарний фінансовий стан, завжди можуть замінити депозити, які в них є, і тому їм немає необхідності корегувати свої баланси [255, 47-48].

Тобто метод ґрунтується на припущенні ліквідності внутрішнього міжбанківського ринку і постійного доступу банку на нього. Однак, як свідчить вітчизняна практика, жодне з цих припущень у сучасних економічних умовах не виконується. Метод має низьку надійність, але він досі застосовується банками при проведенні ліквідної політики, зокрема, коли вони намагаються визначити можливість отримання нових кредитів [255, 48].

Як було зазначено раніше, крім управління активами, контролювати ліквідність банку можна за допомогою управління пасивами.

В управлінні пасивними операціями необхідно враховувати співвідношення між витратами на залучення коштів та доходами, які можна отримати від вкладення цих коштів у кредити, цінні папери та інші активи. Як наслідок, взаємозв'язок між управлінням активними і пасивними операціями має вирішальне значення для прибутковості банку. При цьому пасивні операції, у результаті яких формується ресурсна база банків, відіграють головну роль щодо активних. Саме вони визначають обсяги і масштаб дохідних операцій. У цьому випадку актуальним для банку стає питання нагромадження ресурсного потенціалу, а забезпечення його стабільності є стратегічним завданням [255, 44].

Політика управління ліквідністю банку за допомогою пасивів, як і у випадку управління за допомогою активних операцій, має низьку ризиків:

- залучені кошти не завжди бувають доступні в разі потреби (якщо банк втратив репутацію надійного, тоді виникає проблема отримання ресурсів на міжбанківському ринку);
- надмірна залежність банківської установи від джерел фінансування;
- велика концентрація короткострокових зобов'язань, що фінансують довгострокові активи;

– мінливість відсоткових ставок фінансового ринку (процентний ризик).

Незважаючи на те, яку політику використовує банк для управління ризиком ліквідності – управління активами чи пасивами, – є низка факторів, які необхідно аналізувати ризик-менеджерам у обох випадках, а саме [276]:

– наявність адекватної, ефективної, доведеної до виконавців внутрішньої нормативної бази (положень, процедур тощо) щодо управління ризиком ліквідності, затвердженої відповідними органами банку, а також відповідної практики виконання її вимог;

– функції та повноваження комітету з управління активами і пасивами у процесі управління ліквідністю банком;

– обсяг активів балансу та їх розподіл за ступенем ліквідності;

– оцінка стабільності залучених коштів; ступінь залежності від дорогих, нестабільних джерел фінансування; наявність методик розрахунку незнижуваного залишку залучених коштів;

– обсяг та структура пасивів (визначення питомої ваги зобов'язань у пасивах банку; строкових зобов'язань та зобов'язань до запитання; коштів фізичних та юридичних осіб; міжбанківських ресурсів тощо);

– диверсифікація пасивів за постачальниками коштів, за контрагентами, за банківськими продуктами, за термінами погашення тощо;

– середньозважена вартість залучених коштів для відповідного банку в зіставленні з банками його групи;

– оцінка системи лімітів на ризик ліквідності;

– спроможність покривати розриви фінансування за прийнятними процентними ставками;

– аналіз ліквідності вітчизняних та світових фінансових ринків;

– методи оцінки ризику ліквідності, які використовуються банком;

– проведення стрес-тестингу та бек-тестингу;

– вплив погіршення репутації банківської установи на загальну ліквідність банку;

- аналіз висновків рейтингових служб, аналітиків та відповідних публікацій стосовно фінансового сектора України;
- оцінка адекватності інформаційних систем, їх спроможності оперативно генерувати необхідну інформацію щодо ризику ліквідності;
- розрахунок позицій ліквідності в різних валютах, у режимі реального часу та на консолідованій основі;
- аналіз впливу ризику ліквідності на знаходження та капітал банку.

У процесі управління ризиком ліквідності беруть участь спостережна рада, правління банку, КУАП, казначейство, підрозділ управління банківськими ризиками та інші підрозділи банку (центри відповідальності) (табл. 5.29).

Таблиця 5.29

Органи банку та їх основні функції в процесі управління ризиком ліквідності*

Назва органу	Функції
1	2
Спостережна рада	<ol style="list-style-type: none"> 1. Затвердження внутрішньої нормативної бази, що формулює вимоги з управління ризиком ліквідності, завдання та функціональні обов'язки підрозділів. 2. Формування необхідних умов для того, щоб управлінська інформація була своєчасною, точною, повною та достовірною. 3. Створення адекватної системи внутрішнього контролю для виміру, моніторингу та формування звітності з ризику ліквідності. 4. Встановлення загального рівня ризику ліквідності, прийняттого для банку. 5. Остаточне затвердження розміру економічного капіталу.
Правління	<ol style="list-style-type: none"> 1. Реалізація загальної стратегії та тактики з управління ризиком ліквідності. 2. Затвердження методики з оцінки ризику ліквідності. 3. Розподіл обов'язків для запобігання конфліктів інтересів (функції вимірювання, моніторингу і контролю ризику ліквідності повинні бути відділені від тих осіб, що, укладаючи угоди від імені банку, відкривають ризиковані позиції). 4. Перевірка компетентності персоналу з питань ризику ліквідності. 5. Затвердження лімітів на ризик ліквідності. 6. Контроль за виконанням Плану заходів управління банком на випадок кризової ситуації
КУАП	<ol style="list-style-type: none"> 1. Моніторинг і управління активами та пасивами відповідно до коротко-, середньо- і довгострокових цілей банку. 2. Затвердження Плану заходів управління банком на випадок кризової ситуації. 3. Визначення вартості банківських продуктів з урахуванням ризику ліквідності. 4. Перевірка адекватності обсягу та умов клієнтських операцій з фінансовими можливостями банку.

Продовження таблиці 5.29

1	2
Підрозділ управління банківськими ризиками	1. Загальна координація дій підрозділів банку у процесі управління ризиком ліквідності 2. Контроль за дотриманням встановлених лімітів. 3. Надання відповідних рекомендацій щодо удосконалення процесу управління ризиком ліквідності. 4. Контроль за обсягами та тривалістю утримання відкритої позиції
Казначейство	1. Щоденна оцінка позиції за ліквідністю. 2. Визначення грошових потоків усередині банку від бізнес-підрозділів. 3. Визначення необхідного для підтримання лімітів розміру економічного капіталу. 4. Контроль за дотриманням нормативу обов'язкового резервування. 5. Аналіз ліквідності відкритих позицій. 6. Контроль за ступенем диверсифікованості залучених коштів. 7. Контроль за фінансуванням банку (операції МБК, FOREX). 8. Контроль за дилінговими операціями та їх прибутковістю.
Інші підрозділи банку (центри відповідальності)	1. Дотримання встановлених лімітів та економічних нормативів при проведенні банківських операцій 2. Оцінка й аналіз всіх аспектів (параметрів) ризику ліквідності, аналіз зміни ринкових умов. 3. Складання всебічної звітності щодо прийнятого ризику ліквідності. 4. Визначення поточної потреби в ліквідних коштах.

* Джерело: складено на основі [276]

Пропонуємо для збільшення ефективності системи управління ліквідністю банку виділяти три зони ризику (ці зони також використовуються у процесі управління фінансовими ризиками):

1. «Зелена зона» (зона мінімального ризику) – фінансові ризики не перевищують встановлених лімітів. Розрахунок ліміту на ризик ліквідності здійснюється за формулою 5.17:

$$L = \frac{V}{\sum K} \quad (5.17)$$

де L – ліміт на ризик ліквідності;

V – розмір ризику ліквідності;

$\sum K$ – економічний капітал банку.

2. «Жовта зона» (зона підвищеного ризику). Перебування в цій зоні означає наявність окремих проблем із ліквідністю банку та рівнем ринкового ризику

та/або кредитного ризику. Однак така ситуація цілком піддається контролю та не складає значної загрози для надходжень і капіталу банку.

3. «Червона зона» (зона неприпустимого ризику). Перебування в даній зоні означає, що наявна ситуація з фінансовими ризиками може завдати значної шкоди для надходжень і капіталу банку.

У випадку попадання у «жовту» або «червону» зони необхідно застосувати План заходів управління ризиками на випадок кризової ситуації (далі – План) (табл. 5.30).

Таблиця 5.30

Зональне управління фінансовими ризиками банку

Назва та характеристика зони	План заходів управління ризиками на випадок кризової ситуації		
	Заходи	Центри відповідальності	Примітка
1	2	3	4
Зелена зона (зона мінімального ризику): розмір ризиків не перевищує встановлених лімітів	Проведення додаткових заходів не потрібно		
Жовта зона (зона підвищеного ризику): розмір ризиків перевищує ліміти на дозволена величину	1. Часткове закриття відкритих позицій за певним видом ринкового ризику (валютний, фондовий, процентний)	Казначейство банку, УЦП	За рішенням Правління
	2. Залучення короткострокових міжбанківських позик	Казначейство банку	За рішенням КУАПу
	3. Залучення довгострокових коштів суб'єктів підприємницької діяльності і населення на нових умовах	УКБ, УІБ	
	4. Продаж власної іноземної валюти	Казначейство банку	
	5. Операції РЕПО	Казначейство банку, УЦП	За рішенням кредитного комітету
	6. Обмеження або призупинення надання коштів за відкритими кредитними і овердрафтними лініями	УКБ, УІБ	
	7. Продаж цінних паперів	УЦП	

Продовження таблиці 5.30

1	2	3	4
Червона зона (зона неприпустимого ризику): розмір ризиків значно перевищують встановлені ліміти	1. Реалізація заходів, що відносяться до жовтої зони		
	2. Повне закриття відкритих позицій за певним видом ринкового ризику (валютний, фондовий, процентний)	Казначейство банку, УЦП	За рішенням Правління
	3. Повне припинення надання кредитів	УКБ, УІБ, Казначейство	За рішенням КУАПу
	3. Дострокове повернення термінових коштів, розміщених в інших банках	Казначейство банку	
	4. Рефінансування НБУ	Казначейство	За рішенням Правління
	5. Залучення коштів на умовах субординованого боргу		
6. Реалізація необоротних активів	УЦП, УКБ, УІБ, Казначейство банку		

* Джерело: складено автором

При цьому рекомендується, щоб величину перевищування лімітів за відповідними зонами визначав та контролював відділ з управління ризиками. Він же має подавати ліміти на ризики та розмір дозволених перевищень цих лімітів на затвердження Правлінню та Спостережній раді банку, яка остаточно визначає об'єм ризиків, на який готові піти акціонери банку для отримання певного фінансового результату (толерантність к ризику). Потрібний розмір економічного капіталу має визначати та подавати на затвердження Правлінню та Спостережній раді банку казначейство.

Розробку Плану здійснює відділ з управління ризиками, КУАП та казначейство, затверджує Правління та Спостережна рада банку. Контроль за виконанням Плану слід покласти на голову Правління банку або на першого його заступника.

У Плані необхідно вказати приблизні суми, який має отримати банк у процесі реалізації запланованих заходів, а також визначити обставини, які можуть вплинути на збільшення ризику ліквідності та ринкового ризику, а саме: розширення діяльності, негативна інформація про банк або його керівництво в засобах масової інформації, дестабілізація валютного та фондового ринку,

придбання нових активів, скорочення надходжень, збільшення високоризикованих активів, зниження рейтингової оцінки банку тощо.

Підсумовуючи вищесказане, необхідно зазначити, що ефективне управління ризиком ліквідності банку в умовах кризи ґрунтується на плануванні мінімальних та максимальних потреб фінансування банківських продуктів, а також розгляді альтернативних шляхів отримання фінансових ресурсів.

5.4. Кількісна оцінка та управління операційним ризиком банківських установ

У сучасній банківській практиці значна увага приділяється питанням ідентифікації, оцінці та управління операційного ризику. Причиною такої уваги є збільшення збитків, спричинених цим ризиком банківським установам.

На відміну від методів оцінки кредитного, ринкового ризику та ризику ліквідності, підходи стосовно вимірювання операційного ризику почали розвиватися відносно недавно.

Відзначимо, що в Базелі I, опублікованому в липні 1988 р., операційний ризик не згадується, а відповідно і не включається до розрахунків достатності капіталу. У липні 1989 р. Базельським комітетом було оприлюднено «Ризики в комп'ютерних і телекомунікаційних системах», де було визнано зростання ризиків банків у зв'язку з бурхливим ростом автоматизації їх діяльності [435, 23]. Термін «операційний ризик» ще не було уведено в банківську діяльність, але Базелем було виділено наступну групу ризиків: неефективне управління конфіденційною інформацією; помилки комп'ютерних програм і помилки співробітників при введенні даних; шахрайські дії з використанням інформаційних систем банку; збої програм; неефективний розвиток ІТ-інфраструктури; ризики втрати даних [435, 23].

У вересні 1998 р. Базельський комітет оприлюднив спеціальний документ «Управління операційним ризиком», у якому операційний ризик характеризувався «як ризик, що не є кредитним і ринковим». У лютому 2003 р

Базельський комітет випустив «Обґрунтовані практики управління і нагляду за операційними ризиками» [435, 23]. У документі були виокремлено певні групи операційних ризиків, а саме: внутрішнє та зовнішнє шахрайство; практика зайнятості і безпека праці; клієнти, продукти і ведення бізнесу; збиток матеріальних активів; зупинка бізнесу й збої в системах; проблеми з управлінням і виконанням операцій [435, 23].

У Базелі II операційний ризик визначається як «ризик виникнення збитків у результаті недоліків та помилок у внутрішніх процесах банку, допущених з боку співробітників, через інформаційні системи, а також зовнішніх подій» [459].

При цьому Базельський комітет вказує про особливе місце операційного ризику, оскільки в діяльності західних банківських організацій цей ризик за величиною потенційних втрат посідає друге місце, перебуваючи між кредитним (1-е місце) і ринковим (3-е місце) ризиками. Враховуючи це, Базель II обґрунтовано рекомендує розглядати операційний ризик як окрему категорію ризиків, яка повинна підтримуватися певною частиною власного капіталу банку, що має назву «економічний капітал під операційний ризик» [459].

У свою чергу Центральний банк Росії дає наступне визначення цього ризику: «Операційний ризик – це ризик виникнення збитків у результаті невідповідності характеру діяльності банківської організації вимогам чинного законодавства або внутрішніх порядків і процедур проведення банківських операцій і інших угод, їх порушення службовцями банківської організації або іншими особами (унаслідок ненавмисних або навмисних дій, або бездіяльності), нерозмірності (недостатності) функціональних можливостей (характеристик) застосовуваних банківською організацією інформаційних, технологічних і інших систем і (або) їх відмов (порушень функціонування), а також у результаті впливу зовнішніх подій» [336].

На відміну від Базельського комітету та Центрального банку Росії, НБУ не дає чіткого визначення операційного ризику (у різних документах подано різне тлумачення):

1. Операційний ризик – це ризик, пов'язаний з порушенням банківських правил та/або систем контролю за обробленням, проведенням операцій, документацією, що виникає як унаслідок зовнішніх причин, так і через помилки працівників банку (Постанова «Про затвердження Положення про організацію операційної діяльності в банках України» від 18.06.2003 № 254).

2. Операційний ризик – ризик того, що операційні помилки персоналу, помилки програмного забезпечення або технічні несправності спричинять чи посилять кредитний ризик або ризик ліквідності (Постанова «Про затвердження Положення про діяльність в Україні внутрішньодержавних і міжнародних платіжних систем» від 05.06.2008 N_165).

Крім того, у методичних рекомендаціях Національного банку України з управління банківськими ризиками вводиться такий термін, як «операційно–технічний ризик». Під цим ризиком спеціалісти НБУ розуміють потенційний ризик для довгострокового існування банківської установи, що виникає через недоліки корпоративного управління, системи внутрішнього контролю або інформаційних технологій і процесів обробки інформації з точки зору керованості, універсальності, надійності, контрольованості і безперервності роботи.

Відповідно до методичних рекомендацій НБУ до факторів оцінки операційно–технологічного ризику належать [276]:

- наявність адекватної, ефективної, доведеної до виконавців внутрішньої нормативної бази (положення, процедури тощо) щодо управління операційно–технологічним ризиком, затвердженої відповідно спостережною радою або правлінням, а також відповідні практики виконання її вимог;

- кількість та складність обробки операцій порівняно з рівнем розвитку і потужністю операційних і контрольних систем;

- ймовірність технологічних та операційних збоїв, перевищення повноважень персоналом, недоліки в попередньому аналізі операцій під час ухвалення рішень, а також відсутність моніторингу або реєстрації операцій з клієнтами або контрагентами;

- наявність та дотримання банком технологічних карт здійснення операцій;

- наявність, кількість, причини та характер порушень процедур адміністративного і облікового контролю;
- потенційна можливість фінансових збитків унаслідок: а) неадекватність наявних інформаційних систем; б) помилки виконавців або шахрайства; в) низької операційної конкурентоспроможності банку; г) неповної інформації щодо контрагента або операції; д) операційних та технологічних збоїв;
- обсяги та адекватність засобів контролю за банківським програмним забезпеченням та його супроводженням та іншими послугами, які здійснюються із залученням третіх осіб (аутсорсинг);
- адекватність стратегії щодо інформаційних технологій;
- наявність процесу для: а) визначення інформаційних потреб для ефективного управління банком; б) визначення архітектури інформаційних систем для обробки операцій і надання продуктів та послуг; в) забезпечення достовірності та збереження інформації (наприклад, створення, обробка, збереження та надання даних); це включає насамперед планування заходів забезпечення безперервної діяльності; г) забезпечення своєчасної підготовки і використання управлінської інформації;
- наявність належних механізмів контролю для моніторингу точності інформації, належних облікових підходів і дотримання положень або законів;
- рівень кваліфікації та навичок менеджерів та працівників.

Крім чітких визначень, у сучасній економічній науці також немає однозначної позиції щодо класифікації операційних ризиків.

Наприклад, у Базелі II пропонується розглядати наступні категорії операційного ризику [459]: ризик персоналу; ризик систем і технологій; ризик бізнес–процесів; ризик зовнішнього середовища функціонування банку.

В більшості українських банків поширеною є наступна система класифікації операційних ризиків [295, 38]:

- ризик, пов'язаний з діями працівників і безпекою робочого місця: всі ризики, пов'язані з працівниками банку, зокрема, їх несанкціонованими діями, недостатньою компетентністю, залежністю банку від окремих фахівців,

травмами, які виникають на робочому місці внаслідок халатності або недотримання умов безпеки праці;

– ризик, пов'язаний з роботою систем і технологій: ризик, пов'язаний зі збоями і відмовами інформаційних систем, програм або баз даних, систем передачі інформації та обладнання, необхідного для діяльності банку;

– ризик помилки в банківських процесах: ризик неузгоджених або хибних бізнес–процесів, методологічних помилок або неузгодженості документів, відсутність повної нормативної бази, недостатність внутрішнього контролю, неузгодженість дій при здійсненні операцій тощо;

– ризик, пов'язаний із зовнішніми чинниками: ризик втрат, пов'язаний з діями третіх осіб, включаючи зовнішнє шахрайство, а також ризик, який виникає внаслідок природних катастроф та інших факторів, які можуть завдати збитків основному устаткуванню, системам, технологіям і ресурсам банку.

Деякі вітчизняні науковці – К. Гончарова, О. Дмитрова, О. Меренкова – пропонують свої типи операційних втрат від цього ризику (табл. 5. 31):

Таблиця 5.31

Типи операційних втрат у банках та їх характеристика*

Типи операційних	Характеристика
Зниження якості послуг	Втрата якості наданих послуг і обслуговування, і подальша втрата клієнтів
Недоотримання	Недоотримання запланованих доходів
Втрата якості	Втрата якості внутрішніх банківських процесів, які призводять в подальшому до додаткових видатків
Втрата репутації	Втрата репутації та подальша втрата клієнтів
Призупинення діяльності	Призупинення діяльності в результаті несприятливих обставин, наприклад, технологічного збою або юридичних чи податкових помилок. Призупинення діяльності може бути короткотерміновим, довготерміновим та остаточним

* Джерело: складено на основі [295, 21]

На наш погляд, сучасний операційний ризик найбільш доцільно поділяти на такі види: технологічний, ризик виконавця, шахрайство, корпоративний, інноваційний, стратегічний (визначення операційного ризику та його складових детальніше дивись в параграфі 1.1).

Авторське дослідження, що було проведено в 2014 р. у формі анкетування ризик-менеджерів 18 банків, які працюють у Дніпропетровській області, дає всі підстави стверджувати, що найчастіше сучасні банківські установи мають справу з технологічним ризиком (27 відсотка) та з корпоративним ризиком (23 відсотка) (табл. 5.32).

Таблиця 5.32

Рейтинг втрат від операційних ризиків банків Дніпропетровської області в 2014 р.*

Вид операційних ризиків	Питома вага, відсоток
Технологічний	27
Корпоративний	23
Ризик виконавця	20
Інноваційний ризик	17
Шахрайство (внутрішнє та зовнішнє)	8
Стратегічний ризик	5
Усього	100

* Джерело: складено автором

За результатом дослідження було також виявлено, що серед дев'яти категорій ризиків, визначених НБУ, операційний ризик має різний ступінь важливості залежно від розміру банку. Так, для банків, що входять до першої групи він посідає четверте місце (після кредитного, ризику ліквідності, процентного), для банків другої групи – п'яте, а для банків третьої та четвертої груп – шосте (табл. 5.33).

Таблиця 5.33

Середній ранг банківських ризиків за ступенем важливості в 2014 р.*

Назва банківських ризиків	Група банків			
	I	II	III	IV
Кредитний	1	1	1	1
Ліквідності	2	2	2	2
Процентний	3	3	3	3
Операційний	4	5	6	6
Ринковий	5	4	5	5
Валютний	6	6	4	4
Юридичний	7	8	7	7
Стратегічний	8	9	9	9
Репутації	9	7	8	8

* Джерело: складено автором

Важливе значення аналізу операційного ризику для банківських установ, що входять у першу групу, можна пояснити тим, що зі збільшенням активів банку зростає кількість бізнес-процесів, обсяг операцій, їх різноманітність, кількість філій тощо. У свою чергу, всі ці фактори збільшують розмір операційних ризиків, які потенційно можуть негативно вплинути на фінансовий результат та капітал банку. З цієї причини банки першої групи приділяють більше уваги процесам ідентифікації, оцінки та інструментам зниження операційних ризиків.

Якщо розглядати методи виміру операційного ризику, то Базель – II пропонує три підходи [459]:

1. Підхід базового індикатора. За цим методом величина операційного ризику розраховується за формулою 5.18:

$$K = \frac{\sum GI_{1..n}}{n} \times \alpha \quad (5.18)$$

де K – кількісна величина операційного ризику;

GI – середній річний валовий дохід (якщо він позитивний) за останні три роки (під валовим доходом розуміється суми чистого процентного та непроцентного доходів згідно з визначенням місцевих органів нагляду або стандартів обліку);

α – альфа-коефіцієнт, який встановлюється на рівні 15 %;

n – номери років, у яких річний валовий дохід був позитивним.

2. Стандартизований підхід. За цим методом загальна операційна діяльність банківської установи поділяється на певні бізнес-лінії, за елементами якої Базельський комітет встановлює відповідні бета-коефіцієнти (табл. 5.34).

Розмір операційного ризику розраховується за формулою 5.19:

$$K = \frac{\sum_{i=1}^3 \sum_{k=1}^8 \max(GI_{ik} \times \beta_k; 0)}{3} \quad (5.19)$$

де K – кількісна величина операційного ризику;

GI_{ik} – річний валовий дохід за i -й рік по k -ой бізнес-лінії (якщо $GI_{ik} < 0$, що характеризує річний збиток, то значення GI_{ik} становить 0);

β_k – бета-коефіцієнт від 12 до 18 % для кожної бізнес-лінії.

Таблиця 5.34

Визначення бета-коефіцієнтів за бізнес-лініями*

Бізнес-лінія	Бета-коефіцієнт, %
Корпоративне фінансування (β_1)	18
Торівля та продаж (β_2)	18
Роздрібне кредитування (β_3)	12
Комерційне кредитування (β_4)	15
Розрахунково – касове обслуговування (β_5)	18
Агентські послуги (β_6)	15
Управління активами (β_7)	12
Роздрібні брокерські послуги (β_8)	12

* Джерело: складено на основі [459]

Завдяки виокремленню основних напрямків діяльності визначення розміру операційного ризику є більш точнішим, ніж у випадку методу базового індикатора.

3. Підхід поглибленої оцінки. Особливість цього методу, порівняно зі стандартизованим підходом, полягає в тому, що бета-коефіцієнти визначає не Базельський комітет, а сам банк.

На думку вітчизняних експертів, основним недоліком вказаних методів є використання валового доходу як бази розрахунку операційного ризику, оскільки така «прив'язка» не стимулює банки поліпшувати фінансові результати [236, 5]. Крім того, в умовах фінансової кризи більшість банківських установ мають від'ємний фінансовий результат (збиток).

З цієї причини вітчизняні банки розробляють власні методи визначення величини операційного ризику. При розробці власних методів у Базелі II рекомендовано включати наступні елементи [459]:

Внутрішні дані. Як зазначено в Базельській угоді, для розрахунку необхідної величини резервування капіталу під операційний ризик потрібно використати дані про внутрішні збитки, отримані через операційний ризик за період як мінімум 5 років.

Обов'язковою умовою оцінювання операційних ризиків на основі внутрішніх даних є наявність ефективної системи збору інформації і надійної бази даних про операційні втрати. При цьому якість оцінок буде залежати від розміру вибірки і надійності даних.

При цьому процес накопичення внутрішніх даних повинен відповідати наступним вимогам [132, 258]:

- наявність об'єктивного критерію для розподілу величини збитків за бізнес-напрямами;
- наявність вичерпної та достовірної інформації про збитки через операційний ризик, що стосується не тільки їх сукупної величини, але і кожного окремого випадку;
- використання спеціальних ознак для відокремлення збитків через виникнення подій у межах окремих структурних підрозділів, а також через процеси, що охоплюють більше, ніж один напрямок діяльності;
- визначення причин збитків.

На нашу думку, основною звітністю при оцінці на основі внутрішніх даних є журнал реєстрації збитків за операційним ризиком, суть якого полягає в наданні керівництву банку інформації щодо збитків за певними складовими операційного ризику, які піддаються кількісній оцінці.

Журнал реєстрації збитків за операційним ризиком має відображати наступні параметри:

- назва структурного підрозділу банку (наприклад, відділ статистики);
- назва бізнес-правил, процедур (наприклад, формування файлу статистичної звітності для Національного банку України);
- опис помилки (наприклад, пропущені певні параметри);
- причини помилки (наприклад, помилка персоналу);
- відповідальні особи (посада і прізвище виконавця);
- заходу щодо запобігання помилок (наприклад, доробка програмного забезпечення)

– розмір потенційних збитків (наприклад, сума штрафу за надання недостовірної інформації).

Зовнішні дані. Оцінки операційних втрат за зовнішнім даними розраховуються на основі інформації про операційні втрати інших банків. Така інформація може бути отримана через участь у консорціумах і через обмін інформацією з іншими банками або з баз даних, що складаються спеціалізованими агентствами, з публічної інформації тощо.

Інформація із зовнішніх джерел повинна бути структурована відповідно до класифікації операційних втрат, ухваленої в банку. Крім того, при оцінюванні масштабу втрат за зовнішнім даними значення операційних втрат потрібно скоректувати з урахуванням відмінностей у характері і масштабах втрат і систем контролю.

Аналіз можливих сценаріїв. Моделювання можливих сценаріїв розвитку фінансової установи та зовнішньої середовища дозволяє спрогнозувати можливі збитки від операційних ризиків.

Крім запропонованих Базельським комітетом методів оцінки операційних ризиків, деякі банки використовують типи вимірювання, наведені в табл. 5.35.

Таблиця 5.35

Типи вимірюваних операційних ризиків та їх характеристика*

Типи вимірюваних операційних ризиків	Характеристика
Зменшення вартості активів	Безпосереднє зменшення вартості активів в результаті крадіжки, шахрайства, несанкціонованих або банківських / ринкових збитків у результаті операційної діяльності
Втрата ресурсів	Платежі та списання коштів в рамках операцій з контрагентами, які не повернули кошти
Компенсації	Платежі (включаючи відсотки) клієнтам як компенсація
Юридичні зобов'язання	Платежі (включаючи відсотки) клієнтам як компенсація. Витрати, пов'язані із судовими розглядами й інші юридичні платежі
Втрата або пошкодження активів	Безпосередня втрата вартості фізичних активів у результаті певних обставин
Регуляторні вимоги та комплайєнс (нормативно-правова відповідальність), включаючи питання оподаткування	Штрафи й інші обов'язкові платежі в результаті порушення нормативних актів. Штрафи за приписами податкових органів та інші втрати, пов'язані з неправильним регулюванням власних податкових платежів та порушеннями правил податкового обліку в результаті помилок операційного характеру

* Джерело: складено на основі [295, 20]

Подані типи вимірювання операційних ризиків можуть бути доповнені такими методами оцінки, як експертна, індикативна оцінки та комбінований підхід (табл. 5.36).

Таблиця 5.36

Порівняння різних підходів до виміру операційного ризику*

Підхід	Переваги	Недоліки
Індикативна оцінка	ураховує особливості операцій і процесів банку; має високу точність	малоефективний при оцінці форс-мажорних обставин; трудомісткий і тривалий процес збору даних
Експертна оцінка	дозволяє залучити операційних менеджерів; ґрунтується на досвіді й кваліфікації експертів; застосуємо для оцінки форс-мажорних подій; метод, що попереджає	суб'єктивна складова; схильність до заниження ризику; можливість неузгоджених оцінок
Комбінований підхід	використовує переваги всіх методів	можливі труднощі із запровадженням і інтеграцією

* Джерело: складено автором.

Індикативний метод оцінки операційного ризику базується на таких індикаторах:

– індикатор поточної діяльності: використовується для оцінки аспектів основних операцій банку (наприклад, кількість помилок при проведенні операцій, кількість рекламаций клієнтів, плинність кадрів тощо).

Загальна кількість операцій банку розраховується за формулою 5.20:

$$KO_o = KO_{\text{он}} + KO_n \quad (5.20)$$

де KO_o – загальна кількість операцій банку;

$KO_{\text{он}}$ – кількість операцій, проведених без порушень бізнес-правил і процедур;

KO_n – кількість операцій, проведених з порушенням бізнес-правил і процедур.

– індикатор ефективності контролю: використовуються для оцінки системи внутрішнього контролю (наприклад, кількість помилок, виявлених внутрішнім аудитом);

– індикатор реалізації операційного ризику, який розраховується за формулою 5.21:

$$I_{opr1} = \frac{CR}{K} \quad (5.21)$$

де I_{opr1} – індекс реалізації операційного ризику;

CR – затрати, пов'язані з реалізацією операційних ризиків (наприклад, штрафи, пені та неустойки, сплачені банком за помилки в процесі оформлення та здійснення операцій; прямі втрати від зовнішнього або внутрішнього шахрайства);

K – капітал банку;

– індикатор мінімізації (управління) операційним ризиком, який розраховується за формулою 5.22:

$$I_{opr2} = \frac{CO}{\sum C} \quad (5.22)$$

де I_{opr2} – індекс мінімізації (управління) операційного ризику;

CO – витрати, пов'язані з мінімізацією (управління) операційних ризиків (наприклад, витрати на удосконалення безпеки інформаційних систем; витрати на підвищення кваліфікації персоналу банку тощо);

$\sum C$ – загальні витрати банку.

За експертною оцінкою операційного ризику респондентам видається зазвичай перелік можливих негативних подій і пропонується оцінити їх за двома параметрам: ймовірність настання (частота) і величина втрат у випадку їх виникнення (масштаб втрат). Підсумкові оцінки частоти і масштабу втрат розраховуються як зважені експертні оцінки за всіма респондентами. Цей метод застосовується для визначення подій, які можуть мати серйозні або катастрофічні наслідки (форс-мажорні обставини) для банку.

Суть комбінаційного підходу полягає в тому, що оцінка потенційних втрат від операційних ризиків здійснюється як на основі статистичного аналізу внутрішніх та зовнішніх даних, так і на основі експертних висновків.

Для покращення ефективності оцінки операційними ризиками за вказаними методами необхідно створити каталог операційних ризиків, який надасть можливість більш продуктивно здійснювати їх управління. Каталог потрібно вказати у внутрішніх документах банку стосовно управління операційними ризиками. Каталог операційних ризиків можна скласти власними силами (відділ управління ризиками, внутрішній аудит) або зовнішніми аудиторами та консультантами. Зразок каталогу операційних ризиків наведено в табл. 5.37.

Таблиця 5.37

Каталог операційних ризиків банку*

Складові операційного ризику	Характеристика ризику (приклад)
1	2
Технологічний ризик	
Ризик систем	Порушення безпеки інформаційних систем, збої в роботі комп'ютерного обладнання, комп'ютерні віруси, збої в роботі комунікаційної мережі та в роботі сигналізації, збої електропостачання
Ризик інформаційних технологій	Помилки програмного забезпечення, порушення чи невідповідність взаємодії (інтерфейсу) підсистем, технологічний збій у роботі процесингового центру, несистемний підхід при проектуванні і розробці програмного забезпечення, використання неліцензійного програмного забезпечення, ризики аутсорсингу
Ризик обробки та подання інформації	Помилки в наданій документації та фінансовій звітності, втрата документів (у тому числі в електронному вигляді), неподання звітності у встановлений термін, подання неповної чи недостовірної звітності стосовно проведених операцій
Ризик виконавця	
Ризик помилок у процесі оформлення операцій	Несвоечасне або неповне оформлення операції, несвоечасне повідомлення податкових органів про відкриття рахунків клієнтам, помилки, що виникають при заповненні договорів, додаткових угод тощо
Ризик помилок у процесі здійснення операцій	Недотримання функціональних обов'язків при проведенні операції, несвоечасне виконання договірних угод та списання або зарахування коштів на рахунки клієнтів, помилковий переказ коштів, неузгодженість дій при здійсненні операцій
Несанкціоновані дії	Неповідомлення про проведення фінансової операції, проведення несанкціонованих операцій, ненавмисне розголошення конфіденційної інформації, порушення встановлених лімітів, несанкціоноване надання інформації, консультування клієнта співробітниками, які не мають на це право
Ризик відповідності	Незнання або недотримання співробітниками вимог чинного законодавства, двозначне тлумачення законів та нормативно-правових актів, недотримання угод та прийнятих правил або етичних норм
Шахрайство	
Внутрішні шахрайства	Підробка внутрішніх документів та звітів, крадіжки, фінансові зловживання (проведення фіктивних операцій за рахунком клієнта, доступ з перевищенням повноважень)
Зовнішні шахрайства	Напади і проникнення на відділення банків та крадіжки активів, надання фальшивих документів та неправдивої інформації стосовно фінансового стану
Корпоративний ризик	
Відносини з працівниками та організація праці	Недотримання банком вимог трудового законодавства, ризик неефективної кадрової політики банку, недотримання правил з охорони праці

Продовження таблиці 5. 37	
1	2
Невідповідна практика ведення бізнесу	Відсутність заходів для запобігання конфлікту інтересів, невиконання функціональних обов'язків з боку топ-менеджерів, відсутність чіткого розподілу функціональних обов'язків підрозділів, неефективність організаційної структури банку, відсутність розподілу бізнес-процесів
Ризик системи внутрішнього контролю	Несвоєчасний та неповний контроль внутрішнього аудиту банківських операцій, неефективний контроль бек-офісів, недосконалий контроль за виконанням договірних угод між клієнтами та банком, недосконалий порядок перевірки клієнтів банку
Інноваційний ризик	
Ризики стадії розробки нового (удосконалення існуючого) банківського продукту	Помилка у формулюванні ідеї (задуму) нового продукту, недосконалі процедури відбору методів задоволення потреб споживачів, помилка у визначеності рентабельності інноваційного проекту, недосконале технічне та програмне забезпечення на стадії розробки нового продукту
Ризики стадії впровадження нового банківського продукту	Відсутність попиту на новий банківський продукт, низька кваліфікація персоналу, недосконале технічне та програмне забезпечення на стадії впровадження нового продукту, порушення чинного законодавства, у тому числі антимонопольного
Стратегічний ризик	
Ризики формування та реалізації місії, цілей та стратегії розвитку	Помилки у формуванні місії та цілей банку, відсутність відповідних ресурсів для реалізації стратегій розвитку, невиконання стратегічних планів та бюджетів банку
Конкурентний ризик	Низька конкурентоспроможність банківських продуктів, не виконання планів банку щодо запровадження нових продуктів або послуг, незначна ринкова позиція банку, низька диверсифікація банку щодо продуктів, географії та клієнтури
Ризик репутації	
Ризик сприйняття ринком	Низький рівень наданих банком послуг, негативні публікації відносно співробітників, власників банку, крупних його клієнтів, а також пов'язаних з банком компаній, виникнення різноманітних конфліктних ситуацій за участю співробітників, власників банку, його великих клієнтів
Ризик сприйняття державними органами	Суттєва кількість операцій з країнами високого ризику, несвоєчасне перерахування коштів у бюджетні фонди, істотне порушення нормативів, положень, інструкцій та інших документів органів влади, що регулюють банківську діяльність

* Джерело: складено автором

Стосовно управління операційним ризиком, то, згідно з Базелем II, таке управління повинне базуватися на наступних принципах [459]:

1. Рада директорів повинна бути проінформована про основні аспекти операційного ризику, затвердити і періодично переглядати систему управління операційними ризиками.

2. Рада директорів повинна забезпечити, щоб управління операційним ризиком проводилося незалежним, професійним і компетентним штатом.

3. Вище керівництво банку повинно відповідати за реалізацію завдань системи управління операційним ризиком, схваленої Радою директорів. Система повинна бути послідовною, запроваджена в усій структурі банку. Вище керівництво повинно також відповідати за розробку та запровадження політик, процедур, процесів для управління операційним ризиком в усіх істотних продуктах, напрямках діяльності, процесах і системах банку.

4. Банки повинні забезпечити виконання процедури оцінки операційного ризику перед уведенням нового продукту, напрямів діяльності, процесів або систем.

5. Банки повинні запроваджувати процес регулярного моніторингу сукупності параметрів операційного ризику. Повинен бути забезпечений процес регулярного подання істотної інформації вищому керівництву банку і Раді директорів банку, що у свою чергу оптимізує управління операційним ризиком.

6. Банки повинні періодично переглядати свої обмеження за ризиком (ліміти) і стратегії з управління, регулювати параметри операційних ризиків відповідно до загальної схильності до ризику (толерантності).

7. Банки повинні мати план дій на випадок надзвичайної ситуації.

8. Банківський нагляд повинен вимагати від усіх банків (незалежно від їх розміру) наявність ефективної системи для визначення, оцінки, моніторингу та управління як частини загального управління ризиками в банку.

9. Банківський нагляд (регулятор) повинен проводити прямо або опосередковано регулярну незалежну оцінку політик, процедур і практики банку, пов'язаної з операційними ризиками. Нагляд повинен бути впевнений, що відповідні механізми є ефективним.

10. Банки зобов'язані публічно розкривати відомості, за допомогою яких учасники ринку мають можливість оцінити політику банку стосовно управління операційним ризиком.

Зазначимо, що управління операційним ризиком є найбільш ефективним у тому випадку, якщо здійснюється за його складовими (табл. 5.38).

Таблиця 5.38

Управління операційним ризиком за його складовими*

Складові операційного ризику	Заходи управління
1	2
Технологічний ризик	<ul style="list-style-type: none"> - вести постійний моніторинг, оновлення та тестування інформаційних систем, обладнання, каналів зв'язку тощо; - формувати плани відновлення ІТ-сервісу; - запровадити системи архівації та збереження банківських даних; - розподілити функції між відділами, що займаються розробкою програмного забезпечення та обслуговуванням інформаційних систем тощо.
Ризик виконавця	<ul style="list-style-type: none"> - розробити та впровадити кодекс поведінки банківського працівника; - постійно підвищувати стандарти обслуговування і здійснювати регулярний моніторинг якості обслуговування клієнтів; - запровадити систему мотивації персоналу; - здійснювати хронометраж надання банківських послуг; - постійно контролювати знання та дотримання персоналом чинного законодавства; - аналізувати показники з управління персоналом (плинність кадрів, кількість навчених співробітників тощо).
Шахрайство	Ввести механізм своєчасного виявлення та припинення можливостей шахрайства через банківські інформаційні системи
Корпоративний ризик	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечити рівне ставлення до акціонерів, незалежно від кількості належних їм акцій; - впровадити принципи незалежного внутрішнього контролю; - впровадити процедури визначення пов'язаних осіб банку, а також контролю і нагляду за операціями з пов'язаними особами; - розробити та впровадити систему оцінки впливу управлінських рішень на фінансовий результат банку; - здійснити чіткий розподіл функціональних обов'язків підрозділів банку; - визначити та описати бізнес-процеси фінансової установи; - забезпечити надання своєчасної та повної фінансової інформації
Інноваційний ризик	<ul style="list-style-type: none"> - впровадити систему визначення пріоритетності розробки нових банківських продуктів (з урахуванням ризиків); - встановити стандарти якості нового або удосконаленого банківського продукту (технологічна карта); - забезпечити всі установи банку необхідною нормативною документацією, технічним і програмним забезпеченням, рекламними матеріалами; - провести навчання персоналу; - здійснити пробний продаж нового продукту лояльним клієнтам; - розробити ефективну рекламну кампанію з метою стимулювання збуту

Продовження таблиці 5.38

1	2
Стратегічний ризик	<ul style="list-style-type: none"> - розробити план щодо структурної реорганізації банку (наприклад, злиття або приєднання); - періодично здійснювати моніторинг банків-конкурентів; - впровадити систему контролю за якістю реалізації цілей банку (виконанням стратегічних планів та бюджетів); - розробити план щодо збільшення ринкової позиції банку (диверсифікація продуктів, географії та клієнтури); - здійснювати маркетингові дослідження ринку
Ризик репутації	<ul style="list-style-type: none"> - впровадити ефективний контроль за репутацією клієнтів банку для уникнення контактів із клієнтами з незадовільною репутацією, що можуть негативно вплинути на репутацію самого банку; - вести постійний моніторинг ЗМІ, в яких може виникнути інформація відносно співробітників, власників банку, крупних його клієнтів, а також пов'язаних з банком компаній; - постійно контролювати дотримання нормативів, положень, інструкцій та інших документів органів влади, що регулюють банківську діяльність

* Джерело: складено автором

Процес управління операційним ризиком мають здійснювати наступні колегіальні органи та підрозділи банківської установи:

1. Спостережна рада. Члени спостережної ради несуть основну відповідальність за управління корпоративним ризиком (особливо в частині ризику «ведення бізнесу»). Мінімізація такого ризику досягається за допомогою наступних основних заходів:

- затвердження організаційної структури банку, внутрішньої нормативної бази, яка формує вимоги з управління операційних ризиків, завдання та функціональні обов'язки, затвердження кодексу етики банківського працівника;
- створення адекватної системи внутрішнього контролю для виміру, моніторингу та формування звітності про стан операційних ризиків;
- запровадження заходів для запобігання конфлікту інтересів;
- контроль рішень членів правління банку

2. Правління банку. Цей орган також відповідає за корпоративний ризик (відносини з працівниками та організація праці, ризик системи внутрішнього контролю) та частково за технологічний ризик. У процесі управління операційними ризиками правління банку повинне виконувати наступні основні функції:

- реалізовувати загальну стратегію і тактику в управлінні операційними ризиками;

- встановлювати повноваження і відповідальність з управління операційним ризиками (ідентифікація, вимір, моніторинг та контроль);

- проводити ефективну кадрову політику;

- видавати дозвіл на роботу з архівними даними та конфіденційною інформацією;

- затверджувати план з розширення кількості та спектру банківських послуг;

- контролювати роботу підрозділу управління банківськими ризиками.

3. Управління (відділ) автоматизації банківських технологій. На це управління (відділ) покладається, передусім, завдання з управління ризиком систем, ризиком інформаційних технологій та виявлення операцій, що мають ознаки зовнішнього або внутрішнього шахрайства. У процесі управління операційними ризиками управління (відділ) виконує наступні функції:

- перевіряє компетентність персоналу з питань операційних ризиків;

- контролює, щоб кількість операцій і технологічна складність їх обробки забезпечувалася адекватним рівнем розвитку операційних систем;

- адаптує стандартні програми до потреб конкретного користувача;

- аналізує й усуває причини виникнення операційних збоїв;

- контролює дотримання вимог до облікових реєстрів і авторизації угод;

- виявляє та припиняє можливості шахрайства через комп'ютерні системи;

- контролює планування і введення нових комп'ютерних систем;

- описує природу та причини, що призвели в конкретній ситуації до реалізації операційного ризику;

- створює ефективну систему безпеки, що перешкоджатиме несанкціонованому доступу в комп'ютерні системи.

4. Інші підрозділи банку (центри відповідальності). На керівників центрів відповідальності покладається управління ризиком обробки та подання

інформації, ризиком помилок у процесі оформлення та здійснення операцій, виявлення несанкціонованих дій, що здійснюються працівниками підрозділів.

Функції керівників центрів відповідальності:

- контроль за своєчасністю та повнотою документації і звітності, що надходить від працівників центру;
- контроль за своєчасністю виконання договірних угод;
- виявлення несанкціонованих операцій;
- контроль за дотриманням лімітів.

5. Виконавчий орган із управління банківськими ризиками. На цей підрозділ у процесі управління операційним ризиком покладаються наступні основні завдання:

- загальна кількісна оцінка операційних ризиків;
- контроль за процесом ідентифікації операційних ризиків;
- надання відповідних рекомендацій для удосконалення процесу управління операційними ризиками;
- ведення журналу реєстрації збитків за операційним ризиком;
- контроль за механізмом відновлення операційної спроможності комп'ютерних систем.

Отже, існуючі у вітчизняних банках методики вимірювання операційного ризику відносно прості і, на жаль, малоефективні. Тільки деякі банки першої групи розбудовують більш складні інструменти оцінки і намагаються врахувати операційний ризик у структурі власного економічного капіталу. Щоб зменшити операційний ризик, банкам необхідно активніше розробляти і запроваджувати власні моделі аналізу операційного ризику. Визначені за допомогою таких моделей втрати від операційного ризику потрібно врахувати в стратегії розвитку банківської установи.

Висновки до п'ятого розділу

Проведене дослідження щодо удосконалення системи управління банківськими ризиками дозволяє зробити такі висновки:

1. На основі аналізу моделей оцінки індивідуального кредитного ризику запропоновано застосовувати скорингові моделі на основі нейронечітких технологій, які дозволяють розширити можливості моделювання складних економічних об'єктів, процесів, що є дуже актуальним в умовах фінансової кризи при відсутності достовірних даних, повної і чіткої статистичної інформації тощо.

2. Аналіз реальних кредитних історій комерційного банку показав, що найбільш «вагомими» коефіцієнтами в скорингової моделі оцінки індивідуального кредитного ризику позичальника-юридичної особи (крім банку і бюджетної установи) є коефіцієнти миттєвої та поточної ліквідності, мобільність активів, грошовий потік та коефіцієнт фінансової стійкості позичальника-юридичної особи. У результаті аналізу кредитних історій позичальників-юридичних осіб з'ясовано, що значення індивідуального кредитного ризику є мінімальним у тому випадку, якщо значення коефіцієнту мобільності активів та коефіцієнту грошового потоку є «високим»; коефіцієнт мобільності активів більше 0,50, а коефіцієнт грошового потоку більше 1,5. При цьому коефіцієнти миттєвої та поточної ліквідності мають бути «середніми» (значення коефіцієнту миттєвої ліквідності знаходиться в інтервалі $[0,10 - 0,20)$, а значення коефіцієнту поточної ліквідності - в інтервалі $[0,25 - 0,50)$), або «високими» (значення коефіцієнту миттєвої ліквідності більше 0,20, а значення коефіцієнту поточної ліквідності більше 0,5). Рівень індивідуального кредитного ризику значно збільшується, коли коефіцієнти миттєвої та поточної ліквідності є «низькими» (значення коефіцієнту миттєвої ліквідності не досягає 0,05, а значення коефіцієнту поточної ліквідності менше, ніж 0,25).

3. З метою покращення скорингової моделі оцінки індивідуального ризику позичальника-фізичної особи (крім фізичної особи, яка є суб'єктом

господарювання) запропоновано використовувати такі кількісні та якісні показники:

- коефіцієнт забезпеченості позичальника-фізичної особи;
- платоспроможність;
- вік позичальника;
- наявність постійної роботи;
- загальний стаж роботи;
- погашення кредитів у минулому.

У результаті аналізу кредитних історій позичальників-фізичних осіб з'ясовано, що значення індивідуального кредитного ризику є мінімальним, якщо коефіцієнт забезпеченості кредиту сукупним середньомісячним доходом є «вищим за середній» (значення коефіцієнту знаходиться в інтервалі [1,00 – 1,25)) або «високим» (значення коефіцієнту більше 1,25), показник погашення кредитів у минулому «високий» (своєчасне погашення), а коефіцієнт забезпеченості кредиту заставою – «середній» (значення коефіцієнту знаходиться в інтервалі [0,75 - 1.00)). Рівень кредитного ризику значно збільшується, коли показник погашення кредитів у минулому «низький» (раніше фізична особа не брала кредит, або погасила його з порушенням).

4. Дослідження показало, що основним інструментом управління фінансовими ризиками є встановлення лімітів, які запропоновано визначати як відношення об'єму відповідного ризику до розміру економічного капіталу банку.

5. На основі аналізу методів оцінки валютного ризику запропоновано в умовах значних змін чинників зовнішнього середовища застосовувати метод очікуваного дефіциту, який, на відміну від VaR-методу, дозволяє визначити значні втрати, що можуть статися з малими ймовірностями.

6. З метою покращення системи управління банківськими ризиками запропоновано впровадження зонального управління фінансовими ризиками: ліміти на ризики пов'язуються з трьома зонами: «зелена зона» (зона мінімального ризику); 2) «жовта зона» (зона підвищеного ризику); 3) «червона зона» (зона неприпустимого ризику). У разі потрапляння до зони підвищеного,

або неприпустимого ризику активізується план заходів управління банком на випадок кризової ситуації, в якому вказуються приблизні суми, що має отримати банк у процесі реалізації запланованих заходів, а також визначаються обставини, які можуть вплинути на збільшення фінансових ризиків, а саме: розширення діяльності, негативна інформація про банк, або його керівництво в засобах масової інформації, дестабілізація валютного та фондового ринку, придбання нових активів, скорочення надходжень, збільшення високоризикованих активів, зниження рейтингової оцінки банку тощо.

7. На основі аналізу методів оцінки фондового ризику за окремим фінансовим інструментом та цінними паперами запропоновано визначати його обсяг за допомогою встановлення класу емітента, в економічні характеристики якого має входити оцінка ефективності системи управління ризиками емітента.

8. Дослідження показало, що управління процентним ризиком базується на певних фазах прогнозованої динаміки процентних ставок: мінімальна фаза: низькі процентні ставки та в майбутньому очікується їх зростання; середня позитивна фаза: середні процентні ставки, але в найближчому майбутньому очікується їх подальше зростання (досягнення вершини); максимальна фаза: високі процентні ставки та в найближчому майбутньому очікується їх зниження; середня негативна фаза: середні процентні ставки та в найближчому майбутньому очікується їх подальше зниження (досягнення мінімуму).

9. Оперативний аналіз процентного ризику та ризику ліквідності доцільно здійснювати за допомогою GAP-аналізу, що включає наступні етапи:

- визначення планового періоду оцінювання процентного ризику та ризику ліквідності;

- поділ планового періоду на інтервали згідно із строками виконання активів та пасивів (для процентного ризику використовуються чутливі до зміни процентної ставки активи та пасиви);

- групування активів і пасивів банку за строками; прогнозування обсягів та строків проведення активних і пасивних операцій банку в межах обраного періоду;

- обчислення розривів ліквідності (фактичного та прогнозного) в кожному із зафіксованих інтервалів;

- обчислення сукупного (кумулятивного) розриву протягом планового періоду.

10. Аналіз сучасних вітчизняних та міжнародних методів оцінки операційного ризику показав, що найбільш ефективним інструментом оцінки є «аналіз внутрішніх даних», обов'язковою умовою якого є можливість отримання повної та достовірної інформації стосовно величини збитків та факторів їх виникнення. Для цього в дослідженні запропоновано впровадження журналу реєстрації збитків за операційним ризиком, який відображає причини та фактичні наслідки реалізації операційного ризику.

11. Дослідження показало, що серед дев'яти категорій ризиків, визначених Національним банком України, операційний ризик має різний ступінь важливості залежно від розміру банку. Так, для банків, що входять до першої групи, він посідає четверте місце (після кредитного, ризику ліквідності, процентного), для банків другої групи – п'яте, а для банків третьої та четвертої груп – шосте.

12. Управління операційним ризиком доцільно здійснювати за його чинниками, а саме:

1) Для зменшення технологічного ризику (ризик систем, ризик інформаційних технологій, ризик обробки та подання інформації) запропоновано:

- вести постійний моніторинг, оновлення та тестування інформаційних систем, обладнання, каналів зв'язку; формувати плани відновлення ІТ-сервісу;

- запроваджувати системи архівації та збереження банківських даних;

- чітко розподіляти функції між відділами, що займаються розробкою програмного забезпечення та обслуговуванням інформаційних систем тощо.

2) Для мінімізації ризику виконавця (ризик помилок у процесі оформлення та здійснення операцій, ризик проведення несанкціонованих дій) запропоновано:

- розробити та запровадити кодекс поведінки банківського працівника;

- постійно підвищувати стандарти обслуговування і здійснювати регулярний моніторинг якості обслуговування клієнтів;
- запровадити систему мотивації персоналу;
- аналізувати хронометраж надання банківських послуг клієнтові;
- аналізувати показники з управління персоналом (плинність кадрів, кількість спеціально підготованих співробітників тощо).

3) Зменшити збитки від внутрішнього та зовнішнього шахрайства можна за допомогою своєчасного виявлення та припинення можливостей шахрайства через банківські інформаційні системи.

4) Для зменшення корпоративного ризику (відносини з працівниками та організація праці, невідповідна практика ведення бізнесу, ризик системи внутрішнього контролю) запропоновано:

- розробити заходи щодо запобігання конфлікту інтересів; застосувати систему оцінки впливу управлінських рішень на фінансовий результат банку;
- зробити чіткий розподіл функціональних обов'язків підрозділів;
- визначити та описати бізнес-процеси банківської установи;
- запровадити систему визначення пріоритетності автоматизації бізнес-процесів (з урахуванням ризиків).

5) Для нейтралізації негативного впливу інноваційного ризику (ризик стадії розробки та стадії впровадження нового (удосконалення існуючого) банківського продукту) запропоновано:

- впровадити систему визначення пріоритетності розробки нових банківських продуктів (з урахуванням ризиків);
- встановити стандарти якості нового, або удосконаленого банківського продукту (технологічна карта);
- забезпечити всі установи банку необхідною нормативною документацією, технічним і програмним забезпеченням для впровадження нового (удосконаленого) продукту;
- здійснити пробний продаж нового продукту лояльним клієнтам;
- розробити ефективну рекламну кампанію з метою стимулювання збуту.

б) Для мінімізації стратегічного ризику (ризиків формування та реалізації місії, цілей та стратегії розвитку, конкурентний ризик) запропоновано:

– розробити план щодо структурної реорганізації банку (наприклад, злиття або приєднання); періодично здійснювати моніторинг банків-конкурентів;

– впровадити систему контролю за якістю реалізації цілей банку (виконанням стратегічних планів та бюджетів);

– розробити план щодо збільшення ринкової позиції банку (диверсифікація продуктів, географії та клієнтури);

– постійно здійснювати маркетингові дослідження ринку.

Основні наукові результати розділу опубліковані у працях [50; 54; 55; 56; 70; 74; 81; 86; 89; 90; 91; 92; 93; 94; 97; 98; 103].

ВИСНОВКИ

У дисертації узагальнено теоретичні напрацювання і запропоновано шляхи вирішення наукової проблеми щодо покращення результативності управління ризиками в банківському секторі України. Комплексне системне дослідження теоретико-методологічних засад управління банківськими ризиками, проблем ефективного управління ризиками в звичайних умовах та в період фінансової кризи, всебічний аналіз шляхів удосконалення організаційно-економічних напрямів та інструментів управління банківськими ризиками надали можливість сформулювати такі висновки:

1. Управління банківськими ризиками стає невід'ємною умовою забезпечення стійкого розвитку банку. Дослідження науково-практичних засад управління банківськими ризиками дає змогу підвищити рівень фінансової стійкості банківського сектору України. За результатами аналізу категорійного апарату обґрунтовано розширене трактування терміна «банківський ризик» як ймовірності відхилення від запланованих показників діяльності банку через здійснення активно-пасивних операцій, їх організацію, стан корпоративного управління та вплив факторів зовнішнього середовища, наслідки якого можуть бути негативними, нульовими або позитивними. Такий підхід виокремлює чинники виникнення банківських ризиків, а також акцентує увагу на застосуванні дієвих інструментів управління ризиками задля отримання позитивного фінансового результату. Рекомендовано класифікувати банківські ризики за критеріями можливості кількісної оцінки ризику, місцем та факторами його виникнення (виокремлено фінансові, операційні та функціональні ризики). Запропонована класифікація покращує результативність управління банківськими ризиками.

2. Встановлено, що управління банківськими ризиками в умовах відносно стабільного зовнішнього та внутрішнього середовища значно відрізняється від управління ризиками в період кризи за об'єктом, суб'єктом, цілями управління, рівнем ресурсної забезпеченості, інформаційно-розрахункової підтримки,

швидкістю прийняття управлінських рішень. Метою управління банківськими ризиками в умовах відносно стабільного зовнішнього і внутрішнього середовища є уникнення значного негативного відхилення від запланованих показників діяльності банку внаслідок «реалізації» ризиків, які пов'язані з активно-пасивними операціями та організацією діяльності банку. Метою антикризового управління банківськими ризиками є уникнення ліквідації банку та подолання кризової ситуації з мінімумом втрат; воно має базуватися на ситуаційному підході, який потребує часткової або повної перебудови організаційної структури, перегляду засад управління ризиками й контролю, змін бізнес-напрямів, стратегій розвитку та корпоративного управління.

3. На основі аналізу санаційного механізму та сучасних інструментів виведення неплатоспроможного банку з фінансового ринку запропоновано напрямки удосконалення функціонування перехідного банку, які потенційно можуть покращити фінансовий стан неплатоспроможного банку. Пропозиції полягають у тому, щоб зобов'язання перехідного банку формувалися з вкладів фізичних осіб, які гарантуються Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, а активи – з частини якісних, високоліквідних активів, що мають покрити різницю між сумою зобов'язань за вкладами фізичних осіб та сумою отриманих з Фонду коштів у розмірі внесків, які робив банк як його учасник. У разі, коли частка залишених якісних активів та відсутність зобов'язань за вкладами фізичних осіб не привели до відновлення платоспроможності банку, він має додатковий час для пошуку найбільш привабливих варіантів виведення з ринку.

4. Акцентовано, що сучасні економічні умови потребують оновлення концепції управління банківськими ризиками, сформованої на засадах Базеля – III, яка передбачає забезпечення стабільного розвитку банківських установ через формування дієвого механізму подолання негативних наслідків фінансової нестабільності. У процесі формування нових базових принципів управління банківськими ризиками запропоновано враховувати зовнішні та внутрішні інструменти реалізації концепції управління ризиками, які впливають на рівень ефективності управління ризиками та на величину банківських ризиків.

5. У результаті дослідження чинників походження фінансових криз запропоновано додаткову критеріальну ознаку «фінансова криза за ризик-фактором», яка виокремлює ризик, що став головною причиною виникнення певної кризи. Такий підхід дає можливість досліджувати фінансову нестабільність з урахуванням причино-наслідкових зв'язків, сприяє удосконаленню системи аналітичних показників прогнозування та механізму завчасного реагування. Аналіз факторів виникнення локальних і глобальних фінансових криз дав змогу визначити основні причини збільшення ризик-факторів, а саме: надмірна банківська експансія, високий рівень інфляції, зовнішньоекономічні фактори, лібералізація фінансових ринків, фіксований валютний курс, неефективні ринкові реформи та регуляторна політика, політична нестабільність, недосконале управління ризиками фінансових установ.

6. Констатовано, що через високий ступінь невизначеності чинників зовнішнього середовища змінюється сама концепція банківської діяльності, формуються певні економічні умови для еволюції традиційних банків у «креативні», головною рисою яких є надання інноваційних, «гібридних», якісно нових продуктів і підвищена відповідальність перед стейкхолдерами. «Креативний» банк, завдяки проектній системі корпоративного управління, котра має фасилітаційний характер, трирівневій системі управління банківськими ризиками, високій здібності кардинально трансформувати свої стратегії розвитку та бізнес-напрямки, має високий рівень адаптації до змін чинників зовнішнього середовища.

7. За результатами оцінки фінансової стійкості банківського сектору України вказано на доцільність розрахунку інтегрального показника оцінки ефективності управління банківськими ризиками, який враховує рівень капіталізації банку, ліквідність, рентабельність, якість активів, динаміку ресурсної бази та результативність системи управління ризиками. Залежно від значення інтегрального показника банку запропоновано відносити його до таких категорій: «стабільний», «з ознаками проблемності» та «нестабільний». Максимальна увага національного регулятора має бути зосереджена на групі

«нестабільних» банків, для яких запропоновано здійснити додатковий аналіз активів і зобов'язань, визначити причини змін у структурі доходів та витрат банку, а також надати оцінку ефективності застосування інструментів управління банківськими ризиками. На підставі цього аналізу національний регулятор має прийняти рішення щодо проведення певних санаційних заходів або переведення банку в категорію неплатоспроможного.

8. Доведено, що діяльність банківського сектору в умовах фінансової нестабільності потребує відповідного удосконалення банківського нагляду у напрямі розробки якісно нових та поліпшення існуючих інструментів визначення фінансового стану та рівня ефективності управління ризиками банку. Крім того, оцінка впливу основних чинників зовнішнього середовища на банківські ризики засвідчила наявність низькоконтрольованих з боку регулятора фрагментарних процесів, які загрожують національним пріоритетам розвитку економіки країни; високий рівень ризику відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом, через загрозливі розміри неформальної економіки; необхідність корегування грошово-кредитної та валютної політик у напрямі певної лібералізації, яка знизить інфляційні очікування та створить необхідні умови для подальшого стабільного розвитку економіки України. Зміни банківського нагляду, грошово-кредитної і валютної політик мають враховуватися в процесі управління банківськими ризиками для забезпечення стабільного функціонування банку.

9. Аргументовано, що розвиток банківського сектору України потребує відповідного удосконалення державної політики відшкодування за вкладками фізичних осіб. Запропоновано визначати суму гарантування відповідно до величини процентної ставки депозиту, тобто залежно від ступеня ризику, на який свідомо зважилися вкладники. Водночас необхідним є перехід до диференційованих ставок регулярного збору банків до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, які рекомендовано розраховувати залежно від значення інтегрального показника оцінки ефективності управління банківськими ризиками, що стимулюватиме банки до покращення фінансового стану та результативності управління ризиками. Запропоновано, щоб учасниками Фонду гарантування

вкладів фізичних осіб були усі фінансові установи, які залучають депозитні вклади фізичних осіб, у тому числі АТ «Державний ощадний банк України».

10. Визначено основні організаційно-економічні та правові напрями вдосконалення методичних засад сек'юритизації банківських активів та банкашуренсу, а саме: покращити механізм ідентифікації, оцінки та управління ризиками, які пов'язані з процесом сек'юритизації; удосконалити нормативну базу стосовно урегулювання процедур сек'юритизації банківських активів та банкашуренсу; впровадити на рівні національного регулятора моніторинг ефективності застосування сек'юритизації банківських активів та банкашуренсу як інструментів управління банківськими ризиками та визначити перспективи їхнього подальшого розвитку; виокремити проблемні питання співробітництва банків та страхових організацій, а також шляхи їхнього вирішення. Запропоновані заходи забезпечать ефективне застосування сек'юритизації банківських активів та банкашуренсу в процесі елімінуванні негативних наслідків фінансових ризиків.

11. Базуючись на практичному досвіді, вказано на доцільність попередження і зниження ризиків за центрами відповідальності банку, які запропоновано виокремлювати за бізнес-напрямами та ризиками, що пов'язані з діяльністю такого центру. Пропонований підхід передбачає підвищення прозорості управлінської звітності й надання відповідної інформації щодо розмірів ризиків та ефективності виконання стратегічних планів і бюджетів за виокремленими центрами.

12. На основі дослідження інструментів оцінки кредитного ризику позичальників запропоновано застосовувати нейронечіткі технології в скорингових моделях банку для покращення оцінки індивідуального кредитного ризику позичальників – юридичних та фізичних осіб в умовах фінансової кризи.

13. На основі аналізу діючих методів управління фінансовими ризиками запропоновано вдосконалити підходи до їх управління за рахунок запровадження зонального розподілу лімітів, встановлених на величину фінансових ризиків, та функціональних обов'язків центрів відповідальності банку.

14. Доведено, що управління операційним ризиком ефективно здійснювати за його складовими: технологічним ризиком (ризик інформаційної системи, інформаційних технологій, ризик обробки та надання інформації), ризиком виконавця (несанкціоновані дії, ризик відповідності, ризик здійснення помилки у процесі оформлення та виконання операцій), ризиком шахрайства (внутрішнє шахрайство та зовнішнє), корпоративним (недосконала організація праці, невідповідна практика ведення бізнесу, ризик системи внутрішнього контролю), стратегічним ризиком (ризик формування та реалізації місії, цілей та стратегії розвитку, конкурентний ризик), інноваційним ризиком (ризик стадії розробки та стадії впровадження нового (удосконалення існуючого) банківського продукту) та ризиком репутації (ризик сприйняття ринком, ризик сприйняття державними органами).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агентство Fitch знижує кредитний рейтинг України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/26849412.html>. – Назва з екрану.
2. Аджай С. Правовая среда для совершения обеспеченных активами сделок по секьюритизации в России [Текст] / С. Аджай // Право на этапе перехода. – 2008. – № 1. – С. 24–31.
3. Актуальні методи і способи легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму [Електронний ресурс] : Держ. служба фін. моніторингу України. – Режим доступу : http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2012/20121228/2012_27_12_2012.pdf. – Назва з екрану.
4. Александров В. В. Финансово-банковская система как фактор экономической безопасности транзитного общества [Текст] / В. В. Александров, Г. В. Задорожный, Е. Е. Юрченко. – Харьков : Харьков. нац. ун-т им. В. Н. Каразина, 2002. – 235с.
5. Алексеенко В. Система защиты коммерческих объектов [Текст] / В. Алексеенко, Б. Сокольский. – М., 1992. – 195 с.
6. Аманжолова Б. Система внутреннего контроля в управлении операционными рисками коммерческого банка : теоретические и методологические основы [Текст] / Б. Аманжолова, М. Умбетова. – (Новини світової науки) // Актуальні проблеми економіки : Науковий економічний журнал. – 2013. – № 7. – С. 231–239.
7. Анализ корпоративного управления РА «Fitch Ratings» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.fitchratings.ru/media/methodology/issuers/Evaluating_Corporate_Governance_121610_RUS.pdf. – Название с экрана.
8. Аналіз банківської діяльності [Текст] : підруч. / [А. М. Герасимович, І. М. Парасій-Вергуненко, В. М. Кочетков та ін.] ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Герасимовича. – К. : КНЕУ, 2010. – 599 с.

9. Аналітична записка «Уроки банківської кризи 2008–2009 років і шляхи стратегічної трансформації банківської галузі України» [Електронний ресурс] / Експертна група і Інформаційно-аналітичний центр АУБ. – Режим доступу : http://aub.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=3920&menu=119&Itemid=113. – Назва з екрану.

10. Аналітичний огляд банківської системи України за 2014 рік [Електронний ресурс] / Національне рейтингове агентство «Рюрік». – Режим доступу : http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_I_kv_2014.pdf. – Назва з екрану.

11. Андрєєва О. В. Грошово-кредитна політика Центробанку і сучасний розвиток національної економіки [Електронний ресурс] / О. В. Андрєєва // Ефективна економіка. – 2014. – № 2. – Режим доступу до журн. : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2754>. – Назва з екрану.

12. Андриевская И. К. Стресс-тестирование: обзор методологий [Текст] / И. К. Андриевская // Управление в кредитной организации. – 2007. – № 5. – С. 34–44.

13. Антикризисное управление кредитными организациями [Текст] : учебник / [Васильева И. Н., Жихарева А. В., Морозова Т. Ю., Ряховская А. Н. и др.]. – М. : ИЭАУ, 2003. – 450 с.

14. Антипова О. А. Управление банковской ликвидностью [Текст] / О. А. Антипова // Банковское дело. – 1997. – № 11. – С. 100–105.

15. Аржевітін С. Побудова системи нагляду за фінансовою сферою [Текст] / С. Аржевітін // Вісник НБУ. – 2009. – № 5 (135). – С. 46–49.

16. Афанасьєва О. Особливості антикризового управління в банках України [Текст] / О. Афанасьєва // Економічний простір : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : Придніпровська держ. акад. буд-ва та архіт., 2010. – № 38. – С. 89–99.

17. Багдалов Р. Х. Собственный капитал банка и управление им [Текст] : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. эконом. наук / Р. Х. Багдалов. – М. : МЭСИ, 2003.

18. Базель III: вопросы внедрения [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.kpmg.com/RU/ru/topics/Russian-Banking-Club/Documents/Basel%20III_rus.pdf. – Заглавие с экрана.
19. Байер А. Картина мира: Последний пузырь [Электронный ресурс] / А. Байер // Ведомости. – 2008. – № 221. – Режим доступа : <http://www.vedomosti.ru/newspaper/articles/2008/11/21/kartina-mira-poslednij-puzyr>. – Заглавие с экрана.
20. Банківський менеджмент [Текст] : підруч. / Під ред. О. Кириченка. – К. : Основи, 1999. — 671 с.
21. Банківський сектор країн Східної Європи: на шляху до нової бізнес-моделі [Електронний ресурс] : звіт компанії Mckinsey & Company. – Режим доступу : <http://www.news-ru.com/finance/07oct2008/warranty>. – Назва з екрану.
22. Банкіри: санаційний банк – не панацея, а один з можливих інструментів зменшення токсичних активів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.finance.ua/ua/news/~/335530>. – Назва з екрану.
23. Банковские риски [Текст] / за ред. Лаврушина О. И. и Валенцевой Н. И. – М. : КноРус, 2007. – 232 с.
24. Банковский надзор. Европейский опыт и российская практика [Текст]. – М. : Представительство Европейской Комиссии в России, 2005. – 24 с.
25. Банковское дело [Текст] : учеб. / Под ред. Г. Г. Коробовой. – М. : Юрист, 2002, – 108 с.
26. Банковское дело [Текст] : учеб. / Под ред. Г. Н. Белоглазовой. – М. : Финансы и статистика, 2012. – 592 с.
27. Банковское дело [Текст]: учеб. / Под ред. О. И. Лаврушина. – М. : Финансы и статистика, 2002. – 672 с.
28. Барановський О. І. Сутність і різновиди фінансових криз [Текст] / О. І. Барановський // Фінанси України. – 2009. – № 5. – С. 5–16.
29. Бас М. А. Антикризове управління банківськими установами: теоретичний аспект [Текст] / М. А. Бас // Економіка. Фінанси. Право. – 2010. – № 5. – С. 18–21.

30. Батрименко В. В. Форми прояву транснаціоналізації банківської діяльності в Україні [Текст] / В. В. Батрименко // Теоретичні та прикладні питання економіки : зб. наук. праць. – Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2011. – вип. 26. – С. 114–120.
31. Белінська Я. Інфляційні тенденції та стабільність національної грошової одиниці України [Текст] / Я. Белінська, В. Биховченко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2013. – № 8 (149). – С. 12–15.
32. Белінська Я. Можливості і наслідки валютно-фінансової лібералізації в Україні [Текст] / Я. Белінська // Вісник НБУ. – 2006. – № 1. – С. 28–34.
33. Береславська О. Курсоутворення гривні в контексті змін у світовій валютній системі [Текст] / О. Береславська // Вісник НБУ. – 2014. – № 3. – С. 10–16.
34. Бланк И. А. Основы финансового менеджмента [Текст] : монографія / И. А. Бланк. – К. : Ника-Центр, 1999. – 203 с.
35. Блинов Н. Об обеспечении экономической безопасности России [Текст] / Н. Блинов, М. Кокарев, В. Крашенинников // Экономист. – 1996. – № 4. – С. 47–51.
36. Бобиль В. В. «Креативні» банки як продукт альтернативного банкінгу [Текст] / В. В. Бобиль // Сучасні тенденції в економіці та управлінні: новий погляд : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. – Донецьк : ГО «СІЕУ», 2013. – С. 88–91.
37. Бобиль В. В. Аналіз причин сучасної фінансової кризи в Україні [Текст] / В. В. Бобиль // Регіональна економіка. – Львів. – 2011. – № 1. – С. 79–85.
38. Бобиль В. В. Антикризове управління банківськими ризиками [Текст] : монографія / В. В. Бобиль – Дніпропетровськ : вид-во «Свідлер А. Л.», 2012. – 270 с.
39. Бобиль В. В. Банкашуренс у контексті економічної безпеки банку [Текст] / В. В. Бобиль // Банківська справа. – 2010. – № 4 (94). – С. 56–61.

40. Бобиль В. В. Банківський нагляд на підставі оцінки ризиків [Текст] / В. В. Бобиль // Регіональна економіка. – 2012. – № 2. – С. 147–154.
41. Бобиль В. В. Використання показників рівня якості управління ризиками у процесі оцінювання фінансового стану банку [Текст] / В. В. Бобиль // Банківська справа. – 2013. – № 4. – С. 115–125.
42. Бобиль В. В. Вплив глобалізаційних процесів на сучасну банківську систему України [Текст] / Бобиль В. В. // Вісник Дніпропетр. нац. ун-ту залізн. трансп. ім. акад. В. Лазаряна. – Дніпропетровськ, 2008. – Вип. 22. – С. 186–190.
43. Бобиль В. В. Вплив грошово-банківської політики на банківський сектор в умовах фінансової кризи [Текст] / В. В. Бобиль // Економіка Крима. – 2012. – № 1 (38). – С. 76–80.
44. Бобиль В. В. Вплив макроекономічного середовища на банківську систему [Текст] / В. В. Бобиль // Банківська справа. – 2012. – № 4. – С. 51–59.
45. Бобиль В. В. Вплив чинників макроекономічного середовища на банківські ризики [Текст] / В. В. Бобиль // Економіка та підприємництво: формування інноваційних моделей розвитку : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (7–8 черв.). – Видавничий дім «Гельветика». – Херсон, 2013. – С. 152–155.
46. Бобиль В. В. Гарантування вкладів в сучасних умовах [Текст] / В. В. Бобиль // Проблеми економіки транспорту (26.04.–27.04.2012) : тези доп. X Міжнар. наук. конф. / Дніпропетр. нац. ун-т залізн. трансп. ім. акад. В. Лазаряна. – Дніпропетровськ : ДНУЗТ, 2012. – С. 128.
47. Бобиль В. В. Доцільність створення тимчасових ощадних банків у банківському секторі України [Текст] / В. В. Бобиль // Економіка сьогодні: актуальні питання та інноваційні аспекти : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. – К. : ГО «Київський економічний науковий центр», 2013. – Ч. 1. – С. 51–54.
48. Бобиль В. В. Механізм стабілізації банківської системи України в період фінансової кризи [Текст] / В. В. Бобиль // Банківська справа. – 2013. – № 5 (89). – 2009. – С. 25–32.

49. Бобиль В. В. Основи управління фінансовими ризиками банку [Текст] / В. В. Бобиль // Актуальні досягнення європейської науки : тези доп. ІХ Міжнар. наук.-практ. конф., (17–25 черв.). – Софія : Бял ГРАД-БГ ООД, 2013. – Т. 1. – С. 27–30.

50. Бобиль В. В. Особливості операційного ризику: класифікація, кількісна оцінка, управління [Текст] / В. В. Бобиль // Банківська справа. – 2012. – № 1 (98). – С. 36–50.

51. Бобиль В. В. Особливості розвитку банківського сектору України [Текст] / В. В. Бобиль // Розвиток національних економік в умовах глобальної нестабільності : матеріали ІІ міжнар. наук.-практ. конф. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2013. – С. 126–128.

52. Бобиль В. В. Оцінка фінансового стану банку в сучасних умовах [Текст] / В. В. Бобиль // Ключові питання сучасної науки – 2013 : тези доп. ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. – Софія : Бял ГРАД-БГ ООД, 2013. – Т. 1. – С. 40–42.

53. Бобиль В. В. Оцінка фінансового стану банку в умовах кризи [Електронний ресурс] / В. В. Бобиль // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2014. – № 1. – Режим доступу до журн. : http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Znpnudps/2014_1/zmist.htm. – Назва з екрану.

54. Бобиль В. В. Оцінка фінансового стану позичальника – юридичної особи у сучасному банку [Текст] / В. В. Бобиль, О. М. Притоманова // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2006. – Т. 1. вип. 221. – С. 172–184.

55. Бобиль В. В. Оцінка фінансового стану позичальника як інструмент управління банківським ризиком [Текст] / В. В. Бобиль // Проблеми економіки транспорту : зб. наук. праць. / Дніпропетр. нац. ун-т залізн. трансп. ім. акад. В. Лазаряна. – Дніпропетровськ : ДНУЗТ, 2011. – Вип. 1. – С. 12–21.

56. Бобиль В. В. Перспективи усвершенствования методики оцнки рыночного риска в банках [Текст] / В. В. Бобиль // Перспективні наукові

дослідження – 2014 : тез. доп. X Міжнар. наук.-практ. конф., (17–25 лютого). – Софія : Бял ГРАД-БГ ООД, 2014. – С. 47–49.

57. Бобиль В. В. Реформування банківського нагляду [Текст] / В. Бобиль // Проблеми економіки транспорту (26.04.–27.04.2012) : тези доп. X Міжнар. наук. конф. / Дніпропетр. нац. ун-т залізн. трансп. ім. акад. В. Лазаряна. – Дніпропетровськ : ДНУЗТ, 2012. – 129 с.

58. Бобиль В. В. Ризик-фактори та ризик-результати на різних рівнях банківської діяльності [Текст] / В. В. Бобиль // Банківська справа. – Київ. – 2014. – № 7/8. – С. 54–62.

59. Бобиль В. В. Розвиток сучасної банківської системи України [Текст] / В. В. Бобиль // Україна: аспекти праці. – Київ. – 2010. – № 7. – С. 44–49.

60. Бобиль В. В. Розгляд механізму детінізації економіки України [Текст] / В. В. Бобиль // Вісник Дніпропетр. нац. ун-ту залізн. трансп. ім. акад. В. Лазаряна. – Дніпропетровськ. – 2010. – Вип. 31. – С. 283–288.

61. Бобиль В. В. Сек`юритизація банківських активів [Текст] / В. В. Бобиль, Г. О. Сторожик // Проблеми економіки транспорту : тези доп. IX Міжнар. наук. конф. (22.04.–23.04.2012). – Дніпропетровськ : ДНУЗТ, 2010. – С. 145.

62. Бобиль В. В. Сек`юритизація банківських активів у системі ризик-менеджменту [Текст] / В. В. Бобиль, Г. О. Сторожик // Вісник Дніпропетр. нац. ун-ту залізн. трансп. ім. акад. В. Лазаряна. – Дніпропетровськ. – 2011. – Вип. 36. – С. 222–225.

63. Бобиль В. В. Система економічної безпеки банку [Текст] / В. В. Бобиль // Сучасні проблеми фінансового моніторингу : зб. матеріалів III Всеукр. наук.-практ. конф., (4–5 квіт.). / Вид-во Нац. ун-ту ДПС України. – Ірпінь, 2013. – С. 38–41.

64. Бобиль В. В. Системний стресс-тестинг банківських ризиків [Текст] / В. В. Бобиль // Динаміка наукових досліджень : тези доп. IX Міжнар. наук.-практ. конф., (07–15 лип.). / Перемишль : Sp.zo.o. «Nauka i studia». – 2013. – Т. 1. – С. 40–42.

65. Бобиль В. В. Становлення сучасної системи ризик-менеджменту в банківських установах [Текст] / В. В. Бобиль // Банківська справа. – 2007. – № (75). – С. 65–76.

66. Бобиль В. В. Становлення та розвиток сучасного управлінського обліку у банківській діяльності [Текст] / В. В. Бобиль // Банківська справа. – 2008. – № 5 (83). – С. 20–28.

67. Бобиль В. В. Стрес-тестування банківських установ у сучасних умовах: теоретичний аспект [Текст] / В. В. Бобиль // Банківська справа. – Київ. – 2010. – № 6 (96). – С. 46–52.

68. Бобиль В. В. Сучасний ризик-менеджмент у банківській діяльності: теоретичний аспект [Текст] / В. В. Бобиль // Вісник НБУ. – Київ. – 2008. – № 11 (153). – С. 28–32.

69. Бобиль В. В. Сучасний розвиток корпоративного управління у банківській діяльності [Текст] / В. В. Бобиль // Вісник НБУ. – Київ. – 2008. – № 1 (143). – С. 65–67.

70. Бобиль В. В. Сучасні системи кредитного скорингу у споживчому кредитуванні [Текст] / В. В. Бобиль, О. М. Притоманова // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : ДНУ. – 2007. – Т. 5, вип. 222. – С. 1281–1298.

71. Бобиль В. В. Сучасні стратегічні напрями управління банківськими ризиками за допомогою капіталу [Текст] / В. В. Бобиль // Банківська справа. – Київ. – 2011. – № 2 (98). – С. 12–22.

72. Бобиль В. В. Трансфертне ціноутворення в системі управлінського обліку сучасного банку [Текст] / В. В. Бобиль // Банківська справа. – Київ. – 2007. – № (77). – С. 38–46.

73. Бобиль В. В. Трансформація корпоративних структур в умовах становлення сучасного ринкового господарства України [Текст] / В. В. Бобиль // Вісник Дніпропетр. нац. ун-ту залізн. трансп. ім. акад. В. Лазаряна. – Дніпропетровськ, 2009. – Вип. 26. – С. 182–186.

74. Бобиль В. В. Удосконалення методологічних підходів до оцінювання фондового ризику в банках України [Текст] / В. В. Бобиль // Банківська справа. – Київ. – 2014. – № 3/4. – С. 93–100.

75. Бобиль В. В. Удосконалення моделі оцінки фінансової стійкості сучасної банківської системи [Текст] / В. В. Бобиль // Проблеми економіки транспорту : зб. наук. праць – Дніпропетровськ : ДНУЗТ, 2011. – Вип. 2. – С. 11–18.

76. Бобиль В. В. Удосконалення системи гарантування вкладів в умовах сучасної фінансової кризи [Текст] / В. В. Бобиль // Вісник НБУ. – Київ. – 2012. – С. 102–107.

77. Бобиль В. В. Удосконалення системи ризик-менеджменту банківського сектора України в умовах фінансової кризи [Текст] / В. В. Бобиль, Ю. В. Півняк // Регіональна економіка. – Львів, 2013. – № 2. – С. 131–139.

78. Бобиль В. В. Управління банківськими ризиками в умовах фінансово-банківської кризи [Текст] / В. В. Бобиль // Ефективні інструменти сучасних наук : тези доп. ІХ Міжнар. наук.-практ. конф., (27 квіт.–05 берез.). / Publishing House «Education and Science» s.r.o. – Прага, 2013. – С. 70–71.

79. Бобиль В. В. Управління валютним ризиком в умовах фінансової кризи [Текст] / В. В. Бобиль // Тези доп. ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. – Софія : ДНУЗТ, 2013. – С. 14–16.

80. Бобиль В. В. Управління ризиком відмивання коштів у банках [Текст] / В. В. Бобиль // Розвиток економік євро регіонів: мікро- та макрорівні : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. – К. : ГО «Київський економічний науковий центр», 2013. – Ч. 1. – 112 с.

81. Бобиль В. В. Управління фінансовими ризиками банків : монографія [Текст] / В. В. Бобиль, Ю. П. Макаренко – Дніпропетровськ : вид-во «Герда», 2014. – 266 с.

82. Бобиль В. В. Управлінський облік як елемент управління банківськими ризиками [Текст] / В. В. Бобиль // Економіка, фінанси, право. – 2011. – № 3. – С. 18–23.

83. Бобиль В. В. Формування «креативних» банків в умовах сучасної фінансової кризи [Текст] / В. В. Бобиль // Фінансовий механізм вирішення глобальних проблем: попередження економічних криз: матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. – Дніпропетровськ : Біла К. О., 2012. – Ч. 2. – С. 63–64.

84. Бобиль В. В. Формування сучасної школи корпоративного управління як один з пріоритетів соціально-економічної безпеки України [Текст] / В. В. Бобиль // Вісник Академії митної служби України. – Дніпропетровськ. – 2003. – № 4 (20). – С. 28–32.

85. Бобиль В. Сек`юритизація банківських активів у контексті управління портфельним банківським ризиком [Текст] / В. Бобиль, М. Соловей // Вісник НБУ. – 2010. – № 1 (167). – С. 22–25.

86. Бобыль В. В. Антикризисное управление рыночным риском банка [Текст] / В. В. Бобыль // Оралдың ғылым жаршысы : науч.-теорет. и практ. журн. – Қазақстан (Орал қаласы). – 2012. – № 9 (45). – С. 43–47.

87. Бобыль В. В. Бизнес-планирование как инструмент управления стратегическим риском коммерческого банка [Текст] / В. В. Бобыль // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2006. – Т. 4, вип. 213. – С. 968–974.

88. Бобыль В. В. Влияние стратегической политики развития банка на уровень экономического капитала [Текст] / В. В. Бобыль // Финансы и кредит. – Москва, 2014. – № 12 (588). – С. 10–15.

89. Бобыль В. В. Инструменты управления рыночным риском в современной системе риск-менеджмента [Текст] / В. В. Бобыль // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2007. – Т. 1, вип. 228. – С. 63–68.

90. Бобыль В. В. Использование нейронечеткой скоринговой модели в оценке кредитного риска заемщика [Текст] / В. В. Бобыль // Финансы и кредит. – Москва, 2014. – № 32 (608). – С. 18 – 25.

91. Бобыль В. В. Количественная оценка операционного риска в банковских учреждениях [Текст] / В. В. Бобыль // Економіка: проблеми теорії та

практики : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2007. – Т. 3, вип. 227. – С. 854–860.

92. Бобыль В. В. Корпоративное управление операционно-технологическим риском в коммерческом банке [Текст] / В. В. Бобыль // Проблемы и перспективы развития железнодорожного транспорта : тез. LXVI Междунар. науч.-практ. конф. – Днепропетровск : ДИИТ, 2006. – С. 381.

93. Бобыль В. В. Корпоративное управление рисками в коммерческом банке [Текст] : практические рекомендации / В. В. Бобыль. – Днепропетровск : ДНУ, 2005. – 151с.

94. Бобыль В. В. Корпоративное управление риском ликвидности в коммерческом банке [Текст] / В. В. Бобыль // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2005. – Т. 3, вип. 210. – С. 835–841.

95. Бобыль В. В. Критерии принятия управленческих решений в банке в условиях неопределенности [Текст] / В. В. Бобыль // Наукове пространство Європи : тези доп. ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. – Перемишль. : Sp.zo.o. «Наука i studia», 2013. – Т. 1. – С. 43–46.

96. Бобыль В. В. Методика применения показателей системы риск-менеджмента [Текст] / В. В. Бобыль // Банкаўскі веснік. – Минск, 2014. – № 6. – С. 16–21.

97. Бобыль В. В. Проблемы усовершенствования методов оценки фондового риска в банках [Текст] / В. В. Бобыль // Вестник Национального банка Республики Башкортостан. – Уфа, 2014. – № 2 (335). – С. 44–47.

98. Бобыль В. В. Процентный риск банка: методы оценки и управление [Текст] / В. В. Бобыль // Финансовая аналитика. – Москва, 2015. – № 11 (245). – С. 27–36.

99. Бобыль В. В. Разрешение агентских конфликтов как одна из основных задач корпоративного управления [Текст] / В. В. Бобыль // Вісник Дніпропетр. нац. ун-ту залізн. трансп. ім. акад. В. Лазаряна. – Дніпропетровськ. – 2007. – Вип. 14. – С. 239–243.

100. Бобыль В. В. Риск-менеджмент как составляющая часть корпоративного управления в банковской сфере [Текст] / В. В. Бобыль // Перспективи інтеграції України у світову фінансову систему : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2005. – С. 234–238.

101. Бобыль В. В. Роль корпоративного управления в системе экономической безопасности банков Украины [Текст] / В. В. Бобыль // Оралдың ғылым жаршысы: науч.-теорет. и практ. журн. – Қазақстан (Орал қаласы). – 2013. – № 3 (51). – С. 25–31.

102. Бобыль В. В. Современное корпоративное управление: правовой аспект [Текст] / В. В. Бобыль // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2007. – Т. 1, вип. 224. – С. 152–159.

103. Бобыль В. В. Современные методы управления процентным риском в коммерческом банке [Текст] / В. В. Бобыль // Проблемы и перспективы развития железнодорожного транспорта : тез. LXVI Междунар. науч.-практ. конф. – Днепропетровск : ДИИТ, 2006. – С. 380.

104. Бобыль В. В. Социальные риски как составляющая социальной политики государственного корпоративного управления [Текст] / В. В. Бобыль // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць – Дніпропетровськ : ДНУ, 2005. – Т. 1, вип. 208. — С. 161–167.

105. Бобыль В. В. Стратегическое планирование как составляющая корпоративного управления в коммерческом банке [Текст] / В. В. Бобыль // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2006. – Т 3, вип. 214. – С. 578–584.

106. Бобыль В. В. Стратегия управления капиталом банка в условиях становления современного рыночного хозяйства Украины [Текст] / В. В. Бобыль // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2006. – Т. 2, вип. 211. – С. 583–589.

107. Бобыль В. В. Теоретико-методологические основы управления банковскими рисками [Текст] / В. В. Бобыль // Вестник Национального банка Республики Башкортостан. – Уфа, 2014. – № 1(334). – С. 18–23.

108. Бобыль В. В. Управление финансовыми рисками по сегментам банка [Текст] / В. В. Бобыль // Финансовая аналитика. – Москва, 2014. – № 36 (222). – С. 11–17.

109. Бобыль В. В. Финансово-банковские кризисы: классификация, причины возникновения и нейтрализация негативных последствий [Текст] / В. В. Бобыль // Современный научный вестник. – Белгород, 2013. – № 12. – С. 94–100.

110. Болдирев О. О. Оцінка використовуваних методів діагностики в системі механізмів управління попередження кризових ситуацій в банках [Текст] / О. О. Болдирев // Облік і фінанси АПК. – 2011. – № 4. С. 106–111.

111. Большой экономический словарь [Текст] / за ред. Борисова А. – М. : Книжный мир, 2003. – 895 с.

112. Бондаренко Л. А. Особливості функціонування ісламського і традиційного банкінгу [Текст] / Л. А. Бондаренко // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2011. – Вип. 33, ч. 2. – С. 18–22.

113. Буздалин А. С. Экспертная система анализа банков на основе методики CAMELS [Текст] / А. С. Буздалин, А. И. Британишский // Бизнес и банки. – 2008. – №22. – С. 10.

114. Бурденко І. Розкриття інформації про банківські ризики у фінансовій звітності [Текст] / І. Бурденко, О. Пожар // Вісник НБУ. – 2006. – № 7. – С. 50–54.

115. Бэр Х. Секьюритизация активов: секьюритизация финансовых активов – инновационная техника финансирования банков : пер. с нем. [Текст] / Х. Бэр. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – 345 с.

116. Бюлетень Національного банку України № 2/2015 (263) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document;jsessionid=893264F5BE0FAEE6438E645862D3FEA6?id=16006315>. – Назва з екрану.

117. В S&P насчитали 20% проблемных кредитов в украинских банках [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://inpress.ua/ru/economics/10895-v-standard-poors-naschitali-20-problemnykh-kreditov-v-ukrainskikh-bankakh>. – Назва з екрану.

118. Варналій З. Шляхи детінізації економіки України та її особливості [Текст] / З. Варналій // Банківська справа. – 2007. – № 2. – С. 56–66.

119. Васильєва Т. А. Діагностика банківських криз на основі розрахунку прогнозного індикатора кризи [Текст] / Т. А. Васильєва, С. В. Леонов, О. Б. Афанасьєва // Вісник НБУ. – 2013. – № 11 (213). – С. 22–28.

120. Васильєва Т. А. Прогнозування ризику виникнення кризи в банку [Текст] / Т. А. Васильєва, О. Б. Афанасьєва // Вісник Української академії банківської справи. – 2013. – №1 (34). – С. 74–81.

121. Васильєва Т. А. Тимчасові адміністрації як інструмент антикризового управління банківською системою України [Текст] / Т. А. Васильєва, О. О. Котенко // Механізм регулювання економіки. – 2010. – № 3. – Том 2. – С. 18–23.

122. Васюренко О. В. Банківський нагляд [Текст] : підручник / О. В. Васюренко, О. М. Сидоренко. – К. : Знання, 2011. – 502 с.

123. Васютович А. Рыночный риск: измерение и управление [Текст] / А. Васютович, Ю. Сотникова // Банковские технологии. – 1998. – № 1. – С. 60 – 64.

124. Вдовенко Л. О. Кредитні ризики в системі банківського кредитування [Текст] / Л. О. Вдовенко // Економічний часопис-XXI : науковий журнал. – 2013. – № 3/4. – С. 79–82.

125. Вдосконалення координації грошово-банківської та фіскальної політики [Текст] : інформаційно-аналітичні матеріали / [В. І. Міщенко, О. І. Кіреєва, М. М. Шаповалової та ін.] – Київ : Центр наукових досліджень НБУ, 2005. – 96 с.

126. Вдосконалення методики оцінки фінансового стану підприємств у контексті регулювання їх економічної поведінки в мінливому середовищі [Текст] / [В. В. Прядко, В. К. Євдокименко, Е. О. Юрій, М. В. Карвацький] // Регіональна економіка. – 2012. – № 1. – С. 69–80.

127. Вергелюк Ю. Ю. Вплив глибини диверсифікації кредитних послуг банків корпоративним клієнтам на кредитний ризик [Текст] / Ю. Ю. Вергелюк //

Формування ринкових відносин в Україні : зб. наук. праць. – 2013. – № 10. – С. 72 – 76.

128. Версаль В. Сек'юритизація та її роль у відновленні фінансової стабільності [Текст] / В. Версаль // Вісник НБУ. – 2010. – № 4 (171). – С. 28–35.

129. Верхуша Н. П. Концептуальні основи управління кредитним ризиком банку на основі системного і процесного підходів [Текст] / Н. П. Верхуша // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 4. – С. 246 – 252.

130. Вовк В. Сутність і зміст антикризового управління діяльністю комерційного банку [Електронний ресурс] / В. Вовк // Коммунальное хозяйство городов : науч.-техн. сб. – Режим доступу : <http://www.eprints.ksame.kharkov.ua>. – Назва з екрану.

131. Вовк В. Я. Ринок споживчого кредитування: проблеми та перспективи розвитку у посткризовий період [Текст] / В. Я. Вовк // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2013. – Вип. 1. – С. 45-53.

132. Водзянова Н. К. Концептуальні підходи до моделювання та управління операційним ризиком комерційного банку [Текст] / Н. К. Водзянова, В. М. Водзянова // Моделювання та інформ. системи в економіці: зб. наук. праць. – Київ : ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана», 2010. – вип. 81. – С. 253–261

133. Волков С. Н. Современный риск-менеджмент с использованием методологии Value-at-risk [Текст] / С. Н. Волков // Риск-менеджмент. – 2006. – № 6. – С. 5–7.

134. Волосович С. В. Співвідношення між страхуванням, гарантуванням і захисом том депозитів [Текст] / С. В. Волосович // Банківські технології. – 2013. – № 1. – С. 89–96.

135. Волошин И. В. Матрица фондирования минимального процентного риска [Текст] / И. В. Волошин // Финансовые риски. – 2002. – №4. – С. 121–124.

136. Волошин І. Побудова системи комплексного управління ризиками в банку: порівняння банківського та корпоративного підходу [Текст] / І. Волошин // Банківська справа. – 2013. – № 3. – С. 68 – 76.

137. Воробйова К. О. Взаємозв'язок макроекономічного валютного ризику та основних факторів валютного курсоутворення в Україні [Текст] / К. О. Воробйова // Академічний огляд. – 2014. – № 2 (41). – С. 147–152.

138. Воронин Ю. М. Управление банковскими рисками [Текст] / Ю. М. Воронин. – М. : НОРМА, 2007. – 132 с.

139. Ворочек В. Г. Перспективи застосування «Базеля III» як інструменту попередження фінансових криз [Електронний ресурс] / В. Г. Ворочек // Альянс наук: ученый – ученому : тез. VI Междунар. науч.-прак. Интернет-конф. (25-26 февраля 2011 года)– Режим доступу : http://www.confcontact.com/20110225/ek2_vorochek.php. – Назва з екрану.

140. Вяткин В. Н. Базельский процесс: Базель-2 – управление банковскими рисками [Текст] / В. Н. Вяткин, В. А. Гамза. – М. : ЗАО «Экономика», 2007. – 191 с.

141. Габбард Р. Гроші, фінансова система та економіка [Текст] : пер. з англ. / Р. Габбард. – К. : КНЕУ, 2004. – 889 с.

142. Гаврилин А. В. Стресс-тестирование кредитного риска: применение в банковской практике [Электронный ресурс] / А. В. Гаврилин // Scientific world. – Режим доступа : <http://www.sworld.com.ua/index.php/uk/economy/financial-cash-flow-and-credit/2145-gavrilin-av>. – Название с экрана.

143. Галицька Е. Удосконалення системи показників ліквідності комерційних банків [Текст] / Е. Галицька, Л. Висоцька // Банківська справа. – 2002. – № 2. – С. 19–25.

144. Гамза В. А. Безопасность коммерческого банка [Текст] : учеб.-практ. пособ. / В. А. Гамза, И. Б. Ткачук. – М. : Изд. Шумилова И. И., 2000. – 216 с.

145. Гібридний капітал банку: світовий досвід, перспективи впровадження в Україні [Текст] : науково-аналітичні матеріали / за ред В. І. Міщенко. – К. : Нац. банк України. Центр наукових досліджень, 2009. – Вип. 13. – 180 с.

146. Гнучкий режим курсоутворення: етапи запровадження та можливі наслідки для економічного розвитку України [Текст]: науково-аналітичні матеріали / [В. І. Міщенко, І. А. Нідзельська, А. П. Кулінець, С. О. Шульга]. – К. :

Національний банк України. Центр наукових досліджень, 2010. – Вип. 15. – 124 с.

147. Голов С. Ф. Бухгалтерський облік і фінансова звітність за міжнародними стандартами [Текст] : практ. посіб. / С. Ф. Голов, В. М. Костюченко. – Х. : Фактор, 2007. – 973 с.

148. Голов С. Ф. Фінансовий та управлінський облік [Текст] / С. Ф. Голов, В. І. Єфіменко. – К. : ТОВ «Автоінтерсервіс», 1996. – 544 с.

149. Гореликов К. Антикризисное регулирование банковского сектора в условиях российской экономики : автореф. дис. на соискание учен. степ. канд. экон. наук : спец. 08.00.10 "Финансы, денежное обращение и кредит" / К. Гореликов. – Москва, 2003. – 24 с.

150. Горячек І. Система своєчасного застереження проблем у діяльності банків [Текст] / І. Горячек // Вісник Національного банку України. – 2004. – № 6. – С. 27–29.

151. Гранатуров В. М. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения [Текст] : учеб. пособие / В. М. Гранатуров. – М. : Дело и Сервис, 1999. – 254с.

152. Грищенко А. І. Концепція економічного капіталу банку : практичні аспекти застосування [Текст] / А. І. Грищенко // Актуальні проблеми економіки : науковий економічний журнал. – 2012. – № 8. – С. 258–262.

153. Грунин О. А. Экономическая безопасность организации [Текст] : учеб. пособие / О. А. Грунин, С. А. Грунин. – СПб. : Питер, 2002. – 160 с.

154. Грушко В. І. Системна модель аналізу фінансової стійкості комерційного банку [Текст] / В. І. Грушко, Л. Ю. Петриченко // Фінанси України. – 2001. – № 12. – С. 20–28.

155. Грюнинг Х. Ван. Анализ банковских рисков. Система оценки корпоративного управления и управления финансовым риском [Текст] / Х. Ван Грюнинг, С. Брайонович-Братанович. – М. : Весь Мир, 2004. – 150 с.

156. Губарь Е. ІФС ищет трудностей [Электронный ресурс] / Е. Губарь //Коммерсантъ–Украина. – 2009. – № 128. – Режим доступа :

- <http://www.kommersant.ua/doc.html?path=\ komua\ 2009\128\ 12242492.htm>. – Название с экрана.
157. Грудзевич Я. В. Управління фінансовою стабільністю банківської системи в умовах кризи [Текст] / Я. В. Грудзевич, Ю. П. Табачук // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. – Харків : ХІБС УБС НБУ, 2012. – Т. 1, вип. 1 – С. 271–278.
158. Д'яконов К. М. Управління кредитним ризиком комерційного банку: дис. ... кандидата екон. наук : 08.00.08 / Д'яконов Кирило Миколайович. — Суми, 2005. — 315 с.
159. Д'яконова І. Система управління банківськими ризиками [Текст] / І. Д'яконова // Вісник СумДУ. Серія Економіка. – 2008. – № 2. – С. 48–57.
160. Дані фінансової звітності банків України (архів) [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=74208. – Назва з екрану.
161. Дарнопих Г. Сучасні проблеми економічної безпеки України [Текст] / Г. Дарнопих // Вісник Академії правових наук України. – 1998. – № 1. – С. 142–150.
162. Девидсон Э. Секьюритизация ипотеки: мировой опыт, структурирование и анализ [Текст] / Э. Девидсон, Э. Сандерс. – М. : Вершина, 2007. – 592 с.
163. Демчук Н. І. Загальний підхід до концепції та процесу управління банківськими ризиками [Текст] / Н. І. Демчук // Глобальні та національні проблеми економіки. — 2014. — груд. (Вип. 2). — С. 1049-1052.
164. Деревська О. Активно-пасивні операції та управління ліквідністю банківської установи [Текст] / О. Деревська // Банківська справа. – 2008. – № 7. – С. 21–26.
165. Дзюблюк О. Зростання ролі валютної політики в умовах глобальних фінансових дисбалансів [Текст] / О. Дзюблюк // Банківська справа. – 2012. – № 3 (105). – С. 27–38.

166. Диба М. Безпека банківської діяльності та умови її організації в Україні [Текст] / М. Диба, С. Яременко // Банківська справа. – 2012. – № 1 (128). – С. 13–23.

167. Дидигова А. Структура капитала и экономическая безопасность корпорации [Текст] / А. Дидигова // Сборник материалов Всероссийской науч. – практ. конф. – Пенза : Приволжский дом знаний, 2002. – С. 37–40.

168. Директива 94/19/ЄС «Щодо схем гарантування депозитів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mwww.is.ueplac.kiev.ua/acquis/banking/>. – Назва з екрану.

169. Дії Національного банку України в період загострення світової фінансової кризи [Електронний ресурс] : аналітичний звіт НБУ. – Режим доступу : <http://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=120091>. – Назва з екрану.

170. Дослідження корпоративного управління в банківському секторі України [Електронний ресурс]: Міжнародна фінансова корпорація. – Режим доступу : http://www2.ifc.org/ukraine/ucdp/materials/banking/Ukrainesurveyreport%20Final_Ukrainian.pdf. – Назва з екрану.

171. Егорова Е. Е. Еще раз о сущности риска и системном подходе [Текст] / Е. Е. Егорова // Управление риском. – 2002. – № 2. – С. 5–13.

172. Економічна правда: рейтинг прозорості українських банків [Електронний ресурс]: – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/publications/2010/11/22/257461/>. – Назва з екрану.

173. Економічна теорія [Текст] : навч. посіб. / [А. П. Бурляй, А. М. Андрющенко, Г. І. Середа та ін.]. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 520 с.

174. Економічний словник-довідник [Текст] / за ред. д-ра екон. наук, проф. С. В. Мочерного. – К. : Феміна, 1995. – 368 с.

175. Єгоричева С. Б. Інноваційна діяльність комерційних банків: стратегічні аспекти [Текст] : монографія / С. Б. Єгоричева; ВНЗ Укоопспілки

«Полтавський університет економіки і торгівлі». – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2010. – 348 с.

176. Жукова Н. К. Сучасний стан та проблеми управління кредитним портфелем комерційних банків [Текст] / Н. К. Жукова // Економічний часопис-XXI : наук. журн. – 2013. – № 1/2. – С. 70 – 72.

177. Забродский В. Теоретические основы оценки экономической безопасности отрасли и фирмы [Текст] / В. Забродский, Н. Капустин // Бизнес-информ. – 1999. – № 15/16. – С. 35–37

178. Завгородняя Т. В. Банковский кризис 1998 г. в РФ: уроки и последствия [Текст] : учебное пособие / Т. В. Завгородняя, С. Е. Метелев. – Омск : Издатель ИП Погорелова, 2008. – 97 с

179. Загородній А. Г. Фінансовий словник [Текст] / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк, Т. С. Смовженко. – 3-тє вид., випр.. та доп. – К. : Знання. – 2000. – 587 с.

180. Загребной В. Банк + Страховщик = Партнеры [Текст] / В. Загребной // Финансовые услуги. – 2006. – №4. – С.42–45.

181. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава. Програма економічних реформ на 2010–2014 рр. [Електронний ресурс] / Комітет з економічних реформ при Президентові України. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>. – Назва з екрану.

182. Зарицька І. Передумови та особливості прояву сучасної світової банківської кризи [Текст] / І. Зарицька // Вісник НБУ. – 2009. – № 10. – С. 20–29.

183. Заруцька О. П. Банківський нагляд з використанням структурно-функціонального аналізу : теорія, світовий і вітчизняний досвід [Текст] : монографія / О. П. Заруцька. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2013. – 379 с.

184. Захаров В. С. О рисках банковской системы [Текст] / В. С. Захаров // Деньги и кредит. – 2004. – № 3. – С. 20–23.

185. Зейналов З. Антикризисное управления банковской системой в развивающейся экономике : автореф. дис. на соискание учен. степ. канд. экон.

наук : спец. 08.00.10 "Финансы, денежное обращение и кредит" / З. Зейналов. – Санкт-Петербург, 2008. – 24 с.

186. Зиядин С. Т. Влияние мирового глобально-экономического кризиса на состояние банковских систем [Текст] / С. Т. Зиядин // Актуальні проблеми економіки : наук. економ. журн. – 2012. – № 8. – С. 419–429.

187. Зінченко В. О. Сутність і поняття стійкості банківської системи [Текст] / В. О. Зінченко // Вісник УАБС. – 2007. – № 2 (23). – С. 83–86.

188. Значення економічних нормативів по системі банків України [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=13697659&cat_id=36800. – Назва з екрану.

189. Зотов В. А. Банковские риски на практике [Текст] / В. А. Зотов. – Бишкек : 2000. – 128 с.

190. Зубок М. І. Безпека банків [Текст] : навч. посіб / М. І. Зубок. – К. : КНЕУ, 2002. – 306 с

191. Иванов А. П. Финансовые инвестиции на рынке ценных бумаг [Текст] / А. П. Иванов. – 2-е изд. – М. : Дашков и К, 2006. – 444 с.

192. Иванов В. В. Анализ надежности банка [Текст] : практ. пособие / В. В. Иванов. – М. : Рус. деловая литература, 1996. – 320 с.

193. Ивасенко А. Г. Банковские риски [Текст] / А. Г. Ивасенко. – М. : «Вузовская книга», 1998. – 104 с.

194. Иноземцев В. Цели и структура корпорации как основы ее конкурентоспособности [Электронный ресурс] / В. Иноземцев // Проблемы теории и практики управления. – 2001. – № 3. – Режим доступа: http://www.cfin.ru/management/targets_as_basis.shtml. – Заглавие с экрана.

195. Информация о регулятивных режимах в сфере банковского регулирования и надзора в государствах – участниках СНГ [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.e-cis.info/page.php?id=23338>. – Заглавие с экрана.

196. Івасів І. Б. Ліквідність банку в умовах маркетингоорієнтованого менеджменту [Текст] / Івасів І. Б. // Фінанси України. – 2003. – № 1. – С. 109–115.

197. Івасів І. Б. Лімітування ризику ліквідності банку на основі стрес-тестування [Текст] / І. Б. Івасів, О. Ю. Фуксман // Економіка та держава. – 2014. – №11. – С. 85–89.

198. Івченко І. Ю. Економічні ризики [Текст] : навч. посіб. / І. Ю. Івченко. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 304 с.

199. Індикатори фінансової стійкості банківського сектору [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123334. – Назва з екрану.

200. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні [Електронний ресурс] : Постанова Правління НБУ від 28.08.2001 № 368. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01>. – Назва з екрану.

201. Інструкція про порядок складання та оприлюднення фінансової звітності банків України [Електронний ресурс] : Постанова Правління НБУ від 24.10.2011 р. № 373. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1288-11>. – Назва з екрану.

202. Інформація про стан і розвиток страхового ринку України [Електронний ресурс] : офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. – Режим доступу : <http://nfp.gov.ua/content/informaciya-pro-stan-i-rozvitok.html>. – Назва з екрану.

203. Іщенко О. Перспективи розвитку вітчизняної системи страхування депозитів у світлі євроінтеграції [Текст] / О. Іщенко // Вісник НБУ. – 2008. – № 5 (147). – С. 52–58.

204. Калайда С. А. Бизнес-процесс по формированию и использованию страховых резервов [Текст] / С. А. Калайда // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 5: Экономика. – 2012. – № 2. – С. 99-106.

205. Калинина Т. Н. Теория рисков коммерческих банков [Текст] : учеб. пособие / Т. Н. Калинина, Ю. В. Калинина. – Екатеринбург : УрГЭУ, 2002. – 166 с.

206. Капустин Н. Экономическая безопасность отрасли и фирмы [Текст] / Н. Капустин // Бизнес-информ. – 1999. – № 11/12. – С. 45–47.

207. Картухин А. В. Современная валютная политика Банка России [Электронный ресурс] / А. В. Картухин // Современные научные исследования и инновации. – 2013. – № 5. – Режим доступа : <http://web.snauka.ru/issues/2013/05/24576> – Название с экрана.

208. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег [Текст] : пер. с англ. / Дж. Кейнс. – М., 1948. – 360с.

209. Кизим Н. А. Моделирование банкротства коммерческих банков [Текст] / Н. А. Кизим, И. С. Благун, В. А. Зинченко, Чанг Хонг Вен. – Х. : ИНЖЕК, 2003. – 220 с.

210. Кинев Ю. Ю. Оценка рисков финансово-хозяйственной деятельности предприятий на этапе принятия решения [Текст] / Ю. Ю. Кинев // Менеджмент в России и за рубежом. – 2000. – № 5. – С. 73–83.

211. Киселев В. В. Управление банковским капиталом: теория и практика [Текст] / В. В. Киселев. – М. : Экономика, 1997. – 77 с.

212. Кислий О. С. Корпоративне управління банківським бізнесом: дис. ... кандидата економ. наук : 08.00.08 / Кислий Олексій Сергійович. — Львів, 2012. — 285 с.

213. Клейнер Г. Риски промышленных предприятий (как их уменьшить и компенсировать) [Текст] / Г. Клейнер // Российский экономический журнал. – 1994. – № 5/6. – С. 85–92.

214. Ковалев А. Секьюритизация – финансовая инновация в Украине [Текст] / А. Ковалев // Финансовый директор. – 2006. – № 11 (51). – С. 46–53.

215. Ковалев В. В. Система предупреждения валютного и финансового кризисов в условиях глобализирующейся экономики : автореф. дис. на соискание учен. степ. канд. экон. наук. : спец. 08.00.14 "Мировая экономика" / В. В. Ковалев. – Москва, 2007. – 23 с.

216. Ковалев Д. Экономическая безопасность предприятия [Текст] / Д. Ковалев, Т. Сухорукова // Экономика Украины. – 1998. – № 10. – С. 48–52.

217. Коваленко В. Антикризове управління в забезпеченні фінансової стійкості банківської системи [Текст] : монографія / В. Коваленко, О. Крухмаль. – Суми : УАБС НБУ. – 2007. – 198 с.

218. Коваленко В. В. Організація системи ризик-орієнтованого внутрішнього контролю в банку [Текст] / В. В. Коваленко, Я. С. Головіна // Актуальні проблеми економіки : Науковий економічний журнал. – 2012. – № 1. – С. 209 – 215.

219. Коваленко В. В. Розвиток науково-методичних підходів до оцінювання проблемних кредитів банку як складової системи управління ними [Текст] / В. В. Коваленко, Т. М. Болгар // Актуальні проблеми економіки : Науковий економічний журнал. – 2013. – № 10. – С. 185 – 195.

220. Коваленко В. В. Управління операційними ризиками в банківській системі [Текст] / В. В. Коваленко // Актуальні проблеми економіки : Науковий економічний журнал. – 2010. – № 5. – С. 189–196.

221. Ковалюк А. О. Фінансове регулювання реструктуризації комерційних банків в Україні: дис. ... кандидата економ. наук : 08.00.08 / Ковалюк Андрій Олексійович. — Львів, 2010. — 310 с.

222. Козьменко С. М. Стратегічний менеджмент банку [Текст] : навч. посіб. / С. М. Козьменко, Ф. І. Шпиг, І. В. Волошко. – Суми : Університетська книга, 2003. – 734 с.

223. Козьменко С. М. Стратегічний менеджмент банку [Текст] : навч. посіб. / С. М. Козьменко, Ф. І. Шпиг, І. В. Волошко. – Суми : Університетська книга, 2003. – 734 с.

224. Козьменко С. Реформа національної системи гарантування вкладів: ключові положення та перспективи розвитку [Текст] / С. Козьменко, І. Школьник, Т. Савченко // Вісник Національного банку України. – 2012. – № 6. – С. 14–21.

225. Контроллинг в бизнесе. Методологические и практические основы построения контроллинга в организациях [Текст] / [А. Карминский, Н. Оленев, А. Примаков и др.]. / – М. : Финансы и статистика, 1998. – 320 с.

226. Косова Т. Д. Методи контролю й аналізу процентного ризику комерційних банків [Текст] / Т. Д. Косова // Торгівля і ринок України. – 2012. – Вип. 34. – С. 494–503.

227. Косова Т. Д. Методичний підхід до оцінки кредитних ризиків на основі стрес-тестування [Текст] / Т. Д. Косова, Є. М. Поздняков // Економічний часопис – XXI. – 2013. – № 1–2. – С. 59–62.

228. Косова Т. Д. Система управління кредитними ризиками банку [Текст] / Т. Д. Косова, Є. М. Поздняков // Торгівля і ринок України. – 2013. – Вип. 35. – С. 201–211.

229. Костогриз В. Аспекти антикризового управління банківською діяльністю в Україні [Текст] / В. Костогриз // Економічний аналіз. – 2010. – Вип. 7. – С. 156–158.

230. Костюк А. Н. Корпоративное управление в банке [Текст] : монографія / А. Н. Костюк. – Сумми : ГВУЗ «УАБД НБУ», 2008. – 332 с.

231. Кох Т. Управление банком: в 5 кн., 6-ти частях [Текст] : пер. с англ. / Т. Кох. – Уфа : Спектр, 1993. – Ч. 1. – 164 с.

232. Кривов В. Проблема рисков при принятии управленческих решений [Текст] / В. Кривов // Управление риском. – 2000. – № 4. – С. 15–17.

233. Кривошапова С. В. Некоторые аспекты методологии перехода к содержательному (риск-ориентированному) надзору [Электронный ресурс] : аналитические статьи Владивостокского государственного университета экономики и сервиса / С. В. Кривошапова – Режим доступа : http://imbe.vvsu.ru/projects/center/analytics/article/article/10376310/nekotorye_aspekt_y_metodologii_perehoda/. – Название с экрана.

234. Кришталь Г. Система управління валютними ризиками комерційних банків [Текст] / Г. Кришталь // Банківська справа. – 2014. – № 1/2. – С. 108–118.

235. Кротюк В. Базель II: контроль з боку органу нагляду та ринкова дисципліні [Текст] / В. Кротюк, О. Куценко // Вісник НБУ. – 2007. – № 5 (135). – С. 3–5.

236. Кротюк В. Базель II: розрахунок мінімально необхідної величини капіталу згідно з Першої компоненти [Текст] / В. Кротюк, О Куценко // Вісник НБУ. – 2006. – № 7 (125). – С. 2–7.

237. Крухмаль О .В. Оцінка фінансової стійкості банків: інформаційне і методичне забезпечення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. Наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кедит» / О. В. Крухмаль. – Суми, 2007. – 20 с.

238. Крухмаль О. В. Теоретичні підходи до визначення поняття стійкості банку та її фінансової складової [Текст] / О. В. Крухмаль // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 12. С. 65–71.

239. Кузнецова В. В. Курсовая политика Банка России и валютные интервенции [Текст] / В. В. Кузнецова // Банковское дело. – 2015. – №2. – С. 6–13.

240. Кузнецова Л. Теоретико-методологічні проблеми взаємодії страхових і банківських установ в Україні [Текст] / Л. Кузнецова // Світ фінансів. – 2007. – №2 (11). – С. 21–28.

241. Кузнецова Л. В. Вплив глобалізаційних процесів на фінансову стійкість банківської системи [Текст] / Л. В. Кузнецова, В. В. Коваленко // Актуальні проблеми економіки : науковий економічний журнал. – 2012. – № 2. – С. 264–271.

242. Куницына Н. Бизнес-планирование в коммерческом банке [Текст] / Н. Куницына, Л. Ушвицкий, А. Малеева. – М. : Финансы и статистика, 2002. – 250 с.

243. Куниш М. Новая концепция регулирования рыночных рисков в рамках торгового портфеля [Электронный ресурс] / М. Куниш, К. Хайхеле. – Режим доступа : http://www.kpmg.com/RU/ru/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Documents/FR_M_5r.pdf. – Название с экрана.

244. Кутарба А. Ю. Перспективы развития системы страхования вкладов в Республике Абхазии [Текст] / А. Кутарба // Бизнес в законе. – 2013. – № 4. – С. 147–151.

245. Лановська Г. І. Методичні аспекти дослідження фінансового посередництва [Текст] / Г. І. Лановська, І. В. Дем'яненко // Економіка та держава. – 2013. – №12. – С. 15–19.

246. Ларионова И В. Реорганизация коммерческих банков [Текст] / И. В. Ларионова. – М. : Финансы и статистика, 2000. – 105 с.

247. Леонов Д. Індекс корпоративного управління в Україні: методологічні засади обчислення [Текст] / Д. Леонов, М. Бурмака, М. Юрса // Ринок цінних паперів України. – 2007. – № 7/8. – С. 73–86.

248. Лепехин Г. Д. Эффективность российского банковского сектора [Текст] / Г. Д. Лепёхин, С. Р. Моисеев // Банковское дело. – 2007. – № 6. – С. 22–27.

249. Леонов С. В. Доцільність та особливості створення госпітальних та бридж банків в банківській системі України [Електронний ресурс] / С. В. Леонов, О. Б. Афанасьєва. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/pspe/2011_2/Leonov_211.htm – Назва з екрану.

250. Лилик О. Bancassurance та перспективи його розвитку в Україні [Текст] / О. Лилик // Вісник Національного банку України. – 2007. – № 2. – С. 32–37.

251. Лисенко Р. Коцептуальні засади проведення стресс-тестування банківської системи України [Текст] / Р. Лисенко // Банківська справа. – 2008. – № 6. – С. 60–65.

252. Лисенко Р. Монетарний трансмісійний механізм в Україні. Стаття 2. Аналіз дії трансмісійного механізму грошово-банківської політики [Текст] / Р. Лисенко, С. Ніколайчук, А Сомик // Вісник НБУ. – 2007. – № 11 (141). – С. 18–24.

253. Лі Сйок Вон Диверсифікація ризиків і корпоративне управління [Текст] / Сйок Вон Лі // Актуальні проблеми економіки : наук. економ. журн. – 2013. – № 3. – С. 341–349.

254. ЛІГА Online [Електроний ресурс] : інформаційно-правовий портал. – Режим доступу : <http://liga.com.ua>. – Назва з екрану.

255. Ліквідність банку: окремі аспекти управління та світовий досвід регулювання і нагляду [Текст]: науково-аналітичні матеріали / [В. С. Стельмах, В. І. Міщенко, В. В. Крилова та ін.]. – К. : Національний банк України. Центр наукових досліджень, 2008. – Вип. 11. – 220 с.

256. Луців Б. Bancassurance – як форма ефективної співпраці банків і страхових компаній [Текст] / Б. Луців, О. Притула // Світ фінансів. – 2008. – № 2 (15). – С. 119-123.

257. Лук'янова В. В. Економічний ризик [Текст] / В. В. Лук'янова, Т. В. Головач – К. : Академвидав, 2007. – 462 с.

258. Лютий І. Банківський маркетинг [Текст] : підруч. / І. Лютий, О. Солодка. – К. : «Центр учбової літератури», 2009. – 776 с.

259. Лянной Г. Система экономической безопасности предприятия [Текст] / Г. Лянной // BOS – журнал о личной и коммерческой безопасности. – 2006. – № 7. – С. 16–19.

260. Ляхова О. О. Вплив фінансової кризи на банківський сектор України [Текст] / О. О. Ляхова, А. А. Медвідь // Формування ринкових відносин в Україні : зб. наук. праць. – 2013. – № 6. – С. 25–29.

261. Мазур Т. Діяльність фонду гарантування банківських вкладів: зарубіжний досвід і пропозиції для України [Текст] / Т. Мазур // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 2. – С. 95–98.

262. Мазуренко В. І. Світові фінансові кризи та національна економічна безпека: теорія методологія [Текст] : монографія / В. І. Мазуренко. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. – 511 с.

263. Макаренко П. М. Підходи до оцінки репутації підприємства [Текст] / П. М. Макаренко // Економіка АПК. 2010. – №3. – С.68–72.

264. Макаренко П. Н. Рыночная трансформация экономики Украины [Текст] : монография / П. Н. Макаренко. – К. : Наукова думка, 1998. – 184 с.

265. Макаренко П. Н. Рыночное хозяйство в Украине [Текст] : теория, методология, практика / П. Н. Макаренко, А. А. Покатилов, И. Г. Кириленко. – Дніпропетровськ : Пороги, 1997. – 354 с.

266. Максимцов М. Менеджмент [Текст] : учеб. для вузов / М. Максимцев, А. Игнатъева, М. Комаров. – М. : Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. – 218 с.

267. Мамыкина А. Теоретико-методологические аспекты экономической безопасности: дис. канд. экон. наук : 08.00.01 / Мамыкина Антонина Павловна. – Москва, 2003. – 133 с.

268. Маркс К. Сочинения [Текст] / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М. : Изд-во политической литературы, 1960. – Т. 23. – 430 с.

269. Масленченков Ю. С. Системное и ситуационное управление банковской деятельностью [Текст] / Ю. С. Масленченков, Ю. Н. Тронин // Бизнес и банки. – 1998. – № 3. – С. 4–8.

270. Матлага Л. О. Перспективи оптимізації управління власним капіталом банків в Україні [Текст] / Л. О. Матлага // Сталий розвиток економіки: всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2012. – №1. – С.327–331.

271. Мельничук М. Передумови та чинники впровадження інтегрованого підходу до управління ризиками в банках України [Текст] / М. Мельничук // Економіст : наук.-практ. журн. – 2014. – № 8. – С. 33–35.

272. Мертенс О. Ефективність банківської системи України [Текст] / О. Мартенс, Дж. Урга // Банківська справа. – 1999. – № 6. – С. 29–36.

273. Методика присвоения рейтингов качества управления [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.raexpert.ru/ratings/corporate/method/>. – Название с экрана.

274. Методика розрахунку рейтинга корпоративного управління Standard & Poor's [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.standardandpoors.ru>. – Назва з екрану.

275. Методика сертифікації рівня якості системи ризик-менеджменту організацій [Електронний ресурс] / Рейтингове агентство Standard&Poors. – Режим доступу : <http://www.standardandpoors.com/prods/RatingScaleServices.pdf>. – Назва з екрану.

276. Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків» [Електронний ресурс] : Постанова Правління НБУ від 15.03.2004 р. № 104. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0104500-04>. – Назва з екрану.

277. Методичні рекомендації до організації процесу формування управлінської звітності в банках України [Електронний ресурс] : Постанова НБУ від 06 вересня 2007 № 324. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0324500-07>. – Назва з екрану.

278. Методичні рекомендації щодо вдосконалення корпоративного управління в банках України [Електронний ресурс] : Постанова Правління НБУ від 28.03.2007 № 98. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0098500-07>. – Назва з екрану.

279. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України [Електронний ресурс] : Постанова Правління НБУ від 02.08.2004 № 361. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0361500-04>. – Назва з екрану.

280. Методологічні роз'яснення до Основних принципів ефективного банківського нагляду [Електронний ресурс] : Базельський комітет з питань банківського нагляду. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=45064>. – Назва з екрану.

281. Мещеряков А. А. Проблеми розвитку валютного ринку України в контексті забезпечення фінансової безпеки [Текст] / А. А. Мещеряков, С. В. Сопотян // Вісник АМСУ. Серія: «Економіка». – 2014. – № 1 (51). – С. 40–45.

282. Миллер Р. Л. Современные деньги и банковское дело [Текст] : учеб. для вузов : пер. 3-го англ. изд. / Р. Л. Миллер, Д. Д. Ван-Хуз Дэвид. – М. : ИНФРА-М, 2000. – XXIV, 856 с.

283. Милль Дж. С. Основы политической экономии [Текст] / Дж. С. Милль. – СПб., 1865. – 341 с.

284. Мильнер Б. Управление современной компанией [Текст] : учеб. / Б. Мильнер, Ф. Лиис. – М. : ИНФА, 2001. – 349 с.

285. Михайлов В. С. Панорама методів рейтингового оцінювання та використання їх у статистиці фінансів підприємств [Текст] / В. С. Михайлов, О. Б. Хотетовська // Статистика України. – 2008. – № 3. – С. 23–29.

286. Мишальченко Ю. В. Риски в международной банковской деятельности [Текст] / Ю. В. Мишальченко, И. О. Кролли // Бухгалтерия и банки. – 1996. – № 3. – С. 17–23.

287. Мілай А. О. Кредитно-розрахункові операції [Текст] : навч. посіб. / А. О. Мілай. – К. : МАУП, 2004. – 204 с.

288. Мішкін Ф. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків [Текст] : пер. з англ. / Ф. Мішкін. – К. : Основи, 1999. – 963 с.

289. Міщенко В. Еволюція банківського нагляду: європейський досвід [Текст] / В. Міщенко, В. Крилова, Є. Швець // Вісник НБУ. – 2007. – № 7 (137). – С. 5–10.

290. Міщенко В. Монетарний трансмісійний механізм в Україні. Стаття 1. Теоретичні засади транс-місійного механізму грошово-кредитної політики [Текст] / В. Міщенко, А. Сомик // Вісник НБУ. – 2007. – № 6. – С. 24-27.

291. Міщенко В. І. Особливості дії трансмісійного механізму грошово – кредитної політики в умовах кризи [Електронний ресурс] / В. І. Міщенко, А. В. Сомик, Р. С. Лисенко. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=70698>. – Назва з екрану.

292. Міщенко В. І. Удосконалення управління проблемними активами банків [Текст] / В. І. Міщенко, А. І. Граділь // Фінанси України. – 2009. – № 10. – С. 43–54.

293. Міщенко С. Вдосконалення інституційної структури нагляду за фінансовим сектором [Текст] / С. Міщенко // Банківська справа. – 2007. – № 1 (73). – С. 41–56.

294. Міщенко С. Критерії та показники оцінки стабільності функціонування фінансового сектора [Текст] / С. Міщенко // Вісник НБУ. – 2008. – № 8. – С. 36–45.

295. Моделювання оцінки операційного ризику комерційного банку [Текст] : монографія / [О. С. Дмитрова, К. Г. Гончарова, О. В. Меренкова та ін.]. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 264 с.

296. Монетарний огляд за 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=60903>. – Назва з екрану.

297. Монетарний огляд за I квартал 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=60910>. – Назва з екрану.

298. Монтес М. Ф. Азиатский вирус или «гомандская болезнь». Теория и история валютных кризисов в России и других странах [Текст] / М. Ф. Монтес, В. В. Попов. – М. : «Дело», 2000. – 180 с.

299. Музиченко А. О. Рейтингова оцінка фінансового забезпечення розвитку підприємства [Текст] / А. О. Музиченко // Економіка АПК. – 2009. – № 11. – С. 84–87.

300. Набок Р. Окремі питання управління операційним ризиком у банках [Текст] / Р. Набок // Вісник Національного банку України. – 2013. – № 1. – С. 61–65.

301. Науменкова С. Проблеми підтримки фінансового сектору в умовах світової кризи [Текст] / С. Науменкова // Вісник НБУ. – 2009. – № 6. – С. 12–19.

302. Науменкова С. В. Макропруденційний банківський нагляд та умови забезпечення його ефективності [Текст] / С. В. Науменкова, К. Ю. Цицик // Економіка розвитку. – 2014. – № 4. – С. 65–72.

303. Науменкова С. В. Обґрунтування методичних підходів до оцінки стійкості фінансової системи [Текст]: Інформаційно-аналітичні матеріали / С. В. Науменкова, Р. С. Лисенко. – К. : НБУ, 2006. – Вип. 6. – 162 с.

304. Науменкова С. Стресс-тестування як інструмент діагностики фінансової стійкості банків [Текст] / С. Науменкова, С. Міщенко // Вісник Національного банку України. – 2008. – № 5. – С. 18–23.

305. НБУ побачив проблеми банків і готує новий стрес-тест [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.news.finance.ua/ua/news/~/337930>. – Назва з екрану.

306. НБУ признался, что в финансовом секторе Украины обвал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.hvylya.org/news/exclusive/nbu-priznalsya-cto-v-finansovom-sektore-ukrainyi-obval.html>. – Назва з екрану.

307. Нечаєв Ю. В. Методи забезпечення фінансової стійкості комерційних банків [Текст] / Ю. А. Нечаєв, Т. І. Бурдейна // Формування ринкових відносин в Україні : зб. наук. праць. – 2014. – № 6. – С. 159–162.

308. Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015. Національна доповідь [Текст] / За заг. ред. В. М. Гейця. – К. : НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.

309. Нургалієва А. Шляхи вдосконалення системи управління кредитними ризиками в банківській системі Казахстану : післякризові підходи [Текст] / А. Нургалієва // Актуальні проблеми економіки: наук. економ. журн. – 2014. – № 5. – С. 432–439.

310. Об оценке качества управления кредитной организацией, осуществляющей функции центрального контрагента [Электронный ресурс] : Указание Банка России от 03.12.2012 N 2919-У. – Режим доступа : <http://www.consultant.ru>. – Название с экрана.

311. Огляд ринку BANCASSURANCE: стратегічний напрямок розвитку страхового ринку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forinsurer.com/public/04/11/21/1762>. – Назва з екрану.

312. Олейникова Е. А. Экономическая и национальная безопасность [Текст] : учеб. / Е. А. Олейникова. – М. : Экзамен, 2004. – 768 с

313. Онікієнко С. В. Криза концепції пруденційного регулювання банківської діяльності [Текст] / С. В. Онікієнко // Формування ринкових відносин в Україні : збірник наукових праць. – 2012. – № 7/8. – С. 23–28.

314. Організаційно-методичні підходи до запровадження в НБУ системи оцінки стійкості фінансової системи [Текст] : інформаційно-аналітичні матеріали / За ред. В. І. Міщенко та ін. – Київ : Центр наукових досліджень НБУ, 2005. – 97с.

315. Осипенко Т. В. О системе рисков банковской деятельности [Текст] / Т. В. Осипенко // Деньги и кредит. – 2000. – № 4. – С. 28–30.

316. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807&cat_id=36798. – Назва з екрану.

317. Основні засади грошово-кредитної політики на 2009 рік [Електронний ресурс] : Рішення Ради Національного банку України від 15 вересня 2008 року № 14 (зі змінами та уточненнями, внесеними рішенням Ради Національного банку України від 10 лютого 2009 року № 1). – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=52802>. – Назва з екрану.

318. Основні засади грошово-кредитної політики на 2010 рік [Електронний ресурс] : Рішення Національного банку України від 10 вересня 2009 р. № 10. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=64992>. – Назва з екрану.

319. Основні принципи ефективного банківського нагляду. Базель, 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=45216 – Назва з екрану.

320. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>. – Назва з екрану.

321. Панасенко А. А. Формирование и рост собственного капитала банковских учреждений Украины [Текст] / А. А. Панасенко // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 1. – С. 185–198.

322. Панова Г. С. Кредитная политика коммерческого банка [Текст] / Г. С. Панова. – М. : ДИС, 1997. – 464 с.

323. Партин Г. О. Відновлення фінансової стійкості української банківської системи на основі створення «тимчасового» та проблемного банків [Текст] / Г. О. Партин, О. М. Крачковська // Вісник нац. ун-ту «Львівська політехніка». – 2010. – № 691. – С. 193–200.

324. Перспективы развития банковского страхования [Электронный ресурс]. – Режим доступа : conference.osp-ua.info/materialy/bbs/stat4.doc. – Заглавие с экрана.

325. Петрик О. Шлях до цінової стабільності: світовий досвід і перспективи для України [Текст] / О. Петрик. – К. : УБС НБУ, 2008. – 369 с.

326. Петрик О. Якою має бути організаційна структура банківського нагляду в Україні? [Текст] / О. Петрик // Вісник НБУ. – 2009. – № 3 (133). – С. 3–6.

327. Пила В. І. Управління капіталізацією банків в умовах фінансової нестабільності [Текст] / В. І. Пила, О. І. Копилюк // Формування ринкових відносин в Україні. – 2010. – № 9 (112). – С. 3–7.

328. Пищулин А. С. Кредитный скоринг: проблемы и решения [Текст] / А. С. Пищулин // Корпоративные системы. – 2005. – № 6. – С. 14–16.

329. Пікус Р. Теоретико-методичні основи інтеграції банківських і страхових інститутів [Текст] / Р. Пікус // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2008. – № 104. – С. 20–25.

330. Платонов В. Банковское дело: Стратегическое руководство [Текст] / В. Платонов, М. Хиггинс. – М. : Консалтбанкир, 1998. – 325 с.

331. Подписание Соглашения об ассоциации с Евросоюзом ударит по украинским банкам — Moody`s [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://http://news.mail.ru/inworld/ukraina/global/112/economics/14947087/?frommail=1>. – Заглавие с экрана.

332. Подходы к организации стресс-тестирования в кредитных организациях [Электронный ресурс] : информационно-аналитические материалы

Центрального банка Российской Федерации. – Режим доступа : http://www.cbr.ru/analytics/bank_system/print.aspx?file=stress.htm. – Заглавие с экрана.

333. Показатели финансовой устойчивости. Руководство по составлению [Электронный ресурс] : Международный Валютный Фонд. – Режим доступа : <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fsi/guide/2006/pdf/rus/guide.pdf>. – Заглавие с экрана.

334. Полищук О. Рискуют все [Текст] / О. Полищук // Бизнес. – 2007. – № 47 (774). – С. 19–23.

335. Порядок расчета кредитными организациями величины рыночного риска [Электронный ресурс] : Положение Банка России 28.09.2012 г. № 387–П. – Режим доступа : http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_172336/. – Заглавие с экрана.

336. Порядок расчета размера операционного риска [Электронный ресурс] : Положение Центрального банка России от 03.11.2009 г. № 346–П. – Режим доступа : http://www.cbr.ru/analytics/standart_acts/bank_supervision. – Заглавие с экрана.

337. Посібник з питань підходу, заснованому на оцінці ризику, в боротьбі відмивання коштів та фінансуванням тероризму [Електронний ресурс] : група з розробки заходів по боротьбі з відмиванням коштів (FATF). – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=74295>. – Назва з екрану.

338. Потійко Ю. Теорія та практика управління різними видами ризиків у комерційних банках [Текст] / Ю. Потійко // Вісник НБУ. – 2004. – № 4. – С. 58–60.

339. Преодоление глобального кризиса [Электронный ресурс]: годовой отчет МВФ за 2009 год. – Режим доступа : https://www.imf.org/external/russian/pubs/ft/ar/2009/pdf/ar09_rus.pdf. – Название с экрана.

340. Примостка Л. О. Банківські ризики. Теорія та практика управління: [Текст] : монографія / Л. О. Примостка. – К. : КНЕУ, 2008. – 450 с.

341. Примостка Л. О. Фінансовий менеджмент у банку [Текст] : підруч. / Л. О. Примостка. – К. : КНЕУ, 2004. – 468 с.

342. Принципи корпоративного управління [Електронний ресурс] : Рішення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 11.12.2003 № 571. – Режим доступу : <http://www.nssmc.gov.ua/activities/corpmmanagement>. – Назва з екрану.

343. Про банки і банківську діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 07.12.2000 № 2121–III. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>. – Назва з екрану.

344. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні [Електронний ресурс] : Закон України від 16.07.1999 № 996–XIV. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14>. – Назва з екрану.

345. Про вдосконалення валютного регулювання [Електронний ресурс] : Указ Президента України № 457/94 від 22 серпня 1994 р. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/457/94>. – Назва з екрану.

346. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України та встановлення лімітів відкритої валютної позиції банку [Електронний ресурс] : Постанова правління Національного банку України № 107 від 28.02.2009 р. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0268-09>. – Назва з екрану.

347. Про внесення змін до деяких нормативно–правових актів Національного банку України та встановлення лімітів відкритої валютної позиції банку [Електронний ресурс] : Постанова Правління Національного банку № 290 від 12.08.2005 р. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0946-05>. – Назва з екрану.

348. Про засади запобігання та протидії корупції [Електронний ресурс] : Закон України від 07.04.2011 р. № 3206. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3206-17>. – Назва з екрану.

349. Про затвердження Змін до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні [Електронний ресурс] : Постанова Правління

Національного банку України від 17.11.2014 р. № 723 – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0723500-14>. – Назва з екрану.

350. Про затвердження Положення про порядок реєстрації, видачі ліцензії, регулювання діяльності санаційного банку та нагляду за ним [Електронний ресурс] : Постанова Правління Національного банку України № 471 від 23 грудня 2011 р. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0059-12>. – Назва з екрану.

351. Про затвердження Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих витрат за активними банківськими операціями [Електрон. ресурс] : Постанова Правління Національного банку України № 23 від 25.01.2012 р. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0231-12>. – Назва з екрану.

352. Про Національний банк України [Електронний ресурс] : Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/679-14>. – Назва з екрану.

353. Про підсумки виконання Основних засад грошово-кредитної політики на 2008 рік та внесення змін і уточнень до Основних засад грошово-кредитної політики на 2009 рік [Електронний ресурс] : Рішення Ради Національного банку України № 1 від 10 лютого 2009 р. № 1 – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=60512>. – Назва з екрану.

354. Про реформу грошової системи України [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України і Національного банку України № 610-2 від 8 листопада 1992 р. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/610-92-%D0%BF>. – Назва з екрану.

355. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб [Електронний ресурс] : Закон України від 23.02.2012 № 4452-VI. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4452-17>. – Назва з екрану.

356. Про схвалення Методичних рекомендацій щодо порядку проведення стрес-тестування в банках України [Електронний ресурс] : Постанова,

затверджена Правлінням НБУ від 6 серпня 2009 року № 460. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0460500-09>– Назва з екрану.

357. Проблеми реформування банківської системи України в контексті європейської інтеграції [Текст] : інформаційно-аналітичні матеріали / [В. І. Міщенко, А. В. Шаповалов, В. В. Крилова, В. В. Ващенко, Н. В. Грищук та ін.] – Київ : Центр наукових досліджень НБУ, 2007. – Вип. 8 – 266 с

358. Пшик Б. І. Ситуаційне моделювання діяльності банку [Текст] : навч. посіб. / Б. І. Пшик. – Л. : ЛБІ НБУ, 2003. – 191 с.

359. Ребрик Ю. С. Методичні аспекти стрес-тестування ліквідності банку з урахуванням стандартів Базеля III [Текст] / Ю. С. Ребрик, М. А. Ребрик // Фінанси України. – 2013. – № 4. – С. 89–97.

360. Ребрик Ю. С. Особливості сучасних підходів до діагностики кризових явищ у банку [Текст] / Ю. С. Ребрик // Формування ринкових відносин в Україні : зб. наук. праць. – 2012. – № 12. – С. 117–122.

361. Ребрик Ю. Система антикризового управління в банку [Текст] / Ю. Ребрик // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Фінансовий ринок України: стабілізація та євроінтеграція. – 2009. – № 2 (76). – С. 204–210.

362. Рейтинг качества системы риск-менеджмента [Электронный ресурс] / Рейтинговое агентство Эксперт РА. – Режим доступа : <http://www.raexpert.ru/ratings/risk/ratingscale>. – Название с экрана.

363. Рид Э. Коммерческие банки [Текст] : пер. с англ. / Э. Рид, Р. Картер. – М. : Прогресс, 1993. – 502 с.

364. Рисін В. Особливості побудови національної системи оцінювання ризиків відмивання грошей [Текст] / В. Рисін // Вісник НБУ, 2010 – 65 с.

365. Риск-анализ инвестиционного проекта [Текст] : учеб. для вузов / под ред. М. В. Грачевой. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 351 с.

366. Річний звіт НБУ (архів з 2001 р. по 2014 р.) [Електронний ресурс] : офіційний сайт НБУ. – Режим доступу : http://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=58023. – Назва з екрану.

367. Річний звіт НБУ за 2010 р [Електронний ресурс] : офіційний сайт НБУ. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=77106>. – Назва з екрану.

368. Річний звіт НБУ за 2011 р [Електронний ресурс] : офіційний сайт НБУ. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=121938>. – Назва з екрану.

369. Річний звіт НБУ за 2012 р [Електронний ресурс] : офіційний сайт НБУ. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=2150782>. – Назва з екрану.

370. Річний звіт НБУ за 2013 р [Електронний ресурс] : офіційний сайт НБУ. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=8253030>. – Назва з екрану.

371. Річний звіт НБУ за 2014 р [Електронний ресурс] : офіційний сайт НБУ. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=17568764>. – Назва з екрану.

372. Рогов М. А. Выбор методологии измерения рыночных рисков Value at Risk (VaR) для оценки валютных рисков в банке [Текст] / М. А. Рогов // Управление финансовыми рисками. – 2005. № 3. С. 15–18.

373. Романов В. С. Понятие рисков и их классификация как основной элемент теории рисков [Текст] / В. С. Романов // Инвестиции в России. – 2000. – № 12. – С. 41–43.

374. Роуз П. Банковский менеджмент [Текст] / П. Роуз ; пер. с англ. со 2-го изд. – М. : Дело, 1997. – 768 с.

375. Сабодаш Р. Банківське страхування. Форми існування в Україні [Текст] / Р. Сабодаш // Цивільне право. – 2006. – № 2. – С. 30–32.

376. Савинова Е. Антикризисное управление коммерческим банком : автореф. дис.. канд. экон. наук : спец. 08.00.10 "Финансы, денеж. обращение и кредит" / Е. Савинова. – Санкт-Петербург, 2005. – 24 с.

377. Сало І. В. Фінансовий менеджмент в банку [Текст] : навч. посіб. / І. В. Сало, О. А. Криклій. – Суми : Університетська книга, 2007. – 314 с.

378. Санаційний банк – «брідж-банк» як механізм роботи з нежиттєздатними банками [Текст] : монографія / [В. І. Міщенко, В. В. Крилова, М. В. Ніконова та ін.]; Центр наукових досліджень Національного банку України. – К. : УБС НБУ, 2011. – 119 с.

379. Сапрунович Е. Управление риском ликвидности [Текст] / Е. Сапрунович // Банковское дело. – 2002. – № 7. – С.15–20.

380. Севрук В. Т. Банковские риски [Текст] / В. Т. Севрук. – М. : Дело, 1995. – 72 с.

381. Секьюритизация в России: пути развития рынка и снижения стоимости заимствований [Текст] : доклад рабочей группы Международной финансовой корпорации. – Вашингтон : Департамент глобальных финансовых рисков. – 2005. – 84 с.

382. Селиванский А. Правові риси іпотечного агента [Текст] / А. Селиванский // Хозяйство и право. – 2005. – № 8. – С. 9–10.

383. Синев В. М. Вплив глобалізації на банківський бізнес [Текст] / В. М. Синев // Гроші й кредит. – 2003. – № 5. – С 14–20.

384. Синки Дж. Управление финансами в коммерческих банках [Текст] : пер. с англ. / Дж. Синки. – М. : Catallaxu, 1994. – 820 с.

385. Смирнов А. В. Управление ресурсами и финансово-аналитическая работа в коммерческом банке [Текст] / А. В. Смирнов. – М. : Издательская группа «БДЦ – пресс», 2002. – 230 с.

386. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов [Текст] / А. Смит. – М. : Соцэгиз, 1962. – 450 с.

387. Смовженко Т. Розвиток національної системи гарантування вкладів фізичних осіб: застосування передових принципів та методів [Текст] / Т. Смовженко, І. Серветник // Банківська справа. – 2012. – № 5. – С. 59–75.

388. Совершенствование корпоративного управления в кредитных организациях [Электронный ресурс]: Базельский комитет по банковскому надзору. – Базель, сентябрь 1999. – Режим доступа: <http://www.bis.org>. – Заглавие с экрана.

389. Сорокина И. О. Методические подходы к анализу и оценке собственного капитала банка внешними пользователями [Текст] / И. О. Сорокина // Финансы и кредит. – 2008. – № 47. – С. 21–31.

390. Сорос Дж. Глобальна антикризова політика: створити нові гроші [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/markets/49940dddb69ed/>. – Назва з екрану.

391. Список списаний в результате кризиса субстандартного кредитования в США [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ru.wikipedia.uz.cm/wiki/Список_списаний_в_результате_кризиса_субстандартного_кредитования_в_США. – Заглавие с экрана.

392. Старостіна А. О. Ризик-менеджмент: теорія та практика [Текст] : навч. посіб. / А. О. Старостіна, В. А. Кравченко. – К. : Політехніка, 2004. – 200 с.

393. Статистика індикаторів фінансової стійкості [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=44575. – Назва з екрану.

394. Статистика Фонду гарантування вкладів фізичних осіб [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fg.org.ua/statistics/> – Назва з екрану.

395. Степаненко А. Боротьба з «відмиванням» грошей у банківському секторі економіки [Текст] / А. Степаненко // Банківська справа. – 2003. – № 5 (53). – С. 3–10.

396. Стоянова Е. С. Финансовый менеджмент: теория и практика [Текст] : учебник / Е.С. Стоянова. – М. : Перспектива, 2000. – 439 с.

397. Стрельцов А. Оценка риска при обновлении производственного аппарата [Текст] / А. Стрельцов, О. Цамутали // Управление риском. – 2000. – № 2. – С. 12–14.

398. Струк О. Банкрути нашого часу [Текст] / О. Струк // Український діловий тижневик «Контракти». – 2009. – № 3. – С.15–18.

399. Тавасиев А. Антикризисное управление кредитными организациями [Текст] / А. Тавасиев. – М. : Изд-во «Юнити-Дана», 2006. – 480 с.

400. Тагирбеков К. Ф. Основы банковской деятельности (Банковское дело) [Текст] / К. Ф. Тагирбеков. – М. : Издательский дом «ИНФРА–М»; Весь Мир, 2001. – 720 с.

401. Тенденції тіньової економіки в Україні у I кварталі 2012 року [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.me.gov.ua/file/.../Shadow_Ikv2012.doc. – Назва з екрану.

402. Тігіпко С. Система гарантування вкладів в Україні: сучасний стан і перспективні напрямки розвитку [Текст] / С. Тігіпко // Вісник НБУ. – 2004. – № 8 (102). – С. 4–5.

403. Тлуста Г. Стрес-тестування в системі ризик-менеджменту страхових компаній [Текст] / Г. Тлуста // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: «Економіка». – 2013. – № 135. – С. 43–46.

404. Трахтенберг И. А. Денежные кризисы (1821–1938 гг.) [Текст] / И. А. Трахтенберг. – М. : Издательство АН СССР, 1963. – 238 с.

405. Трахтман Д. Мировой финансовый кризис: причины, профилактика, дальнейшие меры [Электронный ресурс] / Д. Трахтман. – Режим доступа : http://www.kontinent.org/article_rus_4a84a94fca100.html. – Заглавие с экрана.

406. Трунин П. В. Особенности формирования монетарной политики с учетом эффекта переноса колебаний валютного курса в цены [Текст] / П. В. Трунин, Ю. Ю. Пономарев // Российское предпринимательство. – 2014. – № 7 (253). – С. 26–36.

407. Туголуков С. І. Світова фінансова криза: загальні причини та особливості їх прояву в Україні [Текст] : зб. наук. праць / С. І. Туголуков // Науковий вісник АМУ. – К. : 2009. – С.122–128. – (Серія «Економіка» ; вип. 1).

408. Туктаров Ю. Синтетическая секьюритизация [Текст] / Ю. Туктаров // Рынок ценных бумаг. – 2007. – № 13. – С. 22–28.

409. Турбанов А. В. Об изменениях правового регулирования систем страхования депозитов в США и ЕС под влиянием мирового финансового кризиса [Текст] / А. В. Турбанов, Н. Н. Евстратенко // Банковское право. – 2010. – № 6. – С. 2–9.

410. Тэпман Л.Н. Риски в экономике [Текст] : учеб. пособие для вузов / Л. Н. Тэпман. – М. : ЮНИТИ, 2002. – 380 с.

411. Уваров К. В. Управління валютним ризиком у банках України [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.08 "Гроші, фінанси і кредит" / К. В. Уваров. – К. : КНЕУ, 2007. – 19 с.

412. Український інститут розвитку фондового ринку: звіт з науково-дослідної роботи «Дослідження індексу корпоративного управління в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.aub.org.ua/atachs/indexKU.doc> – Назва з екрану.

413. Управління банківськими ризиками [Текст] : навч. посіб. / за заг. ред. Л. О. Примостки. – К. : КНЕУ, 2007. – 600 с.

414. Управління ризиками банків [Текст] : монографія / [А. О. Єпіфанов, Т. А. Васильєва, С. М. Козьменко та ін.] ; за ред. А. О. Єпіфанова. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2012. – 283 с. – (Управління ризиками базових банківських операцій, у 2 т., Т. 1).

415. Фастовець М. Проблемні аспекти ризиковості кредитування малого бізнесу в Україні [Текст] / М. Фастовець // Вісник НБУ. – 2007. – № 2. – С. 38–45.

416. Филин С. Неопределенность и риск. Место инновационного риска в классификации рисков [Текст] / С. Филин // Управление риском. – 2000. – № 4. – С. 25–30.

417. Финансирование систем страхования депозитов [Электронный ресурс] : руководство / Международная ассоциация страховщиков депозитов.– Режим доступа : <http://www.asv.org.ru/insurance/experience/iadi/>. – Заглавие с экрана.

418. Финансово-кредитный словарь [Текст] : в 3 т. / гл. ред. Н. В. Гаретовский. – 2-е изд., стереотип. – М. : Финансы и статистика, 1994. – Т. 3. – 512 с.

419. Фостяк В. В. Особливості побудови механізму управління капіталом банків [Текст] / В. В. Фостяк // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2011. – № 2. – С. 184 – 189.

420. Фрост С. Настольная книга банківського аналітика: гроші, ризики і професійні прийоми [Текст]: пер. з англ / С. Фрост. – Дніпропетровськ: Баланс Бізнес Букс, 2006. – 672 с.

421. Хохлов Н. В. Управление риском [Текст] : учеб. пособие / Н. В. Хохлов. – М. : Юнити-Дана, 2001. – 239 с.

422. Циганкова Т. М. Глобальна торгова система: розвиток інститутів, правил, інструментів СОТ [Текст]: монографія / Т. М. Циганкова. – К. : КНЕУ, 2003. – 320 с.

423. Цыганов А. А. Интеграционные структуры банковско-страховых групп [Текст] / А. А. Цыганов, П. А. Гришин // Финансы и кредит. – 2007. – № 36. – С.51-57.

424. Черевко О. Механізми запобігання розвитку тіньової економічної діяльності у сфері фінансово-грошових відносин [Текст] / О. Черевко, Є. Романів // Вісник НБУ. – 2004. – № 3 (97). – С. 23–27.

425. Чуб О. До питання використання банками механізмів сек'юритизації активів [Текст] / О. Чуб // Банківська справа. – 2009. – № 3 (87). – С. 69–70.

426. Чухно А. А. Сучасні фінансово-економічні кризи: природа, шляхи і методи подолання [Текст] / А. А. Чухно // Економіка України. – 2010. – № 1. – С. 2–7.

427. Шевцов Ю. Фінансове посередництво: розвиток в межах ринків банківських та страхових послуг [Текст] / Ю. Шевцов // Вісник Дніпропетровського університету. – 2010. – № 10/1. – С. 61–68.

428. Шелудько Н. До визначення фінансової стійкості комерційного банку [Текст] / Н. Шелудько // Вісник НБУ. – 2000. – № 3. – С. 40–44.

429. Шемаєва Л. Г. Економічна безпека підприємств у стратегічній взаємодії з суб'єктами зовнішнього середовища : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 21.04.02 "Економічна безпека суб'єктів господарської діяльності" / Л. Г. Шемаєва. – К., 2010. – 39 с.

430. Шиллер Р. І. Фінансова стійкість комерційного банку та шляхи її зміцнення [Текст] / Р. І. Шиллер. – Київ: Наукова думка, 1998. – 158 с.

431. Шинази Г. Сохранение финансовой стабильности [Текст] / Г. Шинази – Вашингтон: МВФ, 2005. – 27с.
432. Шлыков В. В. Комплексное обеспечение экономической безопасности предприятия [Текст] / В. В. Шлыков. – СПб., 1999. – 138 с.
433. Шор Н. З. Методы минимизации недифференцируемых функций и их приложения [Текст] / Н. З. Шор. – К. : Наук. Думка, 1979. – 199 с.
434. Шпачук В. В. «Базель III»: етапи впровадження та методика оцінки [Електронний ресурс] / В. В. Шпачук // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2012. – № 5. – Режим доступу : <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=454>. – Назва з екрану.
435. Штатов Д. Разработка положения по управлению операционными рисками коммерческого банка [Текст] / Д. Штатов, В. Зинкевич // Бухгалтерия и банки. – 2006. – № 10. – С. 23–33.
436. Шумпетер Й. Теория экономического развития [Текст] / Й. Шумпетер. – М. : Прогресс, 1982. – 167 с.
437. Щодо надання інформації про причини втрати банком ліквідності [Електронний ресурс] : Лист Національного банку України № 14–011/4702–17699 від 15.12.2008 р. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v1769500-08>. – Назва з екрану.
438. Щукин Д. Ф. Словарь экономических терминов. Управление финансовыми рисками: теория и практика [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.finrisk.ru/vocab/voclist.asp?letterM>. – Заглавие с экрана.
439. Энциклопедия финансового риск-менеджмента [Текст] / Под ред. А. А. Лобанова и А. В. Чугунова. – Изд. 2-е., перераб. и доп. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2006. – 878 с.
440. Яновский Л. П. Стратегия построения инвестиционного портфеля на основе показателя ожидаемых потер (EVaR) [Текст] / Л. П. Яновский, О. С. Кульнева // Современная экономика: проблемы и решения. – 2010. – № 2 (2). – С. 163–174.

441. Яцентюк О. Особенности банковского страхования: мировой опыт и российские реали [Текст] / О. Яцентюк // Страхование дело. – 2006. – № 2. – С. 8–11.
442. «The Creative Economy». Business Week (Special double issue: The 21st century corporation) [Text]. – August 28, 2000. P. 1–5.
443. ArcelorMittal вдвічі зменшує виробництво сталі у Франції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rosinvest.com/novosti/461505> – Назва з екрану.
444. Braess Paul. Versicherung und Riziko [Text] / Paul Braess. – Wiesbaden: Betriebswirtschaftlicher Verlag dr. Th. Gabler, 1960. – 15p.
445. Cebenoyan S. Risk Management, Capital Structure and Lending at Banks [Text] / S. Cebenoyan, P. Strahan. // Journal of Banking and Finance. – 2004. – № 28. – P. 19–43.
446. Classens S. How Does Foreign Entry Affect the Domestic Banking Market? [Text] / S. Classens // Journal of Banking & Finance. – 2001. – P. 85–90.
447. Credit Risk Modelling: Current Practices and Applications [Virtual Resource]. – Access Mode : <http://www.bis.org/publ/bcbs49.htm>. – Title from the screen.
448. Crozier M. L'entrepriser a L'ecoute. Apprendre le management post-industriel [Text] / M. Crozier. – P.: InterEd, 1994. – 217 p.
449. Dimakos X. K. Integrated Risk Modelling [Text] / X. K. Dimakos, Aas K // Statistical Modelling. – 2004. – № 4. – P. 265–277.
450. Duttagupta R. The Anatomy of banking Crises [Text] / R. Duttagupta, P. Cashin. – International Monetary Found, 2008. – 37 p.
451. Dyrbus Sylwia. Rodzaje i funkcje rezerw tworzonych z tytułu ryzyk [Text] : Zeszyty naukowe Akademii Ekonomicznej im K. Adamskiego, № 118. – Katowice: Akademia Ekonomiczna. – 1991. – P. 35–44.
452. Dziobek C. Lessons from Systemic Bank Restructuring: a Survey of 24 Countries [Text] / C. Dziobek, C. Pazarbasioglu. – International Monetary Found, 1997. – 29 p.

453. Fender I. The future of securitization: how to align incentives? [Text] / I. Fender, J. Mitchell // BIS Quarterly Review. – 2009. – № 9. – P. 27–43.
454. Fridl E. J. The Length and Cost of banking Crises [Text] / E. J. Fridl / International Monetary Found, 1999. – 32 p.
455. Friedman M. The Role of Monetary Policy [Text] / M. Friedman // American Economic Review. – 1968. – Vol. 58. – P. 1–17.
456. Global Competitiveness Report by the World Economic Forum [Virtual Resource]. – Access Mode : [http:// www.weforum.org](http://www.weforum.org). – Title from the screen.
457. Houben, A. IMF Working Paper International Capital Markets Department Toward a Framework for Safeguarding Financial Stability [Text] / A. Houben, J. Kakes, G. Schinasi1. – London, 2004. – 47 p.
458. IMF Financial Soundness Indicators: Compilation Guide, Washington D. [Virtual Resource]. – USA. – Access Mode : <http://fsi.imf.org/CountryPage.aspx?ID=926>. – Title from the screen.
459. International Convergence of Capital Measuremeht and Capital Standards [Virtual Resource]. – Basel. – November 2005. – Access Mode : <http://www.bis.org/publ/bcbs118.pdf>– Title from the screen.
460. ISDA Margin Survey 007 [Virtual Resource]. – Access Mode : <http://www.isda.org>. – Title from the screen.
461. Ivasiv I. B. The Status of Liquidity Management Systems in Ukrainian Banks [Text] / I. B. Ivasiv, O. Y. Fuksman // The Problems of Economy. – 2014. – №4. – P. 363–368.
462. Jobst A. Sovereign Securitization in Emerging Markets [Text] / A. Jobst // Journal of Structured Finance. – 2006. – Vol. 12, №3. – P. 3–7.
463. Kindleberger C. The World in Depression, 1929-1939 [Text] / C. Kindleberger // University of California Press. – 1986. – 230 p.
464. Kinnon Mc. Credible Economic Liberalization and Overborrowing [Text] / Mc. Kinnon, R. Pill // American Economic Review. – 1997. – P. 189–190.

465. Kolari W. Is Bancassurance a Viable Model for Financial Firms? [Text] / W. Kolari, L. Fields, D. Fraser // *Journal of Risk & Insurance*. – 2007. – Vol. 74. – P. 777-794

466. Kraft E. Characteristics and Behavior of Foreign Banks During and After the Banking Crisis [Text] / E. Kraft // Paper prepared for 5–th Conf. on Sector Reform in Central and Eastern Europe. – Tallin, April. – 2001. – 26 p.

467. Kuritzkes A. Operational risk Capital: A Problem of Definition [Text] / A. Kuritzkes // *The Journal of Risk Finance*, Fall, 2002. – P. 47–56.

468. Laeven L. Systemic Banking Crises [Text] / L. Laeven, F. Valencia. – International Monetary Found, 2008. – 78 p

469. Lingern C. Bank Soundness and Macroeconomic Policy [Text] / C. Lingern, G. Garcia, M. I. Saal. – International Monetary Found, 1999. – 215 p.

470. Mishkin F. Inflation Targeting in Emerging Market Countries [Text] / F. Mishkin // *American Economic Review*. – 2000. – № 90. – P. 105–109.

471. Mishkin F. The Causes and Propagation of Financial Instability: Lessons for Policymakers [Text] / F. Mishkin // *Maintaining Financial Stability in Global Economy. A Symposium Sponsored by the Federal Reserve Bank of Kansas City. Jackson Hole, Wyoming*. – 1997. – August 26–30. – P. 55–96.

472. Mundell R. The International Monetary System: Conflict and Reform [Text] / R. Mundell // *Canadian Trade Association and Private Planning Association of Canada*. – 1965. – 65 p.

473. Nations in Transit by Freedom House [Virtual Resource]. – Access Mode : <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=1>. – Title from the screen.

474. Neal L. The Financial Crisis of 1825 and the Restructuring of the British Financial System [Virtual Resource] // *Federal Reserve Bank of St. Louis*. – 1998. – P. 53–76. – Access Mode : <http://research.stlouisfed.org/publications/review/98/05/98051n.pdf>. – Title from the screen.

475. Peek R. Implications of the Globalization of the Banking Sector: The Latin American Experience [Text] / R. Peek. – 2000. – P. 45–48.

476. Principles of Corporate Governance [Virtual Resource]. – May, 1999. – Access Mode : <http://www.oecd.org/corporate/oecdprinciplesofcorporategovernance.htm>. – Title from the screen.

477. RiskMetrics Group to Launch Governance Risk Indicators™ on March 17 [Virtual Resource]. – Access Mode : http://www.issgovernance.com/press/20100303_grid. – Title from the screen.

478. Securitization – Special Report / JCR — VIS Credit Rating Company Limited [Text]. – 2003. – Access Mode : <http://www.jcr-vis.org>. – Title from the screen.

479. Shortreed J. H. Benchmark Framework for Risk Management [Text] / J. H. Shortreed, L. Craig, S. McColl – Washington : NERAM, 2000. – 175 p.

480. Sound Credit Risk Assessment and Valuation for Loans. Consultative Document [Virtual Resource]. – Issued for comment by 28 February 2006. – Access Mode : <http://www.bis.org/publ/bcbs121.pdf>– Title from the screen.

481. Standard & Poor's: обзор украинской банковской системы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.standardandpoors.ru>. – Название с экрана.

482. Stein R. The role of stress testing in credit risk management [Text] / R. Stein // Journal of investment management. – 2012. – № 4. – P. 64 – 90.

483. Stone M. Inflation Targeting Lite [Text] / M. Stone // IMF Working Paper. 2003. – № 12. – 110 p.

484. Stress Testing of Financial Systems: an Overview of Issues, Methodologies and FSAP Experience [Text] / Blaschke W., Jones T., Majnoni G., Peria S. – IMF Working Paper. № 01/88. – 2001. – 56 p.

485. The Global Competitiveness Report 2008–2009 [Virtual Resource]. – Access Mode : <http://www.docstoc.com>. – Title from the screen.

486. Transparency International [Virtual Resource]. – Access Mode : <http://www.transparency.org>. – Title from the screen.

487. Willett A. N. The economic Theory of Risk and insurance [Text] / A. N. Willett. – Philadelphia: 1951. – P. 3–6.

488. Yaari M. The dual theory of choice under risk [Text] / M. Yaari // Econometrica. – 1987. – Vol. 55, issue 1. – P. 95–115.

489. RiskMetricsTM – Technical Document, 4-th Edition [Text]. – New York : J.P.Morgan/Reuters, 1996. – 284 p

Додаток А

Таблиця А

Основні завдання колегіальних органів та підрозділів банку у системі управління ризиками*

Колегіальний орган або підрозділ банку	Основні завдання у сфері управління ризиками
1	2
Спостережна рада	<ol style="list-style-type: none"> 1. Затвердження принципів та положень банку з управління ризиками. 2. Забезпечення прийняття ризиків відповідно до очікувань акціонерів (власників) банку та нормативних вимог, а також розширення в банку єдиного розуміння корпоративної культури стосовно ризиків. 3. Виділення необхідних ресурсів на створення та підтримку системи управління ризиками. 4. Створення незалежної служби з управління ризиками (підрозділ управління банківськими ризиками). 5. Створення служби внутрішнього аудиту, яка має бути незалежною від операційних підрозділів банку. 6. Запобігання конфлікту інтересів у зовнішньому та внутрішньому середовищі банку (управління корпоративним ризиком).
Правління	<ol style="list-style-type: none"> 1. Запровадження принципів та положень з управління ризиками банку, затверджені Спостережною радою. 2. Затвердження методик кількісної оцінки ризиків. 3. Визначення значимості виявлених (ідентифікованих) ризиків. 4. Надання Спостережній раді повних звітів з реалізації стратегії розвитку банку, його бізнес-планів за значними операціями, а також фактичних операційних і фінансових результатів банку порівняно з запланованими результатами. 5. Надання Спостережній раді повних звітів з управління значними ризиками, за процедурами і засобами контролю з управління цими ризиками. 6. Перегляд продуктів і підрозділів банку з метою виявлення нових ризиків. 7. Участь у розробці продуктів і послуг банку з метою забезпечення дотримання оптимального співвідношення між їх ризикованістю та доходами банку. 8. Оцінка на сукупній основі видів ризиків банку, із якими він працює або планує працювати, у розрізі окремих контрагентів, груп контрагентів, галузей і географічних регіонів. 9. Перегляд реалізованих завдань, планів із метою визначення їх відповідності поточним реаліям. 10. Щорічне (або у разі потреби) звітування перед Спостережною радою за всі ризики в розрізі нових продуктів і послуг, нових сегментів ринку або нових напрямків діяльності.

Продовження таблиці А

1	2
Комітет з управління активами і пасивами (КУАП)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Розподіл капіталу банку та підтримка адекватної платоспроможності з урахуванням банківських ризиків. 2. Моніторинг, управління активами та пасивами відповідно до коротко -, середньо - і довгострокових планів банку. 3. Управління ризиком ліквідності. 4. Управління ринковими ризиками.
Кредитний комітет	<ol style="list-style-type: none"> 1. Організація розробки та реалізація кредитної політики; 2. Координація кредитного процесу в банку; 3. Визначення методів оцінки кредитних ризиків та встановлення лімітів для кредитних продуктів; 4. Контроль за наявністю відповідних резервів на покриття кредитного ризику. 5. Визначення вартості кредитів з урахуванням кредитного ризику.
Служба внутрішнього аудиту	<ol style="list-style-type: none"> 1. Аудит процесів і процедур банку з управління ризиками. 2. Оцінка ефективності систем внутрішнього контролю банку в частині управління ризиками та надання рекомендацій Спостережній раді щодо їх вдосконалення.
Підрозділ управління банківськими ризиками**	<ol style="list-style-type: none"> 1. Проведення кількісної оцінки тих ризиків, з якими банк працює або планує працювати. 2. Розробка та надання на затвердження Правлінню банку методик оцінки ризиків. 3. Аналіз ризиків з урахуванням можливостей виникнення екстремальних ситуацій (стрес-тести), на основі яких банк визначає відповідні надзвичайні заходи. 4. Бек-тестинг діючих моделей оцінки ризиків. 5. Накопичування історичних даних для порівняльного аналізу. 6. Моніторинг даних щодо ринкових позицій. 7. Розробка та подання на затвердження комітетам лімітів з фінансових ризиків. 8. Контроль за дотриманням лімітів. 9. Загальний опис ризикованих позицій і надання консолідованої звітності комітетам банку. 10. Надання рекомендацій Правлінню банку щодо подальшої тактики роботи з визначеними ризиками.
Казначейство	<ol style="list-style-type: none"> 1. Щоденна оцінка позиції з ліквідності. 2. Визначення грошових потоків усередині банку від центрів відповідальності. 3. Контроль за дотриманням лімітів. 4. Контроль за дотриманням нормативу обов'язкового резервування. 5. Контроль за фінансуванням банку (операції МБК, FOREX). 6. Контроль за дилінговими операціями та їх прибутковістю.
Інші підрозділи банку (центри відповідальності)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Дотриманням встановлених обмежень і вимог (ліміти) в процесі здійснення активно-пасивних операцій банку. 2. Визначення суми резервів на покриття потенційних втрат за активними операціями.

* Джерело: побудовано на основі [Ошибка! Источник ссылки не найден.]

Додаток Б

Таблиця Б

Приклад функціональних обов'язків начальника підрозділа з ризик-менеджменту *

Функції	Інформація про реалізацію
Контроль за процесом ідентифікації та оцінкою ризиків у підрозділах банку	Контроль за тим, щоб філіали своєчасно надавали інформацію (щоденно) за банківським та валютним ризиком; своєчасно були сформовані звіти відділом статистики для оцінки ринкового ризику, ризику ліквідності та процентного ризику
Аналіз адекватності сучасним умовам застосування систем виміру ризиків	У валютному ризикі застосування бек-тестингу для оцінки правильності використання Var-методу
Аналіз продуктів та підрозділів банку з метою виявлення нових або додаткових ризиків	При встановленні лімітів на комітетах (розглядається усно)
Контроль за термінами і можливостями хеджування ризикових позицій	Засоби хеджування ризикових позицій розглядаються у Плані управління ліквідністю банку на випадок кризової ситуації
Накопичення спостережень для порівняльного аналізу	Накопичення спостережень за валютним ризиком, банківським, процентним та ризиком ліквідності
Забезпечення уникнення конфлікту інтересів на всіх рівнях системи управління ризиками.	Застосовується кодекс етики банківського працівника, в якому розглянут механізм уникнення конфлікту інтересів
Надання комітетам банку рекомендацій щодо встановлення лімітів та контроль за їх дотриманням	Щокварталу КУАП затверджує ліміти на індекси процентного ризику, ризику ліквідності, VaR-ліміти, ліміти на ринковий ризик. Кредитний комітет затверджує ліміти на кредитний ризик
Аналіз нових продуктів та послуг банку з точки зору дотримання оптимального співвідношення між їх ризикованістю та доходами банку	Розгляд виданих кредитів у контексті групи ризику та процентної ставки
Надання рекомендацій спостережній раді і правлінню щодо необхідних вимог до капіталу з метою покриття збитків, пов'язаних з ризиками.	Щомісяця складається звіт щодо негативно кваліфікованих активів, у якому розглядається рівень капіталізації банку
Надання вищим керівним органам банку рекомендації щодо використання капіталу банку, розподілу капіталу між структурних підрозділів та що до розподілу капіталу за видами ризиків.	Щорічно формується звіт щодо розподілу фінансового результату за звітними сегментами, у якому розглядається використання капіталу банку
Підготовка загального опису ризикових позицій банку в усіх визначених сферах ризику	Щорічно у річному звіті дається загальний опис ризикових позицій банку
Постачання інформації у внутрібанківські управлінські інформаційні системи	Усне інформування
Ініціація перегляду внутрішньобанківських документів, які регламентують діяльність системи ризик-менеджменту	У разі потреби написання змін в положеннях та методиках щодо ризик-менеджменту

* Джерело: складено автором

Додаток В

Таблиця В 1

Кредити, надані резидентам у розрізі секторів економіки (крім депозитних корпорацій)*

Період	Усього	у тому числі			
		інші фінансові корпорації	сектор загального державного управління	нефінансові корпорації	інші сектори економіки
залишки коштів на кінець періоду, млн.грн.					
2008	734 022	9 789	12	443 665	280 556
2009	723 295	14 014	5 755	462 215	241 311
2010	732 823	13 430	8 817	500 961	209 615
2011	801 809	16 441	8 532	575 545	201 291
2012	815 142	16 229	5 803	605 425	187 685
2013	910 782	19 317	5 908	691 903	193 654
2014	1 020 667	25 576	4 926	778 841	211 325
зміна у річному обчисленні, %					
2008	72.0	65.0	203.5	70.3	74.8
2009	-1.5	43.2	47 858,3	4.2	-14.0
2010	1.3	-4.2	53.2	8.4	-13.1
2011	9.4	22.4	-3.2	14.9	-4.0
2012	1.7	-1.3	-32.0	5.2	-6.8
2013	11.7	19.0	1.8	14.3	3.2
2014	12.1	32.4	-16.6	12.6	9.1

* Джерело: складено на основі [Ошибка! Источник ссылки не найден.]

Таблиця В 2

Кредити, надані резидентам у розрізі видів валют і строків погашення (крім депозитних корпорацій)*

Період	Усього	у тому числі за строками в національній валюті			Усього	у тому числі за строками в іноземній валюті		
		до 1 року	від 1 року до 5 років	більше 5 років		до 1 року	від 1 року до 5 років	більше 5 років
залишки коштів на кінець періоду, млн.грн.								
2008	300 220	129 048	132 079	39 093	433 801	92 985	146 501	194 315
2009	355 521	163 952	147 340	44 229	367 774	67 022	119 359	181 394
2010	395 504	173 845	171 949	49 709	337 319	68 927	103 655	164 737
2011	478 596	218 240	200 142	60 214	323 213	79 182	100 860	143 171
2012	515 580	255 556	194 559	65 465	299 562	88 681	99 952	110 929
2013	602 776	325 299	203 671	73 805	308 006	100 783	107 068	100 156
2014	547 987	264 828	210 789	72 370	472 680	148 217	179 554	144 909
зміна у річному обчисленні, %								
2008	40.4	35.6	39.7	62.3	103.6	155.8	68.9	116.0
2009	18.4	27.0	11.6	13.1	-15.2	-27.9	-18.5	-6.6
2010	11.2	6.0	16.7	12.4	-8.3	2.8	-13.2	-9.2
2011	21.0	25.5	16.4	21.1	-4.2	14.9	-2.7	-13.1
2012	7.7	17.1	-2.8	8.7	-7.3	12.0	-0.9	-22.5
2013	16.9	27.3	4.7	12.7	2.8	13.6	7.1	-9.7
2014	-9.1	-18.6	3.5	-1.9	53.5	47.1	67.7	44.7

* Джерело: складено на основі [Ошибка! Источник ссылки не найден.]

Продовження додатку В

Таблиця В 3

Кредити, надані іншим депозитним корпораціям, у розрізі видів валют і строків погашення (залишки коштів на кінець періоду, млн.грн.)*

Період	Усього	у тому числі							
		у національній валюті				в іноземній валюті			
		усього	у тому числі за строками			усього	у тому числі за строками		
			до 1 року	від 1 року до 5 років	більше 5 років		до 1 року	від 1 року до 5 років	більше 5 років
2007	47 021	22 059	21 287	771	1	24 962	24 293	602	68
2008	29 708	12 615	12 250	365	–	17 093	15 699	1 022	372
2009	20 580	9 645	9 419	226	–	10 935	9 820	689	426
2010	26 477	12 648	12 526	115	6	13 829	12 895	559	375
2011	40 343	17 344	15 900	1 444	–	22 999	21 839	864	297
2012	23 854	15 721	14 749	909	63	8 134	7 569	410	155
2013	18 771	11 785	10 908	639	238	6 985	6 703	173	109
2014	12 310	7 730	7 041	480	209	4 580	3 436	637	506

* Джерело: складено на основі [Ошибка! Источник ссылки не найден.]

Таблиця В 4

Кредити, надані нерезидентам, у розрізі видів валют і строків погашення (залишки коштів на кінець періоду, млн.грн.)*

Період	Усього	у тому числі							
		у національній валюті				в іноземній валюті			
		усього	у тому числі за строками			усього	у тому числі за строками		
			до 1 року	від 1 року до 5 років	більше 5 років		до 1 року	від 1 року до 5 років	більше 5 років
2007	2 713	14	4	6	3	6 726	4 938	1 508	281
2008	8 355	74	43	14	17	13 011	8 770	3 283	957
2009	6 612	70	47	9	14	16 900	12 729	3 224	947
2010	3 335	112	60	36	16	14 831	11 996	2 165	670
2011	1 357	145	101	18	26	4 778	3 804	664	310
2012	1 565	157	103	29	25	3 685	2 919	507	258
2013	1 038	161	112	26	23	2 227	1 735	133	358
2014	24 774	6 016	2 927	2 170	920	18 758	2 391	4 111	12 256

* Джерело: складено на основі [Ошибка! Источник ссылки не найден.]

Продовження додатку В

Таблиця В 5

**Депозити резидентів
у розрізі видів валют і строків погашення (крім депозитних корпорацій)***

Період	Усього	у тому числі за строками в національній валюті				Усього	у тому числі за строками в іноземній валюті			
		на вимогу	до 1 року	від 1 року до 2 років ¹	більше 2 років		на вимогу	до 1 року	від 1 року до 2 років ¹	більше 2 років
залишки коштів на кінець періоду, млн.грн.										
2007	192 298	72 389	38 222	65 212	16 476	91 577	21 016	22 396	41 010	7 155
2008	201 835	71 737	46 355	62 228	21 514	157 905	35 852	46 556	60 115	15 382
2009	173 091	77 165	55 871	30 872	9 183	161 862	42 628	79 486	29 553	10 194
2010	239 302	107 206	65 880	54 909	11 307	177 348	45 271	67 619	51 809	12 650
2011	280 440	119 310	81 260	65 947	13 923	211 316	55 649	72 723	66 960	15 985
2012	320 268	122 767	114 368	68 065	15 068	252 074	62 547	73 580	95 796	20 152
2013	421 754	148 911	135 327	120 093	17 424	248 220	56 655	53 504	129 269	8 793
2014	365 454	154 758	124 373	69 603	16 720	309 638	95 395	86 069	116 932	11 243
зміна у річному обчисленні, %										
2007	67.1	47.6	65.5	51.8	...	29.3	55.4	13.9	9.0	...
2008	5.0	-0.9	21.3	-4.6	31	72.4	70.6	107.9	47	115
2009	-14.2	7.6	20.5	-50.4	-57.3	2.5	18.9	70.7	-50.8	-33.7
2010	38.3	38.9	17.9	77.9	23.1	9.6	6.2	-14.9	75.3	24.1
2011	17.2	11.3	23.3	20.1	23.1	19.2	22.9	7.5	29.2	26.4
2012	14.2	2.9	40.7	3.2	8.2	19.3	12.4	1.2	43.1	26.1
2013	31.7	21.3	18.3	76.4	15.6	-1.5	-9.4	-27.3	34.9	-56.4
2014	-13.3	3.9	-8.1	-42.0	-4.0	24.7	68.4	60.9	-9.5	27.9

* Джерело: складено на основі [Ошибка! Источник ссылки не найден.]

Таблиця В 6

Депозити інших фінансових корпорацій у розрізі валют (залишки коштів на кінець періоду, млн.грн.)*

Період	Усього	у тому числі у розрізі валют				
		гривня	долар США	євро	російський рубль	інші валюти
2007	15 343	14 011	1 027	228	3	74
2008	19 305	12 861	5 465	858	3	119
2009	15 621	10 844	3 973	664	4	137
2010	19 022	13 264	4 739	867	5	148
2011	21 799	15 893	5 342	384	2	178
2012	20 852	16 674	3 489	458	2	230
2013	26 174	21 986	3 681	373	3	133
2014	29 935	24 047	5 282	535	8	63

* Джерело: складено на основі [Ошибка! Источник ссылки не найден.]

Додаток Д

Таблиця Д

Індикатори фінансової стійкості банківського сектору*

Назва індикатора	Пояснення
1	2
Щоденний моніторинг	
Стан ліквідності	
Відношення високоліквідних активів (кошти на коррахунках банків в НБУ та інших банках, у касі банків та кошти розміщені у державних цінних паперах) до загальних активів	Розглядається як гарантований ліквідний актив, що може бути використаний у разі необхідності покриття передбачених і не передбачених потреб готівки
Розрахунковий обсяг відхилення залишків коштів на коррахунках банків в НБУ від встановленого нормативу обов'язкового резервування	Показує наявність надлишкової ліквідності чи дефіцит ліквідності в системі
Частка кредитів, наданих НБУ, у загальній сумі зобов'язань банків	Характеризує залежність банків від підтримки НБУ
Зобов'язання банків за коштами, залученими на рахунки по джерелах, термінах, валюті, кількості вкладників та сумі вкладу	Відображає зміст грошових потоків, у тому числі їх вплив на валютний ринок
Частка залучених на міжбанківському ринку коштів у поточних зобов'язаннях	Характеризує залежність банків від міжбанківського кредитного ринку
Частка залишків на коррахунках у банках-резидентах у загальному обсязі активів	Розглядається як гарантований ліквідний актив поряд з готівкою у касі і залишками на коррахунку у центральному банку
Якість кредитного портфелю	
Частка проблемних кредитів, наданих суб'єктам господарювання та фізичним особам, у загальній сумі наданих кредитів	Характеризує якість кредитного портфелю банків
Валютні ризики	
Динаміка активів банків	Характеризує тенденції коливання ресурсів банківської системи
Щомісячний моніторинг	
Відношення капіталу до активів	Визначає, якою мірою активи фінансуються з коштів, відмінних від власних коштів
Відношення чистих проблемних кредитів (без резервів) до капіталу	Вказує на здатність банківського капіталу витримувати збитки, пов'язані з недіючими позиками
Відношення прибутку до акціонерного капіталу (відношення чистих доходів до середнього уставного капіталу)	Оцінює ефективність використання банками свого капіталу. Відношення необхідно тлумачити разом з показниками адекватності капіталу, адже високе відношення могло б вказувати на високу прибутковість і (або) на невисоку капіталізацію, а невисоке відношення - на невисоку прибутковість і (або) високу капіталізацію

Продовження таблиці Д

1	2
Відношення великих ризиків потенційних збитків до капіталу	МВФ пропонує декілька підходів: 1) визначається кількість банків в яких зосереджені великі ризики потенційних збитків; 2) оцінка великих ризиків потенційних збитків у контексті надання кредитів найбільшим установам інших секторів економіки (чи галузям), оскільки їх банкрутство може спричинити ланцюгову реакцію; 3) моніторинг взаємопов'язаного кредитування - визначають як відсоток загальних ризиків
Відношення депозитів клієнтів до валової суми позик (відмінних від міжбанківських), у т.ч. по строковості	Порівнюється "стійка" депозитна база і валові позики (за винятком міжбанківських). Коли "стійкі" депозити невисокі порівняно з позиками, існує більша залежність від нестійких коштів для покриття неліквідних активів у портфелях банків. Якщо за таких обставин виникає нестача ліквідності, то існує вищий ризик неліквідності, ніж у випадку, коли "стійку" депозитну базу в основному використовують для фінансування позик
Прибутковість активів	Характеризує ефективність діяльності банківської системи (відношення чистого доходу до загальної вартості активів)
Розподіл позик за секторами та за видами економічної діяльності до загальної суми позик	Показує розподіл позик за секторами резидентів і нерезидентів. Значна концентрація сукупного кредиту в економічних секторах певних резидентів чи певних видах діяльності може сигналізувати про значну вразливість банківського сектору до рівня активності, цін і прибутковості в таких секторах чи таких видах діяльності
Географічний розподіл позик до загальної суми позик	Відображає географічний розподіл валової суми позик за регіональними групами країн. Дає змогу відстежити кредитний ризик, на який наражає банки певна група країн, і допомагає оцінити вплив несприятливих подій у таких країнах на вітчизняну фінансову систему
Позики, деноміновані в іноземній валюті до загальної суми позик	Визначає суму позик в іноземній валюті порівняно з валовою сумою позик. У країнах, де дозволене кредитування вітчизняних підприємств в іноземній валюті, велике значення має моніторинг відношення позик, виражених в іноземній валюті, до валової суми позик резидентам; важливість моніторингу цього показника обумовлена підвищеним ризиком, пов'язаним із здатністю місцевих позичальників обслуговувати свої зобов'язання, виражені в іноземній валюті, зокрема, в умовах значної девальвації
Зобов'язання в іноземній валюті до загальної суми зобов'язань	Показує відносну значимість фінансування в іноземній валюті в рамках загальної суми зобов'язань. Широке надання кредитів в іноземній валюті, яке фінансується за рахунок позичання іноземної валюти, може зменшити ризик потенційних збитків банків, пов'язаний зі змінами валютного курсу. Проте висока залежність від позичання іноземної валюти може означати, що банки дуже ризикують, дедалі більше наражаючись на небезпеку, пов'язану з коливанням валютного курсу і припиненням фінансування в іноземній валюті

Продовження таблиці Д

1	2
Відсоткова маржа до валового доходу	Характеризує значимість депозитно-банківської діяльності банку. На величину цього відношення може впливати відношення капіталу банку до активів: при певному рівні активів більший капітал призводить до зменшення потреб у позичанні, таким чином зменшуючи витрати на виплату відсотків і збільшуючи чистий відсотковий дохід
Відношення операційних прибутків (збитків) і прибутків (збитків) в іноземній валюті до валового доходу	Визначення частки доходу банків від діяльності на фінансовому ринку, включно з операціями з іноземною валютою, допомагає оцінити сталість прибутковості.
Відношення витрат, не пов'язаних з виплатою відсотків, до валового доходу	Вимірює розмір адміністративних витрат відносно валового доходу (відсоткова маржа плюс дохід, не пов'язаний з одержанням відсотків)
Відношення витрат на робочу силу до витрат, не пов'язаних з виплатою відсотків	Визначає частку витрат на робочу силу в загальній сумі адміністративних витрат
Динаміка обсягу кредитів наданих протягом місяця, у т. ч. по суб'єктах господарювання та фізичних особах, за видами валют	Характеризує інтенсивність банківської діяльності у звітному періоді
Динаміка обсягу вилучених та залучених банками коштів за джерелами, термінами, валютою та сумою вкладу	Характеризує інтенсивність позичкової діяльності у звітному періоді

* Джерело: складено на основі [Ошибка! Источник ссылки не найден.]

ДОДАТОК Е

Таблиця Е1

ВЛАСНИЙ КАПІТАЛ БАНКІВ ЗА СТАНОМ НА 01.04.2014*

Назва банку	Статутний капітал	Емісійні різниці	Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	Резервні та інші фонди банку	Резерви переоцінки	Усього власного капіталу	Усього зобов'язань та власного капіталу
ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ БАНК РОЗВИТКУ	722 000	0	83 653	4 481	0	810 134	6 444 514
УКРБІЗНЕСБАНК	284 160	11 436	58 314	82 459	46 505	482 875	4 979 180
МІСЬКИЙ КОМЕРЦІЙНИЙ БАНК	400 000	0	27 411	7 201	3 995	438 607	4 574 610
БАНК КАМБІО	174 428	0	10 388	696	33 910	219 422	2 430 033
«АКСІОМА»	316 000	0	2 459	8 696	0	327 155	1 103 606
ЛЕГБАНК	111 500	0	-1 082	26 237	6 617	143 273	706 292
ІНТЕРКРЕДИТБАНК	130 000	0	230	31	0	130 261	580 149
ПРОФІН БАНК	121 442	5 535	-19 925	13 361	6 898	127 311	488 054
ПРАЙМ-БАНК	61 100	3 920	5 103	16 109	10 836	97 068	422 676
МЕЛПОР БАНК	190 000	0	1 861	229	0	192 090	420 045

* Джерело: складено на основі [320]

Продовження додатка Е

Таблиця Е 2

АКТИВИ БАНКІВ ЗА СТАНОМ НА 01.04.2014*

Назва банку	Грошові кошти та їх еквіваленти	Кошти обов'язкових резервів банку в НБУ	Торгові цінні папери	Кошти в інших банках	Кредити та заборгованість клієнтів	Цінні папери в портфелі банку на продаж	Основні засоби та нематеріальні активи	Інші фінансові активи
ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ БАНК РОЗВИТКУ	852 390	38 366	1 673 387	29 459	3 644 947	0	113 090	41 791
УКРБІЗНЕСБАНК	446 797	28 767	0	10 864	3 808 230	544 455	103 683	30 243
МІСЬКИЙ КОМЕРЦІЙНИЙ БАНК	1 160 080	17 662	0	807 238	2 251 670	115 498	112 789	86 924
БАНК КАМБІО	134 471	13 774	17 730	0	1 767 735	315 209	64 806	6 431
"АКСІОМА"	64 912	361	6 977	0	1 024 428	0	1 268	5 296
ЛЕГБАНК	161 070	2 532	0	22 687	338 238	57 528	35 795	19 403
ІНТЕРКРЕДИТБАНК	146 826	2 034	0	0	423 784	0	4 437	51
ПРОФІН БАНК	177 896	318	0	30 000	229 963	0	34 615	1 697
ПРАЙМ-БАНК	177 935	1 137	0	34 849	195 224	0	12 889	15
МЕЛІОР БАНК	77 010	454	35 000	0	300 889	0	5 187	1 097

* Джерело: складено на основі [320]

Продовження додатка Е

Таблиця Е 3

ЗОБОВ'ЯЗАННЯ БАНКІВ ЗА СТАНОМ НА 01.04.2014*

Назва банку	Кошти банків	Кошти клієнтів	Боргові цінні папери, емітовані банком	Субординований борг	Усього зобов'язань
ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ БАНК РОЗВИТКУ	1 177 997	4 398 851	0	0	5 634 381
УКРБІЗНЕСБАНК	317 189	3 883 656	0	245 514	4 496 305
МІСЬКИЙ КОМЕРЦІЙНИЙ БАНК	1 131 214	2 737 590	54 785	182 898	4 136 004
БАНК КАМБІО	388 417	1 655 015	71 929	69 694	2 210 611
"АКСІОМА"	35 147	674 973	3 383	50 421	776 452
ЛЕГБАНК	133 274	393 183	0	23 115	563 018
ІНТЕРКРЕДИТБАНК	21 252	328 293	0	1 510	449 888
ПРОФІН БАНК	118 498	239 317	0	0	360 743
ПРАЙМ-БАНК	46 577	156 681	0	35 273	325 608
МЕЛІОР БАНК	0	225 953	0	0	227 955

* Джерело: складено на основі [320]

Додаток Ж

Таблиця Ж

Перелік банків України, які перебували у стадії ліквідації станом на 25.12.2014*

№ з/п	Назва банку	Дата відкликання банківської ліцензії	Місцезнаходження банку (область)
1	Акціонерне товариство «Градобанк»	14.07.2000	Київська область
2	Публічне акціонерне товариство «Банк Столиця»	31.01.2012	Київська область
3	Публічне акціонерне товариство «Ерде банк»	09.01.2013	Київська область
4	Публічне акціонерне товариство «Банк «Таврика»	20.03.2013	Київська область
5	Публічне акціонерне товариство «КБ «Даніель»	15.04.2014	Київська область
6	Публічне акціонерне товариство «Брокбізнесбанк»	10.06.2014	Київська область
7	Публічне акціонерне товариство «Банк Форум»	13.06.2014	Київська область
8	Публічне акціонерне товариство «Інтербанк»	23.07.2014	Київська область
9	Публічне акціонерне товариство «Старокиївський банк»	18.09.2014	Київська область
10	Публічне акціонерне товариство «Європейський газовий банк»	17.11.2014	Київська область
11	Публічне акціонерне товариство «Терра банк»	23.12.2014	Київська область
12	Публічне акціонерне товариство «КБ «Актив-банк»	23.12.2014	Київська область
13	Публічне акціонерне товариство «Західкомбанк»	23.07.2014	Волинська область
14	Публічне акціонерне товариство «КБ «Промекономбанк»	08.09.2014	Донецька область
15	Публічне акціонерне товариство «КБ «Південкомбанк»	26.09.2014	Донецька область
16	Публічне акціонерне товариство «КБ «Український фінансовий світ»	10.11.2014	Донецька область
17	Публічне акціонерне товариство «КБ «Соцком банк»	21.10.2011	Одеська область
18	Публічне акціонерне товариство «Фінростбанк»	16.10.2014	Одеська область
19	Публічне акціонерне товариство «Автокразбанк»	29.08.2014	Полтавська область
20	Публічне акціонерне товариство «КБ «Володимирський»	31.08.2011	Сумська область
21	Публічне акціонерне товариство «Інноваційно-промисловий банк»	02.03.2012	Харківська область
22	Публічне акціонерне товариство «Акціонерний комерційний банк «БАЗИС»	28.08.2012	Харківська область
23	Публічне акціонерне товариство «Реал банк»	21.05.2014	Харківська область
24	Публічне акціонерне товариство «Банк «Меркурій»	12.06.2014	Харківська область
25	Публічне акціонерне товариство «Банк Золоті ворота»	05.12.2014	Харківська область

* Джерело: складено на основі [320]

Додаток 3

Таблиця 3

Нормативи обов'язкового резервування для формування банками обов'язкових резервів, %*

Період дії	за строковими депозитами нефінансових корпорацій та домашніх господарств			за коштами на поточних рахунках та депозитами на вимогу нефінансових корпорацій та домашніх господарств			за коштами, залученими іншими депозитними корпораціями від інших депозитних корпорацій-нерезидентів та інших фінансових корпорацій-нерезидентів		
	у національній валюті	в іноземній валюті		у національній валюті	в іноземній валюті		у національній валюті	в іноземній валюті	
		короткострокові	довгострокові		нефінансові корпорації	домашні господарства		в іноземній валюті (крім російських рублів)	у російських рублях
25.12.2004 31.08.2005	6	6		7	7		-		
01.09.2005– 09.05.2006	6	6		8	8		-		
10.05.2006– 31.07.2006	4	4		6	6		-		
01.08.2006– 30.09.2006	2	3		4	5		-		
01.10.2006– 04.12.2008	0,5	4		1	5		-		
05.12.2008– 04.01.2009	0	3		0	5		-		
05.01.2009– 31.01.2009	0	4		0	7		-		
01.02.2009– 30.06.2011	0	4		0	7		2		
01.07.2011– 29.11.2011	0	6	2	0	8		0	2	2
30.11.2011– 30.03.2012	0	7,5	2	0	8		0	2	2
31.03.2012– 29.06.2012	0	8	2	0	8,5		0	2	0
30.06.2012– 30.06.2013	0	9	3	0	10		0	3	0
01.07.2013– 29.09.2013	0	10	5	0	10	15	0	5	0
30.09.2013– 18.08.2014	0	10	7	0	10	15	0	5	0
з 19.08.2014	0	10	7	0	10	15	0	5	5
	за строковими депозитами			за коштами на поточних рахунках та депозитами на вимогу					
з 31.12.2014	3			6,5					

* Джерело: складено на основі [320]

Додаток К

Таблиця К 1

Офіційний курс гривні до іноземних валют, встановлений Національним банком України, середній за період, грн*

Назви валют	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
100 австралійських доларів	423.29	443.77	617.14	729.63	822.70	827.69	774.63	1070.56
100 англійських фунтів стерлінгів	1 010.69	966.88	1 219.48	1 226.89	1 277.71	1 266.38	1 250.64	1953.75
10 білоруських рублів	0.02	0.02	0.03	0.03	0.02	0.01	0.01	0.01
100 данських крон	92.85	103.38	145.95	141.44	148.86	137.98	142.29	210.84
100 доларів США	505.00	526.72	779.12	793.56	796.76	799.10	799.30	1188.67
100 ісландських крон	7.90	5.76	3.75	3.63	3.98	6.39	6.54	10.16
100 канадських доларів	471.98	493.94	685.60	770.66	805.96	799.58	776.52	1075.15
100 казахстанських тенге	4.12	4.38	5.30	5.39	5.43	5.36	5.25	6.62
100 литовських лит	200.36	223.24	314.76	305.05	321.24	297.46	307.35	455.16
100 молдавських леїв	41.67	50.75	70.26	64.21	67.91	66.03	63.57	84.28
100 норвезьких крон	86.34	93.63	124.67	131.48	142.31	137.37	136.18	188.03
100 польських злотих	183.06	219.19	252.09	263.85	270.21	245.52	252.92	375.53
10 російських рублів	1.98	2.11	2.47	2.61	2.72	2.57	2.51	3.11
100 сингапурських доларів	335.22	371.65	536.56	582.39	633.93	639.42	639.04	937.35
1000 угорських форинтів	27.53	30.64	38.92	38.31	39.89	35.53	35.74	50.90
100 узбецьких сумів	0.40	0.40	0.53	0.50	0.46	0.42	0.38	0.51
100 чеських крон	24.95	30.84	41.21	41.65	45.14	40.85	40.87	57.06
100 шведських крон	74.79	80.03	102.54	110.33	122.88	117.98	122.72	172.37
100 швейцарських франків	421.16	486.09	719.50	762.61	901.41	852.08	862.33	1295.01
100 юанів женьміньбі (Китай)	66.40	75.85	114.06	117.23	123.27	126.66	129.98	192.81
1000 японських єн	42.92	51.40	83.45	90.52	100.04	100.19	82.14	111.93
100 євро	691.79	770.80	1 086.79	1 053.29	1 109.18	1 027.06	1 061.22	1571.59
100 СПЗ	772.94	830.84	1 201.88	1 210.84	1 258.08	1 223.72	1 214.70	1801.86

* Джерело: складено на основі [320]

Продовження додатку К

Таблиця К 2

Офіційний курс гривні до іноземних валют, встановлений Національним банком України,
на кінець періоду, грн*

Назви валют	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
100 австралійських доларів	443.46	531.22	713.95	808.41	804.60	830.22	712.08	1285.28
100 англійських фунтів стерлінгів	1 009.73	1 114.30	1 266.47	1 229.15	1 231.82	1 289.82	1 319.73	2452.55
10 білоруських рублів	0.02	0.04	0.03	0.03	0.01	0.01	0.01	0.01
100 данських крон	99.50	145.70	153.85	141.84	138.52	141.24	148.01	258.49
100 доларів США	505.00	770.00	798.50	796.17	798.98	799.30	799.30	1576.86
100 ісландських крон	8.13	3.74	3.95	3.65	6.48	6.20	6.93	12.44
100 канадських доларів	515.63	626.36	761.28	796.47	780.81	803.02	749.54	1356.05
100 казахстанських теньге	4.19	6.38	5.38	5.40	5.40	5.32	5.20	8.65
100 литовських лит	214.88	314.40	331.58	306.22	298.25	305.18	319.78	557.02
100 молдавських леїв	44.62	74.02	64.92	65.51	68.05	66.26	61.21	100.68
100 норвезьких крон	93.05	110.32	137.57	135.22	132.47	143.61	130.71	212.58
100 польських злотих	206.01	261.80	277.56	266.66	231.88	258.21	265.96	447.04
10 російських рублів	2.06	2.62	2.64	2.61	2.50	2.63	2.45	3.03
100 сингапурських доларів	349.22	534.09	568.47	617.16	612.80	653.51	630.62	1192.07
1000 угорських форинтів	29.23	40.76	42.08	37.90	33.14	36.24	37.14	61.12
100 узбецьких сумів	0.39	0.55	0.53	0.49	0.45	0.40	0.36	0.65
100 чеських крон	27.91	40.76	43.37	41.89	39.75	41.91	40.23	69.39
100 шведських крон	78.53	99.14	111.21	117.31	115.17	123.08	122.98	199.86
100 швейцарських франків	446.85	725.49	769.52	847.55	845.07	872.28	902.53	1599.01
100 юанів женьміньюбі (Китай)	69.14	112.65	116.99	120.62	126.42	128.23	131.70	253.33
1000 японських єн	44.66	85.21	86.50	97.68	102.73	92.84	76.14	130.87
100 євро	741.95	1 085.55	1 144.89	1 057.31	1 029.81	1 053.72	1 104.15	1923.29
100 СПЗ	798.03	1 186.01	1 251.80	1 226.13	1 222.76	1 228.46	1 235.08	2284.56

* Джерело: складено на основі [320]

Додаток Л

Таблиця Л 1

Значення параметрів b та c для змінної x_1 *

Назва терму	b		c	
	до настройки	після настройки	до настройки	після настройки
Н (низький)	0,00	0,00	0,075	0,126
С (середній)	0,15	0,15	0,075	0,075
В (високий)	0,30	0,45	0,075	0,047

* Джерело: побудовано автором.

Таблиця Л 2

Значення параметрів w до і після настройки*

№ правила	w	
	до настройки	після настройки
1	1	0,580
2	1	0,999
3	1	1,000
4	1	0,613
5	1	0,898
6	1	0,002
7	1	0,969
8	1	0,835
9	1	0,009
10	1	0,912
11	1	0,668
12	1	0,992

* Джерело: побудовано автором.

Додаток М АНКЕТА

Назва банку _____

Місце знаходження _____

Група _____

П.І.Б. ризик-менеджера _____

Дата _____

Вкажіть у відсотках розмір витрат, понесених банком у зв'язку з реалізацією операційного ризику

Вид операційних ризиків	Питома вага, відсоток
Технологічний	
Корпоративний	
Ризик виконавця	
Інноваційний ризик	
Шахрайство (внутрішнє та зовнішнє)	
Стратегічний ризик	
Усього	100

Дайте оцінку «важливості» ризику для банку від 1 до 9*

Банківські ризики за методикою Національного банку України	Оцінка
Кредитний	
Ліквідності	
Процентний	
Операційний	
Ринковий	
Валютний	
Юридичний	
Стратегічний	
Репутації	

*1-«дуже важливий»...9-«зовсім неважливий»